

ERDÉLYI MÚZEUM

LXXX. KÖTET

2018. 1. FÜZET

A plébánia fogalma a 14. századi Erdélyben

*

Megyei emberek a középkori Erdélyben

*

Gyulafehérvár és a körülötte fekvő mezővárosok kapcsolata a 16. század második felében

*

Dés városvezetése 1541–1600 között

*

A nagybányai önkormányzati testület szerkezete a 16–18. században

*

Bethlen Kata templomi adományai

*

Nők az egyetemen.

Az első okleveles orvosnők és gyógyszerésznők a budapesti felsőoktatásban
és a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemen

*

Az Erdélyi Párt dominanciája és az anyaországi pártok térnyerési kísérletei
Észak-Erdélyben 1940 és 1944 között

*

Évforduló

*

Szemle

KOLOZSVÁR, 2018
AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET KIADÁSA

ERDÉLYI MÚZEUM

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Elnökségének,
Bölcsészet-, Nyelv- és Történettudományi,
valamint Jog-, Közgazdaság- és Társadalomtudományi
Szakosztályainak közlönye
A folyóiratot a CNCSIS a B kategóriába sorolta.

Szerkeszti

Kovács Kiss Gyöngy (felelős szerkesztő), Feyné Vincze Mária, Ilyés Szilárd-Zoltán,
Kerekes György (szerkesztőségi titkár), Kovács András (szerkesztőségi főtítkár),
Tánczos Vilmos, Varga P. Ildikó, Veress Károly

A szám szerkesztője
Kovács András

Szerkesztőségi tanácsadók

Barta János, Gebei Sándor, Konrad Gündisch, Monok István, Velkey Ferenc

Szerkesztőség: Kolozsvár, str. Napoca nr. 2. I. em. Telefon/Fax: 0264–595 176
Postacím: 400750 Cluj–1. C.P. 191 România, e-mail: titkarsag@eme.ro
www.eme.ro/erdelyimuzeum

A lapszám megjelenését támogatta:

nka
Nemzeti Kulturális Alap

Megvalósult
a Magyar Kormány
támogatásával

Gróf Mikó Imre Alapítvány

Felelős kiadó Biró Annamária

ISSN 1453-0961

Készült a kolozsvári
IDEA nyomdában
Felelős vezető
Nagy Péter

Hegyí Gézá

A plébánia fogalma a 14. századi Erdélyben

A plébánia és az egyházközség, illetve a plébános és parókus pap kifejezéseket a katolikus egyház vonatkozásában mind a közbeszéd, mind pedig a szakirodalom egymás szinonimáiként használja. A fenti fogalmak felcserélése napjainkban létjogosult, akárcsak a magyar egyház történetének nagyobb részében, de nem mindig volt így. Már Mályusz Elemér¹ és az ő nyomdokain Hermann Egyed,² illetve Kubinyi András³ rámutattak arra, hogy a 13–14. századi Magyarországon a plébánia (illetve a plébános) cím csak az egyházközségek egy szűkebb, kivételes előjogokat élvező csoportját (illetve annak papját) illette meg.

Hogy ezek az előjogok pontosan miben is nyilvánultak meg, azt legjobban két konkrét eset szemlélteti. Az első a felső-magyarországi Sáros (ma: Veľký Šariš, Szlovákia) példája, melynek Szt. Jakab tiszteletére emelt egyházát Lampert egri püspök (1245–1275) és káptalana 1262-ben plébániává nyilvánította, kiemelve azt az illetékes (újvári) főesperes joghatósága alól. Az oklevél szerint az egyházközség mentesült a *cathedraticum*-fizetés és a főesperesi vizitációk terhéértől, a főesperes elé tartozó szentszéki ügyekben pedig maga a plébános ítélezhetett.⁴ 1293-ban azonban III. András király – úgy értesülve, hogy a sárosi egyház nem plébánia, csak egyszerű egyházközség (*non plebania, sed simplex esset ecclesia parochialis*) – magának követelte a sárosi dézsmát,⁵ mivel, úgymond, tizedszedési joga a parókiális papoknak nincs, csak a plébánosoknak (*secundum approbatam consuetudinem regni nostri non ad parochiales presbiteros, sed tantum ad plebanos pertineat perceptio decimarum*). Tervétől csak akkor állott el, amikor Lodomér esztergomi érsek (1279–1298) okleveléből és a bárók tanúságtétele

Hegyí Gézá (1981) – történész, tudományos munkatárs, EME Kutatóintézete, Kolozsvár, hegeza@gmail.com

A tanulmány elkészítését az NKFIH K 119430. sz. pályázata és az MTA Domus Hungarica Program támogatta. — Fedeles Tamásnak köszönöm a külföldi szakirodalom beszerzésében nyújtott segítségét!

¹ Mályusz Elemér: *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon*. Bp. 1971. (a továbbiakban Mályusz: *Egyházi társadalom*) 127–128. — A fenti különbséget korábban már a szász történeti irodalom is felismerte: Ernst Wagner: *Die päpstlichen Steuerlisten 1332–1337*. Forschungen zur Volks- und Landeskunde XI(1968). Nr. 1. 37–52. 50.

² Hermann Egyed: *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig*. München 1982. (Dissertationes Hungaricae ex historia ecclesiae 1.) 65–66.

³ Kubinyi András: *Egyház és város a késő középkori Magyarországon*. = Uő: *Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon*. Bp. 1999. (METEM Könyvek 22.) 287–300. (a továbbiakban Kubinyi: *Egyház és város*) 292–294.

⁴ *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. Ed. Fejér, Georgius. I–XI. Budae 1829–1844. (a továbbiakban: CD) IV/3. 95–97. Ugyanekkor erősítette meg a püspök a sárosi plébániában az István ifjabb király által prezentált Hyppolitust is, aki egyúttal az ifjabb királyné káplánja és egri kanonok is volt.

⁵ Igényét az alapozta meg, hogy IV. Béla király 1248-ban magához váltotta a sárosi tizedek püspöki részét (azaz háromnegyedét) Lampert püspöktől (CD IV/2. 16–20 = *Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica. Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke*. Szerk. Szentpétery Imre–Borsa Iván. I–II/4. Bp. 1923–1987. [a továbbiakban RegArp] I. 874. sz.).

nyomán meggyőződött, hogy Sáros mindig is plébánia volt, és engedélyezte, hogy ennek határain belül a helyi plébános szedhesse be a tizedet (*plebanus in ipsa ecclesia de Saaros percipiat decimas intra limites sui territorii sitas*).⁶

Másik példánk időben már az Anjou-korba, térben pedig a Dunántúlra vezet. 1347-ben a személyesen érintett Dörögdi Miklós egri püspök kérelmezte a pápától néhai Piast Meskó (1335–1344) veszprémi püspök rendelkezésének megerősítését, aki a Zala vármegyében fekvő dörögdi Szt. András-egyházat kivette mindenféle főesperesi és magisztrális joghatóság⁷ alól (*ab omni iurisdictione, potestate et prestatione archidiaconali et magistrali [...] exemit*), továbbá hozzácsatolta (*annexit*) a püspöknek járó itteni dézsmarészt, azzal a céllal, hogy a helyi papot (*sacerdos parochialis*) ezentúl plébánosnak nevezzék (*rector ipsius ecclesie Sancti Andree plebanus vocaretur*), és teljes *exemptió*nak örüljön.⁸

A fentiek nyomán megállapíthatjuk, hogy az Árpád- és az Anjou-korban megkülönböztették egymástól a plébániát és a közönséges egyházközséget, illetve a plébánost a többi parókus paptól (*sacerdos, rector ecclesie*). Noha – a jelek szerint – nem állt fenn köztük hierarchikus alá-fölrendeltségi viszony (azaz a plébánosok nem voltak a közönséges papok előljárói), előbbiek jóval szélesebb jogokkal élhettek, mint az utóbbi kategória tagjai. Két tényező jelentette a lényegi különbséget. Egyfelől a plébánia bizonyos fokú egyházigazgatási mentességet (*exemptio*) élvezett (a), másfelől pedig saját területén kizárólagos (de legalábbis széles körű) tizedszedési joggal rendelkezett (b).

a) *Exemptio* alatt azt értjük, hogy egy adott egyházi intézményt kiemelnek a hierarchiában felette álló hatóság(ok) kormányzó hatalma⁹ alól, és egyúttal közvetlenül egy magasabb szint alá rendelnek. A legmagasabb fokú (teljes) felmentés kizárólagos pápai fennhatóságot jelentett (*nullius-jog*). Magyarországon a plébániák között ilyenekkel nem találkozunk, csak egy bencés apátság (Pannonhalma) és egy királyi alapítású társaskáptalan (Székesfehérvár) esett ebbe a kategóriába a 12. század vége óta. Másodfokú mentességgel rendelkezett az a mintegy 70 egyházközség, melyeket az illetékes főesperes és püspök (*ordinarius*) kihagyásával egyenesen az esztergomi érseknek mint primásnak rendelték alá.¹⁰ A harmadfokú *exemptio* csupán a főesperesi joghatóság alól való kiemelését és közvetlen megyéspüspöki felügyeletet jelentett (ez

⁶ CD VI/1. 254–255 = RegArp II/4. 3945. sz.

⁷ A magisztrális jog a területileg illetékes káptalan (ez esetben a veszprémi) egyik tagja által gyakorolt felügyeletet jelentette az adott vidéki egyházközség („kápola”) felett, melynek ellenszolgálatásként a kanonok (a *magister*) részesült a papi tizednegyedből és a felajánlásokból. Minderre lásd: Rác György: *A magyarországi káptalanok és monostorok magisztrátus-joga a 13–14. században*. Századok CXXXIV(2000). 147–210 (a továbbiakban Rác: Magisztrátus-jog). A dörögdi adatra e tanulmány hívta fel a figyelmemet (vö. uo. 165.).

⁸ *Monumenta Romana episcopatus Vesprimiensis. A veszprémi püspökség római oklevéltára*. I–IV. Bp. 1896–1908. II. 123–124. (E kérvény pápai megerősítésének szövegét ld. uo. 124–125.) Meskó püspök 1339 előtt kiváltságolta a dörögdi egyházat, az említett évben pedig némileg módosította eredeti rendelkezéseit: eszerint az egyházközség tizedjövödelmének immár nem az egésze, csupán háromnegyede (azaz a püspöki rész) jutott a plébánosnak, akinek a magisztrális quartát a kegyurak nyomására át kellett engedni a Szűz Mária tiszteletére szentelt filiális egyház papjának (vö. Rác: Magisztrátus-jog 164–165.).

⁹ A püspökök szentelő hatalma alóli felmentés még nem jelentett *exemptiót*, csak oltalmat (Kiss Gergely: *Királyi egyházak a középkori Magyarországon*. Pécs 2013. [Thesaurus Historiae Ecclesiasticae in Universitate Quinqueecclesiensi 3.] [a továbbiakban Kiss: Királyi egyházak] 26–27, 155.).

¹⁰ Ez utóbbi kategóriába tartozó egyházközségek felsorolását, jogállásuk elemzését és eredetének vizsgálatát lásd: Gárdonyi Albert: *Városi plébániák kiváltságos állása a középkorban*. = *Emlékkönyv Károlyi Árpád születése nyolcvanadik fordulójának ünnepére*. Bp. 1933. 163–182 (a továbbiakban Gárdonyi: Városi plébániák); Mályusz: *Egyházi társadalom 122–128*; Kubinyi: *Egyház és város 292–294*; Kiss: *Királyi egyházak 86–142*.

érvényesült Sáros és Dörögd esetében is).¹¹ A szakirodalom szerint az utóbbi típus általában városias vagy legalább hospes kiváltsággal rendelkező településekre volt jellemző, amelyek gazdasági erejük révén járták ki egyházuk mentesítését, míg a második kategóriához – magasabb rangja ellenére – az országos központok mellett egészen jelentéktelen települések tartoztak: a közös nevezőt ez esetben a királyi kápolna megléte, esetleg a tartós királyi birtoklás jelentette a 11–13. században.¹² Mindhárom felmentés lehetett részleges vagy teljes. Ha az exempt intézmény a kiemelés során maga is joghatóságot nyert egy terület vagy más intézmények (kápolnák, ispotályok stb.) felett (mint fentebb a sárosi plébánia), akkor aktív, ellenkező esetben pedig passzív mentességről beszélünk.¹³

b) Ami a tizedjogot illeti, Magyarországon – a kánoni előírások ellenére, melyek általában a tized negyedét rendelték osztályrészükül¹⁴ – az egyszerű „mezei” papoknak csupán a helyi dézsma egynolcada vagy egytizenhatod része jutott, sokszor még annyi sem.¹⁵ Ezzel szemben a plébánosokat a tized nagyobb hányada (Dörögd) vagy éppenséggel egésze (Sáros) illetve meg egyházközségük területéről. Noha logikusnak tűnhet azt feltételezni, hogy a tizedrészesedés aránya a mentesség fokától függött (vagyis a plébános, korábbi felettesének joghatósága alól mentesülve annak tizedjogait is megkapta), a konkrét vizsgálódások azt mutatják, hogy a két kiváltság között nem volt ilyen szoros a kapcsolat: láthattuk, hogy a harmadfokú mentességet élvező sárosi plébánia teljes tizeddel (*libera decima*) rendelkezett, ugyanakkor számos, közvetlenül a primásnak alárendelt egyház (pl. Sátoraljaújhely, Sasad, Budaörs) tizedjoga csupán részleges volt.¹⁶

A „szabad tized” sem jelentett azonban teljes anyagi függetlenséget a plébános számára, mert ilyenkor – részben a kieső jövedelem pótlására, de még inkább az alárendeltség jeleként – cenzust kellett fizetnie (a mentességi foknak megfelelően) a megyéspüspöknek vagy a primásnak.¹⁷

¹¹ Vö. még: Fügedi Erik: *Az esztergomi érsekség gazdálkodása a XV. század végén*. Századok XCIV(1960). 82–124, 505–555. (a továbbiakban Fügedi: Esztergomi érsekség) 119.

¹² A 10. jegyzetben idézett munkák mellett lásd még Szűcs Jenő: *Sárospatak kezdetei és a pataki erdőuradalom*. Történeti Szemle XXV(1993). 1–57. 9–12; Tringli István: *Sátoraljaújhely egyházai a reformáció előtt*. = *Erősségénél fogva várépítésre való. Tanulmányok a 70 éves Németh Péter tiszteletére*. Szerk. Juan Cabello – C. Tóth Norbert. Nyíregyháza 2011. (A Jósa András Múzeum Kiadványai 68.) 377–396. (a továbbiakban Tringli: Sátoraljaújhely egyházai) 382–384; Kiss: Királyi egyházak 143–145.

¹³ Kiss: Királyi egyházak 26, 155.

¹⁴ Nyugat-Európában többnyire az I. Gelasius pápa (492–496) nevéhez fűződő ún. „római” felosztás terjedt el, mely elvben egy-egy negyedét juttatott a püspöknek, a klérusnak, a szegényeknek és a templom karbantartására (fabrica). A „hispaniai” módszer szerint viszont a tizedet – a szegények részesedésének kihagyásával – csak háromfelé kellett osztani. Vö. Catherine E. Boyd: *Tithes and Parishes in Medieval Italy. The Historical Roots of a Modern Problem*. Ithaca [1952]. (a továbbiakban Boyd: Tithes and Parishes) 75–79; Giles Constable: *Monastic Tithes: From Their Origins to the Twelfth Century*. Cambridge 1964. (a továbbiakban Constable: Monastic Tithes) 43–44; Gunter Zimmermann: *Zehnt. III. Kirchengeschichtlich. = Theologische Realenzyklopädie*. I–XXXVI. Berlin 1977–2004. XXXVI. 495–504. 497.

¹⁵ Holub József: *Zala megye története a középkorban*. Pécs 1929. 395–404; Mályusz Elemér: *Az egyházi tizedkiszákmányolás. = Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a XIV. században*. Szerk. Székely György. Bp. 1953. 320–333. 322; Györffy György: *A pápai tizedlajstromok demográfiai értékelésének kérdéséhez. = Mályusz Elemér emlékkönyv*. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok.) Szerk. H. Balázs Éva–Fügedi Erik–Maksay Ferenc. Bp. 1984. 141–157. 142. Vö. Boyd: Tithes and Parishes 162–163; Constable: Monastic Tithes 54–55.

¹⁶ Fügedi: Esztergomi érsekség 120; Tringli: Sátoraljaújhely egyházai 384–385.

¹⁷ Fügedi szerint (lásd 16. jegyz.) amelyik plébános nem fizetett cenzust, az nem is rendelkezett szabad tizeddel.

1. Célkitűzés, munkamódszer

Tanulmányomban azt szeretném megvizsgálni, hogy az erdélyi egyházmegye, illetve a belőle kiszakadt és az esztergomi érsek joghatósága alá kerülő szász dékánások (Szeben és Brassó) területén¹⁸ érvényesült-e a plébániák és az „egyszerű” egyházközségek megkülönböztetése, és amennyiben igen, akkor ez a fentiekben körvonalazott kiváltságok (*exemptio*, tizedjog) mentén történt-e. Nem rendelkezvén olyan közvetlen forrásokkal, mint Sáros és Dörögöd esetében, az tűnt célravezetőnek, ha a szóhasználatból indulok ki, vagyis – feltételezve, hogy ezt az elnevezést tájainkon is megkülönböztető jelleggel használták – a plébánia néven említett egyházközségek csoportjának jellegzetességeit elemzem.

Első lépésként tehát összeállítottam mindazon erdélyi (illetőleg szilágysági és szamosháti) egyházközségek listáját, amelyek papját legalább egyszer *plebanus* címmel illették a 13–14. században (lásd Függelék).¹⁹ A „legalább egyszer” kitétel ugyanakkor azt is jelzi, hogy a források szóhasználata korántsem egységes,²⁰ vagyis a fenti csoportba kerülő egyházközségek papjai más alkalommal a kiváltságos státusra nem utaló megnevezéssel (*rector ecclesie*, *presbiter*, *sacerdos*²¹) is előfordulhatnak (akár többször is, mint plébánosként).²² Az éles fogalmi elhatároltság hiánya miatt csak a kétféle címhasználat arányának összevetésével²³ lehetett mérlegelni, hogy egy adott egyház plébániai rangja széleskörűen elismert tény volt, vagy csak az írrok

¹⁸ Mályusz: Egyházi társadalom 125; Solymosi László: *Az esztergomi egyházmegye legrégebbi ünneplajstroma. (Szent Adalbert, Szórád-András és Benedek tisztelete az erdélyi szászoknál.)* = R. Várkonyi Agnes emlékkönyv születésének 70. évfordulója ünnepére. Szerk. Tusor Péter. Bp. 1998. 90–91, 95. (Megemlítendő, hogy a két dékánóság plébániáinak összeszámlálása során mindkét szerző figyelmét elkerülte az a tény, hogy a középkorban a szebeni káptalan a később önállósult újgyeházi és sinki surrogatiák területét is felölelte – vö. Georg Müller: *Die deutschen Landkapitel in Siebenbürgen und ihre Dechanten 1192–1848*. Hermannstadt 1934–1936. [a továbbiakban Müller: Landkapitel] 104, 107, 112.)

¹⁹ Ezt a munkát jelentős mértékben megkönnyítette az erdélyi forrásanyagot a teljesség igényével közlő két forráskiadvány-sorozat (*Documenta Romaniae Historica. C. Transilvania*. Sub red. Ștefan Pascu. Întocmit de Sabin Belu–Ioan Dani–Aurel Răduțiu–Viorica Pervain – Konrad G. Gündisch–Marionela Wolf–Adrian Rusu–Susana Andea–Lidia Gross–Adinel Dincă. X–XVI. Buc. 1977–2014. [a továbbiakban DRH C]; *Erdélyi okmánytár. Oklevelek levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez*. Regesztákban jegyzetekkel közlésezi Jakó Zsigmond. [A III. kötettől W. Kovács András és Hegyi Géza közreműködésével.] I–IV. Bp. 1997–2014. [A Magyar Országos Levéltár Kiadványai. II: Forráskiadványok 26, 40, 47, 53.] [a továbbiakban: EO]), illetőleg ezek mutatói. Ugyanakkor azonban azt is meg kell jegyeznünk, hogy a DRH-nak csak az utolsó három kötete tekinthető többé-kevésbé teljesnek, míg az EO magyar nyelvű regesztái az első három kötetben sokszor a rector ecclesie fogalmat is plébánosként adják vissza, így minden esetben szükséges volt ellenőrizni az eredetiben vagy egy teljes szövegű közlésben a helyi pap tényleges címét.

²⁰ Az alkalmi következetlenség nem jelenti azt, hogy a kétféle papfogalom Erdélyben nem határolódott volna el egymástól, vagy hogy a terminológiai megközelítés kudarca van ítélni. A plebanus címet az Anjou-kor végéig említett egyházközségek túlnyomó többsége esetén sohasem használják (lásd 2. fejezet), ami jelzi, hogy mégiscsak valami rendkívüli státust jelöl.

²¹ E fogalmak, bár nagymértékben átfedték egymást, a helyi pap szerepkörének különféle vetületeire utaltak. Tapasztalataim szerint a magyarországi latinságban a rector ecclesie (‘az egyház[község] igazgatója’) kifejezés a lelkes parókusi jogait, a presbiter (‘áldozópap’) felszentelt voltát hangsúlyozza, míg a sacerdos (‘pap’) a legtagabb értelemben utal a hivatására (akárcsak a mai közbeszédben).

²² Teljes fogalmi következetesség nem is várható el, hiszen az egyes iratok eltérő témája, műfaja, a kibocsátó nézőpontja, a különféle írrok társadalmi helyzetete és stílusa, a pap említésének szövegkörnyezete mind befolyásolhatta, hogy mennyire tudatosan és mennyire mereven kerülnek alkalmazásra a fentebb elhatárolt terminusok. E terminológiai finomságok ritkán kaptak szerepet a jogbiztosításban, így nem is volt feltétlenül szükséges utánajárni a pontos megnevezésnek (elvégre végső soron a plébános is pap volt, ha kiváltságos is).

²³ Ezt fejezik ki a függelékben látható, kettősponttal elválasztott számpárok.

tévedéséből, felületességéből fakadó hiba. Ez a fajta statisztikai megközelítés pedig teljességre törekvő adatgyűjtést követelt meg.

Módszertani megfontolásokból célszerűnek tűnt külön kezelni egyfelől az 1332–1337. évi pápai tizedjegyzéket,²⁴ másfelől a szórt és sokszínű okleveles anyagot, nehogy az előbbi átfogó (bár teljesnek éppen nem mondható²⁵) forrásból származó adatok tömege eltorzítsa a véletlenszerű villanásokból kirajzolódó képet. A pápai bullák és egyéb kuriális iratok²⁶ adatait viszont figyelmen kívül hagytam, mivel ezek az eltérő nyugati-európai terminológiát tükrözve minden parókus papot *rector ecclesie* címmel illettek.²⁷

Anyaggyűjtésem felső időhatárául az Anjou-kor végét, az 1387. esztendőt jelöltem ki: egyfelől ezt az erdélyi anyag feldolgozottságának jelenlegi állapota indokolta,²⁸ másfelől pedig azt is tekintetbe kellett venni, hogy – a szakirodalom szerint – a korai plébániafogalom a 14. század végén átalakult, és ezután a kifejezést már minden önálló egyházközségre alkalmazták.²⁹

Természetesen az így körvonalazódó csoport – a források töredékessége miatt – nem tekinthető teljesnek (ugyanakkor ettől, a pápai tizedjegyzéknek köszönhetően, valószínűleg nem is áll távol), mindemellett az erdélyi plébániák jellegzetességeinek feltérképezésére alkalmasnak tűnik.

2. Az adatok statisztikai kiértékelése (területi és valószínűségi megoszlás, korrelációk)

a) A korabeli értelemben vett plébániák területi eloszlása (lásd Térkép és Függelék) vizsgálja azt az előfeltevést, miszerint a plébánosi cím viselői kiemelkedtek az egyszerűbb papok tömegéből. A vármegyei területeken számuk 1-5 között mozog főesperességenként (ráadásul

²⁴ *Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia. Vatikáni magyar okirattár. V/1. Rationes collectorum pontificorum in Hungaria. Pápai tizedszedők számadásai 1281–1375.* Bp. 1887. (a továbbiakban MV I/1.) 90–144.

²⁵ Vö. Hegyi Géza: *Egyházigazgatási határok a középkori Erdélyben (I. közlemény).* Erdélyi Múzeum LXXII(2010). 3–4. füzet, 1–32. (a továbbiakban Hegyi: *Egyházigazgatási határok*) 7, 18.

²⁶ A nyelvezet szempontjából az 1332–1337. évi pápai tizedjegyzék nem tartozik ebbe a körbe, mivel alapszövegét nem külföldi, hanem helyi klerikusok állították össze (Hegyi: *Egyházigazgatási határok* 11–12, 15–17).

²⁷ Vö. Willibald M. Plöchl: *Geschichte des Kirchenrechts.* I–V. Wien–München 1953–1969. II². 167. — A plebanus kifejezés jelentése viszont országonként eltérő volt: német nyelvterületen a parókus pap – máshol vicariusnak mondott – helyettesét (Hans Erich Feine: *Kirchliche Rechtsgechichte. I. Die katolische Kirche.* Weimar 1955³. 360), Itáliában viszont a környék egyházi felett joghatóságot gyakorló keresztelőegyház előjáróját (vagyis a mi fogalmaink szerint esperesét) nevezték így (Boyd: *Tithes and Parishes* 154–162). — A magyar és a hivatalos kúriai szóhasználat közti különbség áthidalását szolgálták egyes bullákban a „parochialis ecclesia plebania nuncupata” (*Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen.* Hrsg. Franz Zimmermann–Carl Werner–Georg Müller–Gustav Gündisch–Herta Gündisch–Konrad G. Gündisch–Gernot Nussbächer. I–VII. Hermannstadt–Buk. 1892–1991. [a továbbiakban: Ub] II. 408, 409; MV I/3. 165, 225–226, I/4. 189; *Oklevéltár a Tomaj nemzetségbeli losonci Bánffy család történetéhez.* Szerk. Varjú Elemér–Iványi Béla. I–II. Bp. 1908–1928. [a továbbiakban: BánfOkI] I. 670), illetve a „rector plebanus nuncupatus” (Archivum Secretum Vaticanum [ASV], Registra Vaticana [RegVat], vol. 251, fol. 347r-v, ill. vol. 272, fol. 186r-v; MV I/3. 226, 228, I/4. 103, 189, 261, 586, 594; *Zsigmondkori oklevéltár.* Szerk. Mályusz Elemér–Borsa Iván–C. Tóth Norbert–Neumann Tibor–Lakatos Bálint–Mikó Gábor. I–XIII. Bp. 1951–2017. [A Magyar Országos Levéltár Kiadványai. II: Forráskiadványok 1, 3–4, 22, 25, 27, 32, 37, 39, 41, 43, 49, 52, 55.— a továbbiakban: ZsOkI] III. 2345, V. 42, 47, 52. sz.; Ub IV. 174, 244; BánfOkI I. 670) típusú megfogalmazások.

²⁸ A DRH C hét kötete az 1351–1385, az EO eddig megjelent négy kötete pedig az 1023–1372 évkört fedi le.

²⁹ Mályusz: *Egyházi társadalom* 128.

ezek közül többnek bizonytalan a plébánia státusa); egyes periferikusabb egyházigazgatási egységekben (krasznai és kézdi főesperesség, a fehérvári főesperességhez tartozó sepsi, a telegdihez tartozó csiki és erdőhádi [= udvarhelyi] esperesi kerület) elő sem fordulnak. Legtöbb helyen a korszakban említett egyházak helyekhez viszonyított arányuk a hat százalékot sem érte el (Ugocsa: 1/25, Szatmár: 1/43, Szolnok: 2/38, Doboka: 2/38, Torda: 2/37, Telegd: 1/94, Küküllő: 1/47), máshol – ahol sűrűbben találni *hospestelepüléseket* – némileg magasabb volt, de tíz százalék alatt maradt (Kolozs: 3/37, Ózd: 3/39, Fehérvár: 5/53). Ezt az arányt csupán a hunyadi főesperességben haladta meg (1/9), de csak a katolikus egyházközségek kis száma miatt.

Égészen más helyzettel szembesülünk a szászöldi dékánásokban, ahol a plébániák tömegesen fordulnak elő. A brassói, kézdi, kozdi, medgyesi, sebesi és szászvárosi dékánokban éppenséggel mindegyik korabeli egyházközség élén plébános állt. Ezek közül az utóbbi három példája különösen sokatmondó, mert esetükben a 14. századi egyházközségek

hálózata néhány átfogó lajstromnak³⁰ köszönhetően teljességében rendelkezésünkre áll, míg a többinél csupán szórványos említések, töredékesen ismert. A besztercei dékánáság 25 egyházközségéből 21 rendszeresen plébániaként jelenik meg, csak Alsóaldorf, Pinták és (Sajó)Szentiván papját mondják egy-egy esetben *sacerdos*nak, máskor viszont ugyanezek mindenféle cím nélkül szerepelnek a pápai tizedjegyzékekben, akárcsak az egyszer említett kisdemeteri (*de Sancto Demetrio*) lelkipásztor.³¹ A szebeni dékánáság (20/36) papjai közül csak azok nem szerepelnek plébánosként, akiket kizárólag a nyugat-európai terminológiát használó pápai adószedők számadásaiból (Orlát, Vérd, Holcmány, Boholc) vagy a tizedjegyzék papi címet mellőző bejegyzéséből (Vesszöd, Mártonhegy, Kisprázmár, Brulya, Talmács, Nádpatak, Kürpöd, Kissink, Morgonda, Hóföld, Kisdísznód) ismerünk.³² Egyedül Szakadát lóg ki a sorból, ahonnan csak *rector ecclesiet* ismerünk³³ – de az összképen ez már nem sokat változtat.

Némelyik dékánáság azonban a fentiekől eltérő kategóriát képvisel: ezekben a plébániák csak egy töredékét teszik ki az egyházközségeknek (még ha arányuk számottevően magasabb is a főesperességekben tapasztaltnál). E százsz egyházi öngazgatási egységek közös jellemzője, hogy világi szempontból egészen (springi dékánáság, ahol az arány 4/15) vagy részben (szentlászlói dékánáság, 1/4) vármegyei területen fekszenek. Különösen sokatmondónak tűnik a selyki dékánáság helyzete, ahol a 19 ismert egyházközségből csak az az öt (Monora, Csanád, Sorostély, Holdvilág, Hidegvíz) nem volt plébánia,³⁴ amely kívül esett a Kétszék (pontosabban ekkor még: a medgyesi ispánság) keretein. A fent körvonalazódó szabálytól egyedül a Torda és Kolozs megyék keleti határvidékén fekvő régeni dékánáság üt el, ahol 11 templomos helyből tíznek a papja – legalább egyszer – *plebanus* címet viselt.³⁵

A fenti adatok alapján megállapítható, hogy – bármily meglepő – a tömeges és a szórványos plébánia-előfordulások választóvonalá (Régent és környékét leszámítva) nem egyházi, hanem világi közigazgatási határokat követ: az első csoport nem a többé-kevésbé autonóm dékánáságok összességének, nem is az esztergomi érsek joghatósága alá tartozó (vagyis másodfokú *exemptió*val rendelkező, lásd alább) részeknek a területét rajzolja ki, hanem a királyföldi ispánságok (Szeben, Medgyes, Brassó és Beszterce) keretein belül formálódó Szász Universitást.³⁶ A jelenség magyarázatára alább, a 4. fejezetben még visszatérek.

³⁰ Medgyes: 1283: Ub I. 145 = EO I. 399. sz.; 1289: Ub I. 160 = EO I. 445. sz.; 1334: DL 36297 = EO II. 832/2. sz. — Sebes: 1330: Ub I. 433 = EO II. 676. sz. — Szászváros: 1334: Ub I. 464–465 = EO II. 831. sz.

³¹ 1295: Ub I. 200; 1332–1336: MV I/1. 97, 100, 104, 111, 118, 119, 122, 129, 139, 140, 142.

³² 1317–1320: MV I/1. 16–17; 1336: MV I/1. 143–144.

³³ 1380: DRH C, XV. 757. Szebenszék előljáróinak eme oklevelében a szóban forgó fogalom (akárcsak a vele együtt említett *magister ecclesie*) némiképp rejtélyes jelentésű; talán egyfajta vidéki latin nyelvtudás kifejeződése, és így az is előfordulhat, hogy nem papi személyre vonatkozik.

³⁴ 1332–1334: MV I/1. 99, 114, 120, 126, 136; 1382: DL 27626.

³⁵ A tizenegyedikről (Sáromberke) pedig az sem teljesen biztos, hogy a régeni dékánásághoz tartozott (vö. MV I/1. 120, 130, 138) – erre egyedül csak egy 16. század végi adat utal (Jakó Zsigmond: *Adatok a dézsma fejedelemségkori adminisztrációjához*. Kvár 1945. [Erdélyi Történelmi Adatok V. 2 – a továbbiakban Jakó: Dézsma] 72).

³⁶ Ezt a következtetést erősíti a pápai tizedjegyzék (tehát az egyetlen átfogó és viszonylag homogén forrás) szóhasználata is, amely a főesperességekre és esperesi kerületekre, valamint a vármegyei területen fekvő springi dékánáságra vonatkozó szakaszokat kivétel nélkül a „Hec sunt nomina sacerdotum de archidiaconatu/de decanatu N.” mondattal vezeti be (MV I/1. 96, 98 [x2], 106, 109, 110, 115, 116 [x2], 123, 125, 126 [x2], 127 [x2], 128, 129, 130 [x2], 131, 132, 133, 134 [x2], 136 [x2], 137, 138 [x2], 139), míg a százsz önkormányzati területre eső dékánáságoknál (Sebes, Szászváros, Beszterce) hasonló esetben rendszerint „Hec sunt nomina plebanorum [esetleg: dominorum] de decanatu N.” áll (uo. 124, 125, 126, 129, 137, 139, 140, 142). Egyetlen kivétel: uo. 118 (Beszterce).

b) Ami az egyes egyházközségeken belüli plébánosi és papi említések arányát illeti (lásd Függelék), nyomban szemünkbe ötlik, hogy ezek mennyire széles skálán mozognak.

Sok plébánia feje mind a pápai tizedjegyzékben, mind az okleveles anyagban túlnyomórészt *plebanusként* van említve (Németi, Szatmár, Kolozsvár, Szászfenes, Gyalu, Bázna, Gyulafehérvár, Sárd, illetve általában a királyföldi szász eklézsiák) – bár ezt néhol a kisszámú minta erősen viszonylagossá teszi (Tasnád, Abrudbánya, Déva). Ha Anjou-kori birtokosaik személyét megvizsgáljuk,³⁷ feltűnik, hogy ezt az alcsoportot kizárólag királyi és püspöki birtokok alkotják,³⁸ közülük Gyulafehérvár és Gyalu főpapi,³⁹ Déva pedig vajdai rezidencia volt.⁴⁰ Fehérvár a püspök és általános helynöke vezette bíróságnak,⁴¹ Szatmár, Németi és Tasnád pedig rendre a Meszesen túli vikárius ítélőszékének adott otthont,⁴² míg Kolozsvár az erdélyi kamaraispánság központja volt.⁴³ E centrális helyek egyúttal a városiasodás terén is az élbolyhoz tartoztak a tartományban (lásd 5. fejj.), ahogy a szász területi egységek (Hétszék, Kétszék, Barcaság, Besztercevidék) széles körű kiváltságai sem szorulnak különösebb bemutatásra. Mondhatni, csupa olyan név, amelyet látatlanban is a kiváltságos egyházak közé vártunk!

Máshol épp ellenkezőleg: az egyetlen kedvező adatot valósággal elnyomják a *sacerdosi* és *rectori* említések (Székelyvásárhely, Nagyenyed, Mezőujlak, Nagysajó, springi dékán-ság). Túlságosan ezeken sem lepődünk meg, hiszen legtöbbjükről csak annyi mondható el, hogy kisebb uradalmak központjai voltak. A birtokosok (erdélyi káptalan, Szécsényi és Kelneki család) ha tartományi vagy akár országos szinten tekintélyesek is,⁴⁴ egyházi kiváltságok kieszközlésében nem versenyezhettek az uralkodóval vagy a püspökkel. Városi kiváltsá-gokról egyik helység esetében sem tudunk: Vásárhely esetében ezt a konzervatív székely tár-sadalmi környezet magyarázza (ugyanakkor lokális rangját⁴⁵ mutatja, hogy a Székelyföldről

³⁷ Kilitük megállapításakor az alábbi kézikönyveket és segédleteket használtam: Györfly György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*. I–IV. Bp. 1963–1998; Engel Pál: *Magyarország a középkor végén: digitális térkép és adatbázis*. [CD-ROM.] Bp. 2001; *Erdély és a Szilágyság birtokviszonyai 1341-ben*. Szerkesztette Hegyi Géza, rajzolta Nagy Béla. (Térképmelléklet az EO IV. kötetéhez.)

³⁸ Dános a szentlászlói dékán-ságból ugyan eredetileg a kolozsmonostori konvent birtoka volt, de a 14. század közepén már a segesvári szászok tartották megszállva (1348: EO III. 464. sz.), és végül – az apát minden tiltakozása ellenére – a kezükön is maradt.

³⁹ Vö. Adinel Dincă: *Documente și scrisori ale episcopilor Transilvaniei (sec. XIII–XVI)*. = *Scris și societate în Transilvania secolelor XIII–XVII*. Coord. Susana Andea. Cluj-Napoca–Gatinaeu, [2013]. 47–108. 97–99.

⁴⁰ EO II. 14, 17, 31–32, 64, 89, 105, 121, 473, 626, 628, 669, 703, III. 121, 380, 395, 450, 840, 990, IV. 136, (420). sz.; DRH C, XV. 253, XVI. 581; Ub III. 61.

⁴¹ Püspök: EO II. 646, 782, IV. 1001. sz.; ZsOkI I. 552, 1321. sz. – Vikárius: EO II. 305, 333, 422, 680, 780, 1045, III. 23, 324, 355, 499, 602, 835, 871, IV. 614, 670, 799, 933–935, 1021. sz.; DRH C, XIV. 456, 475, 491, 519, 581, XV. 23, 38, 309, XVI. 3, 59, 66, 218, 263; *A Wass család cegei levéltára*. Szerk. Valentiny Antal–W. Kovács András. Kvár 2006. (Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára 3. – A továbbiakban WassLt) 197, 204. sz.; ZsOkI I. 1527. sz.

⁴² Szatmár: 1315: DL 97773, EO II. 392, 227. sz.; 1329: EO II. 653. sz. — Németi: 1327: EO II. 600. sz.; 1341: EO III. 57. sz.; 1346: EO III. 358. sz. — Tasnád: 1363: EO IV. 200. sz.; 1378: DL 105483; 1390: DL 96636; 1395: DL 64976; 1398: ZsOkI I. 5459. sz. Intézményesedett központnak csak ez utóbbi tekinthető, az első kettőnél a plébánosi és a vikáriusi tisztség eseti, személyre szóló összekapcsolódása volt meghatározó.

⁴³ Hóman Bálint: *A Magyar Királyság pénzügyei és gazdaságpolitikája Károly Róbert korában*. Bp. 1921. [reprint: 2003.] 197–198 (1. jegyz.).

⁴⁴ Rétegződésükre, birtokaikra Marius Diaconescu: *Structura nobilitii din Transilvania în epoca angevină*. Cluj-Napoca 2013.

⁴⁵ I. Lajos király rendszerint megfordult itt, amikor Erdélybe jött (1344: DL 91350; 1349: EO III. 528. sz.; 1360: EO IV. 12, 16. sz.; 1366: EO IV. 488–490. sz.; 1370: EO IV. 834–835, 845–846. sz.), máskor pedig az ő nevében eljáró

egyedülként szerepel a listán!), Enyednél pedig talán a káptalan szüklátóköri birtokpolitikája (az egyházi kibontakozás elmaradásához mindenesetre köze lehetett a káptalani kegyuraság szoros gyepelőjének).

Bonyolultabb eset, amikor a kétféle forrástípus vallomása gyökeresen eltér (Dés, Szék, Sajómagyaros, Teke, Aranyosbánya), vagy ahol mindkét kategóriában nagyjából kiegyensúlyozottak az arányok, bár a mi szempontunkból inkább a kedvezőtlen felé hajlanak (Ótorda, Tövis, illetve a régeni dékáság, Miklóstelke). Itt a világi szempontok sem mutatnak egységes képet. A jelentéktelen falvak mellett általános és parciális vajdai közgyűlések, illetve vármegyei ítélőszékek helyszínei (Torda, Dés) is szerepelnek itt.⁴⁶ Jelentős a királyi bányavárosok⁴⁷ részaránya, mellettük viszont világi nagy- és középbirtokosok (Szécsényi, Losonci, Gyógyi) jószágai is alkotják e zavaros halmazt.

Már csak emiatt sem lenne helyes, ha pusztán a források fennmaradásának, illetve az egyes írások szóhasználatának szeszélyei nyomán előállt nyers arányszámok határoznák meg azt, hogy melyik plébánosi cím tekinthető valósnak, és melyik afféle szóvirágnak. (Nehéz is volna megmondani, hogy számtanilag hol húzódik a pontos határ a kettő között.) A számok csak egyféle valószínűséget vetítenek elő, a végső döntés, ha egyáltalán lehetséges, csak egyéb tényezők figyelembe vételével hozható meg. A tanulmány célja tehát akár úgy is megfogalmazható, mint az „áplébániák” leválasztására tett kísérlet; a vizsgálódásnak ezért mindvégig ki kell terjednie a csoport legbizonytalanabb elemeire is.

3. Egyházi joghatóság

a) Az erdélyi plébániák közül legtöbbet a szebenvidékiek és barcaságiak egyházi helyzetéről tudunk, köszönhetően a kiváló szász egyházi forrásadottságoknak. A témával ennek megfelelően kiterjedt szakirodalom foglalkozik (különösen ami a szebeni papi káptalan [illetve prépostság] kezdeti időszakát illeti),⁴⁸ ezért az alábbiakban megelégszünk a két területi egység *exemptió*ja kialakulásának és működésének vázlatos ismertetésével.

III. Béla király 1189/1190-ben vagy kevéssel előtte engedélyezte az erdélyi szász egyházközségeknek, hogy a többi *exempt* prépostság mintájára szabad prépostságba szerveződjenek.

bárók bírásoktok Vásárhelyen (1366: EO IV. 474. sz.; 1377: DRH C, XV. 209, 213, 220, 227, 237).

⁴⁶ Janits Iván: *Az erdélyi vajdák igazságszolgáltató és oklevéladó működése 1526-ig*. Bp. 1940. 33, 38, 47–48; Susana Andea: *Congregații voievodale și palatine (sec. XIII–XIV)*. Cluj-Napoca 2013. 229–264; W. Kovács András: *Megyeszékhelyek a középkori Erdélyben*. = *Emlékkönyv Egyed Ákos születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Szerk. Pál Judit–Sipos Gábor. Kvár 2010. 177–187. 186–187.

⁴⁷ Igazgatásukra és gazdasági jelentőségükre: Draskóczy István: *Sóbányászat és kereskedelem Magyarországon a középkorban*. Valóság LVII(2014). 4. sz. 56–66. 57–59; Weisz Boglárka: *Az erdélyi sókamarák ispánjai a 14. század végéig*. Certamen IV(2017). 241–256. 242–244.

⁴⁸ Karl Reinert: *Die freie königliche St. Ladislaus-Propstei zu Hermannstadt und ihre Kapitel*. Deutsche Forschungen im Südosten I(1942). 319–361, 567–597 (a továbbiakban Reinert: St. Ladislaus-Propstei); Hans-Werner Schuster: *Zur Autonomie der Hermannstädter Propstei*. Ungarn-Jahrbuch. Zeitschrift für die Kunde Ungarns und verwandte Gebiete XVI(1988). 1–9; Şerban Turcuş: *Fondarea prepoziturii saşilor ca proiect transilvan al Sfântului Scaun*. Anuarul Institutului de Istorie ”G. Bariţiu” din Cluj-Napoca XLIX(2010). 21–37; Thoroczkay Gábor: *A szebeni prépostság történetének főbb kérdései a XIV. század közepéig*. Fons XIX(2012). 1. sz. 37–55. 37–42; Koszta László: *A kalocsai érseki tartomány kialakulása*. Pécs 2013. (Thesaurus Historiae Ecclesiasticae in Universitate Quinqueeclesiensi 2.) 94; Kiss: Királyi egyházak 130–142.

Az alapítólevél nem maradt fenn, tartalmáról III. Celesztin pápa ezt megerősítő 1191. évi bullájának, Gregorius de Sancto Apostolo bíboros, pápai legátus 1192. évi ítéletlevelének és III. Ince pápa 1199. évi tiltó oklevelének szűkszavú utalásából alkothatunk némi fogalmat.⁴⁹ Eszerint az új, szebeni prépostság joghatósága csak a II. Géza király (1141–1162) által benépesített „pusztaságra” (*desertum*), vagyis – amint a 14–16. századi adatok alapján megállapítható – a Szebeni-medencét és a Hortobágy folyó völgyét felölelő ún. Altlandra⁵⁰ terjedt ki, itt az erdélyi püspök joghatósága megszűnt (vagy erősen korlátozódott),⁵¹ és az esztergomi érsek is valamiféle szerephez jutott a történetben (alighanem már ekkor ő felügyelte az új társaskáptalant⁵²). Miután a prépostság püspökséggé alakításának 1212-ben II. András király részéről felmerült terve a pápa ellenállásán megbukott,⁵³ intézményi szempontból – ismeretlen úton-módon – elkülönült a helyi papi káptalantól (*Landkapitel*).⁵⁴ A terület kormányzását ettől fogva a középkor végéig egy dékán látta el az esztergomi érsek közvetlen fennhatósága alatt.⁵⁵

Hasonló utat járt be a barcasági káptalan is. Ezt 1223-ban III. Honorius pápa szervezte meg a területet benépesítő német lovagok kérésére egy, közvetlenül a Szentszéknak alárendelt főesperes, avagy dékán széles körű bírói jogköre alatt, távlatilag püspökség alapítását tervezve itt.⁵⁶ Az *exemptio* maga után vonta az erdélyi püspök korábban minden téren érvényesülő hatalmának kiszorulását a térségből.⁵⁷ A lovagrend kiűzését (1225) követően

⁴⁹ 1191: Ub I. 1–2 = EO I. 19–21. sz.; [1192]: Ub I. 2–3 = EO I. 22. sz.; 1199: Ub I. 4–5 = EO I. 25. sz. Az alapítás kronológiájára és egyes részletkérdésekre – az előző jegyzetben említett munkákon kívül – lásd még Wolfgang Grandjean: *Die Anfänge der Hermannstädter Propstei im Spiegel päpstlicher Urkunden.* = *Zur Rechts- und Siedlungsgeschichte der Siebenbürger Sachsen.* Hrsg. Paul Phiippi. Köln–Wien 1971. (Siebenbürgisches Archiv 8.) 269–276; Solymosi László: *Szent László király sírja, kultusza és szentté avatása.* = *Szent király, lovagkirály. A Szent László-herma és a koponyaereklye vizsgálatai.* Szerk. Kristóf Lilla Alida, Lukácsi Zoltán, Patonay Lajos. Győr 2017. 16–39. 31–33.

⁵⁰ Lásd fent, 18. jegyz. — A 14. századi erdélyi egyházszervezetről legutóbb készült részletes térkép (*Erdély egyházigazgatási beosztása és egyházas helyei [1301–1350]*). Tervezte Jakó Zsigmond, rajzolta Nagy Béla [térképmelléklet az EO II. kötetéhez]) tévesen ábrázolja a Szászföld nagy részét, azaz hozzávetőleg a Szeben–Medgyes–Segesvár–Brassó négszögön belüli terület egészét az esztergomi érsekség részeként.

⁵¹ Egy 1212. évi pápai bulla azt sugallja, hogy az erdélyi püspököknek még voltak itt érdekeltségei, sőt a szebeni prépostságot az erdélyi egyházmegyében fekvőnek mondja (Ub I. 13 = EO I. 42. sz. [a regeszta szövegezése félrevezető]). 1235-ben (EO I. 176. sz.) és 1264-ben is ez a helyzet állt fenn (Ub I. 91 = EO I. 246. sz. – a helyes olvasat szerintem: „decani et plebanorum de Scybinien(sium) dyoc(esi) Ultrasilvana”, vö. DF 291957), sőt elszigetelt adat még 1373-ban is az erdélyi egyházmegyében tudja a prépostságot (Ub II. 405). A pápai tízedjegyzék az erdélyi egyházak között (igaz, a többi plébániától elkülönítve, függelékként) veszi számba a szebenvidéki papok befizetéseit (1337: MV I/1. 143–144).

⁵² Ennek ellentmondani látszik, hogy III. Ince pápa tudomása szerint a szebeni prépostság közvetlenül a Szentszéknak van alárendelve (1211: Ub I. 10–11 = EO I. 39. sz., 1212: Ub I. 12 = EO I. 41. sz.). Ezt az álláspontot vallja a szakirodalomból, erős túlzásoktól sem mentesen, Reinerth, Schuster és Turcu is (lásd 48. jegyz.), pedig az egyházfő más, egykorú oklevelében már bizonytalanabban fogalmaz (1212: „sive apostolice sedi [...], sive Strigoniensi metropoli [...] Cibiniensis prepositura sit in spiritualibus immediate subiecta”, Ub I. 13).

⁵³ Ub I. 13.

⁵⁴ Vö. Reinerth: St. Ladislaus-Propstei 350–361. A későbbiekben a prépost már csak formális szerepet játszott a káptalan életében (részeseül a cenzusból és a bírságokból, vö. EO III. 623. sz.; Ub IV. 479), egyedül a szebeni plébánia kegyuraságára és jövedelmeire formált igényt (1321: Ub I. 350–352 = EO II. 401–402. sz.; 1322: Ub I. 360–361 = EO II. 424. sz.).

⁵⁵ 1264: „decanum et plebanos de Scibinio ad nos et ecclesiam nostram immediate pertinentes” (Ub I. 92 = EO I. 247. sz.). Vö. 1264: Ub I. 91 = EO I. 246. sz.; 1380: Ub II. 524; 1395: Ub III. 144; 1420: Ub IV. 127; 1423: Ub IV. 175; 1434: Ub IV. 524.

⁵⁶ 1223: Ub I. 24 = EO I. 124. sz.; 1224: Ub I. 28–32 = EO I. 128–131. sz. A lovagok rendjük immunitásával indokolták kérésüket, pedig az csak annak tagjaira, nem pedig birtokaira vonatkozott.

⁵⁷ 1223: Ub I. 24–26 = EO I. 126–127. sz. A püspök korábbi itteni joghatóságára: 1213: Ub I. 15–16 = EO I. 62. sz.

azonban a barcasági egyházak *nullius*-jogállása megrendült,⁵⁸ majd csaknem százévnyi adathiány után ők is az esztergomi érsek joghatósága alatt álló dékánsgként bukkantak fel.⁵⁹

Mindkét papi káptalan tehát aktív és teljes másodfokú *exemptiót* ért el, amit adatok sokasága is bizonyít.⁶⁰ Az érsek erősítette meg a plébánosok köréből általuk választott dékánt,⁶¹ intézkedett a papok, a templomok és a liturgikus eszközök felszenteléséről,⁶² rendezte a szentszéki bíráskodást (első fokon a dékánra bízva azt),⁶³ védelmezte az egyház jogait gondoskodva a kánoni előírások érvényesüléséről,⁶⁴ személyesen vagy megbízottak révén vizitációt tartott,⁶⁵ zsinatra hívta a plébánosokat,⁶⁶ stb. Emiatt a szebeni dékánsgot 1318-tól, a barcaságít pedig 1354-től már rendszeresen az esztergomi egyházmegyében fekvőnek mondják.⁶⁷ A kiemelt státus (és Esztergom távolsága) nagyfokú önrendelkezést biztosított a helyieknek: ez nyilvánult meg a szebeni káptalan 1351. évi szabályzatában, mely a dékán széles körű bírói és papeiktató jogköréről is tanúskodik.⁶⁸

Hasonló jogállásra az erdélyi egyházmegye területén egyedül a Szatmár megyei Németi tett szert. Jóllehet papját II. András király 1230-ban – az erdélyi püspök hozzájárulásával – még csak a sasvári főesperes joghatósága alól emelte ki,⁶⁹ utóbb, nem tudni, milyen útonmódon, sikerült szintet lépnie: plébániáját az 1389 és 1464 kimutatásokban már rendszeresen az esztergomi érsek alá tartozó királyi egyházak sorában említik, a szebeni és a szász dékánsggal együtt.⁷⁰

b) A többi erdélyi egyház jogi helyzete ennél már csak kedvezőtlenebb lehetett. Ezt nemcsak abból következtethetjük, hogy nem szerepelnek a kiemelt királyi egyházak fent említett,

⁵⁸ 1235-ben Brassót az újdonsült kun (milközi) egyházmegyében levőnek mondják (EO I. 176. sz.), viszont ugyanebben az évben a kun püspök pápai delegált bíró volt (eszerint tehát nem érintett féll!) az erdélyi püspök és a barcasági papok joghatósági vitájában, ahol ráadásul a pápai legátus korábban részben az előbbinek adott ígazat (Ub I. 61–62 = EO I. 179. sz.). Egy 1240. évi oklevél szerint a barcasági egyházak minden püspöki joghatóságtól mentesek, egyedül a királytól függenek (Ub I. 68–69 = EO I. 190. sz.). Mindemellett ez utóbbi adat már az esztergomi érsek joghatóságának nyitányát jelezheti, kinek a királyi egyházak feletti felügyeleti joga ekkorra már megszilárdult (Kiss: Királyi egyházak 38–52).

⁵⁹ 1336: Ub I. 482; 1395: Ub III. 144; 1400: Ub III. 248; 1420: Ub IV. 127; 1422: Ub IV. 156; 1434: Ub IV. 524.

⁶⁰ Ezeket az alábbiakban csak a Zsigmond-kort bezárólag ismertetem.

⁶¹ Szeben: 1384: Ub I. 594; 1428: Ub IV. 342–343; 1436: Ub IV. 621; 1438: Ub V. 7–8; 1444: Ub V. 130–131.

⁶² Szeben: 1264: Ub I. 91 = EO I. 246. sz.; 1380: Ub II. 524–525; 1420: Ub IV. 124. — Barcaság: 1394: Ub III. 96–97; 1395: Ub III. 138–139; 1400: Ub III. 248–249; 1412: Ub III. 522–523; 1422: Ub IV. 156–157; 1428: Ub IV. 344–346; 1430: Ub IV. 403–404; 1434: Ub IV. 520–522. — Mindkettő: 1428: Ub IV. 344.

⁶³ Szeben: 1264: Ub I. 92 = EO I. 247. sz.; [1332–1336]: Ub I. 439 = EO II. 681. sz.; 1391: Ub III. 22; 1420: Ub IV. 124; 1436: Ub IV. 621; 1437: Ub IV. 625; 1452: Ub V. 341. Vö. még 1349: Ub II. 58 = EO III. 507. sz.; 1415: Ub III. 670, 674. — Barcaság: 1420: Ub IV. 125; 1436: Ub IV. 596–597. — Mindkettő: 1336: Ub I. 483 = EO II. 916. sz. — A két dékánsg közötti perek már a primási szék előtt zajlottak (1423: Ub IV. 175–180, 186).

⁶⁴ Barcaság: 1379 (Ub II. 506–507). — Mindkettő: 1336: Ub I. 481–484 = EO II. 916. sz.; 1391: Ub III. 19–22.

⁶⁵ Szeben: 1377: Ub II. 479. — Mindkettő: 1395: Ub III. 138; 1408: Ub III. 467.

⁶⁶ Mindkettő: 1399: Ub III. 243–244. — Barcaság: 1436: Ub IV. 596–597.

⁶⁷ 1318–1319: MV I/1 16–17; 1351: Ub II. 81; 1354: Ub II. 106 = EO III. 772. sz.; 1384: Ub II. 597; 1394: Ub III. 97; 1399: Ub III. 243; 1403: Ub III. 291, 295; 1412: Ub III. 522; 1414: Ub III. 605; 1415: Ub III. 670, 672; 1422: Ub IV. 168; 1428: Ub IV. 344; 1430: Ub IV. 403; 1434: Ub IV. 520–521, 524. — Ezeknek és az fenti adatoknak a tükrében kevés hitelt adhatunk a szászok részéről 1436-tól (Ub IV. 621) szórványosan, majd 1500 után rendszeresen jelentkező álláspontnak, miszerint a szebeni prépostság területe eredetileg a milközi püspökséghez tartozott, csak annak pusztulása után került az esztergomi érsek felügyelete alá (ennek csak a barcasági dékánsg esetében lehetett némi alapja, lásd EO I. 176. sz.). Vö. Makkai László: *A milközi (kun) püspökség és népei*. Debrecen 1936. 48–55.

⁶⁸ 1351: Ub II. 81–83 = EO III. 623. sz.

⁶⁹ 1230: DL 90749. = CD III/2. 212.

⁷⁰ Gárdonyi: Városi plébániák 166–167; Kiss: Királyi egyházak 112–113, 180–182.

teljesnek tekinthető listáin, hanem pozitív adatok sokasága is bizonyítja az erdélyi püspök joghatóságát, még a királyföldi szász dékánások esetében is. Ahogy Szebenben és a Barcaságon az érsek, emitt a püspök (vagy vikáriusa) erősítette meg a közösség, illetve a papok által választott plébánosokat és dékánokat, de akár meg is foszthatta őket hivataluktól,⁷¹ egyházmegyei zsinatra hívta őket;⁷² vizitálta az egyházközségeket,⁷³ és búcsút engedélyezett.⁷⁴ Még a szász papság szabad végrendelkezéséhez is időről időre megismételt püspöki hozzájárulásra volt szükség.⁷⁵ A szász dékánoknak ugyan itt is voltak bírói jogosítványai (első fokon),⁷⁶ de ez nem zárta ki, hogy a püspöki szék döntéseket hozzon a plébánosok egymás közti vagy a hívekkel és a szerzetesrendekkel folytatott vitáiban, illetve hogy egyházi fenytékeket szabjon ki.⁷⁷ Így nemcsak a megyei, de a szászföldi plébániák esetében is magától értetődő, hogy rendszeresen az erdélyi egyházmegyében fekvőknek mondják őket.⁷⁸ A szász papságnak az erdélyi püspök, illetve káptalana ellen folytatott pereit (1308–1309, 1322, 1328–1330, 1357, 1414–1416) nem az utóbbiak fennhatóságának elutasítását jelezték, hanem kizárólag a tizedjog körüli viták (lásd alább) és bizonyos visszaélések miatt robbantak ki,⁷⁹ melyek rendezése után, a 14. század második felére el is ültek.

A fentiekből következik, hogy az erdélyi egyházmegyében fekvő plébániák (Németi kivételével) legfeljebb harmadfokú *exemptió*nak örülhettek. Ennek kimutatását azonban nagymértékben megnehezíti, hogy a főesperesek hivatali tevékenységéről alig tudunk valamit. Abból viszont, ami rendelkezésünkre áll, úgy tűnik, hogy az *archidiaconusi* joghatóság a 14. század első felében még az egyházmegye királyföldi szász dékánásaiban is érvényesült.⁸⁰ Az említett pereskedések alkalmával ugyanis a püspök oldalán, érintett félként rendszeresen megjelennek az illetékes (fehérvári, illetve küküllői) főesperesek is, mégpedig nemcsak a tizednegyedre támasztott igényük miatt (lásd 4. fej.), hanem mint akik egyházlátogatásaik során a megyesi

⁷¹ 1328: Ub I. 416 = EO II. 617. sz. (Sebes, Kézd, Kozd, Kis- és Nagyküküllő, Szentlászló + Medgyes, Igen); [1330k]: Ub I. 440 = EO II. 688. sz. (Kozd); 1403: Ub III. 291 (Medgyes, Selyk, Beszterce, Kézd, Kozd, Sebes, *Pluua*, Királyi, Szászváros); 1481: Ub VII. 302–303 (Kolozsvár).

⁷² [1330k]: Ub I. 440 = EO II. 688. sz. Vö. 1520: DF 292091.

⁷³ 1322: Ub I. 369 = EO II. 444. sz. (Selyk); 1328: Ub I. 416 = EO II. 617. sz. (hat dékánóság + Medgyes, Igen).

⁷⁴ 1350/1406: Ub II. 76, III. 413 = EO III. 562. sz. (Hégen).

⁷⁵ 1328: Ub I. 416 = EO II. 617. sz. (papi hagyatékok lefoglalása); 1397: Ub III. 202–203 (Medgyes); 1420: Ub IV. 129 (Beszterce, Királyi); 1475: Ub VII. 42 (Medgyes, Kézd, Sebes, Kozd, Szentlászló, Beszterce, Királyi, Selyk, Régen, Szászváros, Székes, Hidegvíz, Csanád, Küküllő), stb.

⁷⁶ 1353: Ub II. 100 = EO III. 727. sz. (Kézd); 1397: Ub III. 197 (Medgyes); 1407: Ub III. 424–425 (Kézd).

⁷⁷ [1330k]: Ub I. 440 = EO II. 688. sz.; 1334: DL 36297 = EO II. 832/2. sz. (Medgyes); 1353: Ub II. 100–101 = EO III. 728. sz.; 1407: Ub III. 424–425; 1414: Ub III. 593–594 (Kolozsvár); 1425: Ub IV. 238–240 (Selyk); 1428: Ub IV. 354–357 (Kolozsvár); 1444: Ub V. 125–126 (Régen); 1453: Ub V. 391–392 (Kolozsvár).

⁷⁸ 1307: Ub I. 235 = EO II. 70. sz.; 1308: Ub I. 238 = EO II. 76. sz.; 1309: Ub I. 240, 275, 288–290, 294 = EO II. 118, 123, 130, 149. sz.; 1332: MV I/1. 90–143; 1403: Ub III. 291, 295; 1414: Ub III. 597, 600; 1414: Ub III. 645; 1420: Ub IV. 127; 1423: Ub IV. 177–178, stb.

⁷⁹ 1308–1309: Ub I. 240, 254, 288, 291, 292 = EO II. 97–98, 106, 116, 118, 130. sz.; 1309: Ub I. 293 = EO II. 100. sz.; 1322: Ub I. 368–369 = EO II. 444. sz.; 1328: Ub I. 416 = EO II. 617. sz.; 1357: Ub II. 146 = EO III. 959. sz.; 1414: Ub III. 591–592, 597–598, 600; 1415: Ub III. 645, 647; 1416: DL 48268 = ZsOkI V. 1618. sz. —Éppenséggel a perben álló hét dékánóság egy része kérte 1309 őszén a pápát, hogy erősítse meg a zavaros körülmények között megválasztott erdélyi püspököt, hogy ne maradjanak pástör nélkül („quatenus nos tanquam oves disperse et errantes per ipsum ad ovile Domini valeamus congregari”)! — Bár 1328 körül a sebesi dékánóság papjai a per hevében felmondták az erdélyi püspök iránti engedelmességet („obedientia eidem domino episcopo tanquam eorum ordinario debita recessissent”), utóbb visszakoztak (1330: Ub I. 433 = EO II. 676. sz.).

⁸⁰ Müller: Landkapitel 117–122.

dékánságban rendkívüli pénzösszeget (1308), a selykiben túlzott mértékű fuvart követeltek (1322), a sebesi, kézdi, kozdi, kis- és nagyküüllői és szentlászlói káptalanban pedig erőszakoskodtak és fosztogattak (1328).⁸¹ János fehérvári főesperest 1334-ben a megyesi dékánság felügyelőjeként (*rector*) említik, ekkor az ottani papoktól egyházfegyelmi ügyben kér felvilágosítást.⁸² Az sem tekinthető üres földrajzi utalásnak, hogy a küüllői szász dékánások egyházközségei az 1309. évi nagy periratban rendre a hasonló nevű főesperesség tartozékaiként tűnnek fel,⁸³ a pápai tizedjegyzékben pedig a selyki és a springi dékánság egy-egy alkalommal kifejezetten a fehérvári főesperesség részeként szerepel.⁸⁴

Tény ugyanakkor, hogy 1357 után a főesperesek teljesen eltűnnek a szászföldi egyházi forrásokból.⁸⁵ Magyarozatként elképzelhető, hogy az itteni plébániák harmadfokú mentességre tettek szert, annál is inkább, mert 1420–1423-ban a szász *exempt* (!) egyházak kilenc dékánsgát említik, amiből hat az erdélyi püspöknek engedelmeskedik.⁸⁶

Nem így Erdély vármegyei részein, ahol még a szász papi testületek is főesperesi ellenőrzés alatt maradtak: a küüllővári (= bolkáci), holdvilági (= bogácsi) és szentlászlói kerületek egyházközségeitől 1530-ban, a székesiektől pedig még 1554-ben is *census cathedraticus*t követeltek.⁸⁷ Északabbra a gyalui dékánság (!) papjairól (köztük nyilván Gyalu és Szászfenes is) tudjuk, hogy *cathedraticum*ot fizettek a kolozsi főesperesnek.⁸⁸ (Pedig ez a papi kerület láthatólag az erdélyi püspök kalotaszegi birtokai számára lett létrehozva, és neve is nagyobb önállóságot sugall.⁸⁹) Plébánosi ítélőszékről ekkor nincs tudomásunk Erdélyben.⁹⁰

⁸¹ 1308: „archidiaconus ecclesie Albensis, ad quem [...] visitatio ecclesiarum in archidiaconatu suo [...] consistentium pertinēt” (Ub I. 237 = EO II. 75. sz.); 1322: „cum eos visitant, in septuaginta evectionibus episcopus et triginta archidiaconus ipsos gravant” (Ub I. 369); 1328: „captivationibus et spoliationibus, que dictis decanis et rectoribus interfertur per dictos dominos episcopum et archidiaconos in visitationibus eorum” (Ub I. 416). Vö. még 1309: Ub I. 293 = EO II. 100. sz.; 1357: Ub II. 146 = EO III. 959. sz.

⁸² DL 36327 = EO II. 832/2. sz.

⁸³ 1309: Ub I. 240, 245, 295 = EO II. 97, 105, 130, 157. sz. (vö. Ub I. 243, 247, 252, 288, 290. — a váltogatott megnevezés arra utalhat, hogy a kis- és nagyküüllői dékánások különállása még nem szilárdult meg a küüllői főespereségen belül [a pápai tizedjegyzék sem különbözteti meg, lásd MV I/1. 95–96, 102], területük később át is rendeződött).

⁸⁴ 1333: MV I/1. 113–114; 1334: MV I/1. 136.

⁸⁵ Különösen sokatmondó e tekintetben, hogy a megyesi káptalan 1397. évi statútumának a hallgatása (Ub III. 194–208). — Megemlítendő, hogy a fehérvári főesperesek ez idő tájt veszítették el a Szászbuzaon, illetve a selyki dékánsgában addig birtokolt tizednegyedeket is (lásd alább, 4. fej.).

⁸⁶ 1420: Ub IV. 127; 1423: Ub IV. 177–178. Amennyiben ez a felosztás nem szimbolikus értelemben (azaz egyfajta adóelosztási kulcsként) veendő (vö. Müller: Landkapitel 105–116), akkor a fenti hat egység az autonóm területen fekvő kézdi, kozdi, megyesi, selyki, sebesi–szászvárosi és besztercei–királyai dékánsgokkal azonosítható (vö. 1447: Ub V. 206 is).

⁸⁷ 1530: *Urkundenbuch zur Geschichte der Kisder Kapitels vor der Reformation und der auf dem Gebiete desselben ehedem begindlichen Orden*. Hrsg. Karl Fabritius. Hermannstadt 1875. (a továbbiakban: Fabritius) 199–200; 1554: G. F. Marienburg: *Verzeichniß der ältesten Pfarrer des Decanatus de Sebus d. i. der Unterwälder Kapitels aus urkundlichen Quellen des 13. und 14. Jahrhunderts zusammengestellt*. Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde VIII(1868). 319–321 (a püspök itt talán a fehérvári főesperesség üresedése miatt intézkedett annak jövedelmei felől).

⁸⁸ 1446/1448: DF 275238 = Beke Antal: *A kolozsmonostori konvent levéltára*. Bp. 1898. (a továbbiakban KmLt) 108, 164, 171–172. sz.

⁸⁹ Kiterjedésére: *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei (1289–1556)*. Kivonatokban közléseszi és a bevezető tanulmányt írta Jakó Zsigmond. I–II. Bp. 1990. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai. II: Forráskiadványok 17. — A továbbiakban KmJkv) I. 657. sz.

⁹⁰ Későbből (1503) viszont fennmaradt olyan oklevél, mellyel Bacskai Miklós erdélyi püspök tetszése időtartamára felhatalmazta a kolozsvári plébánost, hogy az eddig a püspök vagy vikáriusa elé kerülő szentszéki ügyekben bíraskodjon (DF 275348 = KmLt 327. sz.).

Igaz, annak lehetősége nem zárható ki, hogy a fenti általános adatok a megyei területeken amúgy is kivételszámba menő plébániákra pont nem vonatkoztak. Tényszerűen viszont csak Szatmár esetében tudjuk István ifjabb király 1264. évi kiváltságleveléből, hogy mentességet nyert az illetékes (szatmári) főesperes *iurisdictio*ja alól.⁹¹

Lehetséges tehát, hogy az erdélyi plébániafogalomnak nem volt elengedhetetlen összetevője az *exemptio*: bár a két legrégebbi szász dékánosság plébánosai, továbbá Németi jelentős kiváltságra tett szert e téren, a vármegyei plébánosok egy része főesperesi joghatóság alatt maradt, sőt a 14. században még az erdélyi egyhámegegye királyföldi szász egyházközségei sem haladták meg ezt a szintet.

4. Részesedés a tizedből

Kedvezőbbek a forrásadottságok, ha azt vizsgáljuk, hogy milyen arányban részesedtek a tizedből a *plebanus*nak címzett erdélyi papok. Ugyanakkor a bőség zavarával itt sem kell küszködnünk, hiszen a középkori erdélyi tized történetével kapcsolatos oklevelek, peres iratok, elszámolások, nyugták stb. (mintegy 400 írott emlék) többsége a nagyobb dézsmabirtokosok, tudniillik az erdélyi püspök és káptalana ügyeire vonatkozik.

a) Az erdélyi püspökség vármegyei területen fekvő plébániái közül ismét a németivel nyitjuk a sort. Az itteni hospesek szabadon megválasztott papját 1230-ban az uralkodó nemcsak harmadfokú *exemptió*ban részesítette, de a helyben szedett tized negyedének megtartását is engedélyezte neki (*sacerdotem [...] ab omni iuri<s>dictione et potestate archi<di>aconi de Saswar cum quarta parte decimarum in villa ipsorum continente penitus duximus eximendum*).⁹² Míg azonban egyházi jogi státus tekintetében Németi feljebb tudott lépni, tizedjoga, akárcsak a szomszédos Szatmáré, részleges maradt, hiszen az erdélyi püspököt még 1500 táján is dézsmajövedelem illette meg a két mezővárosból.⁹³

Kolozsvár tizedjoga kapcsán már csak 16. századi adatokra támaszkodhatunk. Egy 1521-ben kelt egyezséglevelél szerint a néhai plébános, (Bécsi) Jakab (1481–1515) végrendeletének a végrehajtói átadták az új plébánosnak, (Klein) Jánosnak (1515–1529) elődje hivatali jövedelmeit (*proventus ad se pertinentes*), vagyis az 1515. évi gabona- és bortized negyedének háromnegyedét (*tres partes quarte decimarum [...] tam vini, quam bladorum*).⁹⁴ Mivel Jakab 1515. augusztus 3-án halt meg,⁹⁵ valószínűsíthető, hogy addig csak az az évi dézsmát őt illető részének háromnegyedét kapta kézhez, így a fenti információ úgy értelmezendő, hogy a plébánost itt is a *quarta* illette meg. Tudomásunk van arról, hogy a dési egyházközség is rendelkezett tizedjövedelemmel – de ennek arányát az 1551. évi oklevél nem árulja el.⁹⁶

⁹¹ 1264/1291: RegArp II/4. 3768. sz.

⁹² DL 90749 = CD III/2. 212. Sem a homályos megfogalmazásból, sem a későbbi adatokból nem derül ki, hogy e *quarta* a korábbi főesperesi tizednegyeddal volt-e azonos, vagy pedig a püspöki dézsmából szakították ki.

⁹³ 1500: DL 90758, 30063; 1501: DL 90759.

⁹⁴ *Oklevéltár Kolozsvár történetéhez*. Szerk. Jakab Elek. I–II. Buda–Bp. 1870–1888. I. 353. Vö. még Hegyi Géza: *Kolozsvári plébánosok a középkorban*. Református Szemle XCIX(2006). 6. sz. 755–779. 759.

⁹⁵ DF 275280^v = KmLt I 74. sz. Vö. Tonk Sándor: *Erdélyiek egyetemjárása a középkorban*. Buk. 1979. 244 (812. sz.).

⁹⁶ *Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából*. Szerk. Bunyitay Vince–Rapaics Rajmond–Karácsonyi János–Kollányi Ferenc–Lukács József. I–V. Bp. 1902–1912. (a továbbiakban EgyhtEml) V. 548.

Ezzel ki is fogytunk volna a forrásainkból, ha Jakó Zsigmond közlésében nem állna rendelkezésünkre a hét erdélyi vármegye 1587–1589-re keltezhető dézsmaárenda-jegyzéke.⁹⁷ A forrás meglehetősen kései, de ha közelebről megvizsgáljuk, kiderül, hogy nemcsak az aktuális tizedbérlők (többnyire a helyi birtokosok) által a fejedelmi árendátoroknak fizetett, régóta állandósult összegeket tartalmazza, hanem azt is hogy ebből településenként mennyi járt a püspöknek (E), a prépostnak (Pr) vagy a káptalannak (C) és a főesperesnek (A). Mivel ezek az egyházi tizedbirtokosok 1556 után már nem léteztek, bizonyos, hogy a tizedbérletjegyzék rájuk vonatkozó adatait (vagy rosszabb esetben részarányukat) legalább a 16. század elejéig vissza lehet vezetni.⁹⁸

E forrással csupán az a bökkenő, hogy nem tartalmazza a helyi papság dézsmaárendésését (P) – ami érthető is, hiszen a reformáció (a felsőbb struktúráktól eltérően) az egyházközségek intézményét érintetlenül hagyta, így ezek tizedbevételei (ha voltak) nem kerültek állami kézbe, tehát a fejedelem nem is adhatta bérbe azokat. Szerencsére néhány esetben egy-egy elejtett megjegyzés lehetővé teszi, hogy kiszámítsuk a helyi tized teljes összegét, ebből pedig a plébánosnak maradó összeget és annak arányát. Így Kolozsvár esetében kiderül, hogy a tizednegyed (q) értéke 250 forint volt,⁹⁹ a teljes tizedjövedelem (T) eszerint 1000, a plébánosi rész pedig $(P = T - [E + A] = 4q - E - A)$ ugyancsak 250 forint,¹⁰⁰ vagyis épp egy *quarta* (ami fenti adatainkkal is egyezik). Hasonló módszerrel kiszámítható, hogy Báznán (Felsőbajom) és Désen is a tized negyede (50, illetve 6 forint) illette meg a plébánost.¹⁰¹

Amennyiben még tovább merészkedünk, és abból indulunk ki, hogy az illetékes főesperes részesedése rendszerint egy *quarta* volt ($A = q = T/4$),¹⁰² nagy valószínűséggel állítható, hogy minden olyan esetben, amikor az árenda-jegyzékben a püspöki (vagy káptalani) és főesperesi rész aránya kettő az egyhez ($E/A = 2$), a plébánosnak ismét negyedrészt jutott ($P = T - [E + A] = 4A - 2A - A = A = q$). Az általunk vizsgált egyházközségek közül ez lehetett a helyzet Tövisen ($E/A = 40/20 = 2$), Déván (80/40), Széken (46/23), Szászfenesen (100/50), Tekén (78/39) és Újlakon (tartozékaival 42/21) is¹⁰³ – lényegében tehát minden olyan esetben, amikor lehetőségünk van a fenti művelet elvégzésére. Egyedüli kivétel Torda, ahol az E/A arány (160/55 =

⁹⁷ Jakó: Dézsma 20–75.

⁹⁸ Pl. 1514-ben az erdélyi püspök a Doboka vármegyei Kovácsi, Szalaháza, Sólomkő, Fodorháza, Lóna, Köblös, Egregy és Hesdát falvakból az őt illető dézsmát 80 Ft-ért adták bérbe Dobokai Miklósnak (DL 82386) – ugyanitt 1587–1589-es jegyzék szerint a püspöki részesedés összesen $(15+6+6+20+18+5+9=)$ 79 Ft (Jakó: Dézsma 37–41); Hari birtokban (Fehér vm) 1526-ban 16 Ft (DF 277800 = EgyhtEml I. 238–239), Piskin (Hunyad vm) 1536-ban 14 Ft (Gyulafehérvár, Batthyaneum: Erdélyi káptalan magánlevéltára [a továbbiakban: EK mlt], lad. V, nr. 26) a püspöki, ill. káptalani tized bére – ugyanannyi, mint a század végén (vö. Jakó: Dézsma 24, 26). Az 1587–1589. évi tizedjegyzék forrásértékét külön tanulmányban szándékozom bővebben körüljárni a közeljövőben.

⁹⁹ Egy 1562. évi forrás szerint is 250 Ft a főesperesi quarta bére (*A kolozsmonostori konvent fejedelemségkori jegyzőkönyvei*. Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közlésezi Bogdándi Zsolt. I., megjelenés előtt [Erdélyi Történelmi Adatok X. 1.] 48. sz. – Köszönöm a szerzőnek, hogy a kéziratot rendelkezésemre bocsátotta!)

¹⁰⁰ Jakó: Dézsma 53.

¹⁰¹ Uo. 27 (Felsőbajom), 47 (Dés).

¹⁰² Vö. 1298: Ub I. 210; 1334: uo. I. 465; 1357: uo. II. 146–147; 1367: DRH C, XIII. 332; 1380: Ub II. 528; 1394: uo. III. 75; 1451: DL 39579; 1505: DL 65194; 1509: DF 253542; 1518: DF 277755; 1526: DF 253624; 1536: EK mlt, lad. IV, nr. 103. és lad. V, nr. 20; 1538: uo. lad. V, nr. 35; 1541: uo. lad. V, nr. 41; 1554: uo. lad. V, nr. 98. — A főesperesi *quarta* kérdésével bővebben egy készülő tanulmányomban szándékozom foglalkozni.

¹⁰³ Jakó: Dézsma 24 (Tövis), 25 (Déva), 41 (Szék), 53 (Szászfenes), 59 (Teke), 60 (Újlak – itt a lapalji összeg alapján a főesperesi tized bérét 22 Ft-ról 21-re javítottuk).

2,91) közel áll a háromhoz,¹⁰⁴ így a fenti módszer arra a – kétes – eredményre vezet, hogy az itteni plébános tizedrészesedése elenyésző ($P = 4q - E - A \approx 4A - 3A - A = 0$).

Úgy tűnik tehát, hogy vármegyei területen az Árpád- és Anjou-korban a plébánosi címmel a tizednegyed birtoklása járt együtt.¹⁰⁵ Ugyanakkor ez csak egy szükséges, de nem elégséges feltétel lehetett: messze nem minden *quartás* egyházközség volt egyúttal plébánia is az általunk vizsgált korszakban. A 1587–1589. évi lajstrom alapján tucatjával ismerünk olyan helyeket, ahol bizonyítható vagy sejthető, hogy a tized negyede a papot illette, némelyik térségben¹⁰⁶ egyenesen tömegesen fordulnak elő, mégsem bizonyítható, hogy a 14. században ezek kiváltságos egyházak lettek volna.¹⁰⁷

b) Sokkal nagyobb számú adat maradt fenn az Árpád- és Anjou-kori szász plébániák tizedjogára vonatkozóan.¹⁰⁸ Ugyanakkor esetükben jóval összetettebb helyzettel szembesülünk.

Az alaphangot, mint ismeretes, az 1224. évi Andreanum, a szászok alapvető kiváltságlevele ütötte meg, engedélyezvén az erdélyi német telepeseeknek, hogy a tizedet választott papjaiknak fizessék (*sacerdotes vero suos libere eligant [...] et ipsi decimas persolvant*).¹⁰⁹ A szabatosnak éppen nem mondható fogalmazás¹¹⁰ ellenére a fenti szavakat az utókor és a szakirodalom egyöntetűen úgy értelmezte, hogy a szász egyházközségek a teljes tizedet (*libera decima*) megtarthatták.

Kérdés azonban, hogy ez a kiváltság érvényesült-e a gyakorlatban, és ha igen, minden esetben így történt-e. A kérdésfeltevés már csak azért is jogos, mert az Andreanum eredetileg csak azokra a szász területekre vonatkozott, melyeket ekkor, 1224-ben rendeltek a szebeni ispán alá (azaz egyházi szempontból a szebeni prépostságra, valamint a szászvárosi, sebesi és kozdi, esetleg kézdi dékánóságokra), míg a máshol (Beszterce, Radna, Barcaság) vagy később (Kétszék, vármegyei területek) megtelepült szász falvakra nem. Továbbá feltűnő az is, hogy a fenti egyházi kedvezmények elnyerésekor az oklevél nem említi az illetékes püspök(ök) beleegyezését, ami a későbbiekre nézve viszály csíráját is magában rejthette,¹¹¹ kivált ha tekintetbe vesszük azt, hogy egyházi szempontból a kiváltságolt terület – mint láttuk – nem volt egységes.

A közvetlenül az esztergomi érsek joghatósága alá rendelt közösségek esetében az Andreanum előírásai a jelek szerint zökkenőmentesen érvényesültek. A szebeni káptalan területén a dézsma haszonélvezőiként kizárólag plébánosokat említenek,¹¹² tizedjogaikat senki sem

¹⁰⁴ Uo. 64.

¹⁰⁵ Feltűnő, hogy egyetlen olyan esetet sem ismerünk, hogy a teljes dézsmajövedelem helyben maradt volna.

¹⁰⁶ Jellemzően szász településterületen (a két Küküllő köze, a későbbi saji és tekei káptalan vidékén), de Kalotaszegen és a Nagy-Szamos alsó folyásánál is.

¹⁰⁷ Természetesen elvileg megkérdőjelezhető, hogy ez esetekben a kései adat visszavetíthető-e az Anjou-korba.

¹⁰⁸ A téma máig haszonnal forgatható, noha a szász egyházi jogok mértékét eltúlzó feldolgozása: Teutsch, G[eorg] D[aniel]: *Das Zehntrecht der evangelischen Landeskirche A. B. in Siebenbürgen. Eine rechtsgeschichtliche Abhandlung*. Schässburg, 1858. (a továbbiakban Teutsch: Zehntrecht).

¹⁰⁹ Ub I. 34 = EO I. 132. sz.

¹¹⁰ Az oklevelek általában nem törekedtek a pontosságra, ezért a minden jelző és törtrész nélkül említett *decima* nem jelenti feltétlenül a helyi dézsma egészét (legfeljebb annak döntő hányadát). Pl. az egyes helységek kapcsán említett püspöki tized nem zárja ki más, kisebb tizedbirtokosok (főesperes, pap) létét ugyanott.

¹¹¹ Annál is inkább, mert III. Ince pápa 1199-ben eleve érvénytelenített minden olyan kiváltságot, amelyet az erdélyi püspökök korábban tizedet fizető földekre telepedett flamand (= szász) papok a főpap jogainak sérelmére, csalárd úton szerezniének (Ub I. 4–5 = EO I. 25. sz.).

¹¹² 1327, 1349, 1364: Ub I. 414, II. 58–59, 60–61, 215–216 = EO II. 611, III. 507, 516, IV. 320. sz. (Sellenberk, Nagydisznód); 1365: DF 289776 (Kereszténysziget); 1409, 1414–1416, 1422–1423, 1430: Ub III. 482–486, 670–678, IV. 1–8, 12–14, 44–48, 167–168, 184–185, 196–201, 415–419 (Szelindek, Vízakna). Vö. Teutsch: Zehntrecht 25–28.

kérdőjelezte meg.¹¹³ Ennek fejében viszont a testület cenzust fizetett: részint a szebeni prépostnak (a tisztség 1424. évi felszámolásáig) 15 márka ezüstöt,¹¹⁴ részint az esztergomi érseknek két évente 40 forintot.¹¹⁵ A barcasági tizedeket (bizonyos kivételekkel) az erdélyi püspök már 1213-ban a német lovagrendnek engedte át,¹¹⁶ akiknek kiüzése után – feltehetően a másodfokú *exemptio* megszilárdulásával egy időben – teljesen a helyi plébánosok kezébe ment át.¹¹⁷ Az ő esetükben is kimutatható a káptalant felügyelő esztergomi érseknek két évente fizetett 80 forintos cenzus.¹¹⁸

Az erdélyi egyházmegye területén azonban az előre kódolt érdekellentétek oda vezettek, hogy a 14. század első felében a tizedjog, illetve a census körüli nézeteltérések miatt elhúzódozó perek robbantak ki egyfelől hat-hét szász dékánóság (Sebes, Kézd, Kozd, Szentlászló, Kis- és Nagyküküllő, illetve – eleinte – Spring is), másfelől pedig az erdélyi püspök, káptalana és az illetékes (fehérvári, küküllői) főesperesek között.¹¹⁹ E torzskodásnak csak az egyes dékánóságokkal kötött különmegállapodások (vagy azok újratárgyalása) útján sikerült véget vetni. A medgyesi dékánóság papjainak az erdélyi káptalan már 1283-ban és 1289-ben átengedte a helybeli tized háromnegyedét évente három részletben fizetendő 40 márka census fejében.¹²⁰ A negyedik *quartát* később, feltehetően a főesperesektől szerezték meg a plébánosok, mindenesetre a továbbiakban csak az ő tizedjogukról van tudomásunk,¹²¹ és a censzusról

— A káptalan 1351. évi statútuma is magától értetődőnek veszi, hogy a tized a tagokat illeti, csak bérbeadását köti dékáni beleegyezéshez (Ub II. 82–83).

¹¹³ Egyedül a szebeni plébánia tizedeit foglalta le a prépost 1321–1322-ben, igényt támasztva az egyházközség feletti kegyuraságra (Ub I. 350–352, 360–361 = EO II. 401, 424. sz.), és ezt – úgy tűnik – sikerült is megtartania 1424-ig (Ub IV. 218). Vö. Teutsch: Zehntrecht 22–25. — 1418. évi – kétes – adat szerint a kerci apátságot saját birtokain (melyek közül Kerc és Kisdisznód a szebeni, Szászkeresztúr, Mese és Miklóstelke a kézdi, Apátfalva pedig a kozdi dékánáshoz tartozott) megilllette a tized negyede (Ub IV. 70 = ZsOkI VI. 1712. sz. – vö. EO II. 439. sz. is!).

¹¹⁴ 1351: Ub II. 83 = EO III. 623. sz.; 1424: Ub IV. 218; 1426: Ub IV. 243. — A prépostság megszűnése után ezt a censzusrészt a szebeni plébániai örökölte meg (1432: Ub IV. 461). Vö. Müller: Landkapitel 141–143.

¹¹⁵ 1488–1490: Fügedi: Esztergomi érsekség 549; 1555: Müller: Landkapitel 141 (vö. 140–145 is).

¹¹⁶ 1213: Ub I. 15 = EO I. 62. sz. A püspök tizedjogát utóbb a pápa teljesen kizárta a területről (Ub I. 25, 26 = EO I. 126–127. sz.).

¹¹⁷ 1351: „plebanias in ipsa Brassia in sepedicto iure et libertate ipsarum cum integris decimis dignemini [...] conservare” (Ub II. 79 = EO III. 619. sz.); 1352: „ipsas decimas prefatis plebanis in toto et integraliter percipere permittatis” (Ub II. 87 = EO III. 660. sz.); 1354: Ub II. 106 = EO III. 772. sz.; 1355: Ub II. 110 = EO III. 800. sz.; 1380: „ad solutionem omnium decimarum [...] de iure ad eosdem [sc. ecclesiarum rectores] spectantium [...] debet eidem satisfacere” (Ub II. 534). A dézsma egészének háborítatlan élvezetében csak egy időre zavarták meg a papokat a brassói ispánok, akik 1351 előtt határvédelmi célokra lefoglaltak egy *quartát*, és azt csak többszöri királyi intézkedésre adták vissza 1363 táján (EO III. 618–620, 660, 772, 800, IV. 95–96. sz.). Vö. Teutsch: Zehntrecht 19–22.

¹¹⁸ 1402: Ub III. 273; 1449: DF 286635, fol. 11r. Vö. Müller: Landkapitel 136; Fügedi: Esztergomi érsekség 549.

¹¹⁹ 1308–1309: Ub I. 239–292, 292–293, 294–295 = EO II. 97–98, 100, 106, 157. sz.; 1328: Ub I. 415–418 = EO II. 617. sz.; 1330: Ub I. 433 = EO II. 676. sz.

¹²⁰ 1283: Ub I. 145 = EO I. 399. sz.; 1289: Ub I. 160 = EO I. 445. sz. Az egyezés(ek) megújítása: 1307: Ub I. 235–236 = EO II. 70. sz.; 1308: Ub I. 238 = EO II. 70. sz.

¹²¹ 1397: Ub III. 206; 1491: DF 292089; [1506?]: DL 32545. — A 15. század második felében elnéptelenedett Farkastelke tizedein az egykori falu határát megőrlő Muzsna és Medgyes plébánosai osztoztak (1481: Ub VII. 297–298; 1487: *Urkundenbuch zur Geschichte der Mediascher Kapitels bis zur Reformation*. Hrsg. Rudolf Theil–Karl Werner. Hermannstadt 1870. 42–44; 1492: uo. 45–51). — Kivételt képez tizedjog tekintetében Szászbuzd, ahol a helyi pap minden ellenkezése dacára a tized fele a káptalant, negyede pedig (eleinte?) a fehérvári főesperest illette (1334: Ub I. 465; 1403–1405: Ub III. 337, 338, 369–370; 1418: DF 277702; [1506?]: DL 32545; 1510: DF 277721) — a 13–14. században nem is említik a plébánosok sorában. Vö. Müller: Landkapitel 156.

szóló megállapodás is végig érvényben maradt.¹²² A sebesi dékánóság tagjaival 1303-ban, majd – részletesebben – 1330-ban egyezett ki ugyancsak a székeskáptalan: az itteni plébánosoktól a teljes tized megtarthatása fejében minden 60 háztartás után egy márka évi cenzust követelve (1330-ban ez összesen 52 márkát tett ki).¹²³ Szintén 1330 körül köthették meg azt az egyezséget, melyben Szécsi András erdélyi püspök a kozdi dékánóság papjainak a javára, évi 26 márka census fejében lemondott az itteni dézsmáról.¹²⁴ 1396-ban Maternus püspök az új alapítású Tacs plébánosának engedélyezte, hogy megtartsa a tizedet, amennyiben évi hat aranyforintot fizet cserében.¹²⁵ A többi beszercevidéki és királyai egyházközség feltehetően már jóval korábban szert tett erre a kiváltságra.¹²⁶

Több hasonló egyezségről nem maradt fenn közvetlen adat, de igazolható, hogy délen a kézdi,¹²⁷ északon pedig a régeni kerületben¹²⁸ is a plébánosi *libera decima* és a püspöki census rendszere érvényesült. Ugyanez lehetett a helyzet a szászvárosi dékánóságban is, ahol az 1334-ből fennmaradt adóelszámolás csakis székesegyházi censzusként értelmezhető, mivel az adókulcs (1 márka/60 füst) megegyezett azzal, amivel a sebesi plébánosok esetében találkoztunk.¹²⁹

A selyki dékánóság egyházközségei már korántsem voltak ennyire szerencsések: tőlük az erdélyi püspök a dézsma felét, a fehérvári főesperes pedig harmadát (1322), majd negyedét (1357) követelte, vagyis a plébánosoknak csak egy *quarta* jutott volna. Két évszázados elkeseledett és fordultatos perlekedés után, melynek során a felek ismételtelen a pápai kúriához fellebbeztek, a helybeli papság kénytelen volt beletörődni főpapja győzelmébe (bár a jelek szerint a főesperes osztályrészét sikerült megszerezniük, mivel a kora újkorban már a fél tized birtokában voltak, és a főesperesek 1357 után eltűntek a pereskedők sorából).¹³⁰ Alighanem a selyki

¹²² Az erdélyi káptalan késő középkori számadásai szerint a megyesi dékánásgból az 1283–1289-ben megállapított terminusokon folyt be összesen 37,125 márka census (1477: Barabás Samu: *Erdélyi káptalani tizedlajstromok*. Történelmi Tár 1911. 401–440. [a továbbiakban Barabás: Tizedlajstromok] 414; 1496: uo. 432, 433 [utóbbi helyen tévesen sebesi dékánásgot írnak!]; 1504: DF 277689, fol. 2r, 9r, 10r-v – az eredetileg megszabottól kissé eltérő összeg feltehetően másféle márkasúly használatával magyarázható). Vö. még 1397: Ub III. 182; 1508: DF 277712.

¹²³ 1303: Ub I. 226–227 = EO II. 21. sz.; 1330: Ub I. 421–426, 433–436 = EO II. 618, 676–677. sz. — Az egyezés érvényesülésére: 1331: EO II. 708. sz.; 1397: Ub III. 182; 1439: Ub V. 43. — A 15. század második felében itt változik a rendszer, amennyiben a sebesi dékánásznak a török betörések által érintett kilenc plébániájában a tized fele a káptalan közvetlen tulajdonába ment át (1494: DF 245206 – vö. 1477, 1496: Barabás: Tizedlajstromok 418, 420–421, 433; 1504: DF 277689, fol. 2v, 10v; 1513: DF 277731/b, fol. 2v). Vö. Müller: Landkapitel 160–161.

¹²⁴ [1330k]: Ub I. 440 = EO II. 688. sz. — A dékánóság censusza a 16. században 210 forint volt (1511: Fabritius 250; 1589: Jakó: Dézsma 72).

¹²⁵ 1396: Ub III. 163–164. Tacsnak ez az első említése (nemcsak plébániaként, de faluként is).

¹²⁶ Vö. 1423: Ub IV. 204–205; 1435: Ub IV. 590–591; 1436: Ub IV. 600–601; 1452: Ub V. 363 (Dipse); 1529: EK mlt, lad. IV, nr. 124, stb., illetve Jakó: Dézsma 71. — Kivételt képez Petres, ahol a plébánost csak a *quarta* illetve meg (Müller: Landkapitel 146–147).

¹²⁷ 1496–1497, 1521–1522: Fabritius 114, 118, 171–172 (Mese, Miklóstelke, Szászkeresztúr); 1509/1528: uo. 156–157, 194–197 (Szászbuda). A dékánóság censusza 1511-ben és 1589-ben is 290 forint volt (uo. 250; Jakó: Dézsma 72).

¹²⁸ [1385k]: Ub II. 564 (Régen, Kissajó); 1443: 109–110 (Régen). Vö. Müller: Landkapitel 165–167; Jakó: Dézsma 71–72.

¹²⁹ 1334: Ub I. 464–465 = EO II. 831. sz. — E dékánáshoz tartozó Igen plébánosa később is a dézsma egészével rendelkezett egyházközségében (1543: EK mlt, lad. V, nr. 59 7 = EgyhtEml IV. 324). Vö. még Jakó: Dézsma 72.

¹³⁰ 1322: Ub I. 369 = EO II. 444. sz.; 1323: Ub I. 376 = EO II. 465. sz.; 1357: Ub II. 146–148 = EO III. 959. sz.; 1364: ASV, RegVat, vol. 251, fol. 347r-v; 1369: Ub II. 323 = EO IV. 732. sz.; 1414: Ub III. 591–592, 596–602; 1415: Ub III. 644–651, 662–663; 1416: DL 48268 = ZsOkI V. 1618. sz.; 1454: KmJkv I. 1147. sz.; 1504: DF 246275, Deutsch: Zehntrecht 132–136. Vö. uo. 35–38; Müller: Landkapitel 168–170. — 1365-ben Medgyes- és Selykszéken tizednegyedes (quartales) egyházközségeket említenek (Ub II. 230 = EO IV. 391. sz.).

szászság kései, 1300 táján bekövetkezett megtelepedése¹³¹ okolható azért, hogy világi autonómiájuk¹³² ellenére sem sikerült a teljes tizedre támasztott jogigényüknek érvényt szerezniük.

Efféle törekvések a vármegyei területen fekvő szász dékánások papjaitól sem voltak idegenek, amint az az 1308–1309. és 1328. évi perekben való – fentebb már említett – részvételeükből sejthető.¹³³ Vágyaikról azonban hamarosan letettek, és a kora újkorban utódjaikkal már *quartabirtokosok*ként találkozunk.¹³⁴ Tizedjoguk a késő középkorban is csak részleges lehetett, hiszen e területeken bőséggel adatolható a püspök¹³⁵ vagy a székeskáptalan részesedése,¹³⁶ sőt a főesperesi tizednegyed megléte is.¹³⁷

A plébániák tizedjogára vonatkozó vizsgálatom eredményét úgy foglalhatom össze, hogy a szászföldi plébániák (kivétekléppen ideértve a régeni kerületet, de leszámítva a selykit), függetlenül attól, hogy az esztergomi vagy az erdélyi püspök fősege alatt állottak-e, census ellenében a teljes tizedet birtokolták, míg vármegyei társaik, legyenek szászok vagy magyarok, csak *quartára* voltak jogosultak (amivel még mindig jobban jártak, mint az egyszerű falusi papok többsége). A két tábor közötti határ tehát pontosan ott húzódott, ahol a tömeges és a szórványok plébániaemléteket elválasztó vonal, ami azt jelenti, hogy Erdélyben a *libera decima* megléte önmagában elégséges volt a plébánosi ranghoz, míg a *quarta* csak abban az esetben, ha más rendkívüli jogosítványok társultak hozzá.

5. Papválasztás

Ilyen előnyös adottságként szokás tekinteni a szabad papválasztás (pontosabban a püspök előtti bemutatás – *presentatio*) a jogára. Pedig ez egyrészt nem is volt kifejezetten egyházjogi kiváltság (ti. a kegyuraságból vezethető le),¹³⁸ másrészt pedig nem számított a plébániafogalom

¹³¹ 1322: „adhuc sunt novella plantatio” (Ub I. 369).

¹³² A királyi kiváltságlevelek a szebeniek jogait biztosították a Kétszéknek (1315: Ub I. 316 = EO II. 246. sz.; 1318: Ub I. 332 = EO II. 285. sz.; 1369: Ub II. 327 = EO IV. 754. sz.).

¹³³ 1309-ben a nagyküllői dékánásból Ulrik nádasi pap sérelmezte, hogy a püspök megnövelte a tőle szedett cenzust, bizonyos tizedeit pedig lefoglalta (Ub I. 293 = EO II. 100. sz.).

¹³⁴ Teutsch: Zehntrecht 32–34; Müller: Landkapitel 131–132, 134, 145, 151–152, 178–180. (A két szász történeész eltérő álláspontot képvisel a vármegyei szászok eredeti tizedjoga tekintetében.)

¹³⁵ Székes/Spring: 1334: Ub I. 462 = EO II. 822. sz. — Selyk (négyfalusi *surrogatia*): 1363: DRH C, XII. 119 = EO IV. 242. sz. (Szászesanád); 1520: *A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára*. Szerk. Nagy Imre–Nagy Iván–Véghely Dezső–Kammerer Ernő–Dőry Ferenc–Lukcsics Pál–Áldásy Antal–Barabás Samu. I–XII. Pest–Bp. 1871–1931. (a továbbiakban: ZO) XII. 419 (Sorostély). — Selyk (hidegvízi *surrogatia*): 1441: Ub V. 88 (Rüsz); [1502k]/1526: EgyhtEml I. 238. — Szentlászló: 1473: Ub VI. 541 (Almakerék).

¹³⁶ Székes (csak a káptalan saját birtokain): 1302: Ub I. 224 = EO II. 18. sz. (Cserged, Kerecsnek); 1368: Ub II. 315 = EO IV. 701. sz. (Cserged); 1397: Ub III. 182 (Buzd); 1446: DF 277506 (uo.). — Küküllő: 1329: Ub I. 427–428 = EO II. 646. sz. (Kendhida és Darlac környéke, vö. Ub I. 394); 1357, 1359: Ub II. 133, 165 = EO III. 882, 1066. sz. (küküllővári és újvári uradalom); 1380: Ub II. 528 (Bún); 1397: Ub III. 181, 183; 1432, 1434: DF 253508, Ub IV. 491, 529 (küküllővári uradalom); 1446: DF 277506. Vö. 1477, 1496–1497: Barabás: Tizedlajstromok 414–440; 1503–1504: DF 277689; 1513: DF 277731/b.

¹³⁷ Küküllő: 1380: Ub II. 528 (Bún); 1390: Ub IV. 327 (Holdvilág); 1439: ASV, RegSuppl, vol. 357, fol. 26 (Zsidve). Vö. Jakó: *Dézma* 27–36. — Selyk (hidegvízi *surrogatia*): 1441: Ub V. 88 (Rüsz). — Székes: 1509: DF 253542 (Pókafalva). — Selyk (négyfalusi *surrogatia*): 1538: EgyhtEml III. 313 (Csicsóholdvilág).

¹³⁸ Kubinyi András: *Plébánosválasztások és egyházközségi önkormányzat a középkori Magyarországon*. = Úó: *Főpapok, egyház, vallásosság a középkori Magyarországon*. Bp. 1999. (METEM könyvek 22.) 269–286. (a továbbiakban Kubinyi: Plébánosválasztások) 270; Úó: Egyház és város 288.

megkülönböztető jegyének (sem Sáros, sem Dörögd esetében nem említik!), hanem annál szélesebb körben,¹³⁹ városi és falusi egyházközségeknél egyaránt megjelenik a vendégtelpeseknek (*hospites*) adott kiváltságok szinte állandó elemeként.¹⁴⁰ Mégsem haszontalan áttekintünk az általunk vizsgált csoport vonatkozásában e jog érvényesülését, hiszen megléte vagy még inkább hiánya fontos érv lehet a plébánia cím valódisága mellett, illetve ellen.

A szászföldi telepesek jogait kollektív kiváltságok biztosították.¹⁴¹ Ezek közül egyedül a szebeni ispánság (a későbbi Hétszék) részére kiadott Andreanum (1224) engedélyezte tételesen a *hospesek* szabad papválasztását (elsőként a magyarországi kiváltságlevelekben!),¹⁴² de 1336-ban és 1428-ban említik a barcaságiak, 1365-ben pedig a medgyes- és selykszékiek ez irányú jogát is (igaz, utóbbiak csak ekkor szabadultak meg a királyi jóváhagyás kényszerétől).¹⁴³ Hermányi (1302), szebeni (1318, 1424), szelindeki (1400k), bongárdi (1429) és vízaknai (1430) *electió*król szóló híradások bizonyítják, hogy e jog ténylegesen is érvényesült.¹⁴⁴ Alkalmi problémák nem is ebből adódtak, hanem az új pap zsenge korából (Hermány) vagy a kettős választásokból (Szelindek, Bongárd). Igaz, arra is van példa, hogy az uralkodó a maga káplánját tukmálta rá a közösségre.¹⁴⁵ Ez azonban nem jelentette a szászok papválasztási jogának a lábbal tiprását, hiszen annak átengedése csak *subpatronatus*sal járt, a tényleges kegyúr továbbra is az uralkodó maradt.¹⁴⁶

Vármegyei területeken az ismert hospes-, városi és bányavárosi kiváltsággal rendelkező települések (16)¹⁴⁷ döntő többsége (13) a plébániás helyek közé tartozott, de a helybeli pap megválasztásának szabadsága csak öt helység (Németi, Szatmár, Kolozsvár, Igen, Krakkó)

¹³⁹ Tehát a papválasztás joga nem járt feltétlenül exemptióval vagy szabad dézsmával, sőt fordított esetek is előfordultak (pl. a kiváltságos Sáros plébánosát az uralkodó jelöli ki, lásd fent 4. jegyz.).

¹⁴⁰ Fügedi Erik: *Középkori magyar városprivilegiumok*. Tanulmányok Budapest Múltjából XIV(1961). 17–107. (a továbbiakban Fügedi: *Városprivilegiumok*) 74–77; Kubinyi: *Plébánosválasztások 276–277, 279; Uő: Egyház és város* 289, 293.

¹⁴¹ Hétszék: 1224: EO I. 132. sz. — Kétszék: 1315: EO II. 246. sz.; 1318: EO II. 285. sz.; 1369: EO IV. 754. sz. — Beszterce: 1330: EO II. 686. sz. — Brassó és vidéke: 1353: EO III. 706. sz.; 1366: EO IV. 481. sz.

¹⁴² Ub I. 34 = EO I. 132. sz. (vö. még Kubinyi: *Egyház és város* 288). A Hétszék területére eső kozdi dékánuság papválasztó jogának püspöki elismerése: [1330k]: Ub I. 440 = EO II. 688. sz.

¹⁴³ 1336: Ub I. 482, 483 = EO II. 916. sz.; 1365: Ub II. 229–230 = EO IV. 391. sz.; 1428: Ub IV. 366.

¹⁴⁴ 1302: Ub I. 225 = EO I. 19. sz.; 1318: MV I/1. 16 = EO II. 280. sz.; [1400k]: Ub III. 85–95 (ez részletes leírást ad a választás menetéről); 1424: Ub IV. 220; 1429: Ub IV. 372–373; 1430: Ub IV. 416. Vö. Müller: *Landkapitel* 183–188 (további példákkal).

¹⁴⁵ 1427: Ub IV. 268–269 (Szászhermány a Barcaságban). — Hasonló úton-módon válhatott Fenyőfalva ([1313]: Ub I. 302), Pián (1327: EO II. 609. sz.), Beszterce (1357: EO III. 929. sz.; 1375: Ub II. 438), Brassó (1361: EO IV. 95–96. sz.; 1362: uo. 156. sz.), Nagycsűr (1372: EO IV. 999. sz.), Vessződ (1373: Ub II. 408–409) és Mártonfalva (1373: Ub II. 409) plébánosává egy-egy királyi káplán.

¹⁴⁶ Vö. Kubinyi: *Plébánosválasztások* 271, 274, 278.

¹⁴⁷ Igen és Krakkó (1206: EO I. 32. sz.; 1238: EO I. 188. sz.; 1266: EO I. 260. sz.), Németi (1230: RegArp I/1. 462. sz.), Alvinc és Borberek (1248: EO I. 208. sz.), Dés (1261: EO I. 233. sz.; 1290: EO I. 457. sz.), Vízakna (1262u: EO I. 237. sz.), Bonchida (1263: EO I. 240. sz.), Szatmár (1264: RegArp II/4. 3768. sz.), Désakna, Szék és Torda (1291: EO I. 482. sz.), Sárd (1295: EO I. 535. sz.), Kolozsvár (1316: EO II. 263. sz.; 1331: EO II. 710. sz.), Aranyosbánya (1325: EO II. 522. sz.), Zalatnabánya (=Abrudbánya, 1357: EO III. 965. sz.). Ezeken kívül Tasnádon, Gyalun és Gyulafehérváron is említenek hospeseket (1246: EO I. 201. sz.). — A kiváltságtípusok értelmezéséhez Fügedi: *Városprivilegiumok*; Weisz Boglárka: *A nemesérbányászathoz kötődő privilegiumok az Árpád- és az Anjou-korban*. Történelmi Szemle L(2008). 141–161; Zsoldos Attila: *Károly és a városok. = Pénz, posztó, piac. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Szerk. Weisz Boglárka. Bp. 2016. 267–283; Szende Katalin: *Mennyit ér a kiváltság? Városprivilegiumok kibocsátása és rendelkezéseik betartása I. Károly alatt*. = Uo. 285–339.

kiváltságlevelében szerepel.¹⁴⁸ Közülük Kolozsvárott a gyakorlatban is tetten tudjuk érni ennek alkalmazását,¹⁴⁹ bár ugyanitt a király jelöltjeinek plébánosi kinevezésére utaló adatokkal is rendelkezünk.¹⁵⁰ Feltűnő, hogy a papválasztás jogát csak királyi népek esetében tudjuk bizonyítani, bár ezek közül sem érvényesült mindegyikben.¹⁵¹

Hogyan magyarázható az, hogy ez az alapvető jog az erdélyi hospes kiváltságok több mint feléből hiányzik? Egyrészt előfordulhat, hogy erre máskor kaptak felhatalmazást, csak nem maradt nyoma (pl. a királyi nemesfém- és sóbányák esetében ez a megoldás valószínűsíthető), másrészt elmaradhatott, ha a szabad választás egy korábban már létező egyházi intézmény jogait sértette volna.¹⁵² Ez lehetett a helyzet a székesegyháznak helyet adó Gyulaféhevárott, de általában a püspöki és káptalani birtokokon (Tasnád, Gyalu, Szászfenes, Mezőújlak, Nagyenyed, Sárd) is, hiszen ezek az egyházi intézmények nagyszámú klerikus ellátásáról kellett gondoskodniuk, ezért aligha mondhattak le a kegyuraságuk alatt álló javadalmak feletti rendelkezés jogáról.¹⁵³ Ugyanez vélelmezhető a magánföldesúri birtokok többségénél: még az olyan kiváltságos egyházaknál is, mint a régeni dékánsághoz tartozó Kissajó (1387) és Régen (1451), a Losonci-rokonság kegyúri jogainak nyers érvényesülését tudjuk kimutatni.¹⁵⁴

6. A plébánia fogalmának átalakulása

A tanulmány bevezetőjében szó esett arról, hogy az eddigi szakirodalom szerint a „plébánia” szó jelentésének kitágulására a 14. század második felében került sor. Ugyanakkor megemlítendő az is, hogy ez az álláspont lényegében egy-két adaton, továbbá általános benyomásokon alapszik.¹⁵⁵ Ezúttal viszont lehetőségünk nyílik arra, hogy egy országgrésznyi területen nagyszámú adat felhasználásával vizsgáljuk meg a fenti jelentésmódosulás lefolyását.

Általában azt tapasztaljuk, hogy a szóban forgó váltás mindenhol egy-két évtized alatt ment végbe, mégpedig egy nyugatról keletre terjedő hullám formájában. A jelenség leghamarabb az egyházmegye északnyugati részét érintette: Szatmár környékén 1367 után már nem találkozunk *rector ecclesie* vagy *sacerdos (parochialis)* címmel a parókus papok esetében, ellenben 1378-tól már minden lelkészt plébánosnak mondanak (olyanokat is, akikre ez a rang eredeti

¹⁴⁸ 1230: DL 90749 = CD III/1. 212; 1264: RegArp II/4. 3768. sz.; 1266: Ub I. 97–98 = EO I. 260. sz.; 1316: Ub I. 320 = EO II. 263. sz.

¹⁴⁹ 1414: „[magister Cristannus plebanus] in sua electione ad plebanatum dicte civitatis Coloswar” (Ub III. 593).

¹⁵⁰ 1364: Ub II. 216 = EO IV. 321. sz.; 1439: Ub V. 26; 1481: Ub VII. 302–303.

¹⁵¹ Az, hogy 1378-ban a dévai plébános egyben királyi káplán volt (*Regesta Supplicationum. A pápai kérvénykönyvek magyar vonatkozású okmányai. Avignoni korszak. Összegejtötte és földolgozta Bossányi Árpád. I–II. Bp. 1916–1918. [a továbbiakban RegSuppl] II. 437–439. sz.*), aligha tekinthető kivételnek.

¹⁵² Fügedi: Városvilágunk 74; Kubinyi: Plébánosválasztások 272; Uő: Egyház és város 293–294.

¹⁵³ Sok esetben kimutatható a személyes kapcsolat megléte: Gyulaféhevár (1277: EO I. 349. sz.), Sárd (1401: DL 8678), Nagyenyed (1412–1428: Ub III. 556, 560, 595, IV. 160, 191, 354, stb.) és Szászfenes (1433: DL 28973) plébánosa olykor a kanonokok közül került ki, Tasnád (1341: EO III. 73, 75. sz.; 1342: EO III. 86. sz.) és Gyalu (1355: EO III. 821. sz.) plébánosa pedig szemmel láthatólag a püspök embere volt. Ugyanakkor az elhamarkodott következtetések veszélyére figyelmeztet, hogy a magánföldesúri Tövis (1347: EO III. 412–413. sz.), a királyi Krakkó (1378: Ub II. 485), sőt a szabad szász város Segevár (1385: Ub II. 600) élén is találunk püspöki káplánt.

¹⁵⁴ 1387: BánfÖkl I. 389; 1451: KmJkv I. 978. sz. — Teke esetében csak az 1486. évi földesúri kiváltságlevelé ismeri el a szabad plébánosválasztást (Ub VII. 461). Igaz, előfordulhat, hogy ez tulajdonképpen egy régi hagyományt szentesít.

¹⁵⁵ Mályusz: Egyházi társadalom 128; Kubinyi: Egyház és város 292–293.

jelentésében semmilyen körülmények között nem vonatkozhatott volna).¹⁵⁶ Kissé délebbre, a Szilágyságban mindez csaknem két évtizedes késéssel valósult meg, amit jól szemléltet, hogy Kusaly papját 1383-ban még *rectornak* írják, 1401-ben viszont már plébánosnak címezi magát.¹⁵⁷ 1400 után itt is kizárólag plébánosokat említenek.

Nagyjából ezzel egyidejűleg, a 14. század utolsó évtizedében zajlik e változás Belső-Erdély vármegyei területein is. Doboka és Kolozs megyékben Szék és Magyarszentpál papja 1376-ban még a régi, 1390-ben már az új titulussal jelentkezik.¹⁵⁸ Ez egyben a devalválódott plébánosi rang első előfordulása, a *rector* cím a térségben utoljára 1399-ből adatható.¹⁵⁹ Gyulafehérvár környékén az átmenet 1386 és 1396 közé esik,¹⁶⁰ míg Küküllő megyében Balázstelke esete jelöli ki a váltás éveit 1377 és 1414 közé.¹⁶¹ Legkésőbb a Székelyföldet érte el a változás szele: Marosszéken még a 15. század első évtizedében is *rectornak* hívnak minden helyi lelkészt, sőt Marosszentkirályét 1411-ben is, ugyanitt azonban 1419-től megnyílik a helyi plébánosok sora.¹⁶²

Ekkorra tehát a *rector* címet már az egész tartományban kiszorította a használatból a *plebanus* (kivéve természetesen a pápai bullákat és a nyugati terminológiájú közjegyzői okleveleket), bár általánosabb egyházi rendelkezéseknél szinonimaként közösen is elő-előfordulnak (*plebanus seu rector ecclesie*).¹⁶³ Egyelőre nem zárható ki, hogy a fenti átalakulás mögött valódi egyházi vagy társadalmi változás is állott, mégis az a valószínűbb, hogy csupán a szóhasználat leegyszerűsödésével van dolgunk.

Összegezve a fenti kutatás eredményeit, megállapítható, hogy a 13–14. századi Erdélyben a plébánia fogalma számos réteget ölelt fel, melyek a fentebb elemzett kiváltságok különféle kombinációi mentén különültek el, az alábbi módon:

¹⁵⁶ Ecclesiarum sacerdotes et rectores: 1350: [Nyír]Derzs, Piricse, Kántorjánosi, Vaja, Lórántháza (DL 96310). – Rector: 1354: Bátor (*Anjou-kori okmánytár*. Szerk. Nagy Imre–Tasnádi Nagy Gyula. I–VII. Bp. 1878–1920. [a továbbiakban AO] VI. 160); 1367: [Kér]Semjén (DL 52118). – Sacerdos: 1361: Szaniszló (DL 52082); 1363: Iriny (DL 41523). – Plebanus: 1378: Vitka (DL 105483); 1390: Vaja (DL 96636).

¹⁵⁷ 1383: KvÁlt, Wesselényi cs zsióbi lt, V/17; 1401: DL 53146. Ugyanitt Szántó egyházának élén 1363-ban még rector (DL 41523), 1420-ban már plebanus áll (ZO XII. 115).

¹⁵⁸ 1376: DRH C, XV. 22; 1390: DF 252793, DL 30722. Igaz, Szék papját már korábban is nevezték plébánosnak.

¹⁵⁹ Rector: 1376: Bonchida (DRH C, XV. 22); 1378: Borsa (uo. XV. 355), Bács (uo. XV. 463); 1380: Nádasszentmihál (uo. XVI. 288); 1381: Szászfenes (uo. XVI. 65); 1384: Türe (uo. XVI. 564–565); 1390: Búza, Feketelak, Mányik (WassLt 204. sz.); 1394–1395: Egeres (DL 31115, 30147); 1396: Szamosfalva (DF 275205); 1398: Szamosfalva, Kolozsvár-Szentpéter (DF 275207). – Plebanus: 1390: Szovát (DL 30722); 1399: Doboka, Gőc (WassLt 240. sz.). – Plebanus et rector: 1395: Egeres (DL 27283).

¹⁶⁰ Rector: 1376: Csombord, Újfalu (DRH C, XV. 38); 1382: Bolya (uo. XVI. 179); 1386: Diód (DL 28101). – Plebanus: 1393: Tővis (DL 29206); 1396: Váradja (Ub III. 168).

¹⁶¹ 1377: DRH C, XV. 265; 1414: Ub III. 601. Hétúr papját 1367-ben (DRH C, XIII. 355), Szászörményesét és Szászszentivánét 1374-ben mondják *rectornak* (uo. XIV. 467, 469), a 15. századból már csak plébánosokat ismerünk.

¹⁶² Rector: 1390: Marosszentkirály, Nyárádtő (*Székely oklevéltár*. Szerk. Szabó Károly–Szádeczky Lajos–Barabás Samu. I–VIII. Kvár–Bp. 1872–1934. [a továbbiakban SzOkl] VIII. 37); 1395, 1403: Nyárádszentmárton; 1405: Marosvásárhely; 1411: Marosszentkirály (*Documenta artis Paulinorum. A magyar rendtartomány kolostorai*. Gyűjtötte Gyéressy Béla. I–III. Bp. 1975–1978. [A MTA Művészettörténeti Kutatócsoportjának Forráskiadványai 10, 13–14. — a továbbiakban: DAP] II. 448–449). – Plebanus: 1419–1420: Marosszentkirály (DL 29071); 1420: Ernye, Marosszentgyörgy (DF 257485); 1421: Mezőpanit (DAP II. 449). Vö. még DF 257485, 257502; SzOkl III. 49. Sepsiszéken 1408-tól említenek plébánosokat (SzOkl V. 7).

¹⁶³ Vö. Ub IV. 132, 178, 185, 268, 298, 342, 344, 524, 530, 600, 642, V. 8, 20, 28, 42, 92, 96, 125, 131, 149, 150, 152, 163, 168, 186, 281, 299, 321, 342, 344, 396, 427, 435, 463, 464, 502, 578. stb.

Csoportok	Exemptio foka	Tized	Papválasztás
szebeni prépostság, Barcaság	II.	egész	+
királyföldi dékánások (erdélyi eme.)	- / III.	egész	+
régényi dékánóság	- / III.?	egész	-
Németi	II.	negyed	+
Szatmár, Kolozsvár	III.	negyed	+
selyki dékánóság, Bázna?	- / III.	negyed	+
püspöki birtokok, Déva, Nagyenyed?	- / III.?	negyed	-
bányavárosok, Vásárhely?	- ?	negyed	+?
székési dékánóság, Tövis, Újlak, Teke?, Sajó?	-	negyed	-

A táblázatból minden bizonytalanság mellett is megállapítható, hogy az első hét réteg nagyjából azokat az egyházközségeket foglalja magába, amelyeket a korszakban következetesen plébániaként említettek. Vagyis – akárcsak a szakirodalomban – az számított általánosan elismert plébániának, ahol a tized egészének vagy legalább negyedének birtoklásához valamilyen fokú *exemptio* társult. A *quarta* helyben maradása önmagában nem eredményezett valódi plébániai státust, legfeljebb – bizonytalan kategóriaként – ha papválasztási joggal kapcsolódott egybe.

A korai plébániafogalom tartalmának efféle komplikált differenciálódása vezethetett hosszabb távon oda, hogy idővel mindegyik önálló egyházközség papját *plebanus* címmel kezdték illetni. Lehetséges, hogy az összesítő táblázat legelső cellája által képviselt „szóvirág-plébániák” léte tulajdonképpen már e folyamat kezdetét jelzik. De mindezen kérdésekben csak akkor alakíthatunk ki biztosabb álláspontot, ha a plébánia fogalmáról további regionális kutatások eredményei állnak majd rendelkezésünkre.

Függelék

Az 1387 előtt plébániaként említett egyházközségek

Egyházigazgatási beoszt. ¹⁶⁴	Plébánia	Említések száma		Források ¹⁶⁵
		PT	Oklevelek	
I. Erdélyi egyházmegye				
<i>I.1. Főesperességek</i>				
Ugocea (25)	Németi	2 : 0 ¹⁶⁶	18 : 1	MV I/1. 108, 119 + DL 90749, 70671, 96218, 96222; AO IV. 351; DL 96245–6, 96266, 96274, 105762; ZO II. 306, 307; DF 254785; KárOkI. 183; DL 96310, 72380, 96841; AO VII. 33.

¹⁶⁴ Ennek megállapításánál a pápai tizedjegyzék adatai irányadóak (l. a következő oszlop hivatkozásait) – vö. még EO II. 1060–1155. sz. Zárójelben azon egyházközségek száma szerepel, melyeknek 1387 előtt legalább egyszer említik a papját.

¹⁶⁵ Korábban nem idézett forráskiadványok: DIR C = *Documente privind istoria României. C. Transilvania. Veacul XI – XIII, vol. I–II*; veacul XIV, vol. I–IV. Red. Mihail Roller. Buc. 1951–1955; Entz 1994 = Entz Géza: *Erdély építészete a 11–13. században. Kvár 1994; KárOkI = A nagykárolyi gróf Károlyi család oklevéltára*. Szerk. Géresi Kálmán. I–V. Bp. 1881–1897; Sz = Századok. A Magyar Történelmi Társulat közlönye. I–. 1867–; TelOkI = *A római szent birodalmi gróf széki Teleki család oklevéltára*. Szerk. Barabás Samu. I–II. Bp. 1895; Theiner = *Vetera monumenta historica Hungarum sacram illustrantia...* Ed. ab Augustino Theiner. I–II. Romae 1859–1860; TTár = Történelmi Tár. Évnegyedes folyóirat 1878–1911.

¹⁶⁶ A számpár első tagja arra vonatkozik, hogy az illető egyházközség papját hányszor mondták *plebanus*-nak, a második szám pedig arra, hogy hányszor címezték másként (*sacerdos, rector ecclesie* stb.).

Egyházigazgatási beoszt.	Plébánia	Említések száma		Források
		PT	Oklevelek	
Szatmár (43)	Szatmár	2 : 0	9 : 0	MV I/1. 108, 120 + RegArp II/4. 3768. sz.; KárOkl I. 40; DL 96061, 96076, 97773, 96063; AO I. 416; DL 29998, 105207.
Szolnok (38)	Tasnád	-	2 : 1	AO IV. 143; EO II. 75. sz.; CD VIII/1. 603 (vö. EO III. 86. sz.)
	Dés	0 : 3	1 : 0	MV I/1. 104, 114, 127 + KárOkl I. 178.
Doboka (38)	Szék (<i>Zeeg</i>)	(1 : 0)	0 : 1	MV I/1. 113 + DRH C, XV. 22.
	Monyorós	0 : 1	1 : 0	MV I/1. 100 + DRH C, XII. 148.
Kolozs (37)	Kolozsvár	2 : 2	18 : 1	MV I/1. 114, 121, 127, 139 + AO VII. 145; Ub I. 308, 319–320; DIR C, veacul XIV, vol. I. 425; DL 57146 (vö. EO II. 506. sz.); Ub I. 393; DF 255221, 277330v; AO VI. 345; DF 275288; Ub II. 118; DRH XI. 90, XII. 334–335, XIV. 263, 264–265, XV. 450, 453, 456–457, 715.
	Szászfenes	1 : 0	1 : 0	MV I/1. 119 + Ub I. 526.
	Gyalu	5 : 1	2 : 0	MV I/1. 110, 113, 122, 127, 139, 142 + DF 277231; DRH X. 384.
Ózd (39 ¹⁶⁷)	Nagysajó	1 : 3	-	MV I/1. 100, 109, 130, 138.
	Teke	1 : 4	2 : 0	MV I/1. 92, 108, 119, 130, 138 + Ub I. 336; BánfOkl I. 156.
	Újlak	1 : 4	-	MV I/1. 92, 104, 109, 131, 138.
Torda (37)	Ótorda	2 : 3	0 : 1	MV I/1. 90, 101, 110, 119, 127 + DL 40899.
	Aranyosbánya (<i>Mons Fornacis</i>)	1 : 0	0 : 1	MV I/1. 123 + DL 30616.
Telegd (94)	Székelyvásárhely	0 : 4	1 : 1	MV I/1. 97, 103, 132, 140 + Sz CXVII(1983). 1134 (2x)
Küküllő (47)	Bázna	-	2 : 0	Ub I. 416, II. 166.
Fehérvár (53+30 ¹⁶⁸)	Nagyenyed	1 : 4	0 : 2	MV I/1. 91, 107, 121, 129, 136 + DL 30642–3.
	Tövis (<i>Spinis</i>)	0 : 5	3 : 6	MV I/1. 91, 109, 122, 129, 136 + DL 30364; DF 277301, 277324; AO IV. 564; Ub II. 44–45, 46–47; TelOkl I. 85; Ub II. 130, 137.
	Gyulafehérvár	3 : 0	2 : 0	MV I/1. 98, 120, 124 + EO I. 349. sz.; DF 257475.
	Sárd	3 : 0	-	MV I/1. 115, 121, 126.
	Abrudbánya	-	1 : 0	Ub II. 148.
Hunyad (9)	Déva	1 : 0	-	MV I/1. 94.
<i>1.2. Szász dékánások¹⁶⁹</i>				
Beszterce (25)	Törpény	4 : 1	1 : 0	<i>Ált.</i> : MV I/1. 97, 98, 99, 100, 103–104, 109, 111, 117, 118, 120, 121, 122, 128, 129, 139–140, 142
	Nagydemeter	3 : 0	1 : 0	

¹⁶⁷ A területén fekvő régeni dékánosság plébániái nélkül (ezeket lásd alább).

¹⁶⁸ Ideszámítva a sepsi esperesség egyházait is.

¹⁶⁹ Mivel a szász településterületeken a plébániák gyakran tömegesen jelentkeznek, a forrásokat – a sok ismétlés elkerülése végett – dékánásonként egy tömbben soroljuk fel, mégpedig először a tömeges adatokra vonatkozó (általános) forrásokat, aztán pedig külön (településenként + jellel elválasztva) a különálló említéseket.

Egyházigazgatási beoszt.	Plébánia	Említések száma		Források
		PT	Oklevelek	
	Jád (<i>Venatio</i>)	2 : 0	-	<i>Spec.</i> : DL 45072 + MV I/1. 33 + MV I/1. 33 + Ub I. 518; RegSuppl II. 129, 132. sz.; DRH C, XIV. 578, XV. 37 + DRH C, XIII. 625 + Ub II. 516.
	Aszúbeszterce	1 : 0	-	
	Felsőaldorf	2 : 0	-	
	Beszterce	3 : 0	4 : 2	
	Szépnýr	1 : 1	-	
	Besenyő	3 : 0	-	
	(Király)Németi	1 : 1	-	
	Malomárka	2 : 0	-	
	(Szász)Budak	2 : 2	-	
	Zsolna	1 : 1	-	
	Vinda	1 : 1	-	
	Újfalu	2 : 1	-	
	Nagyfalu	2 : 0	-	
	Zselyk	1 : 0	-	
	Fejéregyháza	3 : 0	-	
	Dipse	4 : 1	1 : 0	
	Szentgyörgy	3 : 0	-	
	Vermes	2 : 0	-	
	Lekence	2 : 0	0 : 1	
Régen (11)	Kissajó	2 : 3	-	<i>Ált.</i> : MV I/1. 93, 104, 109, 111, 120, 122, 130, 138. <i>Spec.</i> : Ub II. 147 + BánfOkl I. 49, 53 + Entz 1994. 152; DL 28745 + BánfOkl I. 156.
	Gledény	1 : 4	-	
	Bátos	2 : 2	0 : 1	
	Dedrád	1 : 5	2 : 0	
	Felidecs	1 : 3	-	
	Alsóidecs	1 : 2	-	
	Felfalu	1 : 2	-	
	Szászrégen	3 : 3	1 : 1	
	Radnótfája	1 : 5	-	
	Petele	4 : 2	0 : 1	
Kézd (7)	Segesvár	-	3 : 0	<i>Ált.</i> : Ub I. 240, 292, II. 100–101. ¹⁷⁰ <i>Spec.</i> : Ub II. 600 + Ub I. 251; DRH C, XIV. 222, 416 (= 509), 360, 542 + MV I/1. 444.
	Segesd	-	7 : 0	
	Apold	-	3 : 0	
	Netus	-	1 : 0	
	Szászdálya	-	4 : 0	
	Szászkézd	-	1 : 0	
	Miklóstelke (?)	-	½ : ½	

¹⁷⁰ Az oklevél első felében a miklóstelki egyházközség lelkésze *sacerdos et rector ecclesie*, a legvégén azonban már plebanus címmel illetik.

Egyházigazgatási beoszt.	Plébánia	Említések száma		Források
		PT	Oklevelek	
Kozd (3)	Garat	-	1 : 0	<i>Ált.</i> : Ub I. 240.
	Báránkyút	-	1 : 0	
	Jakabfalva	-	3 : 0	<i>Spec.</i> : Ub I. 240, 251, 292.
Szentlászló / Keresd (4)	<i>Sancta Katherina</i> (= Dános?)	-	1 : 0	Ub I. 252 (vö. még uo. 294).
Medgyes (14)	Nagykapus	-	1 : 2	<i>Ált.</i> : Ub I. 145, 160; DL 36297.
	Váldhíd	-	2 : 0	
	Szászsáros	-	1 : 2	<i>Spec.</i> : Ub II. 571–572 + Ub II. 317 + MV I/1. 129.
	Berethalom	-	2 : 2	
	Riomfalva	-	1 : 2	
	Almád	-	1 : 1	
	Weissdorf (elp.)	-	1 : 0	
	Muzsna	1 : 0	1 : 2	
	Nemes	-	1 : 0	
	Táblás	-	1 : 0	
	Ecel	-	1 : 2	
	Paratúj	-	1 : 2	
	Medgyes	-	1 : 2	
	Farkasfalva (elp.)	-	1 : 0	
Selyk (19)	Mártonfalva	-	1 : 0	<i>Ált.</i> : ASV, RegVat, vol. 251, fol. 347r-v.
	Mártontelke	-	1 : 0	
	Szászivánfalva	-	1 : 0	<i>Spec.</i> : Ub I. 368, 377 + Ub II. 146; DRH C, XIII. 617.
	Baromlak	-	1 : 0	
	Kiskapus	-	1 : 0	
	Asszonyfalva	-	3 : 0	
	Egerbegy	-	1 : 0	
	Sálya	-	1 : 0	
	Mardos	-	1 : 0	
	Péterfalva	-	1 : 0	
	Répa falva (elp.)	-	1 : 0	
	Nagyselyk	-	2 : 1	
	Kisselyk	-	1 : 0	
	Hásság	-	1 : 0	
Spring (15)	Girbó	0 : 4	1 : 1	<i>Ált.</i> : MV I/1. 95, 99, 102, 109, 121, 125, 136–137 + Ub I. 240.
	Vingárd	1 : 3	0 : 1	
	Spring	0 : 3	1 : 1	<i>Spec.</i> : Ub I. 294 + Ub I. 243.
	Pókafalva	1 : 2	0 : 1	

Egyházigazgatási beoszt.	Plébánia	Említések száma		Források
		PT	Oklevelek	
Sebes (27)	Felkenyér (Volkány)	1 : 0	1 : 0	<i>Ált.</i> : MV I/1. 94, 100–101, 111, 117, 121, 123, 124–125, 126, 137, 143 + Ub I. 240, 251, 252, 288, 291–292; MV I/1. 32–33; Ub I. 433. <i>Spec.</i> : DRH C, XII. 336 + Ub I. 90; DIR C, veacul XIV, vol. IV. 585; DRH C, XII. 24 + Ub I. 71, 215, 216; MV I/1. 517; Ub II. 557 + Ub I. 301 + Ub I. 241, 242, 295, 422, 435 + Ub II. 49, I. 159, 416, 435 + DIR C, veacul XIV, vol. II. 405; DRH C, XIII. 245, 266, 267.
	Alkenyér	5 : 0	1 : 0	
	Szászárkos	0 : 0	1 : 0	
	Szászpián	-	3 : 0	
	Giesshübel	0 : 2	1 : 0	
	Alvinc	2 : 0	5 : 1	
	Lámkerék	1 : 0	2 : 0	
	Szászsebes	4 : 0	10 : 0	
	Péterfalva	1 : 0	4 : 0	
	Péterváralja (= Sebeshely)	0 : 0	2 : 1	
	Rehó	3 : 0	4 : 0	
	Kelnek	4 : 0	11 : 0	
	Récse	2 : 0	2 : 0	
	Székes (= Konca)	0 : 0	1 : 0	
	Fehéregyháza	0 : 0	1 : 0	
	Szászorbó	2 : 0	1 : 1	
	Doborka	4 : 0	2 : 0	
	Szerdahely	0 : 0	1 : 0	
	Felapold	1 : 0	7 : 0	
	Alsópold	0 : 0	4 : 2	
Kisenyed	1 : 1	1 : 0		
Nagyludas	1 : 0	1 : 0		
Toporcsa	1 : 0	1 : 0		
Ecsellő	0 : 0	1 : 0		
Omlás	2 : 0	2 : 0		
Feketevíz	-	1 : 0		
Alamor	0 : 0	1 : 0		
Szászváros (9)	Romosz	4 : 0	1 : 0	<i>Ált.</i> : MV I/1. 93, 99, 121, 126, 140 + Ub I. 464–465. <i>Spec.</i> : Ub I. 184–185; MV I/1. 31; [AO V. 181; DL 107453]; DL 73688; DRH C, XII. 93 + MV I/1. 135; Ub I. 98, 416; DL 28069; DRH C, XV. 514, 548 + MV I/1. 106, 110; Ub I. 98; EO I. 546. sz.; Ub I. 258, 262; DRH C, XIII. 792, XV. 372; Ub II. 551, 553.
	Szászváros	5 : 0	7 : 0	
	Kasztó	4 : 0	1 : 0	
	Berény	2 : 1	1 : 0	
	Szarkad	1 : 1	1 : 0	
	Tordos	1 : 3	1 : 0	
	Perkász	1 : 0	1 : 0	
	Igen	2 : 0	6 : 0	
Krakkó	5 : 0	9 : 0		

Egyházigazgatási beoszt.	Plébánia	Említések száma		Források
		PT	Oklevelek	
2. Esztergomi egyházmegye				
<i>2.1. Szász dékánások</i>				
Szeben (36)	Vízakna	0 : 0	2 : 0	<i>Ált.:</i> Ub I. 414; DIR C, veacul XIV, vol. III. 567; Ub II. 58, 83, 172–173, 215, 395. <i>Spec.:</i> Ub I. 372 + RegSuppl I. 17, 351. sz.; Ub II. 441, 569 + Ub I. 242, 247; MV I/1. 16; Ub I. 351, 350, 360, II. 388 + Ub I. 242, 248 + Ub II. 507 + Ub I. 302 + Ub II. 507, 594 + Ub I. 225 + MV I/1. 519; Ub II. 440, 445 + Theiner II. 115; Ub II. 408, 550, 553, 558, 559 + Ub I. 144; MV I/1. 188 (x2); Ub I. 439, 482 + MV I/1. 143 + MV I/1. 16.
	Kiscsúr	0 : 0	4 : 0	
	Kereszténysziget	0 : 0	7 : 0	
	Kistorony	0 : 0	2 : 0	
	Szeben	0 : 0	9 : 0	
	Szenterzsébet	0 : 0	3 : 0	
	Sellenberk	-	4 : 0	
	Nagydisznód	0 : 0	7 : 0	
	Fenyőfalva	0 : 0	1 : 0	
	Felek	-	2 : 0	
	Hermány	0 : 0	2 : 0	
	Dolmány	0 : 0	(1 : 0)	
	Veresmart	0 : 0	(1 : 0)	
	Újfalu	0 : 0	1 : 0	
	Kakasfalva	0 : 0	2 : 3	
	Nagycsúr	0 : 0	8 : 1	
	Szelindek	-	6 : 0	
	Vurpód	1 : 0	1 : 0	
Alcina	-	2 : 0		
Szentágota	0 : 0	1 : 0		
Barcaság (5)	Földvár	-	2 : 0	Ub II. 506, 597.
	Vidombák	-	3 : 0	Ub II. 80; DRH C, XIII. 30, 31.
	Keresztényfalva	-	1 : 0	Ub III. 343.
	Rozsnyó	-	1 : 0	Ub II. 597.
	Brassó	-	9 : 1	Ub I. 482, 521, II. 80; TTár 1895. 71; Ub II. 110; DRH C, XIII. 30, 31; Ub II. 477, 484, 597.

The Term *Plebanus* in Transylvania in the 14th Century

Keywords: Transylvania, privileged parishes, exemption, tithe, election of the priest

According to the literature, the term *plebanus* referred in the 13–14th century Hungarian Kingdom only to those Catholic priests who were at the head of parishes with a special status, while their unprivileged colleagues were named by other notions (*rector ecclesie, sacerdos, presbiter*). This local terminology differed from that found in Western Europe, where parish priests were uniformly called *rectores ecclesie*, while the unofficial term *plebanus* was used to denote other functions in the church hierarchy (in Italy a kind of dean, in German territories the vicar of a parish priest).

This study proposes to investigate this issue in the case of 14th century Transylvania. According to a comprehensive data collection, the notion *plebanus* was used (inconsistently) on the territory of the noble counties only in the case of some central settlements (Mintiu, Satu Mare, Tășnad, Dej, Sic, Cluj, Gilău, Florești, Turda, Abrud, Alba Iulia, Deva, etc.), while in highly privileged *Terra Saxonum* (Königsboden) practically for all parish priests. The territorial distribution supports therefore the hypothesis that *plebani* were different from the simple parish priests.

However, this group of *plebaniae* was a non-homogeneous one, as its elements were characterized by a combination of privileges of different degrees. Some of them were removed from the jurisdiction of the diocesan bishop, being directly subordinated to the archbishop of Esztergom (Mintiu, the Deanery of Sibiu and Brasov), others were removed only from archidiaconal jurisdiction (Satu Mare, Cluj), or even less. The priests from the *Terra Saxonum* and from the Reghin area were entitled to the whole tithe (*libera decima*), while the other *plebani* received only the *quarta*. The communal right to choose the priest wasn't general either. The higher the degree of these three kinds of privileges, the more consistent the denomination *plebanus* was.

At the end of the 14th and the beginning of the 15th century the meaning of the term *plebania* gradually changed; it began to be applied to all Catholic parishes. This phenomenon spread rapidly (in several decades) from the western parts to the eastern periphery of the diocese.

W. Kovács András

Megyei emberek a középkori Erdélyben

Az erdélyi rendek által az 1540. évi tordai gyűlésen hozott határozatok szerint a megyei embert nem a szolgabíró, hanem a panaszos fél választhatta kisebb horderejű ügyek kivizsgálására, a szolgabíró akadályoztatása esetén, vagy ha a helyszín távol esett a szolgabíró lakhelyétől. Jelentését a következő (megyei) ítélőszék előtt kellett elmondania, eskü alatt, hogy a vármegye hatósága erről oklevelet állíthasson ki.¹ Lássuk, mennyire felel meg ez a késői kodifikáció a korábbi, oklevelekből megismerhető tényleges gyakorlatnak!

A megyei hatóságok (Erdélyben: az ispán/alispán és a két szolgabíró) oklevelei legtöbbször a „mi emberünket”, olykor a „közülünk külön erre a célra kiküldött embert”² vagy külön formula nélkül „közülünk valókat” emlegetnek, szóhasználatuk szerint „tanúbizonyoságként kiküldtük emberünket az alábbi vizsgálat” (vagy más feladat) „elvégzésére”. A „(certos) ex nobis” egy alkalommal fordul elő, de ekkor megnevezik mind a kiküldött szolgabírót, mind a mellé rendelt embereket.³ Az erdélyi megyei oklevelek – néhány kivételtől eltekintve – név szerint is megnevezik az intitutióban a szolgabírót (szemben azokkal az Erdélyen kívüli megyékben keletkezettekkel, amelyek csak általánosságban említik a őket), ezért világosan elkülönül bennük, hogy egy adott ügyben a szolgabíró vagy a megyei ember jár-e el. Egyébként is az *unum ex nobis videlicet XY* formulával csak akkor találkozunk erdélyi megyei oklevelekben,

W. Kovács András (1975) – történész, PhD, tudományos munkatárs, EME Kutatóintézete, Kolozsvár, wkovacsandras@eme.ro

A tanulmány a Domus Hungarica ösztöndíj és az NKFI 119430. sz. pályázata támogatásával készült. Köszönöm Hegyi Gézának a tanulmányhoz fűzött megjegyzéseit.

¹ Dáné Veronka: *Az erdélyi vármegyék tisztségviselői kara a Fejedelemség korában (1541–1658)*. Századok CXLVIII(2014). 1120. Az itt idézett forrás: *Vice iudices tamen nobilium, per principales iudices eligi non possunt, neque debent; sed in casibus factum minoris potentie concernentibus, ac vestigiorum animalium et hiis similibus, per hominem lesum, eligatur nobilis unus, honeste conditionis, qui propter iudicis nobilium remotam forsitan residentiam, vel aliter ob eius absentiam, in eiusmodi casibus et factis, loco iudicis nobilium procedat, et tandem coram vicecomite ac iudicibus nobilium, in sede iudiciaria comitatus, fassionem sub iuramento faciat, et sic litere super huiusmodi negotio necessarie conficiantur* (*Magyar országgyűlési emlékek. Monumenta comitialia regni Hungariae*. I–XII. Szerk. Fraknói Vilmos, Károlyi Árpád. Bp. 1874–1917. [Magyar Történelmi Emlékek III. osztály]. II. 161–162.).

² *Codex diplomaticus Sacri Romani Imperii comitum familiae Teleki de Szék. A római szent birodalmi gróf széki Teleki család oklevéltára*. Szerk. Barabás Samu. I–II. (1206–1526). Bp. 1895. (a továbbiakban TelOk) I. 421.

³ Pl. 1435-ben: *nostrum hominem [...] ad infrascriptam inquisitionem faciendam nostro pro testimonio duxissemus transmittendum* (A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Bp. [a továbbiakban MNL-OL], Mohács előtti gyűjtemény, Diplomatikai Levéltár [a továbbiakban DL] 12666.). – A kivételek, amikor nem „a mi emberünket” (*nostrum hominem*) említik: *modo simili unum ex nobilibus dicti comitatus* (1475: MNL-OL, Mohács előtti gyűjtemény, Diplomatikai Fényképgyűjtemény [a továbbiakban DF] 260809.); *Paulum Buday, iudicem nobilium nostrum et Georgium Gerewfy nobilem virum comprovincialem* (1482: DF 244105.); *duos ex nobis, videlicet prefatum Georgium, unacum nobili Georgio de Fodorhaza* (1488: DL 36944. [3. sz.]); *certos ex nobis videlicet prefatum Michaellem de Zenthpal [az egyik szolgabíró], Gregorium et Andream Gyereffy ad infrascriptam inquisitionem faciendam de sede nostra iudiciaria nostro pro testimonio duximus transmittendos* (1491: DF 257828.).

ha valamely feladat elvégzésére a szolgabíró vagy az (al)ispánt küldték ki.⁴ A feladatot teljesítő szolgabírákkal szemben a megyei emberek meglehetősen ritkán fordulnak elő, 1542 előttről egyelőre csak 26 említésükről tudunk.⁵ Ez a kis szám természetesen nem tesz lehetővé semmiféle statisztikai megfigyelést; a 14. században ráadásul csak négyszer fordulnak elő (és mindannyian a század első felében),⁶ de ennek különösebb jelentőséget nem tulajdoníthatunk: a megyei ember kiküldése soha nem vált általános gyakorlattá, mert az – a fenti országgyűlési határozat szerint is – csak *ad hoc*, *specialiter*⁷ történt, ha a pillanatnyi körülmények úgy hozták. Bár Erdélyben a 15. században valóban sokkal több alkalommal említenek megyei embereket, nem biztos, hogy ezt nálunk is a „szolgabírói feladatok megszorodásával”⁸ kell magyarázni, legfeljebb a teendők alkalmankénti felgyűlésével, és ilyenkor valóban a szolgabírák tehermentesítésében volt szerepük.⁹

A megyei emberek 14. századi előfordulásakor csak egyszer találkozunk név szerinti említéssel, ekkor egy birtokos nemes (*nobilis*) látta el ezt a feladatot,¹⁰ de másik három esetben a jogi státusukról sem tudunk meg semmit. A 15. században ezzel szemben a megyei ember

⁴ A megyei emberek megnevezésének kérdését és a szolgabíráktól való megkülönböztetésük nehézségeit alaposan körüljárja Kádas István: *Magyei emberek az északkelet-magyarországi megyei oklevelekben.* = *Micae Mediaevales* IV. Szerk. Gál Judit, Kádas István, Rózsa Márton, Tarján Eszter. Bp. 2015. (ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola Tanulmányok – Konferenciák 8. – A továbbiakban Kádas: *Magyei emberek Északkelet-Magyarországon* 108–113; C. Tóth Norbert: *Szabolcs megye működése a Zsigmond-korban.* Nyíregyháza 2008. (a továbbiakban C. Tóth: Szabolcs) 58.

⁵ *Anjou-kori oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia 1301–1387.* Szerk. Kristó Gyula – Blazovich László – Géczy Lajos – Almási Tibor – Köfalvi Tamás – Tóth Ildikó – Makk Ferenc – Piti Ferenc – Sebők Ferenc – Teiszler Éva – B. Halász Éva – Rábai Krisztina – Papp Róbert. I–XV (1301–1331), XVII (1333), XIX–XXXIV (1335–1350), XXXVIII (1354), XL (1356), XLII (1358), XLVI–XLVII (1362–1363). Bp.–Szeged 1990–2017. (a továbbiakban AOKl) XIX. 516. sz.; *Codex diplomaticus Transsylvaniae. Erdélyi okmánytár.* I–IV. (1023–1372). Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel regesztákban közzéteszi Jakó Zsigmond. [A III. és IV. kötet Hegyi Géza és W. Kovács András közreműködésével.] Bp. 1997–2014. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai. II. Forráskiadványok 26., 40., 47., 53. – A továbbiakban CDTrans) III. 474., 542, 559. sz.; *Zsigmondkori oklevéltár.* I–II/1–2 (1387–1410). Összeállította Mályusz Elemér. Bp. 1951–1958. III–VII (1411–1420). Mályusz Elemér kézirátát kiegészítette és szerkesztette Borsai Iván. Bp. 1993–2001. VIII–IX (1421–1422). Borsai Iván, C. Tóth Norbert. X (1423). C. Tóth Norbert. XI (1424). Közzéteszi Neumann Tibor, C. Tóth Norbert. XII (1425). Közzéteszi C. Tóth Norbert, Lakatos Bálint. XIII. (1426). Közzéteszi C. Tóth Norbert, Mikó Gábor, Lakatos Bálint közreműködésével. Bp. 2003–2017. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 1., 3–4., 22., 25., 27., 32., 37., 39., 41., 43., 55. – A továbbiakban ZsOKl) II/1. 4385., 4566. sz., IV. 602. sz., V. 2286. sz.; X. 679., 1524. sz., XI. 861. sz.; *A Wass család cegei levéltára.* Valentiny Antal oklevélkivonatait felhasználva bevezető tanulmányokkal és jegyzetekkel közzéteszi W. Kovács András. Kvár 2006 (Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára 3. – A továbbiakban WassLt) 319., 378., 423. sz., TelOKl I. 421, 437–438, 441, 536; DL 12666, DL 36944 [3. sz.], DL 62803, DL 74045; DF 260809, DF 244105, DF 255257. és DF 257828. – A megyei emberek említései közé nem számíthatjuk olnoki Herceg Ferencet, mert Doboka vármegye 1482. VI. 18-i oklevelében ugyan zsombori Nagy Albert dobokai alispán, illetve Csomafáji Gergely és Göci Demeter szolgabírák kiküldöttként írták (DF 261048.), de nevét – minden bizonnyal egyidejűleg – kihízták és átjavitották az egyik szolgabíró, Csomafáji Gergely nevére. Tehát utóbbi az, aki V. 21-én Iklódon (Doboka vm.) az Iklódi család birtokfoglalása ügyében vizsgálatot tartott. – Hunyad vármegye tartalmi átíratként és csonkán fennmaradt 1365. évi oklevelében említett [T]amás[?] fiáról: Balászról, akit kiküldének [hogy tartson vizsgálatot?], nem lehet eldönteni, hogy szolgabíró-e vagy megyei ember, mert az oklevél szövege csak általánosságban említi a kibocsátók között a szolgabírákat (CDTrans IV. 372. sz.).

⁶ 1335: AOKl XIX. 516. sz.; 1348, 1349, 1350: CDTrans III. 474, 542, 559. sz.

⁷ TelOKl I. 421

⁸ Gábor Gyula: *A megyei intézmény alakulása és működése Nagy Lajos alatt.* Bp. 1908. 88; Holub József: *Zala megye története a középkorban.* I. *A megyei és egyházi közigazgatás története.* Pécs 1929. 162; Kádas: *Magyei emberek Északkelet-Magyarországon* 113.

⁹ Kádas: *Magyei emberek Északkelet-Magyarországon* 122.

¹⁰ CDTrans III. 474. sz.

nevét mindig megnevezik az oklevelek – igaz, egyik alkalommal (1423) csak a keresztnévét említik, lakóhelye (birtoka) nélkül, valószínűleg azért, mert nem volt nemesember (Péter de-ákról, Kolozs vármegye nótáriusáról van szó, aki megyei emberként jár el).¹¹ Doboka megyében 1416-ban egy bizonyos Szász János,¹² Kolozs megyében 1419-ben „Mócson lakó Ferenc” jár el megyei emberként,¹³ 1424-ben pedig Zutoron lakó Nemes (*dictus*) Miklós,¹⁴ Belső-Szolnokban, 1435-ben pedig Fejér (*dictus*) István.¹⁵ Két esetben ugyan ismert a családnév (vagy csak ragadványnév), de a birtoknév már nem. Ők négyen talán birtoktalan familiárisok lehettek. Különösen igaz ez az elsőre, mert akiket (valamely) „birtokon lakó”-ként említenek, azok legtöbbször jobbágyok.¹⁶ a névtan megfigyelései szerint „a jobbágyok nevében vannak ugyan, de csak kis számban fordulnak elő *de* + helyneves alakok” és a „*de* + helynév »le volt foglalva« a nemesi birtokok jelölésére”.¹⁷ „Nemesnek mondott” Miklósról pedig neve alapján megkockáztatható, hogy csak nemrég került be a birtokosok közé.

Nevük tanúsága szerint azonban a többi megyei ember – akárcsak a szolgabírák – nemes, és abban a megyében birtokos, amelynek ítélőszéke kiküldte, de olykor az oklevelek ezt meg is jegyzik. Doboka megye 1475. évi oklevele szerint a szolgabíró mellé kirendeltek „ugyan-csak egy megyebeli nemes” (*modo simili unum ex nobilibus dicti comitatus*),¹⁸ Kolozs megye 1482. évi oklevele szerint „egy megyebeli nemes férfiút” (*nobilem virum comprovincialem*).¹⁹ Olyankor, amikor a megye azért küldte ki az egyik szolgabíráját, hogy a vajda vagy az alvajda kérését teljesítse, és a szolgabíró mellé még egy megyei ember is társult, utóbbi talán lehetett megyén kívüli is. Erre egyetlen bizonytalan példát ismerünk: Kolozs megye 1488. évi válasz-levele Telegdi István erdélyi alvajdához a megyebeli szolgabíró mellett egy megyén kívüli (?) embert említ, de a szöveg – talán a 18. századi másoló hibájából – csonkán és nyilvánvalóan romlott szöveggel maradt fenn, a keltezése ugyanis a több példányban is fennmaradt parancs-levelelnél korábbi.²⁰ A szóban forgó oklevél szerint Kolozs vármegye egy szamosfalvi (tehát ugyancsak Kolozs megyei) hatalmaskodás kivizsgálására az egyik – értelemszerűen Kolozs megyei – szolgabírája, szopori Szentgyörgyi György mellé állítólag Fodorházi Györgyöt küldte ki, de ilyen nevű települést csak a távolabbi Dobokában vagy a még távolabbi Belső-Szolnokban találunk.²¹ Ezzel szemben a Kolozs megyei Korpádiak ekkoriban Fodorházinak

¹¹ ZsOkl X. 1524. sz.

¹² TelOkl I. 421.

¹³ TelOkl I. 437–438.

¹⁴ ZsOkl XI. 861. sz.

¹⁵ TelOkl I. 536.

¹⁶ Erdélyi példák: *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei*. Kivonatokban közlése és a bevezető tanulmányt írta Jakó Zsigmond. I–II. (1289–1556). Bp. 1990. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 17.) I. 2086, 2406. sz.; WassLt 497. sz.

¹⁷ Fehértói Katalin: *Helynevek mint családnévek de praepositio vagy -i képző nélkül*. Magyar Nyelv LXIX(1973). 201; vö. Uő: *A XIV. századi magyar megkülönböztető nevek*. Bp. 1969. (Nyelvtudományi Értekezések 68.) 26, 28.

¹⁸ DF 260809.

¹⁹ DF 244105.

²⁰ Másolat Mária Terézia 1750. október 6-i oklevelében, DL 36944 (3. sz.). Az oklevélben szereplő május 14-i keltezés (in Apahida, f. 4^a in vig. Ascens.) javítandó, mert csak a tanúvallatást elrendelő és bizonyosan 1488. május 22-én kelt alvajdai parancslevél után állíthatók ki. Telegdi István erdélyi alvajda 1488. május 22-i, két hasonló tartalmú vizsgálati oklevele az erdélyi káptalan június 2-i (V. d. f. V. a. Trinitatis) oklevelébe foglalva (DL 36942.) és a kolozsmonostori konventnek címezve is fennmaradt (DL 27072).

²¹ Engel Pál: *Magyarország a középkor végén. Digitális térkép és adatbázis a középkori Magyar Királyság településeiről. Hungary in the Late Middle Ages. Digital vector map and attaching database about the settlements and*

is nevezték magukat,²² Korpád pedig két falunyi távolságra fekszik a kivizsgálás helyszínétől, Szamosfálvától (persze könnyen megeshet az is, hogy egyszerű másolási hibával van dolgunk).

A megyei emberek ugyanabból a társadalmi körből kerültek ki, mint a szolgabírák. Egyikük, Mikó Péter 1430-ban Dobokában megyei kiküldött, a következő évben ugyanott szolgabíró.²³ Nyíresi István fia: Lukács 1427-ben ugyancsak Dobokában megyei ember, míg egy Nyíresi Lukács, aki vele vélhetőleg azonos, 1448-ban szolgabíró.²⁴ Mócsi Sandrinus fia: Miklós megyei ember Kolozsban (1429), ugyanott szolgabíró (1419–1424, 1429–1435) és alispán (1425)²⁵ is. A jelenség azzal magyarázható, hogy a megyei ember és a szolgabíró kiválasztásánál is a legfontosabb szempont a megbízhatóság, az ügyek intézésében való jártasság lehetett,²⁶ és „a korábbi feladatviselés megalapozhatta a lokális tekintélyt”.²⁷ A Gyerőfieket, a Korpádiakat, a Szentkirályiakat, Szentpéterieket vagy a Tötörieket közül – hasonlóan az előbbiekhöz – nemcsak megyei emberek, hanem szolgabírák is²⁸ kerültek ki. A Kolozs megyében jelentősebb birtokokkal rendelkező Gyerőfiek kivül a többi família egy-két szomszédos faluban rendelkezett jószág részekkel. Megjegyzendő azonban, hogy míg a szolgabírák kivétel nélkül birtokosok, addig alkalmi helyettesük – ha a fentebbi feltételezésünk helyes – birtoktalan famulus is lehetett. Ezek azonban a kivételek: a két csoport társadalmi háttere azonosnak tekinthető.²⁹

Általában azokban a megyékben járnak el, amelyek hatósága kiküldte őket. Ez alól egyetlen biztos kivételt találtunk. 1416-ban Küküllő megye ([Szász]szentivánon birtokos) embere a megye határához közel eső Páloson idéz perbe egy ottani nemeset,³⁰ ez a település azonban már Fehér megyének – a Székelyföld és Szászföld közé beékelődő – egyik apró zárványába esett. Emiatt a beidézett később törvénytelennek is tartotta a peres eljárást.³¹ Más volt a helyzet, ha egy birtok két szomszédos megyére is kiterjedt: 1475-ben Doboka megye hatósága egy vizsgálat lefolytatására küldte ki (a szolgabíróval együtt) emberét, aki értelemszerűen a vizsgálatot a teljes birtokra elvégezte (a birtok nagyobb része már Belső-Szolnok vármegyébe esett).³²

Magukból az oklevelekből nem derül ki az, hogy a megyei embert a panaszos kérésére vagy a szolgabírák elhatározásából küldték-e ki. Sztereotip megfogalmazásuk szerint a megye a panaszos (félperes) kérésére küldte ki a megyei embert, a kérés azonban nem arra vonatkozott, hogy *megyei embert* küldjenek ki, hanem arra, hogy az ügy elintézésére *valakit* (általában

landowners of medieval Hungary. Bp. 2001. [CD-ROM] (a továbbiakban Engel: Térkép), Fodorháza.

²² Csánki Dezső: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*. I–III, V. Bp. 1890–1913. (a továbbiakban Csánki) V. 528–529; W. Kovács András: *Az erdélyi vármegyek középkori archontológiája*. Kvár 2010. (Erdélyi Tudományos Füzetek 263. – A továbbiakban: W. Kovács: Erdélyi megyék). 108–109.

²³ DL 74045; WassLt 423. sz., vö. W. Kovács: Erdélyi megyék 129 (itt tévesen: Mikei).

²⁴ WassLt 378, 438. sz., vö. W. Kovács: Erdélyi megyék 134.

²⁵ DF 255257, vö. W. Kovács: Erdélyi megyék 130.

²⁶ Neumann Tibor: *Választott nemesi esküdek Nyitra megyében. (Az 1486. évi 8. tc. végrehajtása)*. Századok CXXXIX(2005). 261–289. (a továbbiakban Neumann: Választott nemesi esküdek) 268.

²⁷ Kadas: *Megyei emberek Északkelet-Magyarországon* 116.

²⁸ W. Kovács: Erdélyi megyék 113–114, 125, 143–144, 145, 151. Szentkirály alatt itt a mai Enyedszentkirály, Szentpéter esetében pedig Uzdiszentpéter értendő.

²⁹ István Tringli: *Le contee in Ungheria nel periodo degli Angiò. = L'Ungheria angioina*. A cura di Enikő Csukovits. Roma 2013. (Bibliotheca Academiae Hungariae, Roma. Studia 3.) 162.

³⁰ ZsOkl V. 2286. sz.

³¹ ZsOkl VI. 442. sz. Nem számítható a megyén kívüli eljárásba az 1349. évi eset, amikor is Kolozs megye embere Szokolon idéz perbe, mert a település ebbe a vármegyébe esett, csak a panaszos volt székelyföldi, felei (CDTrans III. 542. sz.).

³² DF 260809.

a szolgabíró) küldjenek ki (mert ugyanez a megfogalmazás áll azokban az oklevelekben is, amelyekben a szolgabíróat küldik ki). Életszerűbbnek tűnik az a feltevés, hogy a megyei ember kijelölésébe – akárcsak a királyi emberek esetében³³ – az érdekelt félnek is volt beleszólása. Ezt támogatja az a megfigyelés is, miszerint mindig a vizsgálat helyszínével szomszédos vagy attól egy-két faluval távolabb lakó birtokost bízták meg, valószínűleg az őt ismerő panaszos ajánlására.³⁴ Az, hogy a megyei ember az érintettel nemcsak szomszédos, hanem esetleg rokon is lett volna – miként ez más megyék esetében felmerült³⁵ – nem állapítható meg, mert az oklevelekben ugyanazon név sokszor csak egyszer fordul elő, és a családfák sem rekonstruálhatók. Erre utalhat esetleg az az eset, mikor 1491-ben Kemény Péter ügyében az egyik szolgabíró mellé megyei emberként Gyerőfi Gergelyt és Andrászt küldték ki a vizsgálat elvégzésére, ők a panaszos távoli rokonai lehettek, bár ennek bizonyítása még várat magára.³⁶ A két kiküldöttet ugyanis nem tudjuk elhelyezni a Gyerőfi család családfáján, noha a 15. század végén már jobb forrásadottságokkal rendelkezünk, és a tekintélyesnek számító Kemény és a velük távolabbi rokonságban álló Gyerőfi családok leszármazása is ismert (mert a Kemény családnak több levéltára is napjainkig fennmarad).³⁷ (Gyerőfi Gergelyről és Andrásról gyaníthatjuk, hogy közeli rokonok, talán testvérek voltak.)

Úgy tűnik, hogy a kiküldött megyei embert a törvényszéken megjelenő nemesek közül (alkalmilag) jelölték ki,³⁸ tehát ott voltak az ítélőszéken, amikor a feladattal megbízták őket. Róluk ugyanis olykor az oklevelek megjegyzik, hogy az ítélőszékről küldték ki, a megyei hatóság képviselőjében (1423: *de sede nostra iudiciaria, vice nostra [...] duximus destinandos*;³⁹ *de sede nostra iudiciaria nostro pro testimonio duximus transmittendum*).⁴⁰

Amikor a megyei hatóság felsőbb parancsra (király, vajda, alvajda) járt el, az (al)ispán vagy az egyik szolgabíró teljesítette a parancsot (legtöbbször az utóbbi, ritkábban az előbbi

³³ Engel Pál: *Királyi emberek Valkó megyében*. = Uő: *Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok*. Válogatta, szerkesztette, a jegyzeteket gondozta Csukovits Enikő. Bp. 2003. (Millenniumi Magyar Történelem. Historikusok.) 590–596; C. Tóth: Szabolcs 69.

³⁴ A megyei ember lakhelye, illetve az eljárás helyszíne mindig szomszédos, vagy egy-két falu távolságra eső település (megyei ember lakhelye/eljárás helyszíne): Kisludas/Buzd (1348: CDTrans III. 474. sz.); Ispánlaka/[Magyar]cseszte (1406: ZsOkI II/1. 4385. sz.); [Enyed]szentkirály/Miklóslaka (1406: ZsOkI II/1. 4566. sz.); [Nádas]papfalu/Kolozsmonostor (1413: ZsOkI IV. 602. sz.); Császári/[Szentegyed] (1414: WassLt 319. sz.); Mócs/Tuzson (1419: TelOkI I. 437–438., 441.); Korpád/Apahida (1423: ZsOkI X. 679. sz.); Zutor/[Topa]szentkirály (1424: ZsOkI XI. 861. sz.); Nyíres/Mohaly (1427: WassLt 378. sz.); [Uzdi]szentpéter/[Mező]szentmárton (1427: DL 62803.); Mócs/Szovát (1429: DF 255257.), Mikó/[Magyar]gregy (1430: DL 74045.), Berekszeg (?)/Szentgothárd és Omboz (1431: WassLt 423. sz.), Kisenyed/Dálya és Vingárd (1435: DL 12666.), Tötör/Kecset (Doboka vm.), Kodor, Törpény, Felsőgyékényes, Alsógyékényes és Keménye (Belső-Szolnok vm.; 1475: DF 260809.). – 1488-ban a Boroszlón vizsgálatot végző Gyerőfi György (DF 244105.) és az 1491-ben Gyerőmonostoron vizsgálatot végző Gyerőfi Gergely és András családja ettől nem messze kiterjedt birtokkal rendelkezett (Csánki V. 482–492.). – A megyei ember birtoka és a vizsgálat helyszíne közötti távolság csak kivételesen nagyobb: Küküllő megye ([Szász]szentivánon birtokos) embere kivételesen – és az alperes szerint jogtalanul – Fehér megyének a Székelyföld és Szászföld közé eső zárványában (Páloson) idéz perbe (1416: ZsOkI V. 2286. sz.; lásd fentebb).

³⁵ Kádas: Megyei emberek Északkelet-Magyarországon 119, 121.

³⁶ DF 257828.

³⁷ Engel Pál: *Magyar középkori adattár. Magyarország világi archontológiája 1301–1457. Középkori magyar genealógia*. [Bp.] 2001. [CD-ROM], Mikola rokonsága, 2. tábla: Gyerőfi (szamosfalvi).

³⁸ Neumann: Választott nemesi esküdtek 268.

³⁹ DL 26770 (ZsOkI X. 679. sz.).

⁴⁰ DF 257828. – Ugyanígy, minden bizonnyal egy korábbi ítélőszék alkalmával bízták meg az akkor ott jelen levő Pétert, Kolozs vármegye notáriusát egy ügyvédvállás meghallgatásával (ZsOkI X. 1524. sz.).

is). Erdélyen kívüli megyékben is általában az egyik szolgabíróra, nem pedig megyei emberekre bízta valamely nagybíró parancsának végrehajtását.⁴¹ Néhány alkalommal – 1475-ben,⁴² 1482-ben,⁴³ talán 1488-ban⁴⁴ és végül 1491-ben⁴⁵ – a megyei hatóság a kiküldött szolgabíró mellé kirendelt ugyan egy (vagy két) megyei embert is, de őket valószínűleg – miként az 1475. évi oklevél elmondja – minden alkalommal csak a „nyilvánvalóbb igazság érdekében” (*pro evidentiori veritate*). Ezt az eljárást – ami Erdélyben csak a 15. század utolsó negyedében figyelhető meg – Magyarország más megyéiben is alkalmazták.⁴⁶ Ezek szerint tehát a megye olyankor küldte ki emberét *szolgabíró nélkül*, amikor valamelyik helybéli panaszos kérésére saját hatáskörben járt el (kisebb jelentőségű ügyekben).⁴⁷

Mi lehetett az oka annak, ha a megye nem egy, hanem két emberét küldte ki valamely eljárás lefolytatására? A megyei emberek amúgy is kisszámú említései között ilyenekkel viszonylag ritkán találkozunk. 1423-ban Balázs frater kolozsmonostori apát kérésére Apahidán az egyház ottani szántóföldjének felszántása miatt Papfalvi Jakab fia: László és Korpádi György tartottak vizsgálatot.⁴⁸ Közülük Papfalvi László birtoka Kolozsmonostornak, míg Korpádi Györgyé Apahidának szomszédosa. Az ítélszéken (amit ekkoriban éppen Apahidán tartottak) az apát is részt vett, és meglehetősen, hogy ő ragaszkodott Papfalvi kiküldéséhez (aki talán a panaszt is előadta), míg a megye azt látta szükségesnek, hogy a vizsgálaton – a szokásnak megfelelően – egy szomszédos birtokos (is) részt vegyen. 1491-ben Kolozs megye egy tanúkihallgatásra küldte ki szolgabíráját, melléje meg két megyei embert, talán a meghallgatott tanúk nagy száma miatt.⁴⁹

A szolgabírák (és az ispánok/alispánok, ha szerepelnek az oklevél kibocsátói között) egyik esetben sem voltak az ügyben érintettek, tehát bizonyosan nem emiatt küldték ki a megyei embereket (szolgabírák helyett), sőt több esetben a megyei ember a vizsgálatot az egyik szolgabíróval *együtt* végezte (Doboka, 1475; Kolozs, 1482, 1488, 1491),⁵⁰ a fentebb idézett 1475. évi dobokai oklevél indoklása szerint a nyilvánvalóbb igazság (*pro evidentiori veritate*) kiderítése érdekében.⁵¹ Egyik alkalommal a megyei ember minden jel szerint éppenséggel a hivatalban levő szolgabíró fia (Doboka, 1427).⁵²

Okkal gyanakodhatunk arra, hogy bizonyos esetekben a megyei ember kiküldésére valóban azért került sor, mert az eljárás helyszíne távol esett a vármegyei ítélszéktől és a szolgabírák lakhelyétől is, viszont közel volt a kiküldött megyei ember lakhelyéhez. Például 1430-ban

⁴¹ Kádas István: *Sárosi „reform” Miklós fia Miklós ispánsága idején (1374–1380)? = Micae mediaevales. V. Fialat történelemszék dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról.* Szerk. Fábian Laura, Gál Judit, Haraszti Szabó Péter, Uhrin Dorottya. Bp. 2016. (ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola Tanulmányok – Konferenciák 9. – A továbbiakban Kádas: Sárosi „reform”) 138; Uő: *Megeyi emberek Északkelet-Magyarországon* 121.

⁴² DF 260809.

⁴³ DF 244105.

⁴⁴ DL 36944 [3. sz.].

⁴⁵ DF 257828.

⁴⁶ A szolgabírókat ugyancsak elkísérte a megyei ember néhány más magyarországi megyében is, pl. Sáros, Nyitra, Pozsony, Zala (Kádas: Sárosi „reform” 128.).

⁴⁷ Úgyanez figyelhető meg Északkelet-Magyarország más megyéiben is (Kádas: *Megeyi emberek Északkelet-Magyarországon* 122.).

⁴⁸ ZsOkl X. 679. sz.

⁴⁹ DF 257828.

⁵⁰ DF 260809, DF 244105, DL 36944 [3. sz.], DF 257828.

⁵¹ DF 260809.

⁵² WassLt 378. sz.

Dobokában Egregy, a hatalmaskodás helyszíne, illetve Rákos, az elkövetők ezzel szomszédos lakhelye a Ny–K irányban hosszan elnyúló Doboka megye nyugati szélén, a bonchidai ítélőszéktől kb. 70 km-re feküdt, viszont a kiküldött megyei ember, Mikó Péter birtokának közelségében.⁵³ Máskor azonban a vizsgálat helyszíne nem volt távol a sedriától, és ilyenkor a fenti magyarázat nem állja meg a helyét. Az idézett 1540. évi törvényszöveg alapján arra kell gondolnunk, hogy ilyenkor valóban a szolgabírák egyéb ügyben való elfoglaltságuk miatt vagy a panaszos kérésére került sor a megyei ember kiküldésére. 1335-ben a tordai ítélőszékről azért küldtek ki embereket, hogy a vizsgálatot még aznap elvégezhessék (az oklevelet ugyanazon napon állították ki, amelyiken a panaszt előadták).⁵⁴

Egyik alkalommal a megye az írnokát küldte ki megyei emberként, valószínűleg azért, mert éppen egy ügyvédvallást kellett meghallgatni, és a közel húsz ügyvéd nevéből már a helyszínen tanácsos volt valamilyen feljegyzést készíteni (Kolozs, 1423).⁵⁵ Feltételezhető az is, hogy az 1491-ben Kolozs megyében, Gyerőmonostoron vizsgálatot végző két megyei ember és a szolgabíró közül valamelyik tudott írni, mert az apahidai sedrián utólag kiállított megyei oklevél helyenként szó szerint idézte a tanúk vallomásait, talán a vizsgálat alkalmával felvett helyszíni feljegyzés alapján.⁵⁶

A kiküldött megyei ember, amikor nem vizsgálatot tart, vagy amikor nem idéz, éppen mint a hiteleshelyi tanúbizonyság, csak tanúsítja az előtte megtörténeteket (kiegyezést, elégteladás kérését, kártérítés megfizetését, eskü letételét vagy ügyvédvallást). 1348-ban azonban Fehér megye embere nemcsak tanúbizonyságként volt jelen, hanem – parancsra (*ad faciendum prohibitionem infra scriptam dedissemus et transmissemus*) – *eltiltotta*⁵⁷ a hosszútélki nemeseket az erdélyi káptalan buzdi birtokának használatától (a dékánkanonokkal együtt). Minthogy ekkoriban Fehér megye ispáni tisztségét az erdélyi alvajda töltötte be (és az ő neve mellett ez utóbbi tisztség szerepel az említett megyei oklevél intitulációjában), nem lehet kétségünk afelől, hogy itt valójában az alvajdai hatáskör gyakorlásáról lehet szó.

Az 1540. évi tordai gyűlésen hozott határozatok tehát egy korábban is létező gyakorlatot foglaltak írásba. Ezt látszanak alátámasztani a fentebb megismert okleveles adatok is, kivéve talán azt, hogy az eljárásáról szóló jelentést a megyei ember mindig már a legközelebbi ítélőszéken előadta volna. Az esetek többségében ez valóban így történhetett,⁵⁸ nagy ritkán azonban

⁵³ DL 74045. A már elnéptelenedett Mikó egykor Drág és Hídalmas között feküdt (vö. *Erdély és a Részek térképe és helynévtára*. Készült Lipszky János 1806-ban megjelent műve alapján. Szerk. Herner János. Szeged 1987. 16. térképlap; Engel: *Térkép, Mikó*).

⁵⁴ AOkI XIX. 516. sz.

⁵⁵ ZsOkI X. 1524. sz.

⁵⁶ DF 257828.

⁵⁷ *tam ipse Stephanus homo noster verbo nostro quam predictus [...] decanus nomine predicti capituli ipsos nobiles de Huzyuteluk ... legitime prohibuisset ab usu [...] terrarum [...] predicte ville [...] ecclesie Transsilvane Buzd vocate (Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. I–VII. (1191–1496). Von Franz Zimmermann, Carl Werner, Georg Müller, Michael Auner, Gustav Gündisch, Herta Gündisch, Gernot Nussbacher, Konrad G. Gündisch. Hermannstadt–Buk. 1892–1991. II. 56–57.)*

⁵⁸ Eljárás időpontja / az oklevél kelte: 1416. VIII. 31. / IX. 9. (ZsOkI V. 2286. sz.); 1416. III. 20. / III. 24. (TelOkI I. 421.); 1419. III. 24. / III. 29. (TelOkI I. 437–438.); 1419. VII. 14. / [VII. 19. után] (TelOkI I. 441.); 1423. V. 26. / V. 27. (ZsOkI X. 679. sz.); 1424. VII. 11. / VII. 19. (ZsOkI XI. 861. sz.); 1427. III. 23. / III. 25. (WassLt 378. sz.); 1427. VI. 10. / VI. 18. (DL 62803.); 1429. IV. 14. / IV. 20. (DF 255257.); [1429.] XII. 31. / 1430. I. 3. (DL 74045.); 1475. XI. 7. / XI. 21. (DF 260809.).

a megyei ember eljárását valószínűleg nem a soron következő sedrián foglalták írásba,⁵⁹ már ha feltételezzük azt, hogy a kéthetente ülésező vármegyei ítélőszéket mindig megtartották, azaz soha semmi nem jött közbe.⁶⁰ A vizsgálat időpontja sincs mindig megadva az oklevélben⁶¹ és emiatt értelemszerűen azt sem tudjuk, hogy mennyi időre rá állították ki az oklevelet. Fehér megyében valószínűleg nem kéthetente, hanem jelentősebb ünnepek nyolcadán tartották az ítélőszéket, itt meg emiatt (és persze a fennmaradt oklevelek kis száma miatt) az esetek egy részében bizonytalan, hogy vajon már az eljárás utáni legközelebbi ítélőszéken elmondta-e a megyei ember a jelentését.⁶²

Végül megemlítenéd, hogy a megyei emberek pecséttel való kiküldését – ellentétben más magyarországi megyék gyakorlatával⁶³ – nem említik az oklevelek, még olyankor sem, amikor egyedül, tehát nem szolgabíró társaságában járnak el. (Mindez nem meglepő, mert az erdélyi megyék szolgabírójainál is ismeretlen a pecséttel való kiküldés.)

A megyei ember tehát a szolgabíró *eseti* helyettese, és ugyanazon külső hiteleshelyi munkára emlékeztető feladat elvégzésére küldi ki a megyei hatóság, mint a szolgabírót. Nem a megyei hatóság tagja, és emiatt nem is kell őket a megyei archontológiákban szerepeltetni. Erdély mind a hét megyéjéből ismerünk (legalább egy, olykor több) példát megyei ember kiküldésére. Működésükben – esetleg Fehér megyét kivéve – nem fedezhető fel lokális sajátosság; a megyei ember az alábbi ügyekben járt el:

1. Vizsgálatot tartott⁶⁴ (az esetek nagy többségében), esetleg egyidejűleg meghallgatta a tanúkat.
2. Tanúsította az előtte megtörténtekeket (kiegyezést,⁶⁵ elégtételadás kérését,⁶⁶ eskü letételét⁶⁷ vagy ügyvédvallást⁶⁸).
3. Panaszos fél kérésére a megyei ítélőszék elé idézett.⁶⁹
4. Elkísérte a szolgabírót akkor, amikor utóbbit a megyei hatóság kiküldte, hogy a vajda vagy az alvajda kérésének (vizsgálat,⁷⁰ tanúkihallgatás⁷¹) eleget tegyen; ilyenkor a megyei embernek a hiteleshelyi tanúbizonyosságra emlékeztető szerepe van.

⁵⁹ Eljárás időpontja / az oklevél kelte: 1431. X. 6. / XI. 6. (WassLt 423. sz.); 1482. II. 9. / III. 13. (DF 244105.).

⁶⁰ A késedelmes oklevélbe foglalás magyarázata az lehet, hogy olykor vagy nem tartották meg kéthetente a sedriát, vagy ha megtartották is, talán a megyei ember nem tudott azon megjelenni. Például Bátori István erdélyi vajda 1482. II. 9-én Kolozsvárott kelt oklevelében parancsolta meg Kolozs vármegyének egy vizsgálat elvégzését, amit a szolgabíró és egy megyei ember még aznap (!) végrehajtott, jelentésüket mégis csak III. 13-án foglalták írásba (DF 244105.). Ilyenfajta késedelmes írásba foglalásokra alig két példát találunk (lásd az előző jegyzetet).

⁶¹ AOkl XIX. 516. sz.; CDTrans III. 542. sz.; ZsOkl IV. 602. sz., X. 1524. sz.; WassLt 319. sz.; TelOkl I. 536; DL 36944 [3. sz.]; DF 257828.

⁶² Eljárás időpontja / az oklevél kelte: 1348. VI. 20. / VII. 1. (CDTrans III. 474. sz.); [1405.] XII. 19. / 1406. I. 13. (ZsOkl II/1. 4385. sz.); 1406. II. 11. és II. 24. / III. 24. (ZsOkl II/1. 4566. sz.); [1434.] XII. 2. / 1435. II. 9. (DL 12666.).

⁶³ Pl. Abaúj, Gömör, Sáros (Kádas: Sárosi „reform” 128.).

⁶⁴ AOkl XIX. 516. sz.; ZsOkl IV. 602. sz., X. 679. sz.; WassLt 378, 423 sz.; CDTrans III. 559. sz.; DL 12666, 62803, 74045; DF 255257.

⁶⁵ WassLt 319. sz., TelOkl I. 536.

⁶⁶ ZsOkl II/1. 4385., 4566. sz.

⁶⁷ ZsOkl XI. 861. sz.

⁶⁸ ZsOkl X. 1524. sz.

⁶⁹ ZsOkl V. 2286. sz.; TelOkl I. 421, 437–438, 441.

⁷⁰ DF 260809, 244105.

⁷¹ DF 257828.

5. Fehér megye esetében – alvajdai parancsra – birtok használatától is eltilthatott (ám az egyetlen ismert, 1348. évi esetben⁷² az alvajdai hatáskör gyakorlását láthatjuk, mert az alvajda ekkoriban még Fehér megye ispánja is⁷³).

A kora újkorban a megyei ember feladatait legalábbis részben az ekkor már főbíráknak nevezett (fő)szolgabírák helyettesei, a szolgabírák (alszolgabírák) végezték, legalábbis amennyire ezt két megye, Belső-Szolnok és Torda működése kapcsán a kutatás tisztázni tudta. Az alszolgabírákat azonban ekkor már nemcsak egy-egy eljárás elvégzésére jelölték ki, hanem változó számú, de állandó tisztségviselőnek számítottak. A felperes nevében ő szólította fel, intette meg, végül idézte meg az alperest a megyei ítélőszék elé; helyszíni szemlét végeztek, kimentek vallatni, és minderről jelentést készítettek.⁷⁴

Az ismert megyei emberek a középkori Erdélyben⁷⁵

Berekszegi János (Doboka, 1431; WassLt 423. sz. – Berekszeg elnéptelenedett település Szentegyed környékén [?]: Doboka vm.)

Császári György (Doboka, 1414; WassLt 319. sz. – Császári ma Vasasszentivány része: Doboka vm.)

Fejér (*dictus*) István (Belső-Szolnok, 1435; TelOkl I. 536. – Lakhelye/birtoka ismeretlen.)

Fodorházi György (Kolozs, 1488; DL 36944 [3. sz.]. – Neve alapján Doboka vagy Belső-Szolnok vm.-i [?!], de valószínűbb, hogy a Fodorházi, másként Korpádi család tagja, vö. Csánki V. 528–529).

Gyerőfi András (Kolozs, 1491; DF 257828. – Kolozs vm., lásd Csánki V. 482–492)

~ Gergely (Kolozs, 1491; DF 257828. – Kolozs vm., lásd Csánki V. 482–492)

~ György (Kolozs, 1482; DF 244105. – Kolozs vm., lásd Csánki V. 482–492)

Ismeretlen nevű: Torda vm., 1335 (AOkl XIX. 516. sz.); Kolozs vm., 1349 (CDTrans III. 542. sz.)

ispánlakai Veres *lásd Veres.*

István kisludasi (*de Bothludas*) nemes *lásd Ludasi.*

Keresi (kisenyedi) Mihály (Fehér, 1435; DL 12666. – Kisenyed: Fehér vm.)

kisenyedi *lásd Keresi.*

Korpádi György (Kolozs, 1423; ZsOkl X. 679. sz. – Korpád: Kolozs vm.). Lásd még **Fodorházi**

Ludasi (*de Bothludas*) István, nobilis (Fehér, 1348; CDTrans III. 474. sz. – Kisludas: Fehér vm.)

Mikófi Péter (Doboka, 1430; DL 74045. – Mikó: Doboka vm.). 1431-ben Doboka vármegye szolgabírája (WassLt 423. sz.).

Mócsi Sandrinus fia: Miklós (Kolozs, 1429; DF 255257. – Mócs: Kolozs vm.), ugyanott szolgabíró (1419–1424, 1429–1435) és alispán (1425).⁷⁶

⁷² CDTrans III. 474., 542. sz.

⁷³ Engel Pál: *Magyarország világi archontológiája 1301–1457.* I–II. Bp. 1996. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak 5.) I. 247.

⁷⁴ Dáné Veronka: „Az őnagysága széki így deliberála”. *Torda vármegye fejedelemségkori bírósági gyakorlata.* Debrecen–Kvár 2006 (Erdélyi Tudományos Füzetek 25.) 60–62.

⁷⁵ Zárójelben: melyik megyében mikor jár el, illetve a megyei ember birtoka/lakóhelye.

⁷⁶ DF 255257, vö. W. Kovács: Erdélyi megyék 130.

Mócson lakó Ferenc (Kolozs, 1419; TelOkI I. 437–438, 441. – Mócs: Kolozs vm.)

Nyíresi István fia: Lukács (Doboka, 1427; WassLt 378. sz. – Nyíres = Boncnyíres: Doboka vm.). Nyíresi Lukács 1448-ban Doboka vármegye szolgabírája (WassLt 438. sz.).

Papfalvi Gál (Kolozs, 1413; ZsOkI IV. 602. sz. – Papfalva = Nádaspapfalva: Kolozs vm.)

~ Jakab fia: László (Kolozs, 1423; ZsOkI X. 679. sz. – Papfalva = Nádaspapfalva: Kolozs vm.)

Péter deák, a vármegye nótáriusa (Kolozs, 1423; ZsOkI XI. 861. sz. – Lakhelye/birtoka ismeretlen.)

Szász János (Doboka, 1416; TelOkI I. 421. – Lakhelye/birtoka ismeretlen)

Szentiváni György (Küküllő, 1416; ZsOkI V. 2286. sz. – Szentiván = Szászszentiván: Küküllő vm.)

Szentkirályi Miklós fia: János (Fehér, 1406; ZsOkI II/1. 4566. sz. – Szentkirály = Enyed-szentkirály: Fehér vm.)

Szentpéteri Miklós (Kolozs, 1427; DL 62803. – Szentpéter = Uzdiszentpéter: Kolozs vm.)

Tötöri István, id. (Doboka, 1475; DF 260809. – Tötör: Doboka vm.)

Veres (ispánlaki) István (Fehér, 1406; ZsOkI II/1. 4385. sz. – Ispánlaka: Fehér vm.)

Zutoron lakó Nemes (dictus) Miklós (Kolozs, 1424; ZsOkI XI. 861. sz. – Zutor: Kolozs vm.)

The Representative of the County in Transylvania in the Middle Ages

Keywords: Transylvania, middle ages, noble magistrate of the county, legal procedures, representative of the county

This article aims to clarify what were the attributes of the county representative in medieval Transylvania. Documents issued by county courts in medieval Transylvania sporadically mention a representative (*nostrum hominem*) who, in the course of legal procedures, was sent out by the county in order to carry out certain investigations on their behalf. This representative would witness and certify the performance of certain actions, such as settlements between litigants, requests for compensation, taking oaths, or appointments of legal representatives. He could also summon defendants to court on behalf of plaintiffs. He accompanied the noble magistrate (*iudex nobilium*) when commissioned by the county court to carry out inquiries or hearings of witnesses ordered by voivodes or vice-voivodes. On such occasions, the representative of the county appears in a role very similar to that of the trustworthy man sent by the places of authentication (*loca credibilia*). This representative of the county was not a permanent member of county authorities (permanent members were only the *comes/ispán* and the two *iudices nobilium*). According to the regulations adopted by the congregation of Transylvanian estates at Turda, in 1540, the representative of the county was chosen by the plaintiff (and not by the *iudex nobilium*) to investigate minor cases. He was to carry out a commission when the noble magistrate was either too busy to do it personally or the distance between the noble magistrate's home and the place of inquiry was too great.

Kovács Mihai

Gyalui Dénes argyasi püspök, erdélyi segédpüspök és éneklőkanonok pályafutása

Írásom elsődleges célja Gyalui Dénes életrajzának és pályafutásának rekonstruálása. Gyalui Dénes a 15. század végén és a 16. század első felében tevékenykedett, az erdélyi egyházmegegyében több jelentős tisztséget töltött be. Karrierje, amely a gyalui plébániától az erdélyi segédpüspökségig és éneklőkanonokságig vezetett, igen jól dokumentált, ennek köszönhetően fény derülhet néhány erdélyi egyházi tisztség betöltésének módjára. Kanonoki kinevezése különösen érdekes, mivel az ezzel kapcsolatos források rámutatnak a kanonoki stallumok betöltésének rendes folyamatára, és lehetővé teszik a kegyúri jog gyakorlati érvényesülésének megfigyelését. Az alábbi sorok további célja az erdélyi káptalan és az argyasi püspökség archontológiájának pontosítása.

A korábbi szakirodalom már megállapította azt, hogy az előkelő származás előnyt jelentett, de korántsem volt kötelező a kanonoki állások betöltésében.¹ Jelen írásomban egy esettanulmány segítségével szeretnék rávilágítani a kanonokok társadalmi háttere és a káptalan belső hierarchiája közötti esetleges összefüggésre, másképpen fogalmazva: hogyan viszonyultak a kanonokok kevésbé előkelő származású társaikhoz?

Gyalui Dénes életrajza egyben a reformáció előtti időszak papságának vallásos életére vonatkozó esettanulmány. Sokáig a reformáció egyik okának tekintették a papság életmódjának elvilágiasodását.² Ezt a tételt már többen megcáfolták,³ az alábbi sorok további érvként szolgálnak egy ilyen pontatlan általánosítás kerülésére. Természetesen egyetlen eset tanulmányozása nem vezethet végérvényes következtetésekhez, eredményeimet ki lehet egészíteni más hasonló kutatásokkal való összevetés révén.

Összesen hat okleveles forrás vonatkozik közvetlenül Gyalui Dénes életére és pályafutására. Életének utolsó éveit egy elbeszélő forrás foglalja össze, a kortárs Gyöngyössi Gergely által írt *Vitae fratrum ordinis sancti Pauli primi eremitaie*. További információkkal szolgálnak

Kovács Mihai (1990) – doktorandus, Román Akadémia Felsőfokú Tanulmányi Iskolája (Școala de Studii Avansate a Academiei Române), Kvár, kovm2005@gmail.com

Jelen tanulmány enyhén módosított változata megjelent román nyelven: *Carierele ecleziastice a lui Dionysius de Gilău, paroh de Gilău și Florești la cumpăna secolelor XV și XVI. = Parohia în Transilvania medievală*. Sentiment religios, administrație și cultură în cadrul comunităților de coloniști germani. Red. Adinel Dincă. Cluj-N. 2018.

¹ Köblös József: *Az egyházi középréteg Mátyás és a Jagellók korában (A budai, fehérvári, győri és pozsonyi káptalan adattárával)*. Bp. 1994. 23–30; Fedeles Tamás: *A pécsi székeskáptalan személyi összetétele a késő középkorban (1354–1526)*. Pécs 2005. 87–112; Kristóf Ilona: *Egyházi középréteg a késő középkori Váradon (1440–1526)*. Pécs 2014. 31–44.

² Lásd Karácsonyi János: *Magyarország egyháztörténete főbb vonásaiban 970-től 1900-ig*. Harmadik kiadás. Veszprém 1929. 51–52; Zoványi János: *A reformáció Magyarországon 1565-ig*. Bp. 1921. 10.

³ Lásd pl. Mályusz Elemér: *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon*. Bp. 1971. 185–209.

az erdélyi káptalan 1508 és 1521 között kiadott privilegiális okleveleinek méltóságsorai és egy közjegyzői oklevél tanúnévsora, amely minden bizonnyal őt említi.

Mind Gyalui Dénes neve, mind első szolgálati helyei azt sugallják, hogy származását tekintve a gyalui uradalomról származó püspöki jobbágy lehetett. Családjának egyetlen ismert tagja egy Antal nevű testvére, aki a 16. század harmadik évtizedében erdélyi kanonok volt.⁴ Szász eredetét⁵ megfelelő bizonyítékok híján sem bizonyítani, sem cáfolni nem lehet, ugyanis egy 1400. évi oklevél tanúsága szerint a nyelvismeret hiánya nem képezett akadályt a szászfenesi plébános kinevezésében.⁶ Nem rendelkezünk Gyalui Dénes egyetemlátogatására vonatkozó információkkal, úgy tűnik, hogy a gyulafehérvári káptalani iskolában tanulhatott, itt ismerhette meg első patrónusát, vingárti Geréb László erdélyi püspököt (1476–1501), akinek köszönhette a gyalui plébánia elnyerését.

Egy 1498. évi közjegyzői oklevél tanúnévsora említi Dénes gyalui plébánost, aki igen nagy valószínűséggel a későbbi segédpüspökkel azonos.⁷ 1508-ban már szászfenesi plébánosként említik, ekkor már a Szamos-parti mezőváros elhagyására készült, mivel kanonokságot szerzett az erdélyi káptalanban.⁸ Nem kizárt azonban, hogy még néhány évig élvezte a szászfenesi plébánia jövedelmeit.⁹ A gyalui és szászfenesi plébániák a Kolozs megyei püspöki uradalom, sőt az egész kolozsi főesperesség legjelentősebb egyházközségei közé tartoztak. A 14. századi pápai tizedjegyzékek már a *plebanus* címmel illetik a gyalui és fenesi papokat, tehát az itteni közösségek valamilyen egyházi kiváltságokkal rendelkeztek, földesuruk, az erdélyi püspök jóvoltából.¹⁰ Ezeket források híján nem lehet pontosan rekonstruálni, az egyetlen ezzel kapcsolatos információnk szerint a szászfenesiek a plébános prezentálásának jogával rendelkeztek, jelöltjüket az erdélyi püspök erősítette meg, aki egy személyben volt földesúr és egyházi előljáró. 1400 körül a pápai kúria előtt tárgyaltak egy, a szászfenesi plébánia elfoglalásával kapcsolatos pert. Ennek következtében, a római pápa bizonyos Jánosnak adta a plébániát, akiről az is kiderült, hogy a szászfenesiek bemutatták a püspöknek, aki meg is erősítette a javadalom birtokában.¹¹ 1455-ben jelenik meg először egy fenesi káplán, ez arra mutat, hogy az egyházközség anyagi helyzete legalább két pap eltartását tette lehetővé.¹² Őt évvel később a fenesi plébános a dékáni címet viselte.¹³

A kanonoki stallum megszerzésének folyamatát egy közjegyzői oklevélnek köszönhetően ismerjük. Gyalui Dénes megjelent a káptalan előtt, és bemutatott két oklevelet: az első szerint Leó, a stallum korábbi birtokosa Dénes javára lemondott a javadalomról, a második

⁴ Erdélyi Káptalan magánlevéltára (a továbbiakban EK mlt), IV. láda, 77. sz. = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Filmtár (a továbbiakban DF) 277772.

⁵ Gálfi Emőke: *Az erdélyi káptalan és hiteleshelyének kapcsolata a XVI. század elején*. Fons XVIII(2011). 1. sz. 8.

⁶ *Zsigmondkori oklevéltár* (a továbbiakban ZsOkl). II/1. Szerk. Mályusz Elemér. Bp. 1956. 340. sz.

⁷ DF 278731 – az adatot Hegyi Géza bocsátotta rendelkezésemre.

⁸ EK mlt, IV. láda, 10. sz. = DF 277708

⁹ A következő szászfenesi plébánosra vonatkozó adat 1522-ből származik (DL 82587 – az adatot Hegyi Géza bocsátotta rendelkezésemre).

¹⁰ *Monumenta vaticana historiam regni Hungariae illustrantia*. Series I. Tomus I. Szerk. Ipolyi Arnold et alii. Reprint kiadás. Bp. 2000. 119.

¹¹ ZsOkl II/1. 340. sz.

¹² *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei*. Szerk. Jakó Zsigmond. I–II. Bp. 1990. (a továbbiakban: KmJkv) I. 1185, 1189. sz.

¹³ KmJkv I. 1660. sz.

alaján pedig Perényi Imre nádor a szászfenesi plébánosnak adományozta a kanonokságot.¹⁴ Sajnos egyik oklevél sem maradt fenn, azonban más forrásokból tudjuk azt, hogy miért nevezhetett ki éppen a nádor egy erdélyi kanonokot. Ebben az időszakban az erdélyi püspök Imre nádor kiskorú fia, Perényi Ferenc (1508–1513) volt.¹⁵ A királyi kegyúri jog átadása a püspököknek már az előző évszázadban is megszokott dolog volt.¹⁶ Ebben az esetben a nádor tulajdonképpen fia nevében, minden bizonnyal királyi felhatalmazással, gyakorolta a kegyúri jogot. A jelenség nem volt mindennapi, de egyedülálló sem a vizsgált korszakban.¹⁷

Miután a káptalan tagjai megvizsgálták az oklevelek hitelességét, a jelölt Rákosi Menyhért vikárius előtt esküt tett arra, hogy engedelmes lesz püspökével szemben, és gondosan fogja kezelni a kanonoki javadalmához tartozó anyagi javakat, ezután a vikárius megerősítette a kanonoki méltóságban a birétum átadása által.¹⁸ A kanonokságba való bevezetést a jelen levő kanonokok végezték el, ennek szimbolikus cselekedete volt a stallumba való beültetés, amely a frissen befogadott kanonoktársnak hangot, más szóval szavazati jogot és prebendát, azaz kanonoki jövedelmet biztosított. A beiktatási szertartáson a vikáriuson kívül jelen volt további hat kanonok, a káptalan tagjainak körülbelül negyede: egy méltóságviselő: Budai Udalrik örkanonok, egy főesperes: Lázói János és négy mesterkanonok: Keresztúri Mihály, Ósi Jankafi Simon, Váradi Mihály és Szeredahelyi Pál.¹⁹

A beiktatást követően a káptalan kiadott egy privilégiumot az újonnan beiktatott kanonok részére. Jelen esetben ennek a privilégiumnak csak a fogalmazványa maradt fenn. Ebben a dokumentumban a káptalan a kegyúri jog átruházásával magyarázza a szokatlan, nádortól származó prezentáció elfogadását, azzal érvelve, hogy a kegyúri jog már Szent István király kora óta érvényesült. A továbbiakban a káptalan tanúsítja, hogy pontosan végrehajtotta a nádor parancsát.²⁰ A beiktatási szertartás nagyjából követte a dunántúli káptalanokból ismert mintát, azzal a különbséggel, hogy Erdélyben nincs nyoma a káptalan előtt tett eskünek.²¹

A Köblös József által javasolt kategóriákat alkalmazva²² azt lehet mondani, hogy Gyalui Dénes területi kapcsolódás révén került be az erdélyi káptalanba: mivel püspöki birtokon lakott, a helyi plébános beajánlhatta a püspököknek, akinek támogatásával tanulhatott a káptalani iskolában, és ha a püspök vagy a káptalan valamely befolyásos tagja meggyőződött alkalmasságáról, javadalomhoz juttathatta.²³ Jelen esetben érdekes megfigyelni, hogy Perényi Imre nádor gyakorolta a kegyúri jogot, azonban Gyalui Dénes kinevezésének kezdeményezése nem tőle, hanem egy helyi javadalmastól, Leó kanonoktól származott.

Gyalui Dénes rövidesen elnyerte kanonoktársai bizalmát, akik négy egymás utáni évben, 1509 és 1512 között a dékáni tisztségbe választották.²⁴ Más magyarországi testületekkel

¹⁴ EK mlt, IV láda, 10. sz. = DF 277708

¹⁵ Lásd Bunyitay Vince: *A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig*. Nagyvárad 1883. 367; Engel Pál: *Középkori magyar genealógia*, CD-ROM, Perényi család, Terebesi ág.

¹⁶ Lásd EK mlt, III. láda, 40. sz. = DF 277564.

¹⁷ Vö. 1515: *Oklevéltár a magyar királyi kegyúri jog történetéhez*. Szerk. Fraknoi Vilmos. Bp. 1899. 90–92.

¹⁸ EK mlt, IV. láda, 10. sz. = DF 277708. Az eskü tartalmi kivonatához lásd DL 23075.

¹⁹ EK mlt, IV. láda, 10. sz. = DF 277708.

²⁰ EK mlt, IV. láda, 12. sz. = DF 277709.

²¹ Köblös: *i.m.*, 21–22.

²² Uo. 46–62.

²³ Uo. 48–49.

²⁴ 1509: DL 29315, DL 30520, DF 245670, DL 67252; 1510: DF 286613, DL 30527, DL 29614; 1511: DF 260848, 90986; 1512: DF 277725, DL 47015, DL 30998, DF 260874. Lásd még Gálfi: *i.m.* 19.

ellentétben, az erdélyi káptalanban a statútumok nem tiltották meg a dékán újraválasztását,²⁵ mégis a háromszori újraválasztás meglehetősen ritka volt, a 16. század első három évtizedében egyetlen erdélyi kanonok, Garduni Ferenc élvezhette ilyen mértékben társai bizalmát.²⁶ A Gyalui Dénes mandátumával kapcsolatos információk megerősítik a korábbi kutatás eredményeit, amelyek szerint az erdélyi dékánkanonokot Szent György ünnepén vagy ennek nyolcadájában választották.²⁷

Dékánként Gyalui Dénes nem volt jogilag a káptalan méltóságviselője, annak ellenére, hogy – olvasókanonok híján – az erdélyi káptalan privilegialis okleveleinek méltóságosai a dékánkanonokot is megemlítették. A dékánkanonok jövedelme megközelítette egy méltóságviselőt, és messze túlszárnyalta egy mesterkanonokét.²⁸ Legfontosabb feladatai közé tartozott a káptalani birtokok igazgatása, a jövedelmek szétosztása és a káptalan képviselői a bíróságok előtt.²⁹

1512 októberében Gyalui Dénes már argyasi püspökként szerepel.³⁰ A 15. és 16. században a havasalföldi és moldvai latin püspökségek már nem működtek, birtokosaik általában valamelyik magyarországi főpap segédpüspökei voltak. Püspöki kinevezésétől fogva ő lett a még mindig kiskorú Perényi Ferenc püspök *in pontificalibus* vikáriusa és suffraganeusa, azaz segédpüspöke. Ebben a minőségben püspökét helyettesítette liturgikus feladatainak elvégzésében, bérmált, papokat szentelt, és plébániákat vizitált. Miután elnyerte a segédpüspöki címet, többé nem választották meg dékánnak, mivel mind a dékáni, mind a segédpüspöki feladatkör egy ember teljes munkaidejét igényelte.

Ha kanonoki kinevezésekor nem lehet bizonyítani Gyalui Dénes és a püspökség patrónusa közötti közvetlen kapcsolatot, 1512-ig az erdélyi dékánkanonok már bizonyosan a Perényiek bizalmi embere lett. Elődje, András, aki 1511-ben jelenik meg utoljára, és szintén erdélyi segédpüspökként tevékenykedett, Perényi Imre nádor segítségével nyerte el a zilahi plébániát.³¹

A következő évben Perényi Ferenc Váradra költözött, az erdélyi püspökséget pedig a korábbi királyi kincstartó és váci püspök, Várdai Ferenc (1513–1524) nyerte el. Úgy tűnik, hogy Gyalui Dénes az új püspök bizalmát is élvezte, minden bizonnyal neki köszönhette az 1517-ban szerzett éneklőkanonoki méltóságát.³² Az éneklőkanonok feladata volt a székesegyházi ének szépségéről és liturgikus helyességéről való gondoskodás, ugyanakkor

²⁵ Hegyi Géza: *Az erdélyi dékánkanonoki tisztség betöltése az Árpád- és az Anjou-korban.* = *Középkortörténeti tanulmányok 6. A VI. Medieviztikai PhD-konferencia (Szeged, 2009. június 4–5.) előadásai.* Szeged 2010. 66–67.

²⁶ Gálfi: *i.m.* 19.

²⁷ Hegyi: *i.m.* 64–65; Vekov Károly: *Végedi Imre tordai főesperes 1541. évi végrendelete.* = *Emlékkönyv Kiss András születésének nyolcvanadik évfordulójára.* Szerk. Pál-Antal Sándor et alii. Kvár 2003. 609. Gyalui Dénes elődjét a dékánkanonoki tisztségben utoljára 1508. november 26-án említik (DL 46879), őt magát pedig először 1509. május 28-án (DL 29315); Gyalui Dénes utolsó említése dékánkanonokként 1512. október 9-én kelt (DF 260274), utódjának első említése pedig 1513. augusztus 21-én (DF 277734).

²⁸ Gálfi: *i.m.* 10.

²⁹ Mályusz: *i.m.* 64–65.

³⁰ C. Tóth Norbert: *Magyarország későközépkori főpapi archontológiája. Érsekek, püspökök, illetve segédpüspökeik, vikáriusaik és jövedelemkezelőik az 1440-es évektől 1526-ig.* Győr 2017. 40; *Hierarchia catholica medii et recentioris aevi sive summorum pontificum, s. R. e. cardinalium, ecclesiarum antistitum series, e documentis tabularii, praesertim Vaticani collecta, digesta, edita.* Szerk. Conradus Eubel. III. Monasterii 1923. 116.

³¹ DL 30987.

³² KmJkv II. 3641. sz.

rá hárult a káptalani iskola tanulóinak zenei nevelése. Általában ezeket a feladatokat egy helyettes látta el, aki a *succentor* címet viselte.³³ Eddig nem sikerült azonosítanom Gyalui Dénes succentorát, azonban ezen tisztség erdélyi létezését, más káptalanok által szolgáltatott analógiákon túl, számos helyi adat bizonyítja.³⁴ Gyalui Dénes továbbra is ellátta segédpüspöki feladatait,³⁵ és néhányszor részt vett az erdélyi káptalan hiteleshelyi munkájában.³⁶

A Gyalui Dénesről szóló következő információnk 1519-ből származik, ekkor a Szeremlyéni Ferenc préposttal konfliktusba kerülő kanonokok az ő házában gyűltek össze, és megállapodtak abban, hogy együtt fogják megvédeni érdekeiket előljárójukkal szemben.³⁷ Az eddigi kutatásból nem derült ki sem a konfliktus tárgya, sem kimenetele.

Az általa betöltött méltóságból kiindulva feltételezhetjük, hogy Gyalui Dénes anyagi helyzete felért egy módosabb köznemesével, azonban a konkrét, bevételeire és kiadásaira vonatkozó adatok igen szegényesek.³⁸ 1513-ban, egy káptalani jövedelemjegyzék töredéke szerint Gyalui Dénes mesterkanonoknak jutott Magyarsáros (Küküllői főesperesség) és Fehéregyház (Sebesi dékánóság) falvak tizedeinek egy része. Valószínűleg az 1510-es évek közepén Gyalui Dénes megvásárolt egy gyulafehérvári házat Homrogdi Miklóstól, az egykori hunyadi főesperestől, aki időközben elnyerte a váradi prépostságot.³⁹ A segédpüspök szomszédai Drági Tamás, Szent Péter és Pál oltárának igazgatója és a humanista Budai Udalrik örkanonok voltak.⁴⁰

1515-ben, Jakab tordai főesperes halálakor Várdai püspök lefoglalt 110 forintot ennek végrendeletéből. Emiatt a káptalan több tagja különböző utakon próbálta kifejezni elégedetlenségét a püspök tettével szemben. A Rómában élő Lázói János telegdi főesperes 1520-ban beperelte püspökét a pápai kúriánál.⁴¹ Pelei Tamás magánfeljegyzéseiben élesen bírálta a püspök pénzhéségét és a kanonokok gyávaságát.⁴² A per kapcsán kialakult konfliktus hatására Gyalui Dénes közjegyző előtt lemondott végrehajtói minőségéről,⁴³ és hamarosan visszavonult a tótfaludi pálos kolostorba.⁴⁴ 1521 márciusában még éneklőkanonokként és argyasi püspökként említették,⁴⁵ az éneklőkanonoki méltóság 1522 nyarán volt először üresedésben

³³ Mályusz: *i.m.* 62–64;

³⁴ Lásd pl. DL 36312, DF 277650, DL 30559, DL 29417, EK mlt, V. láda, 30. sz. – az adatokat Hegyi Géza bocsátotta rendelkezésemre.

³⁵ DL 29948.

³⁶ DL 29616, DL 29948. Vö. Gálfi: *i.m.* 23.

³⁷ DL 36360.

³⁸ Mályusz: *i.m.* 87.

³⁹ Homrogdi Miklós első említése váradi prépostként 1515-ből származik, Kristóf Ilona feltételezi, hogy Perényi Ferencsel együtt érkezett Váradra, tehát az ingatlan eladása 1513 után történhetett. Vö. Kristóf: *i.m.* 215.

⁴⁰ EK mlt, IV. láda, 77. sz. = DF 277772.

⁴¹ Bálint Lakatos: *The Papacy's Policy on Hungarian Court Personnel 1523–1526: The Case of Imre Kálnai's Appointment as Archdeacon and Royal Secretary = Infima aetas Pannonica. Studies in Late Medieval Hungarian History.* Szerk. Kovács E. Péter – Szovák Kornél. Bp. 2009. 167–168.

⁴² Uő: *Tamás Pelei's Glosses About the Personalities of the Transylvanian Chapter and Episcopal Court (c. 1515–1530) = Matthias and his legacy. Cultural and Political Encounters between East and West.* Szerk. Bárány Attila – Györkös Attila. Debrecen 2009. 360.

⁴³ DL 82554.

⁴⁴ Gregorius Gyöngyössy: *Vitae fratrum eremitarum ordinis Sancti Pauli primi eremita.* Kiad. Hervay Ferenc Levente. Bp. 1988. 180.

⁴⁵ DL 29645, DL 29984.

az eddig ismert források szerint.⁴⁶ Valamikor 1521 és 1525 között, Gyalui Dénes száz forintért eladta gyulafehérvári házát, hogy rendjén segíthessen. Vásárlója, Koppány Gergely, egyben Dénes utódja az éneklőkanonoki méltóságban. Az adásvételi szerződésből az is kiderül, hogy az új éneklőkanonok több ízben volt segítségére Dénesnek és testvérének, Antalnak, illetve a pálos rendnek.⁴⁷ Az idézett oklevél alapján úgy tűnik, hogy Gyalui Dénes a káptalanból való távozása után is megőrizte argyasi püspöki címét és jó kapcsolatait az egykori kanonoktársak egy részével.

1521 után, közelebről meg nem határozható időpontban, Gyalui Dénes átvette a székelyházi (marosszentkirályi) pálos kolostor vezetését. Itteni rövid tevékenységét a romos állapotban levő épületek restaurálásával és példaadó imádságos lelkületével tette emlékeztetővé. Gyöngyössy Gergely tanúsága szerint, Gyalui Dénes 1526-ban halt meg a székelyházi kolostorban.⁴⁸

A fenti információk segítségével nagy vonalakban így rekonstruálható Gyalui Dénes egyházi pályafutása: 1498-ban gyalui plébános volt, 1508 előtt elnyerte a szászfenesi plébániát, 1508-ban erdélyi kanonok lett, 1512-től argyasi püspök, ezt a tisztségét a káptalanból való távozása után is megtartotta, elképzelhetően haláláig.⁴⁹ Az argyasi püspöki cím megszerzésével egy időben kapta meg valószínűleg az erdélyi segédpüspöki címet is.⁵⁰ 1517-től Gyalui Dénes erdélyi éneklőkanonok is lett, erről a méltóságról, kanonokságáról és segédpüspöki címéről 1521-ben vagy 1522 első felében mondott le.⁵¹

Gyalui Dénes kanonoki kinevezésének különlegessége abban áll, hogy a kegyúri jog birtokosa Perényi Imre nádor volt, a kinevezés kezdeményezése pedig a káptalanból indult. Az erdélyi kanonokok beiktatási szertartása nagyjából hasonlított a dunántúli káptalanokban használatoshoz, csupán a káptalan előtt tett eskü hiányzott.

Ez az esettanulmány is rávilágít arra, hogy a származás nem befolyásolta döntő módon sem a káptalanba való bejutást, sem a kanonoki testületben való érvényesülést. A jobbágyi származású Gyalui Dénest már kanonokságának második évében dékánkanonokká választották, sőt ezután még egymásután háromszor újraválasztották. Legalább egy kanonoktársa megbízta végrendeletének végrehajtásával, az erdélyi kanonokok pedig az ő házában gyülekeztek a prépostjukkal szembeni védekezési stratégia megbeszélésére.

Gyalui Dénes életútja ellentétben áll a 16. századi papság életmódjával kapcsolatban kialakult közfelfogással. Amikor nem tudta nyugodt lelkiismerettel végezni teendőit, lemondott tisztségeiről, jövedelmeiről és anyagi javairól, és belépett a pálos rendbe, ahol imádsággal és a rá bízott kolostor felvirágoztatásával töltötte életének utolsó éveit. Talán vallásos lelkülete és gazdasági érzéke nyerték meg számára az egymást követő erdélyi püspökök, a szászfenesi közösség, a gyulafehérvári kanonokok, a nádor és a pálos rend elöljáróinak bizalmát.

⁴⁶ DL 31035.

⁴⁷ EK mlt, IV. láda, 77. sz. = DF 277772.

⁴⁸ Gyöngyössy: *i.m.* 180.

⁴⁹ Karácsonyi János: *Az argyasi püspökség*. Bp. 1905. 6; C. Tóth: *i.m.* 40.

⁵⁰ C. Tóth: *i.m.* 65.

⁵¹ Vö. Gálfi, *i.m.* 19.

The Career of Dionysius of Gyalu (Gilău), Bishop of Argyas (Argeş), Auxiliary Bishop of Transylvania and Precentor (Canonicus Cantor)

Keywords: Dionysius of Gyalu, parish priest, precentor, suffragan of the Transylvanian bishop

The main purpose of the paper is to present the biography of Dionysius Gyalui (+ 1526), parish priest of Gyalu (Gilău, Julmarkt) and Szászfenés (Floreşti, Fenesch), who became in a few decades precentor of the cathedral chapter and suffragan of the Transylvanian bishop. His biography sheds light on the steps which one had to take in order to become a canon in the Transylvanian chapter. Although Gyalui obtained his canonry from the palatine of Hungary, who held the right of patronage as tutor of his minor son, the bishop of Transylvania, it seems that the idea of making him a canon was formulated inside the chapter. Gyalui was one of the most important members of the cathedral chapter, despite being a man of humble origin, this fact proves that the origin of a canon didn't influence his relationship with his fellows. His career contradicts the spreaded stereotypes about clergy in the 16th century, in his last years Gyalui gave up his incomes and possessions to become a Pauline friar.

Gálfi Emőke

Gyulafehérvár és a körülötte fekvő mezővárosok kapcsolata a 16. század második felében

Gyulafehérvár és a közelében levő mezővárosok, azaz Krakkó, Sárd és Igen a középkor végén is igen szoros szálakkal kapcsolódtak egymáshoz. A legszorosabb kapocs, amely összefűzte őket, nyilvánvalóan maga az erdélyi püspök személye volt, ő volt ugyanis e mezővárosoknak a földesura. Ez jogi szempontból azt is jelentette, hogy a négy település lakossága bírájától a mindenkori püspöki udvarbíró elé fellebezte ügyeit, ugyanakkor gazdaságilag is szoros kapcsolat volt közöttük, hiszen adójukat ugyancsak a püspök udvarbírájának rótták le, s ehhez a gyulafehérvári várnagy biztosította a karhatalmat.¹

Gazdasági indokokkal magyarázható az is, hogy az uradalmi központ mellett fekvő három mezőváros közül csupán Krakkó rendelkezett országos vásár tartásának a jogával, amelyet Zilahhoz és Gyulafehérvárhoz hasonló módon Szent Mihály-napkor tartottak.² E vásárokra csupán a kora újkorból rendelkezünk adatokkal, akkor Krakkóra nézve két sokadalom meglétéről is szólnak forrásaink,³ ezek közül azonban csupán a Szent Mihály-napiról valószínűsítjük, hogy a középkor folyamán is létezett éppen a zilahi és gyulafehérvári azonos napi sokadalmak miatt, továbbá földesuruk, az erdélyi püspök azonossága okán. Nem tartjuk kizártnak, hogy Sárdnak és Igennek éppen Gyulafehérvár közelsége és ily módon piacának veszélyeztetése miatt nem lehetett sokadalma, hiszen mindkettő a püspökváros szűk piackörzetében, azaz kevesebb mint egy mérföldre (7, illetve 10 km-re) feküdt tőle, míg Krakkó ennél valamivel nagyobb távolságra (12 km).⁴ Az intézkedést, úgy tűnik, a mindenkori fejedelmek is helyesnek tartották, így e két mezővárosnak a fejedelemségkor folyamán a későbbiekben sem volt engedélyezve országos vásár tartása.⁵ Jóllehet Sárd esetében rendelkezünk

Gálfi Emőke (1972) – tudományos munkatárs, PhD, EME, Kolozsvár, galfie72@yahoo.com

A tanulmány elkészítését a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj (BO/00157/14/2) támogatta.

¹ Jakó Zsigmond: *Az erdélyi püspökség középkori birtokairól.* = Szabó István-*emlékkönyv.* Szerk. Rác István, Kovács Ágnes. Debrecen, 1998. (A továbbiakban Jakó: Püspöki birtokok.) 149–157.

² Szabó Károly: *Régi Magyar Könyvtár* I. Bp. 1879. (A továbbiakban RMK I.) 93. 19. v.

³ Szent Mihály és Szent Borbála napján. RMK I. 93. 19 v. és 25. v.

⁴ Vö. Szűcs Jenő: *Városok és kézművesség a XV. századi Magyarországon.* Bp. 1955. 5–17; Kubinyi András: *Városhálózat a későközépkori Kárpát-medencében.* Történelmi Szemle XLVI (2004). 1–2. sz. (A továbbiakban Kubinyi A.: Városhálózat) 27. Kubinyi András ugyan két magyar mérföldes körzetről beszél, amely ennél a távolságnál nagyobb, de úgy tűnik a gyakorlatban és helyi viszonylatban ez a fentiek szerint működött, hiszen Krakkónak nemesak hogy volt sokadalma, hanem ráadásul ugyanazon a napon (Szent Mihály-napkor) volt mint Gyulafehérvárott.

⁵ Binder Pál: *Régi kalendáriumok az erdélyi és partiumi vásárokról,* vagy sokadalmakról (1572–1676). Néprajzi Látóhatár II(1993). 1–2. sz. 111–124. Igen esetében van ugyan halvány nyoma vásár tartásának a 17. század második felében, de ez nagy valószínűséggel nem országos vásár, hanem heti vásár volt. Az erről szóló országgyűlési végzés értelmében egyébként a vásárt éppen Gyulafehérvár közelsége miatt szüntették meg, illetve engedték működni bizonyos feltételek mellett. *Erdélyi országgyűlési emlékek. XVI. 1664–1669.* Szerk. Szilágyi Sándor. Bp. 1889. 398; Mihály Ágnes: *Magyarigen rövid története a XIII–XVIII. században és az 1664–1770. közötti törvényhatósági rendelkezései.* Studia Mediaevalia I. Lucrările Masteratului de Studii Mediaevale Central-Europene. Cluj-Napoca 2004. (A továbbiakban Mihály Á.: Magyarigen) 109.

olyan adattal, amelyben megkülönböztetik a mezőváros főterét és piacterét, ez utóbbinak mégis csupán hetivásár tartására kellett szolgálnia.⁶

A főként szőlőművelésből élő három mezőváros Statileo püspök halála után 1542-től kincstári tulajdonba került. Földesuruk továbbra is azonos maradt az időközben uralkodói székvárossá váló Gyulafehérváréval, így az ottani fejedelmi udvarbíró, illetőleg a várnagy igazgatta őket jogi és katonai szempontból. Megjegyzendő, hogy 1567-ben II. János Krakkót dézsmájával együtt Csáki Mihálynak és Csáki Gábornak inscribálta 10 000 Ft-on, majd 1590-ben Báthory Zsigmond a zálogot megújította.⁷ Ily módon ez a gazdag település, amelynek a század közepén kelt összeírás szerint a bordézsója 32 forintot tett ki, és a fejedelemség korában disznódézsmáját is borral váltotta meg,⁸ viszonylag hamar eladományozásra került, és a 16. század második felétől többé nem tartozott a fejedelmi birtoktesthez. Igen mezőváros is adomány tárgyát képezte, de csupán a század vége felé, 1590 előtt adományozta Báthory Zsigmond unokatestvérének, Báthory Boldizsárnak,⁹ és az ő 1594-es halálával visszaszállt a kincstár tulajdonába.

Sárd a 16. század folyamán végig fejedelmi tulajdon maradt, csupán egyes házait, telkeit adományozta el a fejedelem, vagy mentesítette az adófizetés alól. Lakóinak adónemeiről és szolgáltatásairól a település területén fekvő házak mentesítése során értesülünk, és megállapítható, hogy ezek az idő előrehaladtával egyre változatosabbá váltak. 1583-ban Jó István fejedelmi konyhamester sárdi házának kiváltságolása során a ház lakói a továbbiakban mentesültek a census, a vélhetőleg a mezőváros lakói által egy összegben fizetett taxa, a rendes és rendkívüli adó, továbbá a kamara haszna fizetése alól. Úgy tűnik, természetben rótták le bordézsójukat és a mezőgazdasági terményeik (gabona) után járó tizedüket, továbbá bizonyos szolgáltatásokkal is tartoztak, amelyet az oklevél nem részletez.¹⁰ Hat évvel később Rab Péter sárdi házát az uralkodó ugyanezen adónemek és szolgáltatások, de ráadásul még a subsidium alól is mentesítette, továbbá a szolgáltatásoknál kiemelte azok polgári voltát, azaz olyan természetűeknek kellett lenniük, amellyel a mezőváros minden polgára tartozott földesurának.¹¹ Ez Gyulafehérvár és Vizakna esetében a „porgolátok”-nak vagy „gyepük”-nek nevezett kerítések¹² rendbetételét és éjjeli őrzőjáratot jelentett.¹³ 1602-ben Giorgio Basta az akkor már a tizenöt éves háborútól sújtotta Sárdon Varga Lukács házát és két leégett házát a fentiekén kívül még a kilenced fizetése alól is felmentette.¹⁴

⁶ „in theatro oppidi” és „via publica ad forum oppidi ducans”. Román Országos Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága. (A továbbiakban KvNLT.) Függőpecsétetes oklevelek gyűjteménye Nr. 130.

⁷ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (A továbbiakban MNL OL) Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. P 657. Teleki család marosvásárhelyi levéltára. (A továbbiakban P. 657.) 34. csomó, 4630. és 4636. sz.

⁸ Jakó: Püspöki birtokok I 50; Szentgyörgyi Mária: *Jobbágyterhek a XVI–XVII. századi Erdélyben*. Értekezések a történeti tudományok köréből. 27. Bp. 1962. 38.

⁹ *Az erdélyi káptalan jegyzőkönyvei (1222–1599)*. (Erdélyi Történelmi Adatok VIII. 1. Szerk. Jakó Zsigmond). Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közléteszi Bogdándi Zsolt-Gálfi Emőke. Kvár 2006. (A továbbiakban ErdKápJkv VIII. 1.) 779. sz.

¹⁰ KvNLT. Függőpecsétetes oklevelek gyűjteménye Nr. 130.

¹¹ MNL OL Erdélyi Országos Kormányhatósági Levéltárak, a Gyulafehérvári Káptalan Országos Levéltára F 3. Centuria. (A továbbiakban F 3.) D. 10.

¹² A 17. században Magyarigen esetében különbséget tettek a vetéseket védő porgolátok és a szőlőket védő gyepük között. Mihály Á.: Magyarigen 114–115.

¹³ *Az erdélyi fejedelmek királyi könyvei I. Báthory Zsigmond királyi könyvei (1582–1602)*. (Erdélyi Történelmi Adatok. VII. 3. Szerk. Jakó Zsigmond) Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közléteszi Fejér Tamás, Rácz Etelka, Szász Anikó. Kvár 2005. (A továbbiakban ErdKirKv VII. 3.) 288. sz., Kolozsvári Egyetemi Könyvtár Kézirattára Ms. 999. 254. sz.

¹⁴ MNL OL P. 657. 68. csomó. 7615. sz.

A 16. század második felében a székváros lakói és Igen lakói is a fenti adónemekkel és szolgáltatásokkal tartoztak földesuruknak.¹⁵ Forrásainkban azonban Igen és Sárd esetében nem találkoznak beszállásolás alóli mentesítéssel, így talán kijelenthető, hogy ebben az időszakban¹⁶ Gyulafehérvár lakóitól eltérően e települések lakói nem tartoztak e szolgáltatással a fejedelemnek.

Igen, Krakkó és Sárd mezővárosok közül a század közepén kelt összeírás szerint utóbbi hajtotta a legnagyobb hasznot földesurának, és csupán e mezőváros esetében rendelkezünk elegendő adattal a 16. század második felében kormányzó magisztrátusáról. Egy 1592-ből származó vallatás során a tanúk között szerepel a bíró és 11 esküdt polgár,¹⁷ eszerint a legvalószínűbb az, hogy Sárd előjárósága a székváros mintájára bíróval, 12 esküdttel és ismeretlen számú külső tanácstaggal vezette a mezővárost. Az is elképzelhető azonban, hogy csupán 11 esküdt volt, és a bíró személyével együtt alakult ki az apostoli számot jelképező 12-es létszámú belső tanács.¹⁸ A szórványos adatokból az is kivehető, hogy Sárdon a székváros magisztrátusához ismét csak hasonló módon a bírót nem választhatták újra a következő év elején, csupán mandátuma letelte után egy évvel.¹⁹ Megválasztása előtt a bíró itt is gyakran esküdt polgár volt, és mandátuma után ismét azzá vált.²⁰ Nagyon fontos adalék a mezővárosi lét fejlettségére nézve, hogy rendelkezett tanácsházzal, amely a főtéren állott. Itt tartotta üléseit a városi kormányzat.²¹

A székváros polgári társadalmával analóg módon a sárdi városvezető rétegről is elmondható, hogy szolgálataival a nemesség sorába igyekezett kerülni, és ezt sok esetben el is érte. Az 1579-től 1598-ig terjedő időszakból öt bíró személyét ismerjük, ebből kettőről, úgymint Oláh Bálintról és Széles Lukácsról tudjuk, hogy a későbbiek folyamán szolgálataikért nemességet is nyertek.²² Oláh Bálint a székvárosbeli nemességgel is rokoni kapcsolatra került, hiszen fia a Gyulafehérváron lakó és vélhetőleg ugyancsak szolgálataival és mesterségbeli ügyességével nemességet szerző Szakács János leányát vette feleségül.²³ Széles Lukács bíróságáról 1584-ből való az első adatunk, és szolgálataiért 1611-ben nemesítette őt Báthory Gábor fejedelem, ugyanakkor Sárdon levő házat minden adó, szolgálat, kilenced, tized és kepe fizetése, továbbá a beszállásolás alól is mentesítette.²⁴ Az ily módon kiváltságolt ház birtokba iktatásáról érdekes adalékot nyújt egy 1631-ben kelt vallatás, amelynek során a tanúk elmondták, hogy „első nap eott asztalra voltak az zomzédok, negyed napján mentek el az iktatók”.²⁵ Azaz az iktatást végző vajdai ember és a hiteleshelyi kiküldött törvény szerint három napig volt a helyszínen, és a jelen levő szomszédokat is illett megvendégelni, jelen

¹⁵ ErdKirKv VII. 3. 218. sz.

¹⁶ A későbbiekben a beszállásolás is kötelezettségeik közé tartozott, hiszen 1611-ben a sárdi bíró, Széles Lukács házának kiváltságolásakor Báthory Gábor fejedelem ez alól is mentesítette a házat. *Az erdélyi káptalan jegyzőkönyvei 1600–1613.* (Erdélyi Történelmi Adatok VIII. 2.) Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közléteszi Gálfi Emőke. Kvár 2016. (A továbbiakban ErdKÁPJKv. VIII. 2.) 352. sz.

¹⁷ ErdKÁPJKv. VIII. 1. 915. sz.

¹⁸ Lakatos Bálint: *Hivatali írásbeliség és ügyintézés a késő középkori magyarországi mezővárosokban, okleveleik tükrében.* Kéziratban levő doktori disszertáció és adattár. Bp. 2013. (A továbbiakban Lakatos: Hivatali írásbeliség) 59–65.

¹⁹ A bírák személyére l. a függelékben a sárdi magisztrátusra vonatkozó táblázatot.

²⁰ ErdKirKv. VII. 3. 454. és 1283. sz. ErdKÁPJKv. VIII. 1.789. MNL OL P 2269. K. Papp Miklós hagyaték. (A továbbiakban 2269.) 6.d. 29. sz.

²¹ „domus publica eiusdem oppidi” KvNLT. Függőpecsétetes oklevelek gyűjteménye Nr. 130.

²² ErdKÁPJKv. VIII. 2. 81, 352. sz.

²³ ErdKÁPJKv. VIII. 2. 41, 81, 171. sz.

²⁴ ErdKÁPJKv. VIII. 2. 352. sz.

²⁵ MNL OL Erdélyi Országos Kormányhatósági Levéltárak, a Gyulafehérvári Káptalan Országos Levéltára F 4. Cista Comitatum (A továbbiakban F 4.) Comit Alb. Cista 1. Fasc. 4. Nr. 6.

esetben Széles Lukács városi előjáróhoz méltó módon öt asztalhoz ültette le a bizonyára nem kis számú szomszédot.

Az egymással is határos Sárd és Igen lakossága jelentős utánpótlást jelentett a székváros számára, Gyulafehérvár egyik főbírája, az 1571-ben bíróságot viselt Igeni Gergely is utóbbiból származott.²⁶ Lakói nem csupán a székvárossal, hanem egymás között is szoros kapcsolatban álltak. A szekularizáció előtt a sárdi egyház Igen területén is rendelkezett szőlővel, amelyet II. János további négy sárdi szőlővel együtt, amelyek ugyancsak az egyház tulajdonában voltak, de 1556 után a királyra háramlottak, Sárd mezőváros közösségének adományozott.²⁷ Az igeni egyház papjának, Alesius Jánosnak pedig Sárdon is volt háza, amelyet a későbbiekben eladott.²⁸

Gyulafehérvár és a vonzáskörzetében fekvő mezővárosok és birtokok között a legszorosabb kapcsolat a fejedelmi udvarban szolgáló nemesi rétegnek szülő adományok folytán alakult ki. A 16. század második felétől kezdve a Gyulafehérvár közelében fekvő települések mindenike, de főként a szóban forgó mezővárosok az udvari nemesség tagjainak is otthont adott. Ez alól nem képezett kivételt az időközben Csáki Gábornak inscribált Krakó sem, ott állt például Báthory Boldizsár kamarásának, Krakói Veres Dávidnak és családjának háza,²⁹ amelyet ugyan Csáki Gábor mentesített,³⁰ de bizonyára nem függetlenül Báthory Boldizsár személyétől.

Sárdon a század végére jelentős nemesi közösség alakult ki, amelynek alapját a Gyarmati, Sebesi, Deli másként Kunvit családok adták, de a városvezetés tagjai közül is többen közéjük kerültek, amint a fenteikben már láthattuk. A Gyarmati család vagyonának és befolyásának megalapozója a fejedelem fő aranybevéltója Gyarmati Gergely deák,³¹ míg a lippai gyökerekkel³² rendelkező Sebesi család első jelentős hivatali pályát magáénak tudható tagja az abrudbányai officialátus vezetője, Sebesi Menyhárt volt.³³ Egyáltalán nem ismert a szakirodalomban, hogy Sárdról indult Rettégi János későbbi fejedelmi udvari prédikátor pályája is, aki wittenbergi egyetemjárás után³⁴ a sárdi egyház papja lett 1598-ban.³⁵

A mezővárosi közösség és a városban lakó nemesek között 1608-ból ismeretes az első egyezés,³⁶ amely e két réteg együttélését szabályozta. Az ekkor létrejött jogügylet rokonítható az 1579-ben kelt enyedi nemesekre vonatkozó fejedelmi határozattal,³⁷ az 1581-ben született székelyvásárhelyi polgárok és nemesek viszonyait rendező szabályzattal,³⁸ továbbá az 1583-as vizaknai egyezséggel,³⁹

²⁶ MNL OL. F 4. Comit Alb. Cista 4. Fasc. 5, Nro. 61. és F 4. Comit Alb. Cista 5. Fasc. 1. Nro 61.

²⁷ ErdKirKv. VII. 1. 255, 263, 265. sz.

²⁸ ErdKápJkv. VIII. 1. 843. sz.

²⁹ MNL OL P. 657. 34. cs. 4636. ErdKápJkv. VIII. 1. 769, 789. sz.

³⁰ ErdKápJkv. VIII. 1. 515. sz.

³¹ Mátyás-Rausch: Ércbányászat = Mátyás-Rausch Petra: *Ércbányászat a Báthoryak korában. A szatmári és az erdélyi bányavidék arany-, ezüst- és higanybányászata (1571–1613)*. Bp. 2017. 279–282.

³² Gálfi Emőke: *A gyulafehérvári Lippa-fertály és a lippai menekültek a 16. század közepén. = Testimonio litterarum. Tanulmányok Jakó Zsigmond tiszteletére*. Szerk. Dáné Veronka, Lupescuné Makó Mária, Sipos Gábor. 146. Kvár 2016.

³³ Erd KirKv. VII. 3. 170–171. sz.

³⁴ 1594-ben iratkozott be az egyetemre. Szabó András: *Coetus Ungaricus. A wittenbergi magyar diákság 1555–1613*. Bp. 2017. 215.

³⁵ MNL OL F 3. H. 33.

³⁶ *Várostarténeti források. Erdély és a Partium a 16–19. században*. Szerk. Papp Klára, Gorun-Kovács György, Jeney-Tóth Annamária. Debrecen 2005. (A továbbiakban: Várostarténeti források) 252–253.

³⁷ *A kolozsmonostori konvent fejedelemség kori jegyzőkönyvei I. (1326–1590)*. (Erdélyi Történelmi Adatok X. 1.) Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közzéteszi Bogdándi Zsolt. Kvár 2018. (A továbbiakban KmFJkv. X. 1.) 195. sz.

³⁸ KmFJkv. X. 1. 312. sz.

³⁹ Várostarténeti források 251–253. ErdKirKv. VII. 3. 288. sz.

de egyes rendelkezései az 1664-ben kelt igeni statútumokkal is egyezést mutatnak.⁴⁰ A mezővárosi közösséget képviselő Széles Lukács főbíró és a tanács határozatai értelmében a tilalmas erdők felgyújtásakor az oltásban a nemeseknek is segídeknük kell, továbbá részt kell venniük a templom és iskola építésében, illetve javításában. A statútumok tiltják a fiskális birtoknak számító és ezért dézsmával tartozó mezővárosiak földjeinek eladását vagy zálogosítását, egyben kikötik, hogy ha a nemesek ilyen földeket vennének használatba, akkor tartozzanak azok után dézsmát fizetni. Kikötik, hogy a bor- és búzadézsmá beszolgáltatása előtt az állatokat nem szabad a szőlők és vetések közé bocsátani, mert azzal a fiskust károsítják.

Dolgozatunk végén szólnunk kell egy olyan sajátos birtoklásformáról, amely az udvarban szolgáló nemesi réteg tagjainak adományai révén alakult ki, és amelynek következtében a nemességnek nem pusztán háza, gyümölcsöse, szőlője vagy kaszálója volt e települések és általában véve a székváros körül elterülő uradalom területén, hanem főként a század vége felé és a következő század elején arra is találunk példát, hogy gyulafehérvári ház tartozékként adtak el a közelben levő más településen fekvő kertet, rétet vagy kaszálót. A mintát a város középkori gyökerekkel rendelkező házbirtoklása is szolgáltathatta, hiszen az oltáros házak tartozéka sok esetben a városon kívül, más településeken feküdt. 1549-ben a székesegyházban levő Péter és Pál apostolok oltára javaihoz tartozott egy lombfalvai részbirtok, a Maroson átvezető rév, továbbá egy gyulafehérvári ház a hozzá tartozó szőlővel és szántóföldekkel.⁴¹ A Szent Magdolna-oltár pedig a szekularizáció előtt gyulafehérvári házán és két megművelt szőlőjén kívül rendelkezett Felenyed szélén a hasonló nevű patakra épített kétkerekű malomnak, illetve Lámkeréken, a Sebes folyóra épített malom egyharmadának bevételeivel,⁴² amelyet egykori oltárosa 1556 után is a magáénak tudhatott II. János adománya értelmében.⁴³

Az fent leírt oltárosházak birtoklási mintája mellett valószínű az is, hogy az ilyen típusú birtokláshoz a továbbiakban a gyulafehérvári ingatlanok és az ellátásához szükséges, környező településeken levő fekvőségek egyidejű eladományozása vezetett. A szóban forgó mezővárosokra nézve ugyan nem rendelkezünk ilyenfajta adatokkal ebből az időszakból, csupán későbből, de a folyamat itt is ugyanúgy működött, mint a gyulafehérvári uradalom más birtokain. Példának okáért 1581-ben Báthory Kristóf hűséges szolgálataiért Boronkai László kamarásának adományozott Gyulafehérváron egy kőházat a várnegyedben, egy allodiális házat a külvárosban, egy szőlőt a város szőlőhegyén és két rétet a várossal szomszédos Borbánd határában.⁴⁴ 1593-ban Báthory Zsigmond ugyanazon a napon kelt (február 10.) két oklevele értelmében Perusit Máté udvari familiárisának adományozott egy házat Gyulafehérváron a Boldogasszony utcában és két egymással szomszédos szénarétet Borbánd határában.⁴⁵ 1608-ban a fent leírt birtoklásforma már kialakult: ekkor gyulafehérvári Don István és testvérei eladták az apjuktól örökölt székvárosi házukat a Vinci utcában, amelynek tartozéka volt egy szőlő a város Felső Ökrös nevű szőlőhegyén, egy Csügeden fekvő kaszáló és két hold Pokloson elterülő szántó.⁴⁶

⁴⁰ Mihály Á.: Magyarigen 115. (6. Articulus)

⁴¹ Az Erdélyi Káptalan Levéltára a gyulafehérvári Batthyaneum Könyvtár (Biblioteca Națională a României, Biblioteca Batthyaneum) kezelésében. (A továbbiakban Batthyaneum.) V. d. 84. sz.

⁴² Gálfi Emőke: *Az erdélyi káptalan oltárosai és a hiteleshelyi munka a középkor végén*. In: *Arcana tabularii. Tanulmányok Solymosi László tiszteletére*. I–II. Szerk. Bárány Attila, Dreska Gábor, Szovák Kornél. Budapest–Debrecen. 2014. 219.

⁴³ ErdKirKv. VII. 1. 57. sz.

⁴⁴ 1581. március 10. ErdKirKv. VII. 2. 70. sz.

⁴⁵ KvNLT. Kemény cs. csombordi lt. II/54. és 55. sz.

⁴⁶ ErdKápJkv. VIII. 2. 195. sz.

Függelék

A sárdi magisztrátus a 16. század második felében

év	bíró	esküdtek
1579	Olah Bálint ⁴⁷ Székely György ⁴⁸	
1580	Olah Bálint ⁴⁹	
1582	Székely Mihály ⁵⁰	Szász Gergely, Székely György ⁵¹
1584	Széles Lukács ⁵²	Olah Bálint ⁵³
1590	Széles Lukács ⁵⁴	Szász Gergely, ⁵⁵ Olah Bálint, Csiszár Ilyés ⁵⁶ , Varga Lukács, Varga Bálint, Verőci János, Bolkácsi Lukács ⁵⁷
1592	Széles Lukács ⁵⁸	Olah Bálint, Nagy György, Szász György, Varga Lukács, Gyógyi András, Varga Bálint, Szasz Gergely, Csiszár Illyés, Zaz Demeter, Széles Antal, Magiary György ⁵⁹
1593	Szász Gergely ⁶⁰	Szász György, Verőci János ⁶¹
1596	Szász Gergely ⁶²	Gyógyi András ⁶³
1597	Csiszár Ilyés ⁶⁴	
1598	Széles Lukács ⁶⁵	Csiszár Ilyés és Pieni Lukács, ⁶⁶ Varga Lukács ⁶⁷

⁴⁷ ErdKirKv. VII. 3. 124. Az oklevél dátuma nem teljes, ha az év elején kelt, akkor Olah Bálint 1578-ban volt bíró.

⁴⁸ MNL OL F 3. C. 36.

⁴⁹ MNL OL F 3. M. 16.

⁵⁰ ErdKápJkv. VIII. 1. 326. sz.

⁵¹ Uo.

⁵² ErdKirKv. VII. 3. 454.

⁵³ ErdKirKv. VII. 3. 454.

⁵⁴ ErdKápJkv. VIII. 1.789.

⁵⁵ ErdKápJkv. VIII. 1.789.

⁵⁶ Mindketten ErdKirKv. VII. 3. 1283.

⁵⁷ Mindannyian MNL OL P. 2269. 6.d. 29. sz.

⁵⁸ ErdKápJkv. VIII. 1.888.

⁵⁹ Mindannyian ErdKápJkv. VIII. 1. 915.

⁶⁰ Cista Comit Alb. Cista 2, Fasc. 2, Nro 2,

⁶¹ Mindketten Cista Comit Alb. Cista 2, Fasc. 2, Nro 2,

⁶² MNL OL F 4. Comit Alb. Cista I, Fasc. 3, Nro 34.

⁶³ MNL OL F 4. Comit Alb. Cista I, Fasc. 3, Nro 34.

⁶⁴ KvNLt. Kemény es csombordi lt. II. 60.

⁶⁵ MNL OL F 3. H. 33., és P 2269. 6. d. 38. sz.

⁶⁶ Mindketten uo.

⁶⁷ MNL OL Solyom Fekete gyűjtemény. R 287. Évrend iratok.

The Relation Between Gyulafehérvár (Alba Iulia) and the Market-Towns Around it in the Second Half of 16th Century

Keywords: Gyulafehérvár, Sárd (Șard), Igen (Ighiu), Krakkó (Cricău), market-town, noblemen, citizens

Gyulafehérvár and the small market-towns situated in the vicinity of the Princely Residence such as Sárd, Igen and Krakkó were closely connected in the second half of 16-th century. Before the secularization (1556) the landlord of these market-towns and of Gyulafehérvár as well has been the Bishop of Transylvania. After 1556 all these urban centres were owned by the treasury of the elected king and later of the princes. The various donations of the princes in favour of the court nobility have created the strongest connection between the Princely Residence and the market-towns situated in its vicinity. This habit has increased the number of the noblemen in the market-towns and as a result the number of the conflicts that took place between the noblemen and the citizens has been also increasing. The study focuses on the changes which took place in the life of the market-towns after the secularization of the ecclesiastical properties, and after the establishment of the princely court in Gyulafehérvár.

Szász Anikó

Dés városvezetése 1541–1600 között

Az erdélyi mezővárosok fejedelemség kori fejlődéséről és önkormányzatáról aránylag keveset tudunk. A kutatás legfőbb akadálya a települések levéltárának pusztulásában keresendő, e tekintetben kivétel képez az erdélyi viszonylatban gazdagnak mondható dési levéltár.¹ Az aránylag kedvező forrásadottságok alapján kijelenthető, hogy a középkor végén Dés mint királyi sóbányaváros számos kiváltsággal rendelkezett. Felemelkedését elsősorban a sónak köszönhette, hiszen a magyar királyok egyik legfontosabb bevételi forrását a sóbányászat jelentette. Nem véletlen, hogy többször is megerősítették az ilyen települések kiváltságait, így az erdélyi legfontosabb bányahelyekét is (Dés, Désakna, Torda, Vizakna, Szék, Kolozs), nagy figyelmet fordítva arra, hogy a lakosok száma ne csökkenjen. Ugyanakkor a szállításért nyert díj is jó megélhetést biztosított a helybelieknek. Ehhez járult még az 1521-től szabaddá tett sókereskedelemből származó haszon is, bár a bányahelyek lakosai, bányászai már azelőtt is foglalkoztak a felszínre hozott ásvány árusításával. Ez a désiek esetében is igaz volt: régi kiváltságaik alapján az itteni sószállítók országos vámmenteséget élveztek, és a polgárok kiterjedt kereskedelmi kapcsolatokkal rendelkeztek.²

A 15–16. század fordulóján a népesebb oppidumok közé tartozott: 1495-ben Désen és a szomszédos Désaknán³ 2700–3300 körüli lakosságot lehet feltételezni, ugyanekkor Tordán kb.

Szász Anikó (1976) – tudományos munkatárs, PhD, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, szaniksz@gmail.com

A tanulmány elkészítését a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj (BO/00282/15/2) támogatta.

¹ Dés város levéltára (a továbbiakban Dés v lt.), a Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága kezelésében (a továbbiakban KvNLT). Újabbban elérhető a levéltár középkori online adatbázisában is: www.arhivamedievala.ro. Dés város levéltárában 115 darab Mohács előtti oklevél, az 1526–1600 közötti időszakból pedig további 131 darab irat található (Dés v lt, 116–120, 133–137, 145–266). Az eredeti számozás szerinti anyagból jelenleg 20 oklevél hiányzik az 1531–1543 és a 1550–1552 közötti évekből. 1526–1552 között csupán 10 darab maradt fenn. A 131 irat zömét a központi hatalom által kiállított oklevelek, kisebb részét pedig mezővárosi és magánoklevelek, illetve a hiteleshelyek és fogott bírák által kiadott iratok alkotják. A levéltárat a 19. században Torma Miklós rendezte (Szabó T. Attila: *Adatok Temesvári János déák oklevelezéséhez*. Magyar Nyelv 57(1961). (a továbbiakban Szabó T.: Adatok) 98–103.

² A teljesség igénye nélkül: *Jakó Zsigmond: Újabb adatok Dés város legrégebbi kiváltságleveléinek kritikájához*. = Uő: *Társadalom, egyház, művelődés*. Bp. 1997. (a továbbiakban Jakó: *Dés*) 9–26; Draskóczy István: *Szemponok az erdélyi sóbányászat 15-16. századi történetéhez*. = *Studia professoris-professor studiorum Tanulmányok Érszegi Géza hatvanadik születésnapjára*. Bp. 2005. 93; Szende Katalin: *Mennyit ér a kiváltság? Városprivilegiumok kibocsátása és rendelkezéseik betartása I. Károly alatt*. = *Pénz, posztó, piac. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Szerk. Weisz Boglárka. Bp. 2016. 307–308; Oborni Teréz: *Erdély pénzügyei I. Ferdinánd uralma alatt 1552–1556*. Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány, Bp. 2002 (Fons könyvek 1), 71–84; Rüszt Fogarasi Enikő: *Dés mint Szolnok és Doboka vármegye központi helye*. = *Tanulmányok Erdély újkori történelméről. Magyarai András Emlékkönyv*. Szerk. Pál Judit, Rüszt Fogarasi Enikő. Cluj-Napoca/Kvár 2002. 179–185; Wolf Rudolf: *Adatok az erdélyi sóbányászok (sóbánygók) fejedelemség korabeli helyzetéről*. Korunk 1(1990). 12. sz. 1631–1632.

³ Dés és Désakna fejlődése sok tekintetben összefonódott. Dés v lt, 145, 154, 157, 171, 173; Jakó: *Dés* 9–26; *A kolozsmonostori konvent fejedelemség kori jegyzőkönyvei I.* (1326–1590). (Erdélyi Történelmi Adatok X. 1. Szerk. Fejér Tamás). Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közléteszi Bogdándi Zsolt. Kvár. 2017. (a továbbiakban KmFJkv) 16, 36. sz.

3700–4500 főt.⁴ Dés a Kubinyi-féle centralitási pontrendszer alapján is kiemelkedő helyet foglal el a középkori erdélyi települések mezőnyében: Rüszt-Fogarasi Enikő a harmadik hierarchikus szintű, jelentős mezővárosok közé sorolta 24 ponttal, Lakatos Bálint pedig viszonylag új kutatás alapján már 31 pontot ad neki, és Gyulafehérvár mellé, a másodrendű városok csoportjába helyezi.⁵ A Mohács utáni időszak azonban nem kedvezett a város fejlődésének. A túlzott terhek, főként Fráter György rendelkezései miatt népessége fokozatosan csökkent. János király alatt 332 adózó portát, Fráter György idején 170-et, 1552-ben alig 100-at, 1554-ben pedig 108-at vettek számba, tehát a 1495-ös évhez képest a 16. század derekára a lakosság száma a negyedére esett vissza.⁶

Dés tisztségviselői

A vizsgált időszakban a magyarok lakta Dés egyértelműen mezőváros volt. Így említik legtöbbször az oklevelek, bár időnként találkozunk a civitas megjelöléssel is.⁷ A két terminus párhuzamos használata nem egyedülálló, gyakran megjelenik az olyan mezővárosok esetében, amelyek már a 14. században is királyi tulajdonban voltak, illetve melyek a királyi szabad városokkal egy időben széles körű kiváltságokat nyertek el az uralkodótól. A kérdésre vonatkozó kutatások legfontosabb eredményeinek számbavételétől most eltekintve,⁸ csupán Bácskai Vera összefoglaló megállapítását idézném az oppidumok legjelentősebb, Dést is magába foglaló csoportjának legfőbb sajátosságaira nézve: „A legszélesebb autonómiát a 12–14. századra visszavezethető oppidumok élvezték, melyek a későbbi civitasokkal azonos időben, nagyjából azonos kiváltságokat nyertek az uralkodótól. Ezek többnyire teljes önkormányzattal rendelkeztek: csak saját választott bíráik ítéelkezhetek felettük, feljebbviteli fórumuk pedig a király vagy a tárnokmester ítélőszéke volt.” Ilyen volt pl. Dés, Debrecen, Eperjes, Körmend, Miskolc és Szatmárnémeti.⁹

⁴ Draskóczy: *i. m.* 91; Oborni: *i. m.* 78.

⁵ Rüszt Fogarasi: *i. m.* 185; Lakatos Bálint: *Mezővárosi oklevelek. Települési önkormányzat és írásbeliség a késő középkori Magyarországon, 1301–1526.* (Magyar történelmi emlékek. Adattárak. Monumenta Hungariae historica. Elenchi.) MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Bp. (Megjelenés alatt; a továbbiakban Lakatos: Adattár) „Dés” (szócikk)

⁶ Oborni: *i. m.* 82; Draskóczy: *i. m.* 91.

⁷ Civitas: 1528 (Dés v lt, 118), 1548 (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban MNL OL), F17, Cista Comitatum, Com. Solnok Interiori, M, 16), 1553 (Dés v lt, 149, 150, 152)

⁸ Csak néhányat említve: Fügedi Erik: *Mezővárosaink kialakulása a XIV. században.* = Uő: *Kolduló barátok, polgárok, nemesek. Tanulmányok a magyar középkorról.* Bp, 1981, 336–363, 515–519; Bácskai Vera: *Magyar mezővárosok a XV. században. Értekezések a történelmi tudományok köréből* 47. Bp. 1965; Kubinyi András: *Városhálózat a késő középkori Kárpát-medencében.* Történelmi Szemle 46(2004). 12–22, 137–158; Lakatos Bálint: *Hivatali írásbeliség és ügyintézés a késő középkori magyarországi mezővárosokban, oklevelek tükrében.* Kéziratban levő doktori disszertáció és adattár. Bp. 2013. (doktori.btk.elte.hu/hist/lakatosbalintpeter/diss.pdf); a továbbiakban Lakatos: *Írásbeliség*; Lakatos Bálint: *Mezővárosi és falusi önkormányzati testületek Magyarországon a késő középkorban.* Századok 148(2014). 2. (a továbbiakban Lakatos: *Önkormányzat*) 495–530; Gulyás László Szabolcs: *Megjegyzések az Északkelet-magyarországi mezővárosok középkori fejlődésének jellemzőihez.* Századok 147(2013). 338; Uő: *Városfejlődés a középkori Máramarosban.* Kvár 2014; Uő: *Mezővárosi önkormányzat a középkori Hegyalján.* Bp, 2017.

⁹ Bácskai Vera: *A mezővárosi önkormányzat a 15. században és a 16. század elején.* = Uő: *Városok és polgárok Magyarországon.* I. Bp. 2007. 137–138.

Visszatérve a terminológiára, a magyar nyelvű oklevelekben mindig a város megnevezéssel találkozunk. („a várossal egyenlő terhet akarok viselni”, „az szegin városnak szabadsága”, „a város székén”). A lakosok, azaz mezővárosi jobbágyságok jogállásának megnevezésében is észrevehető kettőség, hiszen a forrásokban polgár és jobbágy minősítéssel egyaránt találkozunk. Latin szövegekben „cives, cives et inhabitatores, incolae, iobbagiones, subditi (prudentes et circumspecti, providi)”, a magyar oklevelekben a „városbeli emberek” és „parasztok” megnevezések szerepelnek.¹⁰

A belső tanács teljes névsorát csak néhány évből ismerjük (1559, 1560, 1574, 3×1575, 1580). Ezek alapján megállapítható, hogy a 16. század második felében a bíróból és általában 12 esküdt polgárból állott;¹¹ kivételt képez az 1575-ös év, amikor a bíró neve mellett csak 11 esküdt nevét tüntették fel három oklevélben.¹² Az esküdtek létszámát tekintve, a késő középkori Magyarországon a 12 fős tanács típusa volt a legelterjedtebb.¹³ A városok és a jelentősebb mezővárosok jellemzője volt, Erdélyben például Tordán,¹⁴ Enyeden, Abrudbányán és Báthory István fejedelemsége idejétől kezdve pedig Gyulafehérváron¹⁵ találunk ilyen tanácsot.

Désen a bíró általában a „iudex” és „bíró” megnevezéssel szerepel a szövegekben, de előfordul a „iudex primarius”¹⁶, „főbíró”¹⁷ és a „főpolgár” kifejezés is.¹⁸ A belső tanács tagjairól ritkán jelölik meg, hogy tizenketten vannak („duodecim iurati cives”).¹⁹ Gyakran csak egy-két esküdt neve van említve, vagy csak általánosan „iurati cives”-ként utalnak rájuk. Magyar szövegekben az „esküdt polgár” vagy egyszerűen a „polgár” kifejezést használták, az utóbbi kifejezés alatt azonban csak az esküdteket értették.

Rajtuk kívül a külső tanácsot csupán 1553-ban és 1559-ben említik a forrásaink. Az 1553-as egyezséglevélben (mely egy mezővárosi jegyzőkönyvre is utal) szenátoroknak nevezik őket: „iudex civitatis ac iurati et senatores totaque civitas Desiensis”. Egy 1559-es határozat szövege

¹⁰ Dés v lt, 202, 241, 246.

¹¹ 1559: Kőmíves Benedek, Máté deák, Dül Balázs, Kalmár Tamás, Serjéni Miklós, István deák, Vas Mihály, Szöcs Benedek, Jeromos deák, Mészáros Miklós, Török István, Szalai Ambrus (Dés v lt, 171, 173); 1574: Székely Gergely, Máglyás Gergely, Szabó Péter, Téglás Mihály, Mészáros Mihály, Gerő Antal, Kerekes Bálint, Ötvös János, Daróci János, Törpöni András, Lapuhas János, Nagy Pál (MNL OL, Teleki család Marosvásárhelyi lt. (P 657, a továbbiakban: Teleki cs Mv lt), 68. cs. 79). Lásd még 1560-ban és 1580-ban: Kádár József–Tagányi Károly–Réthy László–Pokoly József: *Szolnok-Doboka vármegye monographiája*. III. Deés, 1900. (a továbbiakban: Kádár–Tagányi III.) 206–207.

¹² 1575: Székely Gergely, Szabó Péter, Téglás Mihály, Mészáros Mihály, Kerekes Bálint, Törpöni András, Nagy Pál, Ötvös János, Daróci János, János deák, Faggyas Márton (Dés v lt, 187–189)

¹³ Lakatos: Önkormányzat 517; Uő: *Írásbeliség* 60.

¹⁴ *Torda város tanácsülési jegyzőkönyve 1603–1678*. Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közlésezi Wolf Rudolf. Erdélyi történelmi adatok. VI. 1. Kvár 1993. 6.

¹⁵ *Az erdélyi fejedelmek Királyi Könyvei I. 1569–1602*. (Erdélyi Történelmi Adatok. VII. 1–3. Szerk. Jakó Zsigmond.) Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közlésezi Fejér Tamás–Rácz Etelka–Szász Anikó. Kvár 2003–2005. (a továbbiakban: ErdKv) 3. 35. sz; Gálfi Emőke: *A gyulafehérvári uradalom néhány mezővárosáról a 16. század második felében = Kolozsvár 700*. Szerk. Sipos Gábor, Ovidiu Ghitta, Rüs-Fogarasi Enikő, Ionuț Costea, Lupescu Makó Mária. (Megjelenés alatt); Uő: *Az egyházi javak szekularizációja és az erdélyi fejedelmek székvárosának születése*. Erdélyi Múzeum LXXVIII (2016). 1. 35.

¹⁶ 1576: Dés v lt, 194; 1589: Dés v lt, 224; 1590: Dés v lt, 229; 1591: Dés v lt, 232. Lásd még Kádár–Tagányi III. 206–207.

¹⁷ 1598. Dés v lt, 254.

¹⁸ Válaszúti Mátyás deák nemes 1580-ban kelt saját oklevelében ígéri, hogy miután házat vásárolt „ilyen tiszteletes személyek, úgy minth Zekely Gergely főpolgár, ... előth örök árron”, nem fogja azt megnevesíteni. Dés v lt, 206.

¹⁹ Elsősorban az egész tanács nevében kelt mezővárosi oklevelekben, továbbá egy nemes és a mezőváros közötti per során kiadott két oklevélben 1582-ben. Dés v lt, 209.

pedig két különböző megnevezést is használ: „iudex, [...] civis iurati ac universi *senatores* et tota universitas atque communitas oppidi Dees”, „...ac universi *consules* et tota communitas oppidi Dees”.²⁰ Létszámukat tekintve a tárgyalt korszakból sajnos nincs adatunk, viszont 1490-ben 40, 1497-ben pedig 50 konzulról és rajtuk kívül 100 választott vénről tudunk.²¹

A bírót és az esküdteket feltehetően évente újraválasztották, ennek időpontját és módját azonban nem ismerjük. A forrásokból egyértelműen kiderül, hogy az egymást követő években újra bíróvá lehetett választani ugyanazt a személyt. A mostoha forrásadottságok miatt nem tudjuk megállapítani, hogy mennyiben befolyásolta a szabad bíróválasztást a földesúri hatalmat képviselő sókamarás. Elképzelhetőnek tartjuk, de bizonyítani nem tudjuk, hogy – a magyarországi mezővárosok példájára – a tisztújításon nem érvényesült az egész lakosság akarata, hanem csak az adózó mezővárosi polgárságé. Ennek jogi alapja az lehetett, hogy a nem adózó helybeli nemeseket és a szegényebb réteget (sóvágók, cigányok) is megfosztották e jogtól.²²

Désen név szerint 23 bírót²³ ismerünk 1527–1600 között,²⁴ az adatok az alább következő táblázatban láthatók. Az 1540 előtti évekből igen kevés információnk van, az ezt követő időszakot illetően azonban megállapítható, hogy megválasztásuk egyik előfeltétele a belső tanácsi tagság volt, ami lehetővé tette, hogy megfelelő tapasztalatot szerezzenek a városvezetésben.²⁵

²⁰ Dés v lt, 149, 171, 173.

²¹ „electi seniores” MNL OL, Diplomatikai Fényképgyűjtemény (a továbbiakban: DF) 234745. Lakatos: Önkormányzat 521–522; Lakatos: Írásbeliség 67.

²² *Bácskai Vera: Gyula gazdasága és társadalma a XV–XVI században. Gyulai Füzetek* 3. Gyula, 1991. 32; Lakatos: Önkormányzat 498–500, 509.

²³ Mészáros Tamás 1528 (Dés v lt, 118); Serjéni Miklós 1527–1529 (*Urkunden-Regesten aus dem Archiv der Stadt Bistritz in Siebenbürgen 1203–1570*. Von Albert Berger. Aus dem Nachlaß herausgegeben von Ernst Wagner. I–II. Band. Köln-Wien, 1986. (a továbbiakban Berger I–II.) 997, 1081, 1118); Sós Márton 1531 (Kádár–Tagányi III. 205.); Mészáros Péter 1536 (Kádár–Tagányi III. 205.); Sziójgyártó Gergely 1539 (Kádár–Tagányi III. 205.), 1540 (Berger I. 1447.), Szilágyi Bálint 1548 (MNL OL, F 17, Szolnok Interiori, M, 16), Szabó Lukács 1553 (Dés v lt, 149, 152), Szöcs Gergely 1558 (Dési Református Egyházközség levéltára (a továbbiakban Dési egyh lt) az Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltárban, Kolozsváron, C1, 8, másolat), Gyulai Márton deák 1557 (Kádár–Tagányi III. 206.), 1559 (Dés v lt, 171–173), 1560 (Berger II. 2607, Kádár–Tagányi III. 206.), Máté deák 1562 (Berger II. 2776.), Kalmár Tamás 1563 (Dési egyh lt, C1, 21, másolat), Belawar István (Berger II. 2842.), Serjéni Miklós 1570 (Dés v lt, 178), Török István 1569 (Dési egyh lt, C. 27, Berger II. 3401, 3412.), 1571 (Dés v lt, 182; *Urkunden-Regesten aus dem Archiv der Stadt Bistritz in Siebenbürgen*. Begründet von Albert Berger. Herausgegeben von Ernst Wagner. III. Band (1571–1585). Köln 1995. (a továbbiakban: Berger III.) 3628, 3633. sz.), Szabó Fábrián 1574 (Teleki cs Mv lt, 68, 79), 1578 (Dés v lt, 200, 201, Berger III. 4430.), 1580 (Kádár–Tagányi III. 206.); 1582 (Dés v lt, 209), 1583 (KmFJkv 423. sz.), 1590 (Dés v lt, 229), Máglyás Gergely 1575 (Dés v lt, 187, 188, 189); 1576 (Dés v lt, 194, 213, Berger III. 4165.), Kozárvári Máté 1577? (Dés v lt, 185), Székely Gergely 1580 (Dés v lt, 206), 1591 (Dés v lt, 232), Mészáros Mihály 1583 (Berger III. 5214.), 1584 (Dés v lt, 214), Ötvös János 1585 (Dés v lt, 215–217, 220), 1588 (Dés v lt, 222), 1589 (Dés v lt, 224), Temesvári János deák 1592 (Dés v lt, 234), 1593 (Dés v lt, 237), Lőrinc deák 1594 (Dés v lt, 243, 305), 1597 (Dés v lt, 251), Lapuhas János 1598 (Dés v lt, 254).

²⁴ A bírók névsora 1526-ig: Lakatos: Adattár, „Dés”; Kádár–Tagányi III. 204–205.

²⁵ Szilágyi Bálint 1540 (Kádár–Tagányi III. 206.); Sziójgyártó Gergely 1543 (Dés v lt, 133); Szöcs Gergely 1553 (Dés v lt, 152), 1569 (Dési egyh lt, C. 27, Berger II. 3380.); Gyulai Márton deák 1553 (Dés v lt, 152); Török István 1557 (Kádár–Tagányi III. 206.), 1559 (Dés v lt, 171, 173); 1560 (ErdKirKv I/1. 33. sz.); Kalmár Tamás 1559 (Dés v lt, 171, 173), 1560 (Kádár–Tagányi III. 206.); Serjéni Miklós 1559 (Dés v lt, 171, 173), 1560 (Kádár–Tagányi III. 206.); Máté deák (ErdKirKv I/1. 33. sz.); Máglyás Gergely 1574 (Teleki cs Mv lt, 68, 79); Székely Gergely 1574 (Teleki cs Mv lt, 68, 79), 1575 (Dés v lt, 187, 188, 189), 1576 (Dés v lt, 194), 1582 (Dés v lt, 210); Mészáros Mihály 1574 (Teleki cs Mv lt, 68, 79), 1575 (Dés v lt, 187, 188, 189), 1578 (Dés v lt, 203); Ötvös János 1570 (Dés v lt, 178), 1574 (Teleki cs Mv lt, 68, 79), 1575 (Dés v lt, 187, 188, 189), 1580 (Kádár–Tagányi III. 206.); Temesvári János deák 1580 (Kádár–Tagányi III. 206.), 1588 (Dés v lt, 222), 1590 (Dés v lt, 229); Lőrinc deák 1589 (KmFJkv 746.), 1590 (Dés v lt, 229); Lapuhas János 1574 (Teleki cs Mv lt, 68, 79).

Néhányuk pedig hosszú ideig viselte e tisztséget bíróvá választása előtt, legtöbbit, azaz 15 évet Ötvös Jánosnak kellett várnia, míg bíróvá választották. Lapuhas János esetében viszont, akinél 24 évet számolhatunk, elképzelhető, hogy két személyről, a család azonos nevű tagjairól van szó. Ugyanakkor több adat is bizonyítja, hogy bíróságot viselt személyek szolgálatuk letelte után is belső tanács tagjai maradtak.

Név	Év	Egyéb tisztségek
Mészáros Tamás	1528	
Serjéni Miklós	1527–1529, 1532	
Sós Márton	1531	
Mészáros Péter	1536	
Szűgyártó Gergely	1539, 1540	esküdt polgár 1543
Szilágyi Bálint	1548	esküdt polgár 1540
Szabó Lukács	1553	
Szőcs Gergely	1558	esküdt polgár 1553, 1569
Gyulai Márton deák	1557, 1559, 1560	esküdt polgár 1553
Máté deák	1562	esküdt polgár 1560
Kalmár Tamás	1563	esküdt polgár 1559, 1560
Belawar István	1563	
Serjéni Miklós	1570	esküdt polgár 1559, 1560 Belső-Szolnok vm notáriusa 1563, 1569, 1571
Török István	1569, 1571	esküdt polgár 1557, 1559, 1560
Szabó Fábián	1574, 1578, 1580, 1582, 1583, 1590	
Máglyás Gergely	1575, 1576	esküdt polgár 1574
Kozárvári Máté	1577?	
Székely Gergely	1580, 1591	esküdt polgár 1574, 1575, 1576, 1582
Mészáros Mihály	1583, 1584	esküdt polgár 1574, 1575, 1578
Ötvös János	1585, 1588, 1589	esküdt polgár 1570, 1574, 1575, 1580
Temesvári János deák	1592, 1593	esküdt polgár 1580, 1588, 1590 Dés jegyzője 1583; a vármegye notáriusa 1584
Lőrinc deák	1594, 1597	esküdt polgár 1589, 1590
Lapuhas János	1598	esküdt polgár 1574

A bírók közül csak néhányukról tudunk többet hivatalviselési idejükön kívül. Foglalkozás tekintetében a bírók családnévében főként a kézművesmesterségek feltűnőek: szűgyártó, szőcs, szabó, mézáros, ötvös. Ez a nyolc mesterember a kézművesek vagyonosabb rétegét képviselte a tanácsban. Sajnos nem minden név esetében tudunk következtetni a bíró eredeti mesterségére. Máglyás Gergely neve szintén foglalkozásra utal, a máglyás ugyanis a sókamara tisztje volt, aki számadást vezetett a sóról és annak helybeli eladásáról. Következésképpen Máglyás Gergely a helyi hivatalnokrétegbe tartozhatott, Serjéni Miklóssal és Temesvári Jánossal együtt,

akik városi, illetve vármegyei jegyzőként is tevékenykedtek. Legtöbbször (hat évben) Szabó Fábián viselte a bírói tisztséget, 1594-ben pedig már nemesként szerepel egy oklevélben.²⁶

Két bíró személyéről és származásáról valamivel többet is megtudunk a forrásokból. Serjéni Miklós fia lehetett annak a Serjéni Miklósnak, aki 1513-ban esküdt, később több évben (1520, 1522, 1527–1529, 1532) is bíró volt Désen.²⁷ 1528-ban Mészáros Tamás bíró mellett dési nemesként intézkedik a város nevében,²⁸ de ugyanabban az évben bíróként is szerepel. 1532-ben dési alkamarás is volt.²⁹ Ötvös János nagyapja pedig az a Mészáros Tamás volt, aki 1508–1516 között sorozatosan újraválasztva bíró, de 1526-ban Tamás bíró néven esküdt volt.³⁰ E többször újraválasztott két bíróra vonatkozóan csatlakozunk Lakatos Bálint megállapításához, mely szerint az említett időszakban Désen egy szilárd pozícióban lévő elit létezett.³¹

Az előbb említett Serjéni Miklós azonos nevű fia a század második felében, 1559-ben és 1560-ban esküdt polgár, 1570-ben pedig bíró volt.³² 1556-ban nemesként,³³ majd 1563-ban, 1569-ben és 1571-ben Belső-Szolnok vármegye notáriusaként szerepel a forrásokban.³⁴ 1585-ben a fejedelem újra megnesemesíti az özvegyét, illetve Miklós és János nevű fiait.³⁵ Miklós nevű fiát 1587–1598 között többször említik a Désen lakó nemesek között, éppen azokban az években, amikor kiéleződött a polgárok és nemesek közötti ellentét, gyakori pereskedést eredményezve a táblán a két rend között.³⁶ 1602-ben azonban kihalt a család, udvarházukat pedig másnak adományozta a fejedelem.³⁷ A Serjéni család példája azt mutatja, hogy a dési városvezetői tisztség mellett a sókamarai és vármegyei hivatalt is lehetett egyidejűleg viselni, továbbá azt is, hogy nemest is választhattak bíróvá, amennyiben megnyerte a lakosság bizalmát. Ezt azonban a legfiatalabb Serjéni Miklós elveszítette, sőt szembehelyezkedett a jobbágyrendű lakosokkal és a magisztrátussal, annak ellenére, hogy apja még közéjük tartozott.

Vele ellentétben Ötvös János, aki szintén a középkori elit egyik tagjának leszármazottja volt, nem emelkedett a helyi nemesség közé. Nagyapja Tamás bíró, más néven Almási Mészáros Tamás volt, aki a bírói tisztelet a század elején hosszabb ideig viselte. Egy vallatás³⁸ szövegéből kiderül, hogy halála után fiai a közházat szegénységük miatt elzalogosították, és unokáját, az akkor még gyermek Jánost Désről Kolozsvárra küldték, hogy kitanulja az ötvösmesterséget (

²⁶ Dész v It, 246.

²⁷ 1513 (Dész v It, 93), 1520 (Dész v It, 111). 1522 (Kádár–Tagányi III. 163.), 1527–1529 (Berger I. 997, 1081, 1118. sz.), 1532 (Kádár–Tagányi III. 205.). Lásd még Lakatos: Adattár, „Dész”, 25, 27.

²⁸ „ob complacentiam et petitionem egregii domini Nicolai Serieni de Dees compatri nostri ac circumspici Thomae Mezaros iudicis eiusdem civitatis Des...” Dész v It, 118.

²⁹ Draskóczy István: *Erdély sótermelése az 1530-as években = Tanulmányok Szapolyai Jánosról és a kora-újkor Erdélyéről*. Miskolc 2004. 51–52, 65.

³⁰ Dész v It, 86, 88, 93, 104, 115. – 1520-ban is esküdt polgár (Dész v It, 111). 1528-ban újra bíró lett. (Dész v It, 118); Lásd még: Kádár–Tagányi III. 205.; Lakatos: Adattár, „Dész”, 23–27, 29.

³¹ Lakatos: Írásbeliség 52, 90.

³² Dész v It, 171, 178; Kádár–Tagányi III. 206.

³³ Kádár–Tagányi III. 49.

³⁴ Berger II. 2855, 3351. sz., III. 3634. sz.

³⁵ ErdKirKv I/3. 635. sz. Ugyanekkor mentesíti újra a dési közházat, annak tartozékait és szőlőiket az adó, tized és paraszti szolgálat alól.

³⁶ Dész v It, 225, 228, 230, 232, 246, 255.

³⁷ ErdKirKv I/3. 1863. sz.

³⁸ Vallatás 1588-ból: „Ismertem Tamás bírót mind feleségeostwl, Mészáros Tamásnak is hitták, bíróságot sokáig visel.” Dész v It, 222. – Közli: Szabó T.: Adatok 101–102.

„Colosvaratt tanulta az myvet”).³⁹ Ő már az Ötvös családnevet viselte, 1570-től a tanács tagja lett,⁴⁰ később többször is (az 1585, 1588, 1589. években) bíróvá választották.⁴¹ Az ő esetében tehát egy kézművesmesterséget űző bíróról van szó. Nagyapja is bíróként, emellett pedig a mészároscéh aktív tagjaként szerepel a forrásokban. Tamás bíró a fiait jobb megélhetés és a társadalmi felemelkedés reményében taníttatta („deákok” voltak), de elszegényedésük dési pozíciójuk elvesztését eredményezte. Ötvös Jánosnak sikerült újra elfoglalnia nagyapja helyét a városvezetésben, nemességet azonban tudomásunk szerint nem nyert, és bírósága idején igen keményen lépett fel a bentlakó nemesekkel szemben.⁴²

Mint már említettük, az esküdteket csak öt oklevél (1559, 1574, 3x1575) titulaturája sorolja fel név szerint. Családneveik alapján részben az eredeti foglalkozásukra, részben származásukra (pl. Temesvári, Törpöni, Kozárvári, Szalai) lehet következtetni. Megállapítható, hogy nagy számban voltak kézművesek (keresek, kovács, kőműves, mészáros, ötvös, szabó, szíjgyártó, szűcs, téglás, varga), illetve előfordulnak más foglalkozásúak is (kalmár, máglyás).⁴³ A város tisztségviselőiről is keveset tudunk, csak 1594-ben említik a „város szolgáját”, „a város határa őrzőjét”, „az város őrzőket” és a „bort őrzőt”.⁴⁴

Többet tudunk viszont a városi jegyzőkről. A jegyző a latin hivatali írásban jártas, jogtudó értelmiségi volt, aki a tanács jelenlétében elhangzottakat lejegyezte, majd a megfelelő nyelvi és jogi tudás birtokában a törvények által megkövetelt megfogalmazásban leírta. Ujabban Lakatos Bálint a középkorra vonatkozóan megállapította, hogy bár a mezővárosok többségében nem alkalmaztak állandó munkára jegyzőt, létezése mégis bizonyítható bizonyos mezővárosokban, mint pl. Tordán, Belényesen és Karánsebesen. Tevékenységük állandóságát azonban csak feltételezni lehet.⁴⁵

A dési oklevelek külső és belső sajátosságai, továbbá a tanácsüléseken tárgyalt ügyekről vezetett jegyzőkönyv említése 1553-ból arra enged következtetni, hogy Désnek állandó jegyzője lehetett a 16. század második felében.

A tárgyalt mezővárosban 1541–1600 között négy városi jegyzőt ismerünk név szerint. Szabó T. Attila a Temesvári János névvel aláírt magyar oklevelek nyelvezetét elemezve megállapította, hogy Désen nagyjából egy időben két Temesvári János élt. Szóhasználata alapján az előbbi valóban Temesvárról származhatott. Ennek rokona vagy éppen fia lehetett a másik, a Béla királyról és a tatárjárásról szóló históriás ének szerzője. Az első 1575-ben és 1576-ban volt dési nótárius.⁴⁶ A második 1583-ban dési jegyző,⁴⁷ 1584-ben már Belső-Szolnok vármegye jegyzője volt, de dési lakosként egy dési nemes földvásárlása alkalmával fogott bírói feladatot is ellátott. 1588-ban dési esküdt polgárként vallatási jelentést írt a táblára, 1590-ben esküdtként

³⁹ Azonos lehet egy Pataki János nevű ötvössel, akiről 1570-ben azt jegyzik fel, hogy a kolozsvári céh tagja és dési esküdt polgár is egy időben. KvNlt, Céhlevelek gyűjteménye, Kolozsvári ötvöscéh, nr. 15. Az adatra Bogdándi Zsolt hívta fel a figyelmet.

⁴⁰ 1570 (Dés v lt, 178), 1574 (Teleki cs Mv lt, 68, 79), 1575 (Dés v lt, 187, 188, 189), 1580 (Kádár–Tagányi III. 206.)

⁴¹ Dés v lt, 215–217, 220, 222, 224, 228. Nagyapja házát 1588-ban követelte vissza, amikor azt Pathai Máté kancelláriai íródeák megvásárolta. Dés v lt, 222.

⁴² Dés v lt, 219, 228.

⁴³ Lásd a 11, 12. jegyzetet.

⁴⁴ Dés v lt, 246.

⁴⁵ Lakatos: Írásbeliség 86, 88.

⁴⁶ Dés v lt, 189, 194.

⁴⁷ KmFJkv 424. sz.

prókátorok kijelölését kérte a hiteleshelyen.⁴⁸ Ebből látszik, hogy olyan ügyekben járt el, melyekben jegyzői gyakorlatára szükség volt, és ezért meghatározó szerepe lehetett a tanácsban. Ugyanezzel magyarázható az is, hogy kevésbé később bíróvá választották: 1592–1593-ban bíróként mezővárosa nevében jobbágyügyben intézkedett. 1606-ban pedig újra prókátorként említik a forrásaink.⁴⁹ Esete jól példázza, hogy a hivatalnok-értelmiségi pályáról kiindulva a mezőváros legmagasabb hivataláig lehetett emelkedni. Ugyanakkor úgy véljük, a magisztrátusban betöltött funkciói mellett nem hagyott fel a fizetett hivatalnoki tevékenységével sem.⁵⁰

Válaszúti János deákat és Márton deákat csak 1590-ben említik nótáriusként, egyikük vagy mindkettő feltehetően alkalmi jegyző volt. Válaszúti neve egy 1590. február 5-én kelt jelentés egykorú, pecsételetlen példányán jelenik meg, amint egyik esküdtársával tanúskodik egy iktatáson.⁵¹ Márton deák dési jegyzőt 1590-ben prókátornak jelölték ki a mezőváros egyik peres ügyének elintézésére.⁵² Dési esküdt polgárként 1589-ben prókátorok kijelöléséért folyamodott a kolozsmonostori levélförösökhez, 1591-ben pedig Báthory Zsigmondtól egy új oklevél kiállítását kérte a dési sószállítók kiváltságairól.⁵³ Róla a kutatás jelenlegi szintjén nem tudjuk megállapítani, hogy azonos-e vagy sem azzal a Dési Mártonnal, aki 1576–1584 között kancelláriai nótáriusként működött.⁵⁴

Ülésnap, mezővárosi oklevéladás

Lakatos Bálint a későközépkori mezővárosok okleveleinek elemzése alapján arra a következtetésre jutott, hogy „minden településnek volt legalább hetente egy tanácsnapja, amely már minden bizonnyal korán kialakult és meglehetősen állandónak mondható.”⁵⁵ Désen a tárgyalt időszakban az üléseket valószínűleg rendszeresen tartották, de ennek napját nem tudjuk meghatározni.⁵⁶ Dési tanácsházra nincs adatunk a 16. századból. Úgy tűnik, hogy nem volt, mivel 1594-ben „a város szolgája” a borfogáskor lefoglalt bort „az bíró házához” szállította.⁵⁷ Tanácsház, esetleg tanácssterem legkorábbi említése 1611-ből való, amikor a dési előljárók előtt egy lakos esküt tett „ad domum senatoriam”.⁵⁸

⁴⁸ Dész v lt, 211, 213, 214, 222, 229.

⁴⁹ Dész v lt, 234, 237; Szabó T. Attila: *Temesvári János deák. Nyelv- és Irodalomtörténeti Közlemények* II. (1958), (a továbbiakban Szabó T.: *Temesvári*) 97–120; Szabó T.: *Adatok* 98–103.

⁵⁰ Ez elképzelhető, hiszen a vármegyei ügyeket is helyben végezhette (Dész volt Belső-Szolnok vármegye központja). Berger III. 4443. sz.

⁵¹ „...ex oppido Des Joannes litteratus Valazuti notarius eiusdem oppidi, Lucas litteratus Crassay iuratus civis”. Az Erdélyi Káptalan Levéltára a gyulafehérvári Batthyaneum Könyvtár (Biblioteca Națională a României, Biblioteca Batthyaneum) kezelésében. LXXVIII. doboz, 73. sz. Az adatra Gálfi Emőke hívta fel a figyelmemet.

⁵² Dész v lt, 229.

⁵³ Dész v lt, 224; ErdKirKv I/3. 1623. sz.

⁵⁴ MNL OL, F 4, Cista comitatuum, Com. Thordensis, 5. cs. 50; Nagy Jenő gyűjteménye a Román Nemzeti Levéltár Kovászna Megyei Igazgatósága kezelésében, 138. cs. 10. Az adatokra Fejér Tamás hívta fel a figyelmemet.

⁵⁵ Lakatos: *Írásbeliség* 84.

⁵⁶ Utalást is keveset találtunk erre: „iuxta consuetudinem nostram pro discussione et determinatione causarum coram nobis ventilatarum pro tribunali consedissemus.” 1585. (Dész v lt, 217). A magyar nyelvű oklevelekben: „város” ítélezett, valaki „perlet az város székin”. 1594. Dész v lt, 246.

⁵⁷ Dész v lt, 246.

⁵⁸ Dési egyh lt, C1, 20; másolat

Az ülésnapok kérdéséhez szorosan kapcsolódik a pecsételési napnak a megtartása. A 15. század végén megjelent szokásnak megfelelően ugyanis a magyarországi mezővárosokban bizonyos adásvételi oklevelek megpecsételése nem rögtön az oklevél megírása után, hanem később, bizonyos arra kijelölt napon történt, hogy az eltelt idő alatt az ingatlanra jogot formáló személyek jogigényükkel élhessenek. Az ügy csak az oklevél megpecsételése után vált örökérvényűvé. Ugyanekkor terjedt el az a szokás is, hogy a tanács évente egy vagy több pecsételési napot tartott, melyek gyakran ünnepnapokhoz kötődnek. Ekkor a városházán vagy a piactéren összegyűlt magisztrátus és a lakosok jelenlétében felolvasták és – amennyiben ellentmondás nem történt – megpecsételtek az oklevelet. Désen már a középkorban bizonyítható a karácsonykor tartott rögzített pecsételési nap.⁵⁹

A tárgyalt korszakban négy oklevélről van tudomásunk (1574, 1575), amelyekről bizonyosan megállapítható, hogy pecsételési napon íródtak. Egyik karácsony első napján, három karácsony másodnapján, István-napon kelt. Ezek bizonyítják, hogy a középkori szokást követve Désen a fejedelemség korában is karácsonykor tartottak pecsételési napot, és az ingatlanszerződéseket ezen napon pecsételtek meg. Az 1574-ben kelt oklevél érzékletesen tanúsítja ezt: egy polgár kérésére állít ki a magisztrátus oklevelet bizonyos korábban örök jogon megvásárolt földekről: „litteras nostras pro iurium suorum tuitione dare et concedere velimus.”⁶⁰

A mezővárosi előjáróság tevékenységének legfontosabb írott forrása a jegyző által vezetett tanácsülési jegyzőkönyv, illetve a bíró és esküdtek által kiadott, a település hiteles pecsétjével ellátott mezővárosi oklevél. Városi jegyzőkönyv Dés esetében nem maradt fenn, de létezését egy 1553-as egyezséglevél említi, ugyanis az utóbbit a mezővárosi jegyzőkönyvbe bevezetett eredeti szövege alapján állították ki (*ex prothocolo civitatis de verbo ad verbum desumpta*). Mivel ez latin szövegű, feltehetően akkor latinul vezették a protocollumot is.⁶¹ A korai évszám alapján azt is valószínűnek tartjuk, hogy már a középkorban létezett városkönyv. Szabó T. Attila egy cikkében utal arra, hogy Lukinich Imre 1905-ben használt egy dési városi jegyzőkönyvet, melyből közölt is egy 17. század elején írt szövegrészletet. Ez a jegyzőkönyv azonban 1945–1946 táján a levéltár egy részével együtt megsemmisült.⁶²

A középkorból 29 darab, az 1527–1600 közötti időszakból csak 8 darab oklevélről van tudomásunk, melyet Dés tanácsa adott ki (1553⁶³, 1559⁶⁴, 1574⁶⁵, 1575 × 3⁶⁶, 1582⁶⁷, 1585⁶⁸). Van közöttük egyezség (transactio seu compositio – 1553), tanácsi határozat (deliberatione et constitutione – 1559), ítéletlevél (1585) és hitelesített adásvételi szerződés (1574, 1575 – 3 darab –, 1582). Tartalom szempontjából megállapítható, hogy Dése is vonatkozik a mezővárosi oklevéladás egyik általános sajátossága: nevezetesen az, hogy a városvezetők csak

⁵⁹ Lakatos: Írásbeliség 78–84.

⁶⁰ 1574. dec. 26. (Teleki cs Mv lt, 68, 79); 1575. dec. 25. (Dés v lt, 188); 1575. dec. 26. (Dés v lt, 187, 189)

⁶¹ „[...] transactio seu compositio totius universitatis oppidi cum universis salicisoribus in oppido Des commorantibus [...] Deliberatio sedis Desiensis.” Dés v lt, 149.

⁶² Szabó T.: Temesvári 99, 118.

⁶³ 1553. január 6. Pecsételetlen példány. 149.

⁶⁴ 1559. január 16. Dés v lt, 173.

⁶⁵ Teleki cs Mv lt, 68, 79. Az adatra Gálfi Emőke hívta fel a figyelmemet, amit hálásan köszönök neki.

⁶⁶ Dés v lt, 187–189.

⁶⁷ 1582. október 15. „Nos Fabianus Szabo iudex item duodecim iurati cives oppidi Des, aggiuk tudására és emlékezőzetyre kiknek illik mindeoneoknak, hogy...” Dés v lt, 209. – Közli: Szabó T.: Adatok 99.

⁶⁸ Dés v lt, 217.

helyi jelentőségű ügyekben adhattak ki oklevelet. A dési levéltárban fennmaradt fogott bírói és hiteleshelyi oklevelek nagy száma is ezt bizonyítja, a mezővároson kívül intézett ügyekben ugyanis a désiek számára is ezek állították ki a hiteles iratokat. A fogott bírák között azonban gyakran szerepelnek a dési belső tanács tagjai, illetve a sókamarás.⁶⁹ A mezővárosi kiadványok szövegének rendszerezettsége, a szerkezet egységessége, a javítások hiánya a jegyző alapos felkészültségéről árulkodik. Valamennyi pátens formájú, papírra írt oklevél. Megtalálhatók bennük a hivatalos oklevelekben használatos latin formulák, intuláció, szavatossági, patvar-kodási záradék stb. bizonyítva, hogy íróik járatosak voltak az efféle munkában. Mindezek a megfigyelések a rendszeres mezővárosi oklevélkiadó tevékenységet bizonyítják.

A mezőváros önállóságának egyik jelképe a pecsét volt. Désnek már a középkorban két pecsétje lehetett, egy kisebb és egy nagyobb, az utóbbi első említése 1349-ből való.⁷⁰ A Mohács előtti mezővárosi oklevelek némelyikén a tornyos templomot ábrázoló nagyobb pecsétet láthatjuk (pl. 1516-ban, 1520-ban).⁷¹ Ezt a pecsétet 1574-ig használták, 1559-ben egy határozatot, 1574-ben egy adásvételi szerződést hitelesítettek vele.⁷² 1575-ben azonban már egy másik nagy pecsét került három oklevél szövege alá.⁷³ A kisebb pecsét két oklevelen (1582, 1585) maradt fenn, egy tornyos templom és egy sóvágó látható rajta 1568-as évszámmal, ennek hasonmását a Szolnok-Doboka Monográfiában közzölték.⁷⁴ A nagyobbat bizonyára az örökérvényű, a kisebbet a kevésbé jelentős oklevelek megpecsételésére használták.

A tanács feladatköre

A magisztrátus egyik fontos feladata volt Dés jogainak és kiváltságainak védelme más intézményekkel és településekkel szemben. Ilyen esetekben Dés küldöttei nyilvánvalóan a magisztrátus tagjai közül kerültek ki. Néhány példát említenénk. Mivel Fráter György bizonyos rendeletei csorbították a désiek régi kiváltságait, azok I. Ferdinándhoz fordultak panaszaiikkal. Ő 1552-ben megerősítette a dési sóvágók és sószállítók régi kiváltságait, visszaadta, az adó alól pedig újra mentesítette a város 10 sátoraljnyi cigány közösségét⁷⁵ (amelyet korábban Fráter György Désről a szamosújvári várhoz rendelt); 1553-ban megerősítette a mezőváros és a sókamara kiváltságait, 1554-ben pedig a 14. században elnyert szabad betelepedés jogát.⁷⁶ Dés előljárói Báthory András vajdához, Petrovics Péter helytartóhoz,⁷⁷ Izabella királynéhoz,⁷⁸ az

⁶⁹ Dés v lt, 213, 234.

⁷⁰ Jakó Zsigmond: *Sigilografia cu referire la Transilvania. = Documente privind istoria României. Introducere*. Vol. II. Buc. 1956. 615; Rűsz Fogarasi: *i. m.* 185.

⁷¹ Dés v lt, 104, 111; DF 253398, 253405; Lakatos: Adattár, „Dés”, 26, 27.

⁷² Dés v lt, 171; Teleki cs Mv lt, 68, 79. „sigillo maiore et autentico oppidi”.

⁷³ Dés v lt, 187, 188, 189. „sigillo oppidi maiore”, „sigillo maiore et autentico oppidi”.

⁷⁴ 1582: Dés v lt, 209. „Mi is azért városunknak kis pecsétí alatt való levelönket attuk bizonságul”; 1585: Dés v lt, 217. „sigillo nostro”. Hasonmás: Kádár–Tagányi III. 164.

⁷⁵ A sóvágókhoz hasonlóan a cigányok a sókamarának szolgáltak, és nem adóztak.

⁷⁶ Dés v lt, 145, 146, 147, 150, 154, 157. Dés mellett Désakna neve is szerepel a kiváltságlevelekben.

⁷⁷ Vámmenteség (1552, Dés v lt, 147); bíraskodási kiváltság (perbefogás csak saját bírájuk előtt), a cigányok adómentessége (1556, Dés v lt, 162, 163).

⁷⁸ Bíraskodási kiváltság (nem perelhetők a vármegye törvényszéke előtt – 1557, Dés v lt, 167); a cigányok adómentessége (1557, Dés v lt, 168); borkimérés limitációja (1559, Dés v lt, 173)

1560-as években János Zsigmondhoz járultak jogorvoslat vagy újabb kiváltságok kérelmével.⁷⁹ 1571-ben Báthory István a désieket minden kiváltságukban megerősítette (de nem sorolja fel ezeket).⁸⁰ Több kiváltságlevél maradt fenn Báthory Kristóf és Zsigmond idejéből is.⁸¹

A magisztrátus másik fontos feladata az volt, hogy képviselje az egész közösség és az egyes polgárok magánjogi igényeit más településekkel vagy hatóságokkal szemben a vajdai, később a fejedelmi ítélőszéken, illetve a magasabb egyházi bíróságon. Már említettük, hogy a dési lakosokat nem lehetett a vármegyei törvényszék elé állítani, eljárást ellenük a dési bíróságon vagy a táblán lehetett kezdeményezni, fellebbezni is csak az utóbbira lehetett. Sok ügyvédvaló oklevél maradt fenn (ezeket a kancellária vagy a kolozsmonostori hiteleshely állította ki), de feltehető, hogy az előjárók nem mindig fogadtak prokátorokat. Erre nézve néhány esetet sorolhatunk fel: 1552-ben a dési magisztrátus eljárást indított Torda mezőváros előjárói előtt bizonyos aranykúti jobbágyok ellen három dési lakos meggyilkolása miatt, majd az ügyet a vajdai ítélőszékre fellebbezte. A pert azonban elveszítette, bírságot kellett fizetnie.⁸² 1554-ben Was László kincstartó indított eljárást a désiek ellen Bathay Máté ugocsai főesperes előtt, miután a désiek maguknak foglalták le a dési dézsma két kvártáját, melyet Bornemissza Pál püspök a dési sókamara fenntartására utalt ki. A peresztes désiek 15 nap haladékot kaptak eldönteni, hogy fellebbeznek-e az esztergomi érsek székéhez.⁸³ A Dész és Somkút közötti határ miatt is a tábla előtt folyt eljárás 1572-ben. A somkútiak ugyanis, bírójuk irányításával, irtani kezdték a dési határból elfoglalt erdőt, a désiek tiltakozása ellenére.⁸⁴ Szintén a táblán követelték vissza a Désre telepedett szökött jobbágyaikat a nemesek, ilyenkor Dészt gyakran a bíró képviselte.⁸⁵

Az előjárók védelmezték a mezőváros *adózó polgárainak* kiváltságait és főként a vagyonos réteg érdekeit *más dési társadalmi csoportokkal* szemben is. Ide sorolhatjuk a bentlakó nemesi rendet, de ugyanakkor a mezővárosi kötelezettségek alól nagyrészt mentesített és ezért különálló csoportot alkotó dési sóvágókat is. Ellenőrizték és számon kérték jogállásuk alapján a mezővárosi terhek (szolgáltatások és adók) teljesítését, igyekeztek rendezni a velük előforduló konfliktusokat. Mivel gyakran nem sikerült egyezsége jutni velük, panaszukkal a fejedelemhez járultak. A sóvágó renddel 1553-ban vita alakult ki bírójuk jogköre miatt. Abban az évben sikerült megegyezni,⁸⁶ azonban 1594-ben már kénytelenek voltak Báthory Zsigmond fejedelemhez fordulva kiváltságaikat és érdekeiket védelmezni velük szemben. Lőrinc deák dési bíró és Vas Kelemen esküdt polgár Tordán elpanaszolták, hogy a dési fejedelmi sókamarához tartozó sóvágók közössége, azok előjárói elfelejtették, illetve meg is szegték a régi időkben kötöttük és a mezőváros előjárósága között megkötött egyezséget. A sóvágók bírója és dékánjai

⁷⁹ Vámmentesség (1560), a nemesek kötelezettségeinek szabályozása (1564), jogsértések orvoslata (1567, 1568). Dész v lt, 174–177. 1569-ben megerősítette Mátyás király privilégiumát, melyben az utóbbi a mindenkori plébánosnak évi 1000, az iskolamesternek pedig 400 kószot utalt ki a dési sókamaráról. Eredetije: Dési egyh lt, C, 2, 27.

⁸⁰ Dész v lt, 180.

⁸¹ Borfógás (1578, MNL OL, K. Papp Miklós hagyatéka, 6. doboz, 14–15, Dész v lt, 200); adó elengedése három évre (1591, Dész v lt, 231); sószállítók kiváltságai (1591, Dész v lt, 328; ErdKirKv I/3. 1623. sz.); sóvágók jogai (1594, Dész v lt, 243); sószállítók búzajövedelme (1599, Dész v lt, 262)

⁸² Dész v lt, 148, 151, 152, 153, 156, 160.

⁸³ „Matthaeus Bathay archidiaconus Wgochensis, canonicus in officio vicarius iudex generalis subrogatus ecclesiae Albensis Transilvaniae”. Dész v lt, 158, 159, 161.

⁸⁴ Dész v lt, 184.

⁸⁵ Dész v lt, 230, 236. – Egy 1578-ös per azért is érdekes, mert a tábla Dész javára hozott ítéletet abból kifolyólag, hogy a szökött jobbágy más országból (a Partiumból) jött, és az ország törvényei rá nem vonatkoznak. Dész v lt, 201.

⁸⁶ Dész v lt, 149.

csak 1 forintig bíraskodhattak, a nagyobb ügyek a mezőváros előjáróságára tartoztak volna, de a sóvágók előjáróinak „merészsége” odáig fajult, hogy ezekben a nagyobb ügyekben is ítéleztek: „alias etiam causas, quae honorem, haereditates, debita, effusionem sanguinis, vel membrorum abscisionem concernerent”.⁸⁷ A fejedelem (a tanácsurakkal együtt) a panaszra nemcsak a korábbi egyezséglevelet (ex paribus transactionis) vizsgálta meg, hanem egyeztetett a tordai sókamarással, János deákkal és Torda mezőváros előjáróival is, majd elrendelte egyfelől a sókamara kamarásainak, másfelől a sóvágók bírójának és dékánjainak, hogy az egyezséget tartsák be, vagyis a nagyobb ügyek elbírálását hagyják a mezőváros előjáróira.

A dési nemességgel szemben azonban próbálkozásaik többnyire sikertelenek voltak, és 1585 után a vizzályból már hosszú pereskedés alakult ki a fejedelmi táblán.⁸⁸ A dési polgári rend sérelmeit és a tanács intézkedéseit híven illusztrálja a magisztrátusnak 1593 körül a fejedelemhez írt panaszlevele: „Kegyelmes urunk, nyilván vagyon nagyságodnál az köztünk való nemessigh miat menyi sok bántásink legyenek, kik mostannis nem szűnnek megh az nagyságod bodogh eleitől és nagyságotúl is közinkbe rendelt articulusokat impetálni és pervertálni [...] az városnak minden hasznaival, úgymint búzával, borral, zabbal és sóval való kereskedéssel, tilalmas és nyomás erdeivel, mezeivel és egyéb váras javaival comuniter velünk egyetembe ilni akarnak, mindazonáltal az közönsiges tereh viselisből magokat az limitatio ellen ki akarják vonni és semmiben eggyezni velünk nem akarnak [...]”⁸⁹

A polgárok és az őket képviselő előjárók időnként konfliktusba kerültek a vajda, illetve fejedelmi hatalom képviselőivel is: 1554-ben Dobó István vajdával, 1596 körül Székely János dési kamarással, 1599-ben pedig Hamvai György szamosújvári kapitánnyal.⁹⁰ Egy érdekes esetről értesülünk 1571-ből,⁹¹ amikor veszekedés majd verekedés támadt Téglás Mihály polgár⁹² és Keresztúri Kristóf deák kamaraispán⁹³, illetve annak emberei (Szilágyi Mihály⁹⁴ és Tamás deák dési nemesek) között egy, a dési közösséget érintő ügy kapcsán. A konfliktus pontos okát nem ismerjük, annyit sejtünk csak, hogy bizonyos jogsértés történt, mivel egy tanú szerint Téglás azt kiabálta ellenfelének, hogy „te Szilágyi Mihály, az várost ebnek mondogod, de bizony megbánod, mertt az város nem eb”. A tanúk így mesélték el a verekedés részleteit: Szilágyi meg akarta ölni Téglást és utánament a kamaraházba, Téglás kijött

⁸⁷ Fontos kiemelni, hogy a fejedelmi oklevelet milyen formában adták ki: „ex sententia dominorum consiliariorum nostrorum statuimus”. Tehát ez a kiváltságlevél egy bírósági döntést, mégpedig a fejedelmi kúria ítéletét rögzítette. (Ez eddig az egyetlen adat az ilyen típusú ítélethozatalra.) A per részleteit azonban nem ismerjük. Dés v lt, 243. Az oklevelet Báthory Gábor is megerősíti 1608-ban. Dés v lt, 305

⁸⁸ Dés v lt, 215, 216, 219, 220, 221, 228, 246, 248, 255, 256, 260.

⁸⁹ Dés v lt, 241.

⁹⁰ Oborni: *i.m.* 126–129; Dés v lt, 249, 261.

⁹¹ A tanúvallatás 1572-ben készült. Dés v lt, 182, 284.

⁹² 1574–1575-ben esküdt polgárként szerepel az oklevelekben, valószínűnek tartjuk, hogy 1572-ben is az volt. Teleki cs Mv lt, 68, 79; Dés v lt, 187.

⁹³ Keresztúri Kristóf deák 1571–1574 között volt dési sókamarás. Később tanácsúr, Kolozs vármegye ispánja, kővári kapitány (1589, 1595–1599) és Mária Krisztierna udvarmestere (1596–1598). ErdKirKv 1/3. 1112, 1113. sz; Berger III. 3782, 3794, 3926. sz; Trócsányi Zsolt: *Erdély központi kormányzata 1540–1690*. Bp. 1980. 30, 392. Címereslevele: 1573. febr. 2. MNL OL, P 1870. Rhédey család Levéltára, 29. cs. 2. állag, 31.

⁹⁴ Szilágyi Mihály 1560-tól szerepel dési lakosként a forrásokban, polgár, majd 1569-től János Zsigmond jóvoltából nemes. Később a tordai sókamara praefectusa lett (1569–1571). ErdKirKv 1/1. 33, 196. sz; Dés v lt, 178, 179. 1572-ben Keresztúri Kristóf alárendeltje lehetett, a tordai kamarában nyert tapasztalatait kamatoztatva a dési kamarában.

onnan a bíró kis ajtaján,⁹⁵ Szilágyi Mihály pedig követte őt többedmagával. Mindenkinél szablya volt. Téglás ekkor Tamás deákra „vágott”, de az elvette tőle a szablyát, rugdosta és „vágta”. Keresztúri Kristóf deák kamaraispán is kijött, verte Téglást, később pedig utasította Szilágyit és szolgáját, hogy ne verekedjenek. Szilágyi azonban „megvágta” Téglást, aki a bíró háza felé menekült, majd elesett. Török István bíró, miután értesítették a történekről, elment Kristóf deákhhoz a kamaraházhoz, de az nem adta ki neki Szilágyit, dühét sem titkolta. Végül megígérte, hogy a per idején a törvényszék elé fogja állítani. Téglás Mihály eljárást indított a táblán támadói ellen.⁹⁶

A bíró és a tanács hatáskörébe tartozott az utak, a porgolatok (a szántóföldeket védő kerítés) építése⁹⁷ és a vásár felügyelete is. Az utóbbira csupán két adatunk van: 1585-ben a dési nemesek arról panaszkodnak Báthory Zsigmondnak, hogy az előljárók megtiltották nekik az árusítást a (szombaton tartott) hetivásárokon.⁹⁸ Báthory Kristóf 1578-as okleveléből pedig kiderül, hogy a dési „bírák” a borfogást a sokadalom idején kezdték el.⁹⁹

A városvezetés ellenőrizte a bor árusítását is, hiszen a bor fontos bevételi forrása volt a szőlősgazdáknak, azaz a gazdagabb polgároknak. Az előbbieken már említett 1559-es határozatban a mezőváros közössége limitálta az idegen borok értékesítését Désen és Désaknán: ne hozzanak idegen bort a szüret első napjától addig, amíg 10 hordó marad a városból, továbbá a behozottnak el kell fogynia a következő szüretig, és azután se tartalékolják titokban.¹⁰⁰ 1578-ban Dés egy újabb kiváltságot kapott: Báthory Kristóf engedélyezte a borfogást, úgy, hogy évente két-három napig senki saját borát nem árulhatta, bort csak az oppidum javára lehetett kimérni. Ez polgárra és nemesre is érvényes volt: „tam nobilibus, quam ignobilibus in dicto oppido Déés degentibus”.¹⁰¹ E rendelkezés betartása nem volt könnyű, egy hónappal később ugyanis a fejedelem a rendelet betartására intette a Désen lakó nemeseket, főként az előbbieken már említett Szilágyi Mihályt.¹⁰² 1585-ben a dési nemesek abban reménykedtek, hogy a borfogás alól mentességet nyerhetnek a fejedelemtől, akinek elpanaszolták, hogy a városvezetés még a helyi boraik árusítását is megtiltotta. Válaszul Báthory Zsigmond arra utasította az előljárókat, hogy a nemesek ellen elkövetett jogtalan eljárásokkal hagyjanak fel.¹⁰³

⁹⁵ A kamaraházban levő „bíró ajtajának” megnevezése a bíró vallomásaiban: „azután jövék be a polgároknál az önagsága házában és mondek az kamaraispánnak...” Dés v lt, 284.

⁹⁶ Üggyvédvallás: Dés v lt, 183.

⁹⁷ A nemesek megegyeztek a polgárokkal a porgolát és az út készítésében: „Az menyí irotványok volt az nemes népnek, annyi porgolátot csináltattanak ők is.” „Az utat tölteni szekerekkel horták az nemesek az ágath.” Dés v lt, 246.

⁹⁸ 1585. szeptember 25. Dés v lt, 218.

⁹⁹ K. Papp Miklós hagyatéka, 6. doboz, 15.

¹⁰⁰ Ezt Izabella királyné is megerősítette még ugyanabban az évben. Dés v lt, 171, 173.

¹⁰¹ 1578. május 12. K. Papp Miklós hagyatéka, 6. doboz, 14. Az adatért Gálfi Emökének tartozom köszönettel.

¹⁰² 1578. június 5. „Értjük, hogy az elmúlt dési sokadalomkor az dési bírák régi szokások szerint fogták volt meg az korszomát az városba, hogy csak város számára árulnának bort, kiről mi es Annuentia levelet attunk vala, hogy szabadon élhessenek avval az régi szokással, és az mikor akarják megfoghassák az korszomát mindentől, Ti pengi főképpen te Zylagy Mihály az mi levelünkkel nem gondolván az tilalomkor reájok kezted az te borodat és szabadon arultattad, az városnak nagy fogyatkozására és szabatsága romlására. Akarván őket az eccer engedet szabadságba éppen megtartatni. Hagyjuk azért és parancsoljuk nektek erőssen, hogy ezután efféle vakmerőségtől megszűnyjetekek és az várost ez mi nekik engedet szabadságba ne háborgassátok, se mikor megtiltják ők az bor árulást, ti borotokat reájok ne kezdgyétek, mert nem hogy csak nemességtekeknek elvételével büntetünk meg, sótt affélét egyéb büntetést is el nem kerültök.” K. Papp Miklós hagyatéka, 6. doboz, 15.

¹⁰³ Dés v lt, 218.

A borfogással kapcsolatos konfliktusokat jelzi egy 1594-es vallatás is,¹⁰⁴ melyből kiderül, hogy ebben a kérdésben a tanúk nem voltak egy véleményen: amikor egy nemes „borfogáskor bort kezdett, a városbeli embernek nem szabad volt benne vinni”. „Az borfogáskor tudom, hogy az nemeseknek nem volt szabad borth kezdeni, más az, hogy ha kezdet is, hát az várost az bírák eltöltötték rólla és nem volt szabad hordani, merh ha ki-ki vit volna is, az város őrzők elvötték tőlök és megitták.” Ha nemesek borfogáskor kezdtek bort, akkor a városiak „nem horták, hanem csak vidéghbeli emberek ittanak rajta és sóvágók”. Szilágyi Mihály bort kezdett borfogáskor, városbeliek nem mertek bemenni, sem vinni belőle, hanem a sóvágókkal itatta meg. Mások szerint: borfogáskor nem volt szabad árulni se városi, se külső bort, csak ha a város számára megvették. Ha a nemes ilyenkor kezdett bort, akkor azt a „bort őrző” elvette, és a nemesnek 12 forint bírságot kellett fizetnie. A „város szolgája” azt vallotta, hogy ha a nemesek kezdtek is bort borfogáskor, nem volt szabad árulniuk, ugyanis a bíró azt parancsolta neki, hogy ha ilyet lát, foglalja le és vigye a bíró házához.

Az előjárók kötelessége volt az ingatlanforgalom ellenőrzése és a szerződések hitelesítése is. Ha nemes akarta megvenni polgár, sóvágó vagy zsellér javait, esetleg a közös földek egy darabját, akkor ki kellett kérni a tanács engedélyét, s előfordult, hogy az megtagadta az elidegenítést.¹⁰⁵ Az 1570–1580-as években sok nemes tett ígéretet az adózásra ingatlanvételek kapcsán a városvezetőknek.¹⁰⁶ Egy alkalommal egy nemes és polgár közötti adásvételi szerződést a vármegyei szolgabíró és egy dési esküdt polgár állított ki, szerepel benne a megkínálás és a bíró engedélye.¹⁰⁷ Az is előfordult, hogy egy nemes a közös földekből kapott egy darabot örökre.¹⁰⁸ A magisztrátusnak ellenben nem volt joga beleszólni egy nemesi vagy közvetlenül kincstári tulajdonban lévő dési ingatlan birtokjogi kérdésébe, általában csak tanúként volt jelen az iktatásokon.¹⁰⁹

A dési bíráskodási jog a középkorban elnyert igen jelentős kiváltságon alapult. Ugyanis 1261-ben kelt privilégiumuk értelmében a désieket mentesültek a szolnoki ispánságot is viselő vajda joghatósága alól, és pereikben saját villicusuk ítélkezett.¹¹⁰ A fejedelemség korában is rendelkeztek ezzel a kiváltsággal: a dési lakosok felett első fokon csak a magisztrátus ítélkezhetett, nem lehetett őket a vármegyei törvényszék elé állítani.¹¹¹ Fellebbezni a mezővárosi

¹⁰⁴ Dész v lt, 246.

¹⁰⁵ Ilyen esetről olvashatunk egy 1578-as oklevélben, mely szerint Szamossi Péter, a huszti vár gyalogskapitánya házat vett néhai Dobó Lukács polgártól, de vásárlást a dési előjárók a mezőváros egyhangú akaratából („ex consensu et unanimitate dicti oppidi”) a közteherviselés miatt megakadályozták, és a pénzt visszaadták. Végül mégis engedélyezték, miután a kapitány megígérte, hogy házat soha nem mentesíti a census és más adók alól, és mindenben aláveti magát az előjárók akaratának. Szamossi az ügyről nemcsak saját pecséttel ellátott oklevelet adott ki fogott bírák (a dési bíró és Cseffe János dési főkamaraispán) előtt, hanem a kancellárián is kiállított egy bevallólevelet (az előbbi magyar, az utóbbit latin nyelven). Dész v lt, 197, 202.

¹⁰⁶ 1580, 1584: Dész v lt, 206, 214. Utóbbit közli: Szabó T.: Adatok 100–101.

¹⁰⁷ 1579: Dész v lt, 205.

¹⁰⁸ 1582-ben az előjárók örökre Buda Jánosnak adtak egy tövises földdarabot, ha megígéri, hogy kiírta. Dész v lt, 209.

¹⁰⁹ Pl. amikor 1576-ban Buda Jánost beiktatták dési nemesi udvarházába, az eljáráson jelen lévők között elsőként a bírót és két esküdtet sorolták fel. Dész v lt, 194.

¹¹⁰ Jakó: *Dész 2–26*; Weisz Boglárka: *A tárnokmester jogköre az Anjou-korban. = Pénz, posztó, piac. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Szerk. Weisz Boglárka. Bp. 2016, 192.

¹¹¹ Petrovics Péter helytartó 1556-ban megerősítette azt a régi kiváltságot, hogy az ország területén bárhol utazó dési lakosokat és sószállítókat csak a saját bíróik előtt perelhették. Dész v lt, 162. Izabella királyné 1557-ben utasította

bíróságról egyenesen csak a vajda elé, később pedig a fejedelmi táblára lehetett. Ezt a régi kiváltságot többször is megerősítették, az oklevelekben olvasható egyes esetek is ezt igazolják. Pl. 1585-ben egy dési nemes eljárást indított egy polgárt lopással vádolva előbb a mezőváros bíróságán, azután fellebbezéssel a táblán. Ott a polgár tanúvallomásokkal és iratokkal tisztázta magát, felmentették, a felperest pedig a hamis vádaskodás miatt megbüntették. Ötvös János dési bíró és a 12 esküdt, miután kézhez kapta a fejedelmi táblának erről szóló ítéletlevelét, az abba foglalt utasításnak megfelelően saját ítéletlevelet állított ki a mezőváros nevében („praesentes literas sigilli nostri munimine roboratas”), melyben tudomására hozta mindenkinek, hogy az alperes örökre fel van mentve a vádak alól.¹¹²

Ezekon kívül egy 1576-ban kelt kezeslevél és egy 1594-ben kiállított hosszabb tanúvallatás a dési bíróságnak egy jelentős sajátosságára világít rá: éspedig arra, hogy az előjárók főbenjáró ítéletet is hozhattak, és ezt végre is hajthatták.¹¹³ Az előbbiből megtudjuk, hogy az ősei óta „Déshez tartozó” vén János fia, Tamás cigányvajda kétszer szökött meg Désről más birtokos nemes jobbágyának kötve magát. Most újra elfogták, és a dési bíróság („városul”) akasztófára ítélte. Akasztás előtt Szabó Fábían¹¹⁴ és Sándor deák „polgárok” kérésére a bíróság megkegyelmezett neki, és ő újra megígérte, hogy „örökké fiúról fiúra város cigánya leszön és szolgál”. Kezeseket állítottak: a szamosújvári Máté cigányvajda, a betleni cigányvajda, továbbá egy Mihály nevű vajda, illetve két dési cigány: egy másik Mihály vajda és Ádám cigány. Ők megígérték, hogy a rákövetkező vasárnap kifizetik a bírának „Tamás vajdának díját” (vérdíját), megváltva ezzel a halálraítélt életét. Ezenkívül Tamás vajda újabb szökése esetén 100 forintot tartoztak még fizetni.¹¹⁵ Az 1594-es vallatás szövegében több esetről is olvashatunk, melyek a főbenjáró ítéletet igazolják: pl. egy nemes házánál lakó borbélylegény megölte a város szolgáját. Másnap a bíró két esküdtet küldött hozzá. A nemes rögtön kiadta a legényt, „az város megbünteté, fejét vivék”. Egy másik alkalommal pedig „az kamoraháztúl szaladot volt két legin az Theke Ferenczy uram¹¹⁶ házához”, és „nem tudom, miképpen fogták meg, de tudom, hogy megfogták őket és felkötötték”.¹¹⁷

Dés előjárói bíraskodtak nemcsak az adózó polgárok, hanem a nemesek, sóvágók és cigányok felett is. A cigányok feletti bíraskodást az előbbi példa bizonyítja. A sóvágóknak külön bírása és dékánjai voltak, de azok csak 1 forintig bíraskodhattak felettük, a nagyobb ügyek a mezőváros előjáróságára tartoztak.¹¹⁸ Ez egyik bizonyítéka annak, hogy különálló rendet

a vármegyét, hogy a désieket – régi kiváltságaik figyelmen kívül hagyásával – ne állítsák a vármegyei törvényszék elé. Dés v lt, 167.

¹¹² Dés v lt, 217. – 1558-ban néhai Szabó Tamás deák, dési polgár kamaszkorú fiai egy dési köház fele miatt perelték Szilágyi Bálint dési polgár özvegyét, és a dési bíróságról vitt fellebbezőlevellel a táblán akarták jogukat megvédeni. Dés v lt, 170.

¹¹³ A kérdés további kutatást igényel. – Kolozsvár esetében ismeretes, hogy 1405-ben nyerte el azt a kiváltságot, hogy a gonosztevőket halálra ítélhette. Lásd legújban *Kolozsvári boszorkányperek 1564–1743. A magyarországi boszorkányság forrásai. Várostörténeti források 4.* Szerk. Pakó László–Tóth G. Péter. Bp. 2014. (A bevezetőt írta Pakó László.) 33.

¹¹⁴ Szabó Fábían 1576-ban a magisztrátus tagja lehetett, lásd a fenti táblázatot.

¹¹⁵ Érdekes, hogy a magyar nyelven kiállított oklevelet a kezesek saját gyűrűspecsétjeikkel erősítették meg: „azon kezes cigányvajdák ez levelet atták pechiattiók alat.” Dés v lt, 193.

¹¹⁶ Köblösi Teke Ferenc dési sókamarás volt 1588–1593 között. Dés v lt, 224, 237; ErdKirKv I/3. 820, 829. sz.

¹¹⁷ Dés v lt, 246.

¹¹⁸ 1553-ban a sóvágók ígéretet tettek a tanács előtt, hogy a sóvágók az egy forint feletti peres ügyekben a mezőváros bírósága elé állnak, ezek esetében a bírságból a sóvágó bíró 1 forintot kaphat, egyébként a mezőváros bírása a

képviseltek az oppidumban, bírájuk hatásköre pedig leginkább a falusbírákéhez állt közel.¹¹⁹ A dési nemesek felett is az előljárók bíraskodtak. Az 1594-es hosszú tanúvallatással épp azt kívánták bizonyítani, hogy a dési nemesek teljesítik a mezővárosban rájuk kirótt terheket, tartják a szabályokat, nem korlátozzák az előljárók munkáját, és alávetik magukat a városvezetés akaratának: „minden dologban az bírák igazgattnak, mind nemes emberek között, mint városbeliek között eddig”.

A vallomásokból megismerjük a dési nemeseknek a bíróság elé került ügyeit is. Gyakoriak voltak a tilosban talált állatok miatt indított perek. A korabeli szokásjog szerint a tilalmas földön talált állatot csak az előljárók határozatára lehetett elhajtani, viszont a legtöbb esetben ezt a birtokosok vagy lakosok nem várták meg, az állatokat behajtották, amíg a kártérítést meg nem kapták, mert ha vártak volna, a kár egyre nagyobb lett volna.¹²⁰ Az 1594-es vallatásból kiderül, hogy az egyik nemes elhajtotta és nem várta meg az előljárókat,¹²¹ viszont egy másik nemes az esküdteket hívta ki a nyomra.¹²² Többször fordultak elő határviták is Désen. Ezek eligazítására előbb egy esküdt polgár ment a helyszínre, majd a vitát a tanács igazította el. Egy tanú azt mesélte, hogy amikor bizonyos nemesek egy szőlő határa miatt pereskedtek a városvezetők előtt, őt az ügyben megeskették, és úgy állapították meg a határt, ahogy ő mutatta.¹²³

Említettük már, hogy a 16. századból nem maradt fenn városi jegyzőkönyv, és a meglehetősen kevés adat nem teszi lehetővé a bírói eljárás alaposabb megismerését.¹²⁴ Annyi bizonyos, hogy a bíróság előre meghatározott napokon, úgy tűnik, hogy rendszeresen, a „szék napján” ült össze. Egy ügy kapcsán többször is volt tárgyalás: pl. Serjéni Miklós nemes „szolgájának” vallomásában az olvasható, hogy „sokszor ellhagytam az szántást, és be kellett jönnöm az szék napjára, és urammal oth kellett lennem az széken”. Ebből az is látható, hogy a dési nemesnek részt kellett vennie saját jobbágyának tárgyalásán. Bizonyos esetekben a bíró elrendelte a vádlott őrizetbe vételét és fogvatartását. Pl. Serjéni Miklós nemes özvegye beperelte szolgája miatt Balog János dési lakost, aki így vallott: „sőt az dési bíróval meg is tartatoth volt engemet, hogy el ne mennek az törvin előth”. Végül pedig egy általánosan elterjedt jogszokást említenénk, nevezetesen azt, hogy egy nemes csak három napig védelmezhetette a házába menekülő és gyilkossággal vádolt embert, azután a bíró vagy szolgabíró felszólítására ki kellett adnia. Pl. egy dési asszony megölette férjét egy legénnyel, azt elfogták, az asszony viszont bemenekült egy

sóvágók javaiból teljes elégtételt vehet. Dés v lt, 149.

¹¹⁹ Az erdélyi falusbíró 1-4 forintos bírsággal büntethető ügyekben dönthetett. Szász Anikó: *A kolozsvári református egyházközség úriszéke (1676–1695)*. Erdélyi Múzeum LXXII (2010). 3–4. 91.

¹²⁰ Tringli István: *A magyar szokásjog első összefoglalói a mezei károkról. = Arcana tabularii. Tanulmányok Solymosi László tiszteletére*. Bp.–Debrecen 2014. II. 795.

¹²¹ Buda János nemes polgár elhajtotta és lefoglalta Vajda Antal nemes ökrét, miután azt az ő földjén találták meg, majd kártérítést követelt. Mivel nem tudtak megegyezni, Buda a bíró elé idézte Vajdát, és az ott megszületett ítélet értelmében Vajda a bírságot és kárt borssal és sáfránnyal fizette meg. 1594. Dés v lt, 246.

¹²² Herceg Pál mellett Herceg Pál alóri nemes ökreit találták, ezek megették a kölesét. A kárt Pán panaszára a dési bírák és polgárok becsülték fel, Herceg Pál 12 forint bírságot fizetett. Ugyanannak a Pán Jánosnak a marhái rámentek a település közös tilalmas földjére. Az esetről a dési határ „örzöje” vallott, aki a marhákat behajtotta, de a nemes a nyomra nem őt, hanem az előljárókat hívta ki. 1594. Dés v lt, 246.

¹²³ Más ügyekben is folytak eljárások a dési bíróság előtt, pl. Buda János nemes pert indított Vajda Antal nemes fia ellen, aki hatodmagával a felperesre és szolgájára támadott. 1594. Dés v lt, 246.

¹²⁴ Pl. a bírságokról is keveset tudunk: Szabó Fábián nemes perelt a bíró előtt Vas Kelemen esküdt polgárral szolgák miatt, Vas Kelemen 20 forintot fizetett. Tilosban talált állat miatt Vajda Antal nemes egyszer bírságot és kártérítést borssal és sáfránnyal fizetett meg, Herceg Pál nemes pedig 12 forint bírságot fizetett. Uo.

helybéli nemes házába. Az esküdtek éjjel-nappal őriztették a házat, amíg harmadnap a nemes kiadta a bírónak. A bíróság mindkettőt kivégeztette („harmadnapon kiadá”, mindkettőnek „a város... fejét viteté”).¹²⁵

Market-Town Management in Dés (Dej) Between 1541–1600

Keywords: social history, market town management, council, privilege, juridical competences, institution

Based on the documents preserved in the archive of Dej market town (Inner Solnoc county), this study offers a general presentation of the market town management. Beside other settlements with salt mines in Transylvania, like Turda, Ocna Sibiului, Sic și Cojocna, Dej enjoyed wide administrative and juridical autonomy due to the many privileges received in the previous centuries. By analyzing data on the composition of the institutions entrusted with the market town management (senate and council), as well as those relating to their competences and duties, inferences can be inferred, namely that in this respect Dej largely resembled the other towns (civitas) in Transylvania. The council had many duties: the members had juridical powers with enlarged competences; they defended the interests of residents before other institutions, authorities or settlements.

¹²⁵ Uo.

Sütő Kálmán Zsolt

A nagybányai önkormányzati testület szerkezete a 16–18. században

Nagybányának az 1347-ben I. Lajos királytól nyert s a későbbi uralkodók által megerősített és kibővített privilégiumai a városnak széles körű közigazgatási, gazdasági és jogi autonómiát biztosítottak. Ezek alapján fejlődtek ki azon intézmények, melyek a város önkormányzatának működését a gyakorlatban is lehetővé tették. A nagybányai önkormányzati testületet legelőször Nagybánya municípium 1972-ben megjelent monográfiájában mutatta be Aurel S. Feștilă,¹ s mind a mai napig, ha a nagybányai városvezetés kerül szóba, a legtöbb történész az ő munkájára hivatkozik. Újabban a szatmári bányavidék történetét kutatva Mátyás-Rausch Petra foglalkozott a témával.² Mivel mindkét szerző munkái – elvitathatatlan érdemeik mellett – valótlan állításokat és téves feltételezéseket is tartalmaznak, szükségnek láttuk megvizsgálni a Nagybánya város levéltárában fennmaradt kiváltságleveleket,³ tanácsi jegyzőkönyveket,⁴ számadásokat,⁵ s megpróbáltunk a bennük fellelhető információk alapján minél átfogóbb és hitelesebb képet rajzolni a nagybányai önkormányzati testületről és annak szerkezetéről.

A város kiváltságlevelei közül kettő tartalmaz lényegesebb információkat a városvezetésre vonatkozóan. Az I. Lajos által 1347-ben Nagybányának adott privilégium biztosítja a szabad plébános- és bíróválasztás jogát. Kimondja, a bíró (*iudex*) megbízása egy évre szól, s az összes felmerülő ügyekben – nagyokban és kicsikben egyaránt – az esküdtekkal (*iurati*) ítélkezik. Ez utóbbiakat a

Sütő Kálmán Zsolt (1982) – doktorandus, BBTE, Kolozsvári Magyar Történeti Intézet, vegkyonyha@yahoo.com

¹ Aurel S. Feștilă: *Organizarea și structura organelor de conducere ale orașului. Organizarea administrativă. = Monografia municipiului Baia Mare*. Vol. I. Coord. Mitrofan Boca. Baia Mare 1972. (a továbbiakban: Aurel S. Feștilă) 205–210.

² Mátyás-Rausch Petra: *A nagybányai politikai elit és a helyi bányászatban betöltött szerepe a kamarai kezelés éveitől (1569–1579)*. URBS. Magyar várostörténeti évkönyv VIII(2013). (a továbbiakban Mátyás-Rausch: A nagybányai politikai elit) 61–95; Uő: *A városvezető és gazdasági elit összetétele Nagybanán 1569 és 1581 között*. Erdélyi Múzeum LXXVII(2015). 1. füzet. (a továbbiakban Mátyás-Rausch: A városvezető és gazdasági elit) 51–63; Uő: *Nagybánya városvezető elitje és az önkormányzati testület szerkezete (1569–1600)*. = *Certamen. Előadások a Magyar Tudomány Napján az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. szakosztályában*. III. Szerk. Egyed Emese–Pakó László. Kvá 2016. (a továbbiakban Mátyás-Rausch: Nagybánya városvezető elitje) 271–282.

³ Román Nemzeti Levéltár Máramaros Megyei Hivatala (Serviciul Județean Maramureș al Arhivelor Naționale) (a továbbiakban RNLtMm), Nagybánya város levéltára (Fond nr. 1, Primăria orașului Baia Mare) (a továbbiakban Nagybánya lt), Documente privilegiale (a továbbiakban Kiváltságlevelek).

⁴ Az 1560–1771 között keletkezett tanácsi jegyzőkönyvek lelőhelye RNLtMm, Nagybánya lt, 283-as leltár (Inventar nr. 283, Registrele fondului) (a továbbiakban 283-as leltár); Az 1781 után keletkezett tanácsi jegyzőkönyvek lelőhelye RNLtMm, Nagybánya lt, 34-es leltár (Inventar nr. 34, Registre contemporane de evidentă) (a továbbiakban 34-es leltár).

⁵ Az 1599–1648 között keletkezett számadások lelőhelye RNLtMm, Nagybánya lt, Feudális iratok (Inventar nr. 1, Documente feudale) (a továbbiakban Feudális iratok); Az 1649–1780 között keletkezett számadások lelőhelye RNLtMm, Nagybánya lt, 34-es leltár, Közigazgatási iratok (Acte administrative) (a továbbiakban Közigazgatási iratok).

bíró és a község (*communitas*) választja.⁶ A II. Rudolf által Nagybányának adományozott 1580-as privilégium említést tesz a város vezető testületeiről s azok tagjairól, amikor arról rendelkezik, milyen büntetéssel sújtsák azon személyeket, akik nem hajlandóak elvállalni a rájuk bízott köztisztviséget, vagy hiányoznak a gyűlésekről. Ezen privilégium értelmében a legfontosabb köztisztviségeket a bíró (*iudex*), az esküdtek (*iurati cives*) és a százférfiak (*centum viri*) töltötték be.⁷

A kiváltságlevelekben foglaltakat kiegészítik a tanácsi jegyzőkönyvekben és számadásokban fellelhető információk. A városi tanács jegyzőkönyvei az 1560. évtől kezdődően maradtak fenn, 1569-től kezdve pedig a vezető tisztviselők évenkénti névsorai is rendelkezésünkre állnak. A fent említett források alapján megállapítható, hogy a város első emberének a bíró (*iudex*, *iudex primarius*, *electus iudex*) számított. Ő állt a 12 tagú belső tanács (*senatus*, *magistratus*, *senatus interioris*) élén. A belső tanács a választott községnek is nevezett külső tanácsból (*centum viri*, *sexaginta viratus*, *iurati plebei*, *electa communitas*, *iurata communitas*, *iurata universitas*, *fekete község*, *senatus exterioris*) egészült ki. Néhány feljegyzés arra utal, hogy egyes döntések meghozatalában a városi közgyűlés (*tota communitas*) is részt vett, amelyben a város valamennyi szavazati joggal rendelkező polgára helyet kapott.⁸

Külső tanács (választott község)

A külső tanács választotta a bírót és a belső tanácsot, valamint részt vett a fontosabb döntések meghozatalában. A külső tanács tagjainak legkorábbi említése 1562-ből való, a tanácsi jegyzőkönyv százférfiaknak (*centum viri*) nevezi őket,⁹ s a későbbiekben is gyakran hivatkozik így rájuk. A II. Rudolf-féle privilégium szintén ezzel a megnevezéssel illeti őket.¹⁰ Nem helytálló tehát Fejtől azon megállapítása, hogy a választott község 1658-ban jelent meg.¹¹ 1658-ban csupán új jegyzőkönyvet kezdtek, amelybe már nem véletlenszerűen, hanem következetesen bevezették a választott községbeliek névsorát. Mátyás-Rausch úgy véli, a külső tanács száz főből állt.¹² Szerintünk azonban a

⁶ „Item Plebanum ipsorum et Iudicem inter se eligant, quos voluerint. Qui iudex annis singulis usque ad octavas Strenarum in suo iudicatu perdurans, universas causas inter ipsos emergentes, maiores simul et minores, cum Iuratis, quos Communitas et Iudex elegerint, plene iudicabit, et ex parte quorumlibet et concivium et cohospitum suorum et omnium aliorum, quorum ratione contractus, et etiam quorum causae inibi emergunt, aut insurgunt, de nouo, infra terminos libertatis eorum, videlicet de homicidiis, de vulneribus, debitis et aliis iniuriis, iudicandi plenam habeat facultatem.” Kiváltságlevelek 1. sz.; Közli Georgius Fejér: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. IX/I. Budae 1833. 497–503; A bíró és az esküdtek első teljes névsora a szűcsceh 1480 január 31-én kibocsátott privilégiumában maradt fenn. Thomas Gewbel kamaraispán és városi bíró s a 12 esküdt – Johannes Sartor, Petrus Packzy, Erasmus Naymaster, Cristianus Prewss, Stephanus More, Johannes Telky, Jacobus Schomlyay, Antonius Pellifex, Bernhardus Thawdsorffer, Stephanus Magnus, Valentinus Auriseparator, Petrus Institor – a szűcsmesterek kérésére megerősítették az újonnan alakult céh hét pontból álló szabályzatát. Kiváltságlevelek 16. sz.; Schönherr Gyula: *A nagybányai bizottság jelentése*. Századok VIII(1889). 129–130.

⁷ Kiváltságlevelek 53. sz.

⁸ „Per senatum et totam civitatem in consistorio decretum est.” 283-as leltár, 1. sz., 19 (1561); „Per senatum atque totam communitatem civitatis decretum atque statutum est.” Uo. 206 (1587); „Decretum totius civitatis et senatus.” Uo. 212 (1589); 1621. január 1-én „az egez város egienlő akarattól, egj értelemből” hoz döntést. Uo. 286.

⁹ Uo. 21

¹⁰ Kiváltságlevelek 53. sz.

¹¹ Aurel S. Fejtől 207.

¹² Mátyás-Rausch: *A nagybányai politikai elit* 64; 2016-ban megjelent tanulmányában revideálja korábbi megállapításait, és a forrásokat tévesen értelmezve háromfős belső tanácsról, valamint 9-10 főt számláló külső tanácsról beszél. Mátyás-Rausch: *Nagybánya városvezető elitje* 274; Ezen elképzelését a tanulmányunkban ismertetett városkönyvi bejegyzések, a II. Rudolf-féle privilégium, valamint a 17. századi fennmaradt névsorok világosan cáfolják.

nagybányai külső tanács létszáma a tagjaira használt *centumvir* megnevezés ellenére kezdettől fogva 60 fő volt, hiszen több olyan városban nevezték még centumvireknek a választott községbelieket, ahol a külső tanácsnak valójában száznál kevesebb tagja volt.¹³ A választott község első teljes névsora 1645-ből származik, s 60 főt tartalmaz.¹⁴ A későbbi listákon is minden esetben 60 főt találunk, ennek ellenére még 1699-ben is előfordult, hogy *centumpáterek*nek hívták a választott község tagjait.¹⁵

A választott községbelieket többször nevezik *iuratus plebeius*nak, valószínűleg ez tévesztette meg Kis-Halás Juditot, amikor Fejtől megállapításaiból kiindulva arra a következtetésre jutott, hogy a választott község tagjai polgárjoggal nem rendelkező külvárosi lakosok voltak.¹⁶ Elképzelése azonban nem helytálló, a választott község valamennyi tagja polgárjoggal bírt.

A külső tanács öt, egyenként tizenkét főnyi csoportra (*classisra*) oszlott, akik a gyűlések alkalmával öt asztalnál tanácskoztak, ahogyan erre a csoportok 1694 előtti megnevezése is utalt.¹⁷ Minden asztalnak (táblának) volt egy előlülője (*praeses*). A választott község legtekintélyesebb tagja az első tábla előlülője volt. Ő vezette a gyűléseiket, és közvetített a külső és a belső tanács között.¹⁸ 1747-től *tribunus plebis* néven szerepelt a tisztségviselők listáján,¹⁹ a többi tábla előlülője továbbra is megtartotta a praeses nevet. 1760-ban a Szepesi Kamara megparancsolta, töröljék el a praeses megnevezést, s az első asztal előlülőjét hívják azontúl *tribunus*nak, a többi tábla előlülőjét pedig *praelocutor*nak, kötelességükké téve az asztaluknál leadott szavazatok összeszámlálását és fennhangon való bejelentését.²⁰ Az első tábla előlülője nem volt azonos a szószólóval, aki *prolocutor* néven fordul elő az iratokban. Nagybányán minden évben két szószólót választottak. Megfigyelhető, hogy az első tábla előlülője pár éven belül bekerült a belső tanácsba esküdtnek. Ha valaki a községbeliek közül megbetegedett, a három utolsó tábla tagjai közül két-két fő tartozott gondját viselni 3 forintos büntetés terhe alatt.²¹ Az első alkalommal a községbelinek választott polgárokat mindig az ötödik táblához osztották be.

Belső tanács (Szenátus, Magisztrátus)

A belső tanács a bíróval közösen szolgáltatott igazságot, irányította a helyi közigazgatást, politikát és gazdaságot. Fejtől és Mátyás-Rausch egyaránt kiemelik, hogy a belső tanács szerkezete változó volt. Valóban, a tisztújítási névsorokat böngészve feltűnik, hogy a bíró mellé egyes években 12 esküdtet (*iurati, iurati cives, senatores, consules, proconsules*) választottak, más

¹³ Ember Győző: *Az újkori magyar közigazgatás története Moháctól a török kiűzéséig*. Bp. 1946. 552.

¹⁴ 283-as leltár, 2. sz., 80–83.

¹⁵ 283-as leltár, 6. sz., 348.

¹⁶ Judit Kis-Halás: *The Trial of an honest citizen in Nagybánya, 1704–1705; A tentative microanalysis of witchcraft accusations*. = Ed. Gábor Klaniczay–Éva Pöcs: *Witchcraft Mythologies and Persecutions*. Bp. 2008 (Demons, Spirits, Witches III). 216–217, 228.

¹⁷ Prima mensa, Secunda mensa, Tertia mensa, Quarta mensa, Quinta mensa. 1694 után a csoportokat classisoknak nevezték. 283-as leltár, 6. sz., 1–3.

¹⁸ 34-es leltár, 94. sz., 408^v (1810).

¹⁹ 283-as leltár, 9. sz., 97; azt megelőzően egyetlen esetet találunk, hogy tribunus plebisnek nevezzék az első asztal előlülőjét: „Die 1 Aprili 1662 Circumspectus dominus Joannes Váradí Borbély alias Peleskei praeses et tribunus plebis per aliquot annis primarius Iuratae Communitatis obiit in Domino.” 283-as leltár, 2. sz., 228.

²⁰ 283-as leltár, 33. sz., 1.

²¹ Uo. 174 (1762).

években 10 esküdtet és két főpolgárt²² (*consules, iurati consules, praeconsules*). Megjegyzendő, hogy amely években a főpolgárokat a *consules* névvel illeték, akkor az esküdteket *iurati cives* vagy *proconsules* néven nevezték. Amikor a főpolgárokat *praeconsules*-nek hívták, olyankor az esküdtek megnevezésére a *consules* vagy a *senatores* kifejezéseket használták. A belső tanácsba a bíró mellé minden évben 12 főt választottak. Nem értjük, mire alapozva állítja Fejtilá, hogy 1569-ben a belső tanácsot a bíró és 14 esküdt alkotta,²³ vagy Mátyás-Rausch, hogy az 1571, 1574 és 1578. években a tanács létszáma 11 fő volt.²⁴

Eleinte magunk is úgy véltük, hogy a belső tanács szerkezete változó volt. Találtunk azonban néhány évet, melyekben a választott tisztviselők névsorai két külön jegyzőkönyvben is fennmaradtak. A listákat összevetve meglepődve tapasztaltuk, hogy azok nem minden esetben jelölték egyformán a belső tanács szerkezetét. A 2. számú jegyzőkönyvben az 1663. évnél külön vannak választva a főpolgárok (*praeconsules*) és az esküdtek (*consules*),²⁵ a 3. számú jegyzőkönyvben ugyanennél az évnél viszont a tizenkét név fölött csak a *praeconsules* megnevezés szerepel.²⁶ Ez megismétlődik az 1668.²⁷ és 1700.²⁸ évben is. 1702-ben fordítva történik: a 2. számú jegyzőkönyvben nincsenek különválasztva a tanácsbéliek,²⁹ a 7. számú jegyzőkönyvben pedig már fel van tüntetve, kik a főpolgárok, és kik az esküdtek.³⁰ 1662-ben a 3. számú jegyzőkönyvben megfigyelhető, hogy utólag egészítették ki a két első nevet a *consules* címmel.³¹ Néhányszor nem is írják oda, az összes tanácsos *praeconsules* név alatt szerepel, a főpolgárokat azzal emelve ki az esküdtek közül, hogy az egy oszlopból álló névsor élére, egy sorba, egymás mellé írják a két nevet.³² 1625-ben a bírót sem választották külön a tanács többi tagjától, *electus iudex* címszó alatt tizenhárom név szerepel. Értelemszerűen a lista első helyén álló Gömöre János a bíró, őt követik a főpolgárok és az esküdtek, még ha külön nem jelölték is a funkcióikat.³³ 1683-ban a jegyzőkönyvi szöveg főpolgári hivatalt (*praeconsulatum*) emleget, holott az esküdtek egy csoportba vannak írva, s a névsor fölött csak a *consules* megnevezés szerepel.³⁴ Emiatt azt feltételezzük, hogy a belső tanács szerkezete állandó volt, a főpolgári tisztség azokban az években is létezett, amikor a belső tanács névsorán ezt külön nem jelölték, s minden esetben a névsorban szereplő első két személy viselte a főpolgári tisztséget. A jelenség lehetséges magyarázatának azt tartjuk, hogy magától értetődőnek tekintették, hogy a lista élén

²² Mátyás-Rausch Petra a *consul* kifejezést tanácsnoknak fordítja. Mátyás-Rausch: *A nagybányai politikai elit* 64–65; Mátyás-Rausch: *A városvezető és gazdasági elit* 53; A tanácsai jegyzőkönyvekben azonban, ha a *consulokról* magyarul írtak, főpolgárnak nevezték őket. Mi ezért a főpolgár megnevezés használatát tartjuk helyénvalónak.

²³ Aurel S. Fejtilá 206; Az 1569. évi bíró és a 12 esküdt nevét lásd 283-as leltár, 1. sz., 47; Fejtilá felsorolja az 1569. évi esküdtek közül azokat, akiknek a neve valamely mesterségre utal, tévesen következtetve, hogy Joannes Pechy pék lenne, ráadásul olyanokat hagyott ki, mint Matheus Vietor (kádár), Jacobus Zwch, Elias Wargha, Joannes Zabo de Zamoskeoz.

²⁴ Mátyás-Rausch: *Nagybánya városvezető elitje* 273; a felsorolt évek tisztviselői névsorait lásd 283-as leltár, 1. sz., 63, 104, 148.

²⁵ 283-as leltár, 2. sz., 230.

²⁶ 283-as leltár, 3. sz., 200.

²⁷ 283-as leltár, 2. sz., 252; 3. sz., 465.

²⁸ 283-as leltár, 2. sz., 394; 6. sz., 350.

²⁹ 283-as leltár, 2. sz., 399.

³⁰ 283-as leltár, 7. sz., 67.

³¹ 283-as leltár, 3. sz., 167.

³² 283-as leltár, 2. sz., 300, 302.

³³ 283-as leltár, 1. sz., 303.

³⁴ 283-as leltár, 2. sz., 315.

állók a főpolgárok, ezért nem tartották fontosnak annak kihangsúlyozását. A névsor rangsor is volt egyben. A belső tanácsba első alkalommal bekerültek, a novíciusokat mindig a lista végén találjuk, s az évek teltével egy-egy helyet lépve előre a legrátermettebbek a névsor élére kerültek. 1666-ban a főpolgárnak megválasztott Csehi János nem volt hajlandó elvállalni a hivatalt, gyözködtek egy darabig, aztán január 14-én az esküdteket „mind fellyebb ültették, és utol egy helyly maradván, unanimi consensu választották a tanácsi tisztre Korcsolyás Szócs István uramat” a külső tanács első táblájáról.³⁵

Megfigyelhető, hogy tisztújítások alkalmával három személyt jelöltek bírói tisztségre. A legtöbb szavazatot elnyertből lett a bíró, a másik kettőből a két főpolgár. A főpolgárok az esküdteknél jelentősebb funkciót töltöttek be, ha a bíró elutazott, vagy meghalt, ők helyettesítették. 1661-ben Petri István bíró halála után Diószegi István főpolgár neve mellé írták, hogy „substituitur Domini Judici defuncti cum plena autoritate.”³⁶ 1665-ben szintén Diószegi István főpolgár vette át az elhalálozott Balázs Deák János bíró helyét.³⁷ Némiképp érdekesebb helyzet alakult ki 1678-ban Villás János főbíró halála után. A két főpolgárt, Csengeri Jánost és Hunyadi Szabó Lászlót a királyi hadsereg Szatmáron tartotta túszként fogva, ezért az esküdtek névsorának élén álló Váczy Szabó Dániel lett a helyettes bíró.³⁸ A főpolgárok közül került ki a borszámlálók vezetője. Miután munkájukat elvégezték, az utolsó napon a borszámlálók részére a főpolgár házában rendeztek lakomát.³⁹ A főpolgárokat is rangsorolták. Az első főpolgár a második főpolgárnál rangosabbnak számított, 1654-től kezdődően közel egy évszázadon át a mindenkor első főpolgár töltötte be a fizetőpolgári tisztséget. Ezen tisztségéért már komolyabb javadalmazást kapott.

Az esküdtek közé csak korábban már szószólóságot viselt személy kerülhetett be.⁴⁰ Egy esetet találtunk, amikor eltekintettek ettől a szabálytól. 1664-ben a tanács és a közösség Balázs Deák Ferencnek megígérte, hogy „szeme világában megfogyatkozott állapottal lévén és egyéb respectusok is occurálván” soha nem terhelik a szószólóság hivatalával, s ez nem állhat majd a „tanácsi székre való általmenetelének” az útjába.⁴¹ Két év múlva be is választották az esküdtek közé.⁴²

Tisztújítások

A II. Rudolftól 1580-ban nyert privilégium értelmében akit köztisztségbe választottak, az a megbízatást nem utasíthatta vissza. Ha ezt mégis megtette, büntetésben részesült. Aki bírói tisztséget utasított vissza, azt 200 forintra büntették, vagy egy évre és három napra számúzták a városból. Aki nem vállalta el az esküdti tisztséget, az 100 forint büntetést fizetett, vagy az említett időtartamra számúzták. Aki községbeli tisztséget utasított vissza, 50 forintra büntették,

³⁵ 283-as leltár, 3. sz., 353.

³⁶ Uo. 131.

³⁷ Uo. 283.

³⁸ 283-as leltár, 2. sz., 300.

³⁹ Feudális iratok, 610. sz., 35 (1644); 643. sz., 105 (1645); 789. sz., 112 (1647).

⁴⁰ 283-as leltár, 1. sz., 326.

⁴¹ 283-as leltár, 3. sz., 233.

⁴² Uo. 345.

vagy egy évre és három napra száműzték.⁴³ Akit a száműzetés ideje alatt mégis Nagybányán való tartózkodáson értek, ahányszor megfogták, annyszor büntették 10 forintra.⁴⁴ A bírói hivatal áhitott tisztségnek számított, ádáz harcok folytak érte, ennek ellenére arra is találtunk példát, hogy valaki visszautasította. 1681-ben Hunyadi Szabó László alkalmatlanságára hivatkozva nem vállalta a főbíróiságot. Érvei valószínűleg nem voltak elég meggyőzőek, mert kénytelen volt száműzetésbe vonulni.⁴⁵ Visszatérte után azonban 1683-tól 1687-ben bekövetkezett haláláig három évben főpolgármént, két évben esküdként segítette a tanács munkáját.⁴⁶ Az 1666. évi tisztújításon Csehi Jánost választották első főpolgárnak, de a megbízatást nem vállalta, arra hivatkozva, hogy „immár öt ízben bíróságot viselvén, és az első bírósága után ismét polgárságot is elviselvén, becsülletinek olly nagy labefactáltatásával nem cselekedhetné, hogy már mind ennyi súlyos szolgálattya után, ennyi vénségében csak téessék s vétessék, és alánőjjön, mint az ökör fark”.⁴⁷ 1672-ben a bírói tisztségre áhítózó Várad Mihályt szintén csak főpolgárnak választották, aki az érte küldött legátusokat a házánál megdorgálta, a tanácshoz feljőve pedig „nagy mérgében szólni is alég tudván, sok mód nélkül való darabos, pirongató szavai voltak az Becsületes Város ellen, csak egytállában nem szemérelvén megmondani, hogyha egyszer bíró volt, soha polgár nem léssen”.⁴⁸ Mindketten vagyonos polgárok lehettek, hiszen inkább kifizették a rájuk kirótt 100 forint büntetést, de büszkeségből nem vállalták fel a főpolgári hivatalt. 1683-ban a főpolgári tisztséget visszautasító Héczei János,⁴⁹ 1705-ben az esküdti tisztséget fel nem vállaló Proczner Mihály vonult ki a városból egy évig és három napig tartó száműzetésbe.⁵⁰ A külső tanácsbeli tagság visszautasítására is találtunk példát. 1675-ben Nagy György Istvánt,⁵¹ 1693-ban Szikszai Mészáros Györgyöt választották be a községbeliek közé,⁵² de nem voltak hajlandók felvállalni a rájuk rótt hivatalt. A számadások egyik esetben sem részletezik, milyen kifogásuk volt a tisztség ellen, csupán a visszautasítás tényét és az 50 forint büntetés befizetését rögzítik. Egy tisztség visszautasítása, hacsak nem a bíró és a tanács gyalázásával történt,⁵³ nem jelentette a közhivataloktól való végleges eltiltást, szinte valamenynyit megbüntetett és száműzött személyt viszontlátjuk később a vezető testületekben.

A bírót és az esküdteket az 1583-as évtől kezdődően újesztendő napján választották meg. Kivételt képez a 18. század néhány esztendeje, amikor, Mária Terézia uralkodása alatt a restaurációra év közben került sor. December végén gyakran bocsátottak ki figyelmeztést, hogy

⁴³ „Quod si vero tempore electiones Iudicis eorundem quispiam ex illis, in una vocatione peremptoria Officium Iudicis suscipere nollet, is mulctetur florenis ducentis, vel ex Civitate ad unius integri anni et trium dierum spatium, in exilium relegetur. Qui autem Iurati Cives, aut aliud onus publicum assumere recusaret, is puniatur florenorum centum, aut in exilium modo praemisso ablegetur. Officium vero centum viri assumere detrectans, quinquaginta florenis mulctetur, aut ex Civitate praefata modo praedicto ablegetur.” Kiváltságlevelék 53. sz.

⁴⁴ „Si qui vero contumaces mulctam deponere nollent, et sub termino ablegationis in Civitate nostra praefata reperti fuerint, illi semper decem florenis mulctentur.” Uo.

⁴⁵ 283-as leltár, 2. sz., 306.

⁴⁶ Uo. 315, 325, 332, 339, 342.

⁴⁷ 283-as leltár, 3. sz., 352.

⁴⁸ 283-as leltár, 2. sz., 279.

⁴⁹ Uo. 315.

⁵⁰ Uo. 407; 283-as leltár, 7. sz., 199.

⁵¹ Közigazgatási iratok 30/1675, 22.

⁵² Közigazgatási iratok 36/1693, 34.

⁵³ A magisztrátus gyalázásáért a főpolgári hivatalt visszautasító Várad Mihályt 1672-ben örökre eltiltották a hivatalviseléstől. 283-as leltár, 2. sz., 282.

újév napján, a magisztrátus választásának idején minden tanácsbeli és községbeli hites polgár Nagybányán tartózkodjék.⁵⁴ A választás menetét illetően a 16–17. századi források szűkszavúak. A tanácsházban került rá sor, ahol január 1-én a bírót és a belső tanácsot választották meg. A tisztújítás imával kezdődött.⁵⁵ Néha a papok is képviseltették magukat. 1604-ben a tisztújítást Károlyi György és Décsi István református lelkészek vezették.⁵⁶ A választás után ünnepélyesen esküt tettek, hogy Isten dicsőségére és a haza javára fognak tevékenykedni. Ha a választás idején valamelyik megválasztott nem tartózkodott a tanácsházban, légátusokat menesztve hozzá megüzenték, hogy jöjjön fel, és „üljön le”, azaz foglalja el a neki szánt hivatalt.⁵⁷ Január 4-én a külső tanácsot és a szolgarendeket, azaz a város egyéb tisztségviselőit választották meg, akik szintén felesküdték hivatalukra. A 17. század végétől a tisztújítások állami ellenőrzés alá kerültek, az uralkodót képviselő királyi biztos felügyelete alatt tartották meg őket. Az 1750-es évektől kezdve mindkét tanácsot egy napon választották. A ceremónia a városházán kezdődött, ahol felolvasták a tisztújításra engedélyt adó királyi iratot. Innen a bíró, az esküdtek és a községbeliek szentmisére vonultak át a plébániatemplomba. A nem katolikusok csak a templom küszöbéig mentek.⁵⁸ A mise után a városházára visszatérve előbb a községbelieket választották meg, csak utána a bírót és az esküdteket. Ezt a bíró templomi esküvétele és a Hymnus Ambrosianus eléneklése követte, majd ismét visszamentek a városházára, ahol a belső tanács tagjai elfoglalták helyüket.⁵⁹

A tisztújítás megünneplésére minden asztalra bort vittek. A tanácsbeliek fejenként 4 iccével, a községbeliek személyenként 2 iccével kaptak.⁶⁰ A külső tanácsba első alkalommal bekerült személyek tehetségük szerint egy tisztességes ebéddel meg kellett vendégeljék társaikat, máskülönben 6 forintra büntethették őket.⁶¹ A szokás egy idő után elhalhatott, mert 1760-ban már tiltakoztak az „egész nap téendő koplalás” ellen, és a bíróválasztás utánra kollációt határoztak meg.⁶²

A tisztújítások igazi téje a bíróválasztás volt, a belső és a külső tanácsot csupán kiegészítették. Az esküdti tisztség legtöbb esetben élethosszig szólt, csupán az év közben elhunyt, elköltözött vagy betegség miatt alkalmatlanná vált esküdtek helyére választottak újakat, a többieket megerősítették hivatalukban. A belső tanács a külső tanács első táblájáról egészült ki. Előfordult, hogy valakit köztörvényes büntett elkövetése miatt megfosztottak hivatalától, vagy hivatali ideje lejártá után eltiltották a további tisztségviseléstől. 1620. január 20-án hajnali négy órakor ült össze az egész tanács és város, hogy a hivatali visszaéléssel gyanúsított 1619. évi főbíró, Dévai Ötvös András ügyében ítéletet hozzon: „Mivel letőtt hitiről, mellyel az város szabadságának és jó rendtartásának oltalmazására esztendőnként meghekkütt, megh nem emlékezett, hanem az kívül és az ellen cselekedve város privilégiumát bontogatta az méhser hozatással, soha többször ide az városházára, az közönséges társaságh és gyülekezet közzé be ne vétessék. Hogy penighlen az városon illetlenül kereskedett és az város javaira vetette kezét,

⁵⁴ 283-as leltár, 6. sz., 214, 414; 7. sz., 66, 127.

⁵⁵ Soltész János: *A nagybányai reformált egyházmegye története*. Nagybánya 1902. 185; 283-as leltár, 1. sz., 286.

⁵⁶ 283-as leltár, 1. sz., 238.

⁵⁷ 283-as leltár, 2. sz., 279.

⁵⁸ 283-as leltár, 13. sz., 149.

⁵⁹ Uo. 149–152, 212–223, 276–284, 323–330.

⁶⁰ Közigazgatási iratok 56/1730, 100; 88/1738, 55; 283-as leltár, 33. sz., 7, 77 (1761).

⁶¹ 283-as leltár, 6. sz., 348–349 (1699).

⁶² 283-as leltár, 33. sz., 6–7.

kétszáz forinttal megbüntessék.”⁶³ A püspök, a papok és a kántor közbenjárására a pénzbírságot végül 50 forintra csökkentették. 1664-ben a választott község első táblájának előlülője, Radnóti István a város privilégiuma ellen házánál idegen bort árult. „Ökegyelme ez cselekedete által felette igen nagyot vétett, holott ökegyelme lévén becsülletes eskütt Communitas előljáró vezére, mindazáltal letött hitirül, mellyel városunk Privilégiumának megtartására s másokkal való megtartatására is magát solemniter kötelezte, ökegyelme megh nem emlékezett, hanem maga által hágtá, s másoknak is gonosz példát adott.”⁶⁴ A törvény szerint süvegének a tanácsház épületéből való kidobására kellett volna ítélni. E jelképes aktus azt szimbolizálta, hogy kizárják maguk közül, többé nincs helye a városvezetésben, és olyan nagy megszegyenítésnek számított, hogy holtig tartó gyalázatot vont maga után. Végül azonban több becsületes személy közbenjárására és Radnóti István élemedett, öreg voltát figyelembe véve eltiltották ugyan a további tisztségviseléstől, anélkül azonban, hogy a süvegét kivetették volna a városházáról. Emellett ekléziát kellett követnie.⁶⁵ 1754-ben Pákai Sámuel káromkodott és az adót kivető magisztrátust átkozta. Elveszítette választott községbeli tagságát, nyolcnapi kenyéren és vízen való böjtöléssel egybekötött elzárásra ítélték.⁶⁶ 1765-ben a halva fekvő feleségét gyalázó Minich Ferencet mentették fel külső tanácsbeli tisztségéből,⁶⁷ 1782-ben a szolgálólányával kegyetlenkedő Torjai Józsefet zárták ki a választott község soraiból.⁶⁸ Volt aki megúsza a büntetést. 1709-ben Enyedi Sámuel esküdt polgár a templomban részegen randalírozott, a papot szidalmazta, le akarva rángatni a szószékből. Hivatalának örökös elvesztésével és ekléziakövetéssel kellett volna bűnhődnie, mindazáltal „dicsíretes famíliájára” való tekintettel és a lelkész közbenjárására megegyelmeztek neki.⁶⁹

Városbíró

A bíró állt a belső tanács élén. 1621-ben, hogy elejét vegyék a magisztrátuson belüli irigységnek és gyűlölködésnek, elhatározták, hogy a bírói tisztséget két egymást követő esztendőben ne viselhesse ugyanaz a személy.⁷⁰ Ezt fél évszázadon át, 1677-ig sikerült betartaniuk.⁷¹ A bíróságot viselt egyént hivatali idejének letelte után bármikor felhívhatták a városházára, ha a helyzet úgy kívánta, hogy tanácsaival segítse az esküdteteket. Az ilyen kérdések eldöntésekor szavazati jogot is kapott.⁷² Egyetlen mester sem állhatott céhbe, míg a város főbírája előtt megjelenve szabad ember mivoltáról bizonyosságot nem tett.⁷³ A városi polgárok közül senki a főbíró

⁶³ 283-as leltár, 1. sz., 283.

⁶⁴ 283-as leltár, 3. sz., 248.

⁶⁵ Uo. 248–249; Az idegen bor behozatalát más városok is tiltották. Kolozsvárot 1491-ben a bíró és a tanács fő- és jószágvesztésre ítélte a város korábbi bíráját, Szabó Ambrust, aki hivatali ideje alatt e privilégiumot megszegve idegen bort vitetett be Kolozsvárra. Lásd Kiss András: *Kolozsvár város önkormányzati fejlődése az 1458-as „unióig” és kiteljesedése az 1568-as királyi ítélettel*. Erdélyi Múzeum LIX(1997). 3–4. füzet. 296.

⁶⁶ 283-as leltár, 13. sz., 33–34.

⁶⁷ 283-as leltár, 38. sz., 225.

⁶⁸ 34-es leltár, 10. sz., 44^v–46^v.

⁶⁹ 283-as leltár, 7. sz., 285.

⁷⁰ 283-as leltár, 1. sz., 286.

⁷¹ 283-as leltár, 2. sz., 298.

⁷² Uo. 95.

⁷³ Uo. 96.

híre nélkül a házát idegennek el nem adhatta.⁷⁴ A bíró a város biztonságának letéteményese volt. Háborús időkben ő őrizte a városkapuk kulcsait. Este, kapuzárás után a kulcstartók a kulcsokat a főbíró házához vitték, és kezébe adták. Reggel, kapunyitás előtt tőle hozták el ezeket.⁷⁵ Az ellenséggel folytatott tárgyalások alkalmával a bíró képviselte a várost, vezette a városi küldöttségeket. Ha túszul ejtették, a civisek akár „öltözőeknek levetkezésével” is kiváltották.⁷⁶ A főbíró fizetése nem volt nagy, 1755-ig megegyezett az esküdtek fizetésével, éppen ezért a város többféle módon próbálta meg honorálni a bírók közösségért végzett munkáját. 1609-ben Szentmihályi Benedek Deák főbírónak a Rákos pataka mellett szántóföldet adományozott.⁷⁷ 1676-ban megengedték Csehi János főbírónak, hogy míg él, ingyen préselhesse ki szőlőjét a város sajtójában.⁷⁸ Persze a bírák is igyekeztek a közérdeket az önérdekekkel összeegyeztetni, ahogyan az kitűnik a város egyik 1654. évi számadásából: „Die 15 Augusti Bíró Uram ökegyelme az maga háza előtt pádimentomoztatván, Kőműves Györgynek ott való két napi munkájára per d. 33 az usus szerént erogáltam d. 66.”⁷⁹

A főbírónak beleszólása volt a tisztviselők választásába, ő választhatta ki az egyik szószólót és az egyik vásárbírát,⁸⁰ néha arra is javaslatot tett, ki legyen az első főpolgár.⁸¹ Sem a bírótól, sem az esküdtektől nem követeltek semmilyen szakképzettséget, de a város érdeke megkívánta, hogy lehetőleg talpraesett, tájékozott, képzett személyek kerüljenek funkcióba. A bírók és esküdtek neveiben gyakran találkozunk a Literatus (Deák) jelzővel, ami iskolázott, tanult emberekre utal. A városvezetésből részt vállaló értelmiségiek közül kiemelkedik Enyedi István (1633–1699), aki pályáját 1658-ban jegyzőként kezdte,⁸² 1669-től bekerült az esküdtek közé,⁸³ 1677–1694 között pedig szinte megszakítás nélkül Nagybánya főbírója volt.⁸⁴ Latin nyelven verselt. Olykor a tanácsi jegyzőkönyvek lapjain is szembetűnek pár soros latin versikéi.⁸⁵ Emlékiratát, melyből Erdély történetét ismerhetjük meg II. Rákóczi György lengyelországi hadjárata Rákóczi bukásáig, Szabó Károly adta közre 1862-ben az Erdélyi Történelmi Adatok sorozatban.⁸⁶ 36 évig állt a város szolgálatában, 1699-ben, 63 éves korában halt meg.

⁷⁴ Uo. 161–162.

⁷⁵ Uo. 299.

⁷⁶ 283-as leltár, 3. sz., 156.

⁷⁷ 283-as leltár, 1. sz., 252.

⁷⁸ 283-as leltár, 2. sz., 294.

⁷⁹ Közigazgatási iratok 7/1654, 49.

⁸⁰ 283-as leltár, 6. sz., 352; 7. sz., 4, 69, 130, 167, 196, 226, 254, 272, 301–302, 340–341, 374, 394, 426.

⁸¹ 283-as leltár, 2. sz., 279–281 (1672).

⁸² 283-as leltár, 3. sz., 6.

⁸³ 283-as leltár, 2. sz., 263.

⁸⁴ Uo. 298–377.

⁸⁵ 283-as leltár, 3. sz., 49, 345.

⁸⁶ *II. Rákóczi György veszedelméről. 1657–1660.* = *Erdélyi Történelmi Adatok IV.* Szerk. Szabó Károly. Kvár. 1862. 219–316; Enyedi István irodalmi munkásságáról bővebben lásd Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái II.* (a továbbiakban Szinnyei II.) Bp. 1893. 1330–1331; Szinnyei állítása, mely szerint Enyedi István 1619. május 15-én lépett volna Debrecenben felsőbb osztályba, valószínűleg nem helytálló, vagy nem a nagybányai főbíróra vonatkozik, hiszen a tanácsi jegyzőkönyv tanúsága szerint 1699. január 16-án, 63 éves korában halt meg, tehát 1619-ben még meg sem született. 283-as leltár, 6. sz., 1; Elsősülött fia, aki szintén az István nevet viselte, a leideni és franekeri egyeteméről hazatérve Felsőbányán volt pap, majd 1692-től Nagyenyeden a teológia tanára. Lásd Szinnyei II. 1331–1332; Zoványi Jenő: *Magyarországi protestáns egyháztörténelmi lexikon.* Bp. 1977. 171.

Etnikai, felekezeti konfliktusok

A tanácsstagok között nem tettek különbséget nemzetiségi alapon, bár súrlódások valószínűleg voltak, hiszen a nagybányai németek el szerették volna érni, hogy maguknak külön német bírót választhassanak, Báthory Zsigmond azonban ezt nem engedélyezte számukra, 1597-ben megparancsolta, mindenben tartsák magukat a város régi kiváltságaihoz, egyetlen bírót és közös tanácsot válasszanak.⁸⁷

A 17. század végétől, a város önkormányzatába való uralkodói beavatkozás hatására vallási megkülönböztetés érvényesült. 1676-ban I. Lipót az 1609. évi 44. törvénycikkre hivatkozva felszólította a várost, katolikusokat is vegyenek be a tanácsba. Kilátásba helyezte az elkobzott ispotály és az ahhoz tartozó javak visszaszolgáltatását a városnak, ha parancsának eleget tesznek.⁸⁸ Erre azonban nem került sor, mivel 1677-ben Nagybánya újból a kurucok kezére került, akiktől csak 1685-ben sikerült visszaszerezniük a császáriaknak. 1689-től folyamatosan érkeztek a felszólítások a Szepesi Kamarától, hogy a jezsuita házfőnök által javasolt katolikus személyeket válasszák be a tanácsba.⁸⁹ Az 1694-es tisztújításon botrány tört ki, melynek a pontos részletei nem derülnek ki a jegyzőkönyvekből. Tény azonban, hogy a Szepesi Kamara a várost 1000 rhénes forintra büntette, s a tisztújítást áprilisban megismételték. Sárpataky János személyében katolikus bírót ültettek székbe, katolikus lett a jegyző és négy esküdt. A büntetés összegét a magisztrátus adó formájában próbálta kivetni a lakosságra, minden kenyérkereső gazdára 1 forintot, a zsellérekre pedig 50 dénárt róva ki.⁹⁰ Valószínűleg Sárpataky János főbíró közbenjárására a büntetést 500 forintra csökkentették, s már nem a városra, hanem a tisztújításon kitört zavargásért felelősnek tartott öt polgárra vetették ki: Enyedi István volt főbíróra, Enyedi Sámuel volt jegyzőre, Héczei János volt esküdtre, Burján István községbelire és Antal Istvánra, aki vélhetőleg közember lehetett, mivel nevét egyik listán sem találtuk. A magisztrátus gyűlésbe hívta az egész város lakosságát, ahol az a határozat született, hajlandóak segíteni a büntetés kifizetésében azoknak, akik a város küldöttei voltak, Antal István azonban egyedül tegye le magáért a 100 forintot: „Azok pedig, akik magoktól erővel berohantak a Nemes Tanácsházba akarunk ellen, magokért magok fizessenek, mivel a Nemes Város lakosi arra nem választotta, hogy tüzet csináljanak, s tumultust gerjessenek.”⁹¹ Az 1695 január 1-i tisztújításkor is „errot esett”, melynek kijavítására áprilisban Skotka Mihály szatmári harmincadost kamarai biztosként kirendelték, aki három esküdt mandátumát érvénytelenítette, másokat nevezve ki helyettük.⁹² 1697-ben már a januári tisztújításra érkezett Skotka, azzal a világos parancsal, hogy ezután a bíró, a jegyző és az esküdtök fele mindig katolikus legyen.⁹³ Az 1742-es restaurációkor kisebb bonyodalom alakult ki, mert a három bíróságra jelölt személy közül az egyik református volt. Balási Benedek katolikus jelölt lett a befutó, s a hatóságok figyelmeztették a várost, hogy a későbbi bonyodalmak elkerülése végett ilyen eset többé ne forduljon elő.⁹⁴ A 18. század közepére a

⁸⁷ Kiváltságlevelek 67. sz.

⁸⁸ Mihalik Béla Vilmos: „Ithon már most csak neveti Jesuita...” Két évtized felekezeti küzdelmei Nagybányán (1674–1694). = *Tanulmányok Badacsonyból. A Fiala Levéltárosok Egyesületének konferenciája, Badacsony, 2010. július 9–11.* Szerk. Mihalik Béla Vilmos–Zarnóczki Aron. Bp. 2011. 68.

⁸⁹ Uo. 71.

⁹⁰ 283-as leltár, 6. sz., 1–8, 15–18, 29.

⁹¹ Uo. 38, 51–52, 61.

⁹² Uo. 119.

⁹³ Uo. 162.

⁹⁴ 283-as leltár, 9. sz., 2–3.

katolikusok túlsúlyba kerültek, évente alig egy-két református jutott be az esküdtek közé, 1758-tól kezdődően pedig az egész belső tanács katolikusává vált.⁹⁵

Gyűlések

A belső és külső tanács gyűlésein a választottaknak büntetés terhe alatt kötelező volt részt venni. A büntetés összege 1-től 3 forintig terjedt,⁹⁶ de az elégséges indok nélküli hiányzás akár hivataluk elvesztésével is járhatott.⁹⁷ A rendes gyűléseket hetente kétszer, szerdán és pénteken tartották, rendkívüli gyűléseket, ha a helyzet úgy kívánta, bármikor összehívhattak. 1764-től a gyűlésnapokat hétfőre és csütörtökre helyezték át.⁹⁸ Bár igyekeztek elkerülni az ünnepnapokon való gyűlésezést,⁹⁹ kivételes esetekben, például szüreti időszakban a hétfői gyűlést vasárnapra hívták össze.¹⁰⁰ A gyűléseket a kora reggeli órákban tartották. 1662. április 26-án reggel hét órakor már a városházán voltak a tanács- és községbeliek, mikor az épületet erős földrengés rázta meg.¹⁰¹ 1764-ben megszabták, hogy Szent György-naptól (április 24.) Szent Mihály-napig (szeptember 29.) reggel hét órakor kezdődjenek a gyűlések, Szent Mihály-nap után reggel nyolckor. Ha a gyűlés ünnepnapra esett, az istentisztelet után, 10 órakor kezdtek.¹⁰²

A belső és a külső tanács külön teremben ülésezett, de együttes ülésekre is sor került. Ilyenkor a községbelieknek tiltották a közbeszólást, bekiáltást, mert az olyat, aki – különösen tisztújítások idején – „a dispositiók ellen személy szerint felkiáltván rugódozna”, megfosztották községbeli tagságától.¹⁰³ A felmerülő kérdésekben külön szavaztak, és a külső tanács szavazata volt a döntő, ahogyan azt Rettegghi Szabó András esete is bizonyítja, akit 1676-ban szószólónak választottak, de év közben az egész családja meghalt. Szomorú sorsára hivatkozva kérvényezte, mentsék fel a szószólóság alól. „A vox két ágra méne”, kérését a tanácsbeliek elutasították, a községbeliek azonban helyben hagyták, így felmentést nyert a hivatal alól.¹⁰⁴ A közösség első táblája és az asztalok előlülői fontosabbnak számítottak, minthogy egyes esetekben az egész választott községet képviselték. 1660-ban a közösség első asztala mondott ítéletet a magisztrátus szidalmazó Czeglédi Gergely felett.¹⁰⁵ 1714-ben a szenátus a választott község első asztalával dolgozott a városházán az adókvetésen.¹⁰⁶ 1715-ben a külső tanács öt asztalának előlülői az asztalnál rangsorban utánuk következő két-két községbelivel, a fertályok tizedeseivel és a belső tanácssal közösen vetették ki az adót.¹⁰⁷

⁹⁵ 283-as leltár, 13. sz., 283–284, 330.

⁹⁶ 283-as leltár, 1. sz., 318 (1626); 6. sz., 393 (1700); 7. sz., 67 (1702); 9. sz., 109 (1747).

⁹⁷ 283-as leltár, 9. sz., 216 (1749).

⁹⁸ 283-as leltár, 38. sz., 45–46.

⁹⁹ 283-as leltár, 7. sz., 72.

¹⁰⁰ 283-as leltár, 38. sz., 110.

¹⁰¹ 283-as leltár, 3. sz., 182; A Dévai Ötvös András volt főbíró ügyét 1620. január 20-án hajnali négy óra tájban tárgyalni összeülő tanácsülés minden bizonnyal kivételes esetnek számított. 283-as leltár, 1. sz., 282–283.

¹⁰² 283-as leltár, 38. sz., 46.

¹⁰³ 283-as leltár, 9. sz., 50.

¹⁰⁴ 283-as leltár, 2. sz., 296.

¹⁰⁵ 283-as leltár, 3. sz., 123.

¹⁰⁶ 283-as leltár, 7. sz., 427.

¹⁰⁷ 283-as leltár, 7. sz., 465.

A községbeliek arra törekedtek, hogy ne lehessen a külső tanács megkerülésével fontos döntéseket hozni. Ahogy már említettük, tilos volt idegen bort Nagybányára bevinni. Háborús időkben a bíró és a szenátus néha engedélyt adott, hogy a bort oltalmazás céljából a városban helyezték letétbe. 1641-ben a választott község kimondta, az idegen bor behozatalához háborús időben a bíró, a tanács és a közösség közös döntése szükséges, ha azonban valaki a bor behozatalára a választott község beleegyezése nélkül engedélyt adna, tisztségétől örökre fosztassék meg.¹⁰⁸ Sérelmezték ugyanakkor, hogy a közösség által hozott határozatokat néha a belső tanács tagjai megszegik, ezért elhatározták, hogy aki az elkövetkezőekben ilyet tesz, a tisztségével fog fizetni érte. A határozatot később módosították, csak abban az esetben vesztette el funkcióját az esküdt, ha a külső és a belső tanács együttes döntéséből származó végzést segegett meg.¹⁰⁹ 1666-ban a két szószóló részeg állapotban azzal vádolta a bírót, hogy csak két-három esküdt véleményét kikérve, a községbeliek megkérdezése és beleegyezése nélkül dönt. Az ellenkezőjét megbizonyítva mindkettőt tömlöcbe zárták.¹¹⁰

A tanácstagoktól titoktartást követeltek. Nem véletlenül nevezték többször a tanácsházat „titkos háznak”, a külső és a belső tanácsot „titkos társaságnak”,¹¹¹ tiltva, hogy a városházán tárgyalt bizalmas jellegű információkat kifecseggjék.¹¹² Tanácstagnak lenni presztízst jelentett. A tanácsbeli tagság társasági és elitista jellegét hangsúlyozta a választott község 1705. január 1-én hozott határozata, amelyben az esküdteknek 12 forint, a községbelieknek 6 forint büntetés terhe alatt megtiltották, hogy húsvétig a szakállukat levágják.¹¹³ Tilos volt a városi tisztviselők és a lakosság között viszályt szítani. Aki alaptalan rágalommal zűrzavar keltésére törekedett, becsületvesztésre és száműzésre ítélték.¹¹⁴ Szenátuson belül is akadtak összezördülések. 1668-ban a bíró intette az esküdteket, egymás között tartásnak szép atyafiúi szeretetet, s kerüljék a kemény beszédet. „Kire senki semmit sem szóla.”¹¹⁵

Javadalmazás

A bírói és esküdti funkciókat nemcsak ezen tisztségek presztízsertéke tette vonzóvá, hanem a velük járó anyagi és természetbeni juttatások is. Kezdetben a bíró és az esküdtek fizetése egyaránt 1,5 forint volt egy évre. 1627-től ez az összeg 2 forintra emelkedett,¹¹⁶ és több mint egy évszázadon keresztül változatlan maradt. 1755-től a bíró 40, az esküdtek 24 rhénes forint fizetést kaptak.¹¹⁷ 1763-tól a bírónak 200, az esküdteknek 100 forint volt az éves fizetésük.¹¹⁸ A nem pénzbeli juttatások általában a szokásjogon alapultak. Kiutalásukkor a számadásokban mindig megemlítik, hogy ezek a régi *usus*, a régtől fogva bevett rendtartás vagy a régi

¹⁰⁸ 283-as leltár, 2. sz., 39.

¹⁰⁹ Uo. 40.

¹¹⁰ 283-as leltár, 3. sz., 390–391.

¹¹¹ 283-as leltár, 2. sz., 282; 3. sz., 248, 408–409.

¹¹² 283-as leltár, 9. sz., 107–109.

¹¹³ 283-as leltár, 7. sz., 199.

¹¹⁴ 283-as leltár, 1. sz., 151.

¹¹⁵ 283-as leltár, 3. sz., 504.

¹¹⁶ 283-as leltár, 1. sz., 322.

¹¹⁷ 283-as leltár, 13. sz., 86.

¹¹⁸ 283-as leltár, 33. sz., 243–244.

jó szokás szerint járnak a tisztviselőknek. Ezen juttatások közül idővel némelyik eltűnt, és új jelent meg helyette. A bíró és az esküdtek évente kaptak a város malmaiból egy vagy két köből búzát.¹¹⁹ Minden évben karácsony előtt három disznót vásároltak, a város három román jobbágytelepülése – Alsó-, Felsőújfalu, Lénárdfalva – három ökröt szolgáltatott be. Ezeket levágatták a mészárosokkal, a húst pedig szétosztották az esküdtek között.¹²⁰ A török, tatár, majd osztrák és kuruc pusztítás súlyosan érintette Nagybányát és a környékbeli falvakat. 1664-ben az idő mostohaságára való tekintettel a magisztrátus beleegyezett, hogy a három jobbágyfalu közösen adjon egy jó vágómarhát, és az adónak csak felét szolgáltatassa be.¹²¹ Az 1675-ös számadások szerint a szószlók „az három falubéli jobbágyok esztendő adójából semmit sem percipiáltak, mivel elromlottak, pusztultak és szegényültek”.¹²² 1676-ban a tanács már azzal is megelégedett volna, ha a három falu a marhák helyett 10 forintot ad, de csak Lénárdfalva és Felsőújfalu tudott fizetni.¹²³ Ebben az évben vágtak utoljára marhákat az esküdtek számára. 1677-től a tanácsbeliek részére decemberben leölt sertések száma kettőre csökkent,¹²⁴ 1699-ben pedig már csak egy „disznócskára” futotta,¹²⁵ s ezen juttatás is megszűnt. 1699 után egyetlen alkalommal részesültek disznóhúsban az esküdtek: 1733-ban, amikor a város molnára elszőkött, hátrahagyott két sertését levágták a tanácsstagok számára.¹²⁶

1678-ig az egyháziak évente a féldézsma borokból származó két hordó ürmös borral jutalmazták a tanácsbelieket. A hordók nagysága változott. 1655-ben egyik 32, másik 16 vedres volt,¹²⁷ 1672-ben egyik 28, másik 32 vedres.¹²⁸ Ha kis mennyiség jutott, nem osztották ki, hanem közösen fogyasztották el.¹²⁹

Az esküdtek évente *karácsonyfának* nevezett tüzifát kaptak,¹³⁰ s a város fűrészmalmban ingyen vágtak ki számukra egy-egy tőkét.¹³¹ Az utód nélkül elhaltak vagyonának, a magvaszakadt jószágnak harmadrésze a tanácsot illette, kétharmada a városi pénztárra szállt. Kivételt ez alól azok a javak képeztek, amelyeket az elhunyt halála előtt végrendeletileg a templomra, iskolára, ispotályra vagy tanuló ifjakra testált. Ezekből, mint Isten oltárára tett javakból, a tanács nem részesült.¹³² A méhdézsma a prédikátor, a bíró és az esküdtek, valamint a város között oszlott meg.¹³³ A 17. században a dézsmasertésekből a bíró és az esküdtek fejenként egy disznót vagy két süldőt, a jegyző és a szószlók egy-egy süldőt kaptak.¹³⁴ A 18. században a város erdeibe makkolni hajtott sertések után fizetett adóból származó jövedelmet háromfelé osztották:

¹¹⁹ Feudális iratok, 356. sz., 151 (1638); 790. sz., 91 (1647); Közigazgatási iratok 40/1651, 398, 402.

¹²⁰ Feudális iratok, 12. sz., 32 (1606); 356. sz., 146 (1638); 790. sz., 4, 103 (1647); Közigazgatási iratok 37/1650, 216; 40/1651, 420, 433–434; 16/1652.

¹²¹ 283-as leltár, 3. sz., 276.

¹²² Közigazgatási iratok 30/1675, 18.

¹²³ Közigazgatási iratok 36/1676, 51^v.

¹²⁴ Közigazgatási iratok 55/1677, 51.

¹²⁵ Közigazgatási iratok 36/1699, 77.

¹²⁶ Közigazgatási iratok 56/1733, 68^v.

¹²⁷ Közigazgatási iratok 41/1655, 75.

¹²⁸ Közigazgatási iratok 39/1672, 13.

¹²⁹ Közigazgatási iratok 16/1652, 23.

¹³⁰ Közigazgatási iratok 20/1704, 23^v; 38/1707, 25^{v-v}; 37/1716, 25^v

¹³¹ 283-as leltár, 9. sz., 68, 268 (1745, 1752).

¹³² 283-as leltár, 2. sz., 227 (1661).

¹³³ Feudális iratok 559. sz., 167 (1643); Közigazgatási iratok 41/1655, 80; 56/1657, 34; 39/1672, 16; 36/1676, 61; 55/1677, 62; 34/1678, 22; 44/1679, 13.

¹³⁴ Feudális iratok, 610. sz., 30 (1644).

harmada a város pénztárába került, a fennmaradó kétharmadon egyenlő arányban osztozott a tanács és a választott község.¹³⁵ A tanács és községbeliek részesültek a büntetésekből befolyt pénzekből. 1695-ben a húsárulási szabályok ellen vétő henteseket és mészárosokat 12 forintra büntették, melyből 6 forintot kapott a belső tanács és 6 forintot a választott község.¹³⁶ 1756-ban a hamis mérésen fogott Tribics Ferenc mészáros 12 forint büntetést fizetett. Az összeg kétharmada a városi pénztárba került, egyharmadát a magisztrátus kapta.¹³⁷ Ha egy mészarost vagy hentest marhákkal való kereskedésen kaptak, az állatokat elkobozták, s egyenlő arányban elosztották őket a tanács és a mészároscéh között.¹³⁸ Az engedély nélkül makkoló sertéseket behajtották, egyharmad részük a kerülőké, kétharmad részük a tanácsé és a választott községé lett.¹³⁹ 1754-től a tanácsbeliek és községbeliek egy ló és egy szarvasmarha után nem kellett adót fizessenek,¹⁴⁰ 1756-tól a kereskedő tanácstagok két forint adókedvezményben részesültek,¹⁴¹ haláluk esetén az esküdteknek kétszeri, a községbelieknek egyszeri ingyen harangozás járt.¹⁴² Háborús időben néha felmentették az esküdteket a falakon és a városban való strázsálás kötelezettsége alól,¹⁴³ bár legtöbbször „magokért és az hazáért” mindkét tanácsbeliek készek voltak a falakon őrködni.¹⁴⁴

A választott községbeliek a tanácsbelieknél kisebb juttatásban részesültek. 1696-ban panaszt is emeltek emiatt, s kivívták, hogy újesztendő napján minden asztal két-két forintot kapjon.¹⁴⁵ 1715-től cipót és molnárpogácsát süttettek a közösség számára.¹⁴⁶ A választott községbeliek kiváltságának számított, hogyha valamelyiküket százpénzes büntetésig „fenntartották a városházán”, azaz elzárták, nyolc pénzt fizetve elkerülhették vasra veretetésüket.¹⁴⁷

Bármilyen hivatalos ügyben, küldetésben kellett eljárni, a javadalmazásnál figyelembe vették, hogy az illető személy milyen mértékben vette vagy veszi ki részét a városvezetésből. A követségben járók közül az esküdtek egy napra 14 dénárt, a községbeliek 10 dénárt, a semmilyen funkcióval nem bíró közemberek 7 dénárt kaptak. Ha az esküdt polgár valamikor már bíróságot is viselt, az *usus szerént* dupla fizetést kapott, azaz napi 28 dénárt.¹⁴⁸ Az éves bevételeket és kiadásokat ellenőrző számvevők közül a bíró 66 dénár, az esküdtek 33 dénár, a községbeliek 25 dénár fizetésben részesültek napjára, valamint búzát kaptak.¹⁴⁹

A közügyek intézésének egyik legkellemesebb velejárója az evés-ivás volt. A lakomákat azzal indokolták, hogy az apróbb dolgok eligazításáért a tanács- és községbeliek nem kaptak pénzt, s fáradozásaikat a bíró nem akarta jutalom nélkül hagyni.¹⁵⁰ Azonban a fizetségért végzett

¹³⁵ 283-as leltár, 9. sz., 216 (1749)

¹³⁶ 283-as leltár, 6. sz., 74–76.

¹³⁷ 283-as leltár, 13. sz., 196–197.

¹³⁸ RNLtMm, A nagybányai mészároscéh levéltára (Fond nr. 232: Breasla Măcelarilor – Baia Mare), 2. sz., 6 (1652).

¹³⁹ 283-as leltár, 7. sz., 155 (1703).

¹⁴⁰ 283-as leltár, 13. sz., 28.

¹⁴¹ Uo. 148.

¹⁴² 34-es leltár, 23. sz., 7^v (1787).

¹⁴³ 283-as leltár, 7. sz., 136 (1703).

¹⁴⁴ 283-as leltár, 2. sz., 30 (1640); 3. sz., 670–671 (1670); 33. sz., 195 (1762).

¹⁴⁵ 283-as leltár, 6. sz., 92.

¹⁴⁶ Közigazgatási iratok 56/1715, 2°, 5°.

¹⁴⁷ 283-as leltár, 2. sz., 168 (1654).

¹⁴⁸ Közigazgatási iratok 36/1676, 24–25.

¹⁴⁹ Közigazgatási iratok 56/1657, 124.

¹⁵⁰ Közigazgatási iratok 44/1696, 44.

munkák is legtöbbször kollációval végződtek. A számadáskönyvek érzéletes képet festenek arról, hogyan hódoltak a kulináris élvezeteknek. 1732-ben a szaszari kis malmot számba vevő tanácstagok megvendégelésére 30 font tehénhúst, egy pulykát, három ludat, négy csirkét, két malacot, vaját, sáfrányt, borsot, gyömbért, szerecsendió-virágot, mazsolát, mandulát, szegfűszeget, rizst, citromlevet, nádméz, káposztát, tojást, tejfölt, barackot, körtét, sót, kenyeret, cipót, rákot, salátát, szalonnát és közel 5 veder bort vásároltak.¹⁵¹ Rendszerint kolláció követte a szüretet, határjárásokat, gyepüigazításokat, a gesztenyések számbavételét, a szénalimitálást, adókivetést, bárány- és sertésdézsmálást. 1711-ben a tanács evéssel ünnepelte a békekötést: „Becsületes Bíró Uram és az Nemes Tanács meghirdette az város nipinek, hogy az Isten megatta az bikessiget. Akkor az Nemes Tanács egyben gyűlt egy kis kollációra. Vöttem csirkét, disznóhúst, tehénhúst, bárányhúst, kenyeret. Tött in summa az kölcsig f. 3 d. 30.”¹⁵²

Az alkoholfogyasztás széles körben elterjedt volt, a tanácsbelieket is gyakran jutalmazták itallal. 1679-ben 17 icce bort ittak meg a kis malmot szemügyre vevő tanácstagok,¹⁵³ 1723-ban 5 iccét.¹⁵⁴ 1685 május 27-én 8 veder bort fogyasztottak el az utak igazításán fáradozó tanács- és községbeliek.¹⁵⁵ A tárházban vékákat igazgató, répát osztó vagy egyéb tevékenységet folytató esküdtek számára rendszerint borral tették elviselhetőbbé a munkavégzést.¹⁵⁶

Hatósági tekintély

Hivatalos személynek lenni felelősséget jelentett. A külső és belső tanács tagjaitól elvárták, hogy ne csak betartassák a törvényt, hanem példát is mutassanak polgártársaiknak a törvények betartásából. Éppen ezért a szabályt szegő tanács- vagy községbeli hites polgárt a közembereknél súlyosabban büntették. 1666-ban a mészárosok nem az árszabás szerint adták a bőrt. A két céhmestert és azokat a mestereket, akik a titkos házba jártak, azaz tanácstagok voltak, a magisztrátus fejenként hat forintra büntette, míg a többi céhes mester egyenként csak három forint büntetést kapott.¹⁵⁷ A II. Rákóczi Ferenc által vezetett szabadságharc idején Nagybánya sokat szenvedett, a lakosok közül a harcok idején rengetegen mentek el a városból. 1709. június 15-én a magisztrátus elhatározta, a „bírájokhoz, tanácsokhoz és az városhoz való kötelességekről” elfeledkezett tanács- és községbeli polgárokat 12 forintra, a közembereket 6 forintra kell büntetni.¹⁵⁸ 1755-ben a hetivásárok idején megtiltották az utcákon és kapukban történő vásárlást. A szabály ellen vétő esküdteket 3 forintra, községbelieket 2 forintra, közembereket pedig 1 forintra büntették.¹⁵⁹

A tanácsai ítéletet kétségbe vonók és a bírót, tanácsot szidalmazók (dehonestálók) büntetése nyelvüknek kimetszése volt. Egyetlen esetet sem találtunk azonban ennek végrehajtására. A delikvens leggyakrabban megúszták *nyelvváltás* (*emenda linguae*) fizetésével, testi fenyítéssel,

¹⁵¹ Közigazgatási iratok 65/1732, 61^v–62^r.

¹⁵² Közigazgatási iratok 56/1711, 66^r.

¹⁵³ Közigazgatási iratok 44/1679, 103.

¹⁵⁴ Közigazgatási iratok 47/1723, 11^v.

¹⁵⁵ Közigazgatási iratok 43/1685, 122.

¹⁵⁶ Közigazgatási iratok 36/1699, 29; 58/1714, 63^r, 71^v; 37/1716, 44^r.

¹⁵⁷ 283-as leltár, 3. sz., 408–409.

¹⁵⁸ 283-as leltár, 7. sz., 287–288.

¹⁵⁹ 283-as leltár, 13. sz., 72.

a hóhérpallos fejük fölött való megforgatásával, száműzetéssel, bocsánatkéréssel, a szitkok, rágalmak nyilvános visszavonásával,¹⁶⁰ az eperjesi kő piacon való körbehordozásával.¹⁶¹ 1660-ban a magisztrátus elhanyagta Czeglédi Gergely romos állapotban lévő szalmás házát. Czeglédi ezért a tanácsot szidalmazta. Noha megérdemelte volna, hogy „cigány kezébe adják”, és nyelvéből egy darabot kimetsszenek, mindazáltal megkegyelmeztek neki, arra ítélve, hogy a pelengérhez egy lajtorját támasztva arra felmásszon, ott üssön fel egy kést, s a létra tetején a tanácstól fennhangon kérjen bocsánatot, „recantálja ebül mondott szavát”, majd a városból menjen ki.¹⁶² 1665-ben a tanács ellen „sótalan szavakat” szóló Piskolti Péter feje fölött a hóhér megforgatta a pallost, s ekléziát kellett kövenie.¹⁶³

A protestáns egyházaktól nem volt idegen a világi hatalmasságok ostromozása. A városvezetést azonban nem mindig kritizálhatták következmények nélkül. 1665-ben Horti István vasárnap reggeli prédikációjában a magisztrátus tagjait állhatatlanoknak, atyafiúi szeretet nélkül valóknak, botránkoztatóaknak nevezte, végzésüket viaszorhoz hasonlította. A tanács felháborodottan kimondta, többet prédikátoruknak nem ismerik. Horti az esperes pecsétjével ellátott levél által a Nagybányai Egyházmegye parciális gyűlése elé citálta a városvezetést, akik visszautasították a megjelenést, „competens bírások ökegyelmeknek nem a papok széke, hanem Császár Urunk öfelsége lévén”. Végül a gyűlésen részt vevő lelkészek „igen szép könyörgő instantiájok” által meglágyították a tanácsbeliek szívét, így azok Horti Istvánt visszafogadták papjuknak, kikötve, a magisztrátus ellen többé becstellenül ne szóljon.¹⁶⁴ 1666-ban a város másik prédikátora, Nánási István, szerdai napon a szószékből hazugoknak nevezte a város lakosait és a városvezetést, mivel megígérték, hogy eljárnak a templomba, ha a papok röviden prédikálnak, ígéretük ellenére azonban kevesen mentek. A vasárnapi istentiszteleten pedig a tanács neheztelésére utalva a Példabeszédek 9. részének 7. versét olvasta fel: „Az ki tanította az csúfolót, nyér magának szidalmat, és az ki feddi az latrot, szidalom tér reája.”¹⁶⁵ A magisztrátus az esperes elé akarta vinni az ügyet. A szemben álló felek között Horti István közvetített. A városvezetés bocsánatkérését követelt Nánási Istvántól, aki erre előbb nem volt hajlandó, végül mégiscsak megkövette őket, de ágyban fekvő beteg mivoltára hivatkozva nem személyesen, hanem Horti István által.¹⁶⁶ 1668-ban Nánási István kérte, mentsék fel hivatalából, indoként hozva fel „szegénységét, de kiváltképpen az Evangéliumoknak prédicálásában lelkének

¹⁶⁰ 283-as leltár, 3. sz., 222–223 (1663); 248–249 (1664); 7. sz., 16–17 (1701), 257–258 (1707), 276–277 (1709); 9. sz., 53 (1744), 194 (1749); 13. sz., 312 (1758).

¹⁶¹ Az eperjesi kő egy nehéz kődarab volt, amelyet Nagybányán a hóhér az elítéltek nyakába kötött, és háromszor körbejáratta velük a piacot. A kő hordozásával eredetileg a rossz életű házasságokat büntették, elvétele szitkozódók büntetésére is alkalmazták, ahogyan azt az alábbi, 1633. október 31-én hozott ítélet is bizonyítja: „Kőműves Mihályné Tordai Kathának Isten ellen való szitkai, becstületes városunk előljárói ellen való mocskos, illetlen beszédi világossághra jövén bőségesen az tanúk által. Azért törvénye lön ilyen: noha meghérdemlette volna, hogy nyelvéből kimecettek volna, de az becstületes tanács ennyiben mitigála, az eperjesi követ hordozza meg, az pelengér alatt meghveretessék, és in perpetuum az várostul arceáltassék. Úgy lött, és soha ide nem szabad lakni.” 283-as leltár, 3. sz., 223.

¹⁶² 283-as leltár, 3. sz., 77, 122–123.

¹⁶³ Uo. 290.

¹⁶⁴ Uo. 309–313; Más városokban is találkozunk hasonló helyzettel. Lőcsén 1628-ban Gniesner Illés lelkész prédikációjában a városvezetést tolvajtársulatnak, szeretetet nem ismerő törvénykovácsolóknak nevezte, töviskoszorúhoz, irigykedő ebekhez hasonlította. Másnap már szavai visszavonására és bocsánatkérésre kényszerült. Lásd Demkó Kálmán: *A felső-magyarországi városok életéről a XV–XVII. században*. Bp. 1890. 40.

¹⁶⁵ 283-as leltár, 3. sz., 395.

¹⁶⁶ Uo. 398–399.

szabadságtalanságát, hogy híre legyen, hogy az bányai papoknak követ tött az bányai tanács az szájában, hogy őkegyelmek nem mernek dorgálódni”. A tanács nem volt hajlandó elengedni, 25 forint segítséget utaltak ki számára.¹⁶⁷

Összegzés

Nagybánya önkormányzata a város privilégiumai alapján fejlődött ki, mely kiváltságokat a polgárok foggal-körömmel védelmeztek. A város élén a bíró állt, aki egyben a 12 tagú belső tanács elnöke is volt. Az első két esküdt a főpolgári rangot viselte, szükség esetén a bírót helyettesítették. A belső tanács a 60 fős külső tanácsból egészült ki. Ez utóbbi öt 12 fős csoportra oszlott. A polgárok kötelező módon részt kellett vegyenek a város vezetésében. A köztisztviségek visszautasítása nagy összegű pénzbüntetést vagy száműzetést vont maga után. A bíró, az esküdtek és a községbeliek fizetése nem volt nagy, ezért adókedvezménnyel, adómentességgel és természetbeni juttatásokkal igyekeztek vonzóbbá tenni ezeket a hivatalokat. A 17. század végétől egyre hangsúlyosabbá vált az uralkodói beavatkozás a város belügyeibe. Az évenkénti tisztújításokat királyi biztosok irányították, akik kikényszerítették, hogy a bíró katolikus legyen. Eleinte megelégedtek annyival, hogy a szenátusba néhány katolikus esküdtet válasszanak, a 18. század közepére azonban az egész belső tanács katolikussá vált.

The Structure of the Local Government of Nagybánya (Baia Mare) in the 16th-18th Centuries

Keywords: Nagybánya (Baia Mare), local government, judge, jurors, inner council, outer council

The aim of the study is to present the structure of the local government of Baia Mare. During the 16th–18th centuries the free royal mining town of Baia Mare was led by an inner and an outer council. The outer council was made up of sixty members. They elected the judge and the twelve jurors of the inner council. The first and the second juror were called consul jurors, they acted as the judge's substitutes. From the end of the 17th century the central power was trying to narrow the self-government of the town.

¹⁶⁷ Uo. 483.

Gesztelyi Hermina

Bethlen Kata templomi adományai

„De adott ez özvegy Jésusa számára.
Erdélyben két tíznél többnek adakozott,
Magyar országra-is jósága ki hatott.”¹

A Bethlen Katához köthetően fennmaradt textíliák, ötvösmunkák és ónedények vizsgálata terén komoly eredményeket tud felmutatni a kutatás, mindenekelőtt a művelődés- és művészettörténet, valamint a néprajztudomány felől közelítve. E téren is kiemelkedik Palotay Gertrúd tevékenysége, aki 1940-ben *Árva Bethlen Kata fonalas munkái* címmel eddig legátfogóbban foglalkozott a református patróna textíliáival.² Gyűjtésének és az írott forrásokat is – elsősorban Bethlen Kata leveleit – felhasználó munkájának köszönhetően pontos és részletes leírást kapunk azokról a csak feljegyzésekből ismert darabokról is, amelyek mára feltehetően megsemmisültek. A 2000-es évek elején egy nagyszabású munka keretében a Küküllői Református Egyházmegyében folytatott gyűjtések adtak teljes körű képet a területi templomi adományairól, köztük a Bethlen Katához köthető darabokról is.³ Ebből a négykötetes kataszterből tehát már nemcsak a textíliákról értesülhetünk, hanem a fémtárgyakat is számba vették, s alapos tanulmányokkal egészítették ki a közzétett templomi felszerelések katalógusát. Hasonló munka a Tiszántúli Református Egyházkerület kiadványa *A magyar református gyülekezetek templomai, felszerelési tárgyai, könyv- és iratanyaga* címmel, amely a Református Egyház Javainak Tára sorozat köteteként jelent meg.⁴ Ilyen irányú munkák jelenleg is zajlanak, így az sincs kizárva, hogy még előkerülhetnek Bethlen Katától fennmaradt, elveszetteknek hitt adományok. Tonk Sándor így fogalmazott: „Hálás feladat lenne egybegyűjteni és feldolgozni azokat az Erdély-szerte ma még föllelhető úrasztali terítőket, hímzéseket, fonalas munkákat, melyek valamilyen módon Bethlen Kata nevéhez kapcsolódnak. Folytatni azt a munkát, melyet igen eredményesen végzett a két világháború között Palotay Gertrud.”⁵

Az ötvösmunkák és ónedények esetében a református patrónára koncentráló, Palotay munkáihoz hasonló rendszeres kutatásra eddig nem került sor. A 20. század elején még olyan yira nem mérték fel a klenódiumokat egyik felekezetenél sem, hogy az unitárius egyházra

Gesztelyi Hermina (1990) – irodalmár, egyetemi tanársegéd, Debreceni Egyetem, Debrecen, hermina.gesztelyi@gmail.com

A kutatást a Reformáció Emlékbizottság nevében az Emberi Erőforrások Minisztériumának EGYH-REB-15-KUT-0019 azonosítószámú pályázata támogatta.

¹ Bod Péter: *Tiszta, fényes, drága bíbor*. Kvár 1762. C6v–C7r.

² Palotay Gertrúd: *Árva Bethlen Kata fonalas munkái*. Kvár 1940. (Erdélyi Tudományos Füzetek 117)

³ *A történelmi Küküllői egyházmegye egyházközségeinek történeti katasztere*. I–IV. Szerk., s. a. r., bev., jegyz. Buzogány Dezső, Kovács Mária Márta, Ósz Sándor Előd, Tóth Levente, tanulmányok Horváth Iringó, Sipos Dávid. Kvár 2008–2012. (Fontes Rerum Ecclesiarum in Transylvania). A továbbiakban *Kataszter*.

⁴ *A Magyar Református Egyház Javainak Tára. A magyar református gyülekezetek templomai, felszerelési tárgyai, könyv- és iratanyaga*. I. Szerk. P. Szalay Emőke. Debrecen 2015.

⁵ Tonk Sándor: *Árva Bethlen Kata írása és kora*. Kvár 1998. 21.

vonatkozóan Kelemen Lajos ezt írta 1910-ben: „Ha ezt összes egyházainkra megtennők, a leírásokat, a klenodiumok képeit és felíratait albumban közölnők, úgy ezen a téren megelőzhetnők az összes többi magyar egyházakat.”⁶ Az 1930-as évek elején a református egyház képviselőjében Debreczeni László és Darkó Ákos hozzáfogott a műemlékek és -tárgyak feltérképezéséhez, megőrkítéséhez, így Bethlen Katával kapcsolatban a legtöbb darabot a Darkó–Debreczeni-gyűjtésből ismerjük, amely koncepcióját és méreteit tekintve akár a küüllői kataszter előzményeként is felfogható. Az ennek eredményeként létrejött gyűjtemény az Erdélyi Református Egyházkerület Kolozsvári Gyűjtőlevéltárában található, *Darkó–Debreczeni gyűjtemény* G 1 jelzet alatt.⁷

Bethlen Kata esetében a klenódiumokról való ismereteink igen esetlegesek, gyakran csak az adományozás tényéről tudunk, ám e tekintetben is sok a pontatlan közlés. A jelen dolgozatban közzétett táblázat tehát arra vállalkozik, hogy összesítse és rendszerezze azon templomi adományokat (legyen szó textíliáról vagy fémtárgyakról), amelyek aktuális ismereteink szerint materiálisan és – olykor kizárólag – írásos forrásban fellelhetők, és a református patrónához köthetők. Így elsődlegesen egységes képet kíván adni a Bethlen Kata által ajándékozott templomi felszerelésekről, további kutatások kiindulópontjául szolgálva ezzel. A szakirodalomban nagyrészt már megjelent, szétszórt közlések egységbe rendezése, autopsziával történő megerősítése és a leírások közreadása tehát alapvető célja a publikációnak. Ez az elgondolás húzódik meg a táblázatos forma mögött is, amely a lehetőségekhez mérten pontos leírásokkal és forrásmegjelöléssel igyekszik támpontokat adni. Az első oszlopban feltüntetett sorszámokban a római szám az adomány típusára utal (vagyis az I-es a fonalas munkákat, a II-es a fémtárgyakat jelöli), az arab szám pedig ezen belül az egyes tételeket jelenti. Ezúton szeretném megköszönni a szakmai lektorálást Horváth Iringó és Kovács Mária Márta művészettörténészeknek, akik a textíliák, illetve az ötvösmunkák és ónedények szakavatott ismerőiként a küüllői kötetek vonatkozó tanulmányait írták, valamint G. Szabó Botondnak és P. Szalay Emőkének is. A mellékelt térképen az adományok térbeli eloszlása követhető nyomon, Bethlen Kata összesen kilenc település református eklézsiáját látta el úrasztali felszereléssel Magyarországon és Erdélyben.

A már ismertetett átfogó és rendszerező gyűjtéseken kívül az egyházi leltári, városi és vizitációs jegyzőkönyvi bejegyzések szolgálták forrásként, hiszen ezek rögzítették az adományozást. Minden más esetben a szakirodalmi közléseket vettük át. Az összes kézirat és szakszöveg leírását közreadjuk az adott darabról, kivételt jelent természetesen, ha nem szerepel pontos ismertetés az adományról. Ugyanígy jeleztük a ma is meglévő textíliák és klenódiumok esetében, ha személyesen is sikerült megvizsgálni őket, ez igaz a Fogarason, Olthévízen és Debrecenben található munkákra. A többi adomány esetében nagyban támaszkodunk a küüllői gyűjtések friss eredményeire, így főként a kataszter vagy Horváth Iringó és Kovács Mária Márta közlése alapján tüntettük fel, ha ma is megtalálhatóak. A gyulafehérvári darabokat leszámítva az összes máig fennmaradt úrasztali felszerelést autopszia erősíti.

⁶ Kelemen Lajos: *Bevezetés. = Unitárius egyháztörténeti adatok (1619–1866). A Széki gróf Teleki-nemzetség maros-vásárhelyi levéltárából*, Szerk. és kiad. Biás István, bev. Kelemen Lajos. Maros-vásárhely 1910. X.

⁷ Az anyagot Markos András és Kiss Ágnes rendezte össze az 1970-es évek elején. Lásd Markos András – Kiss Ágnes: *A Darkó–Debreczeni gyűjtemény leltára és mutatója*. Kvár 1971 (gépirat). http://adatbank.transindex.ro/inchtm.php?akod=405#g_1 (Letöltés ideje: 2016. április 27.)

Minden tételnél jeleztük azon adományok sorszámát, amelyekkel egy időben került a gyülekezet tulajdonába.

Az évszámok esetében az adományozás dátumát tüntettük fel, bár nem minden esetben lehet pontosan meghatározni, hogy mikor került a templomi felszerelés az eklézsia tulajdonába. A Fintaházára került ezüsttányér és aranyozott ezüstpohár ajándékozása 1715-re tehető a szakirodalom és a vizitációs jegyzőkönyv bejegyzése szerint is.⁸ Az olthévízi darabok esetében eligazít minket a *Iubar Solis Iustitiae – Az igazság napjának fénye* című kéziratos gyülekezeti napló.⁹ A *Iubarban* olvasható bejegyzések évszáma az adományozás idejét jelöli, ez alól egyedül az 1725-ben készült fedeles ónkanna és -tányér jelent kivételt, amelyek a kézirat 1727-es megkezdésekor már a gyülekezet tulajdonát képezték. Vásárhelyi János tehát már meglévő felszerelésként írta le a két óntárgyat, így csak a rajtuk található 1725-ös dátumot rögzítette. Ebben az esetben tehát bizonytalan az adományozás éve, az viszont egyértelmű, hogy 1725 és 1727 közé tehető. Az adományozás időpontjaként egyébként az 1725. évet valószínűsíthetjük. Ezt elsősorban nem a fém tárgyak felirata indokolja, hanem az a tény, hogy Bethlen Kata és Teleki József ebben az évben alapította meg az olthévízi református gyülekezetet, amelynek két évvel később Vásárhelyi János lett az első állandó lelkésze. Így feltételezhető, hogy az eklézsia létrejöttének alkalmából ajándékozták a klenódiumokat. A gyulafehérvári darabok esetében a leltári feljegyzés 1735-ös dátuma jelenti a támpontot. A Debrecenbe került templomi felszerelésekkel kapcsolatban pedig a városi jegyzőkönyv közli az 1743-as évszámot,¹⁰ ez tehát nem esik egybe az ötvösmunkák készítésének idejével, amely 1741.

Ezzel szemben a magyarkirályfalvi, fogarasi, zabolai, aldobolyi és lisznyói felszerelések ajándékozásának idejét csak megközelítőleg tudjuk megállapítani. A Magyarkirályfalvára került abrosz esetében azért sem ismerhetjük a pontos dátumot, mert éppen az írásos források hiánya miatt bizonytalan az attribúció, a legtöbb szakirodalomban nem merik kétséget kizáróan Bethlen Katához kötni – noha meggyőzően érvelnek mellett, hogy az ő műhelyéből származik a textília. Palotay már említett tanulmánya a méretben, mintázatban és a technikában tetten érhető egyezések, valamint a K. B. monogram miatt illeszti e darabot Bethlen Kata ismert adományainak sorába, amely ha nem is saját kezével vagy az ő irányításával készült,

⁸ Ezúton köszönöm Ösz Sándor Elődnek, hogy felhívta figyelmemet a Marosi Egyházmegye 17–18. századi összeírásában Bethlen Kata adományára. A Marosi Egyházmegye levéltári anyaga az Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltár Marosvásárhelyi Fiókleveletárában, Matricola, 1685. Vö. Lukinich Imre: *A Bethleni gróf Bethlen család története*. Bp. 1927; Nagy Mózes Erzsébet: *Árva Bethlen Kata koronája*. Debrecen 1939. (Népszerű 9/83); Kelemen Lajos: *Cserey Mihály és Bethlen Kata egyházi adományai*. Erdélyi Múzeum 1989/9, 540–541.

⁹ A napló az Olthévízi Református Egyházközség tulajdona, amelyet a település első református lelkésze, Vásárhelyi János 1727-ben kezdett vezetni, s a soron következő lelkészek is folyamatosan feljegyezték a fontosabb gyülekezeti eseményeket. A továbbiakban: *Iubar*. (A kéziratot Sylvester Ába református lelkésznek köszönhetően tanulmányoztam Olthévizén.) Emellett az olthévízi adományokat a Markos-hagyaték anyagában is rögzítette: *Markos-hagyaték (szürke dosszié)* F11, 2. 1. 4., Erdélyi Református Egyházkerület Kolozsvári Gyűjtőlevéltára.

¹⁰ 1743. évi debreceni városi jkv. 125. I., HBML. A debreceni adományokat feldolgozó szakirodalom: Szücs István: *Szabad királyi Debreczen város történelme, Debreczennek királyi városi rangra emelkedésétől (1693) a mai időkig*. Debrecen 1872; Herpay Gábor: *A debreceni református ispotály története 1529–1929*. Debrecen 1929; Palotay Gertrúd: *A debreceni református egyház régi terítői*. Debreceni Szemle 1936. 84–94.; Zoltai Lajos: *Ötvösök és ötvösművek Debrecenben – Adalékok a debreceni ötvösség történetéhez*. Debrecen 1937.; Takács Béla: *Református templomaink írásztali terítői*. Bp. 1983.; Takács Béla: *Ötvösművek a Debreceni Református Kollégium Múzeumában* Bp. 1988. (Évezredek, évszázadok kincsei, IV.)

akkor másolata a református patróna munkáinak.¹¹ A küküllői gyűjtésben is szerepel ez az abrosz, de egyértelmű forrás hiányában Bethlen Kata neve nincs feltüntetve a kataszterben, az adományozást pedig 1712 és 1714 közé teszi Horváth Iringó.¹² A zabolai textíliát egy 1749-es feljegyzés örökítette meg, ennek autopszia alapján történő megerősítése elengedhetetlen a későbbiekben.¹³ Egy keszkenőt, egy receabroszt és egy kristály poharat ismerünk a lisznyói ekléziából, amelyekkel kapcsolatban annyi bizonyos, hogy az 1736-os vizitáció előtt kellett a gyülekezet birtokába kerülniük. Aldobolyra egy serleget, óntányérokat, valamint egy keszkenőt adományozott Bethlen Kata, amelyek 1739-es készítésük és az 1742-es vizitációs jegyzőkönyvben való megjelenésük között kerülhettek az eklézia birtokába, ennél pontosabban azonban ebben az esetben sem tudunk.¹⁴ Horváth Iringó szóbeli közlése szerint ma is található az aldobolyi templomban egy olyan textília, amelyre illik a 18. századi darab leírása, ám nem bizonyos, hogy ez valóban ugyanaz a munka.

A fogarasi adományok egyedülállósága abban rejlik, hogy noha ma templomi textíliaként használják őket, eredetileg Bethlen Kata menyasszonyi ruhájaként funkcionáltak. Több tanulmány is foglalkozik ezzel a nem szokványos alkotással, F. Dózsa Katalin írása rekonstruálja az átalakítások alapján a feltételezhető ruhadarabot.¹⁵ Éppen ez az eredeti rendeltetés segíti az adományozás idejének körülbelüli meghatározását is, hiszen így Bethlen Kata és Teleki József 1722-ben kötött házassága a *terminus post quem*. Az 1773-as leltári feljegyzés dátumról nem szól, és a bejegyzés évszáma sem jelent támpontot, hiszen ez a fogarasi egyház legrégebbi összeírása.¹⁶ Áttekintve azonban Bethlen Kata többi adományát, annyi megállapítható, hogy a templomi felszerelés elkészülése és ekléziába való bekerülése időben rendszerint nem áll távol egymástól, így ez esetben is az 1720-as években sejtethetjük az adományozás idejét.

Fontos megjegyezni, hogy míg az ötvösmunkák és ónedények esetében egészen biztos, hogy megrendelésre készültek, addig a textíliáknál ez nem ennyire egyértelműen eldönthető. Túlnyomórészt valóban a patróna által készített vagy az ő műhelyéből kikerült, vezetésével létrejött fonalás munkák kerültek az ekléziákba. Ám a magyarkirályfalvi adomány esetében az is lehetséges, hogy Bethlen Kata munkái után másolták. Ez az eset arra is felhívja a figyelmet, hogy olykor joggal kételkedhetünk Bethlen Kata „szerzőségével” kapcsolatban, hiszen lehetőséget adott az utánzásra az is, hogy „Bethlen Kata házában nemcsak több hímzést készítettek egyazon mustra szerint, hanem éveken keresztül is használtak egy mintaképet”.¹⁷ A *Iubarban* olvashatjuk Bethlen Kata egyik, ma már ismeretlen abroszával kapcsolatban,

¹¹ Palotay: *i. m.* 19.

¹² *Kataszter* III. 662–663.

¹³ Serdült Benke Éva: „Isten dicsőségére tsináltatta...” Átalvető 2012. december. 47–50.

¹⁴ *A Sepsi Református Egyházmegye vizitációs jegyzőkönyvei 1728–1790*. Szerk. Buzogány Dezső, s. a. r., bev., jegy., Kolumbán József Vilmos. Kvár 2005. (Erdélyi Református Egyháztörténeti Adatok 3); Kovács Mária Márta: *Kegyszerek a Sepsi Református Egyházmegye gyülekezeteiben*. Református Szemle 2006/2. 204–221; Kovács Mária Márta: *Óntárgyak a Sepsi Református Egyházmegye gyülekezeteiben*. Református Szemle 2006/6. 714–735.

¹⁵ F. Dózsa Katalin: *Árva Bethlen Kata szószéktartója és úrasztali terítője a fogarasi református templomban. = Írott és tárgyi emlékeink kutatója. Emlékkönyv Bánkúti Imre 75. születésnapjára*. Szerk. Mészáros Kálmán. Bp. 2002. 221–248.

¹⁶ Kóváriné Fülöp Katalin: *Árva Bethlen Kata fogarasi terítőjének néprajzi vonatkozásai. = A debreceni Déri Múzeum évkönyve 1992–1993*. Szerk. Gazda László, Módy György. Debrecen 1994. (A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai LXX.) 312.

¹⁷ Palotay: *i. m.* 18.

hogy „maga tulajdon kezével varrott”. Ám ezek a megjegyzések sem jelentenek feltétlenül támpontot, ugyanis Cordula Bischoff 17–18. századi nyugat-európai, női uralkodókhöz köthető textilmunkákról szóló tanulmányából kiderül, hogy a korabeli leírások mindig a sajátkezesítést hangoztatták egy textília esetében. Ha akár csak egyetlen részlet is egy nemesi nő kézjegyét viselte, akkor már az egész darabra érvényesen jelentették ki, hogy tőle származik.¹⁸ Úgy tűnik azonban, hogy a „maga tulajdon kezével varrott” a „von der Fürstin verfertigt” és a „by own hand” kifejezések inkább toposzként hagyományozódtak egy-egy textília esetében. Ebben az eljárásban a kora újkori levelezésekben már régóta ismert gyakorlat fedezhető fel, amikor is az íródeák által lejegyzett írást saját kézjegyével hitelesíti a diktáló. (Bethlen Kata fennmaradt levelei között is többségben vannak azok, amelyeknél csak az aláírás autográf.) Ám annak megállapítása, hogy valóban a református patróna maga vagy valamelyik hímzője készítette a textíliát, azért nem tűnik kiemelkedően fontosnak, mert mindenképp hozzá kötődik, az ő monogramjával került a templom terébe. Ahogyan Palotay fogalmaz: „mégis ő viseli valamennyiért a művészi felelősséget és ő érdemli ki velük csodálatunkat és elismerésünket”.¹⁹

A Bethlen Katához köthető textil-, ötvös- és ónmunkák eddigi kutatásai szűkebb, elsősorban művészettörténeti vagy néprajzi irányultságúak voltak, illetve a patrónai tevékenységét illusztrálták ezekkel, s kevésbé tudott érvényesülni egy interdiszciplináris, kultúratudományos megközelítésmód, amely a társadalomtörténeti és reprezentációs kontextus figyelembevételével értelmezné az adományokat. Ehhez nélkülözhetetlen a szövegek és a templomi adományok, illetve más kézimunkák együttes értelmezése, ahogyan például Susan Frye *Pens and Needles* című munkájában is hangsúlyozza: a kora újkori szövegek és a fonalas munkák egyaránt önkifejezési módok, amelyek segítségével az egyéni identitást lehet megjeleníteni és ezáltal megszilárdítani.²⁰ Jelentést tulajdonít a megjelenített témának, anyagnak, technikának. Noha nem a szövegek és szövegek relációjában, de a textilkészítés kulturális jelentését és jelentőségét értelmezi a már idézett Cordula Bischoff a 17–18. századi arisztokrácia körében – mindenekelőtt reprezentációs szempontból.²¹ Már magának a hímzésnek mint történetileg kialakult hagyománynak a figyelembevétele is olyan kontextust teremt az egyes darabok elemzéséhez, amely képes megmutatni az adományok készítésének és felajánlásának jelentőségét, a kegyességi gyakorlatban betöltött szerepét. Jelen közlés az ilyen irányú vizsgálódásokhoz is inspirációt kíván nyújtani.

¹⁸ Cordula Bischoff: „mit eigener Hand genähet...“ *Zur Funktion textiler Handarbeiten von Fürstinnen im 17. und 18. Jahrhundert.* = *Visuelle Repräsentanz und soziale Wirklichkeit.* Hrg. Christiane Keim, Ulla Merle, Christina Threuter. Herbolzheim 2001. 37–52.

¹⁹ Palotay: *i. m.* 23.

²⁰ Susan Frye: *Pens and Needles. Women's Textualities in Early Modern England.* Pennsylvania 2010. 1–29.

²¹ Bischoff: *i. m.* 37–52.

Bethlen Kata templomi adományai

I. Fonalas munkák		Megjegyzés
Tétel	Lefrás, forrás és szakirodalom	
	Magyarkirályfalva, 1712 és 1714 között	
I/1. táblás receabrosz	<p>„185/172 cm. 13 rece és 12 lengyolcs mezőből álló abrosz. A rece mezőkben az evangélisták jelvényei neveikkel (3-3), középen pedig az Agnus Dei; valamennyi recébe »KB« betűk be- szöve. Az abrosz szélein csipke.” (Darkó–Debreceeni 1937. 0069.)</p> <p>„A receptáblák nemcsak méretben (30x30 cm) azonosak a hévízi, debreceni és gyulafehérvári abroszok receptábláival, hanem mintázatuknak minden egyes kis részlete is mintha ezeknek hű másolata lenne. Különösen feltűnő ez olyan, általában nem mondható szabálytalanság tekintetében, mint amilyen Lukács evangélista nevének magyaros írásmódja. A 13 receptábla is azonos módon van patyolatokkal váltakozva összeillesztve, mint az előbb leírtaknál lát- tuk. Középen itt is az Agnus Dei szerepel. Ha mindehhez hozzávesszük, hogy a belehímzett K. B. betűk is az azonoság mellett szólnak, bizonyára eléggé meglepetésszerűnek tekinthetjük.” (Palotay 1940. 19.)</p> <p>„Az őrvasorai abrosz anyaga táblákra szabott fehér lenvászon, a 12 vászonmező közé 13 fé- hér lenfonalból készült receptáblát illesztettek, majd karéjos szélű, vert csipkével szegélyezték. A középső receptáblán Isten báránya-ábrázolást látunk, a többi a négy evangélista szimbóluma és neve díszíti. Valamennyi receptáblán a K. B. monogrammal találkoznak.” (Kataszter, III. 662–663.)</p>	<p>Debreceeni még küllőkirályfalvi adomány- ként írta le. A szakirodalom technikája, anyaga és mintavilága, valamint a K. B. monogram miatt köti Bethlen Katahoz, ám erre egyértel- mű forrásunk nincs. Magyarkirályfalván ma is meglévő darab. Autopszia: Horváth Iringó.</p>
	Fogaras, 1720-as évek	
I/2. szöszék- takaró	<p>„Prédikáló Székre való Sárگا Selyem tafóta virágokra varrott Takaró.” (1773-as leltári feljegyzés)</p> <p>„Mindkét terítő narancssárga selyemből való, arany szalaggal szegve. A szöszektartó téglalap- alakú, s fedő oldalán egy keskenyebb rész szalaggal elválasztódik a főbitőtől. Ez a keskeny rész borítja a szöszök korlátját [...] Eredeti rendeltetését a szöszektartóba hímzett két medaillon látszik felfedni. Ezeknek egyikében a széki gróf Teleki, másikában a bethlemi gróf Bethlen család címerét látjuk, s a virágkoszorún kívül eső karikában a TELEKI JOSEF és BETHLEN KATA nevei olvashatók.” (Palotay 1940. 20.)</p>	<p>Az 1773-as leltári feljegyzést Palotay idézi. Autopszia: Gesztelyi Hermína.</p>

I. Fonalas munkák		Megjegyzés
Tétel	<p>Leírás, forrás és szakirodalom</p> <p>„A lelár tehát egy szőszéktakarót és egy úrasztali terítőt említ, mindkettő taftból, azaz lágy, puhaesű, selyemből készült. [...] Mindkét terítő dohányszínű selyemből való, arany szállal himzett skófiomos vertesipkével szedve. Az asztalterítő kerek lapja körül – ugyanazon anyagból – széles fodor esik alá. A terítőkön feltűnik néhány szerkezeti varrás, jól látható, hogy egyes himzészíztés – a varrás mentén – szét van vágva. Ez arra utal, hogy a himzett selyem valamikor más célra készült, s csak utólag alakították át templomi térítőkké. Eredeti rendeltetését a szőszéktakaróra himzett két medallion magyarázza. Az egyikbe a széki gróf Teleki, a másodikba: bethleni gróf Bethlen család címerét himezték, s a virágkoszorún kívül eső karkában Teleki József és Bethlen Kata nevei olvashatók.” (Kövárné Fülöp 1994. 312–313.)</p> <p>„A szőszéktartó és az úrasztali terítő aránysárga, vízmintás vászonkötéses taftselyem (franciául moire, régi szép nevén habosselyem) alapon színes selyemszállal túnyomórészt laposöltéssel, illetve tüftetéssel naturalis virág-, állat- és embermintákkal kivarrott. Drapp lenvászon bélesével együtt himzett. A téglalap alakú szőszéktartó hossza felül 233,5 cm, alul 229 cm, szélessége 131 cm. Mindkét darab több kisebb részből van összeállítva, némelyik rész láthatóan már az eredeti ruhám is a selyemszéléknek megfélelően összeállított, más darabok pedig az eredetiből kivágyva, érezhetően azt a főkvest fejezik ki, hogy minden rész himzett legyen.” (F. Dózsa 2002. 224–225.)</p>	
I/3. úrasztal-takaró	<p>„Úr-Asztalára való Sárga Selyem virágokra varrott tafota Kerek Szép Abrosz.” (1773-as leltári feljegyzés)</p> <p>„Az asztalterítő kerek lapja körül – ugyanazon anyagból – széles fodor esing alá.” (Palotay 1940. 20.)</p> <p>„mindkettő taftból, azaz lágy, puhaesű, selyemből készült. [...] Mindkét terítő dohányszínű selyemből való, arany szállal himzett skófiomos vertesipkével szedve. Az asztalterítő kerek lapja körül – ugyanazon anyagból – széles fodor esik alá. A terítőkön feltűnik néhány szerkezeti varrás, jól látható, hogy egyes himzészíztés – a varrás mentén – szét van vágva. Ez arra utal, hogy a himzett selyem valamikor más célra készült, s csak utólag alakították át templomi térítőkké.” (Kövárné Fülöp 1994. 312–313.)</p>	<p>Az 1773-as leltári feljegyzést Palotay idézi, Kövárné Fülöp Katalin pedig nagyban támaszkodik Palotay leírására. Autopszia: Gesztelyi Hermina.</p>

I. Fonalas munkák	
Tétel	Megjegyzés
<p>Leírás, forrás és szakirodalom</p> <p>„A terítő szélei karéjosan eldolgozottak, vörös alapon ezüstszíni áttört selyemszegéllyel. A terítő felső harmadát kopott, oxidálódott aranycsipke díszíti, de ott nincs elvágyva. Kör alakú, 112,5 cm-es átmérőjű belső részét egy lazán ráncolt fodor veszi körül, melynek hossza 30 cm, összesen tehát 142,5 cm az átmérője, a kerülete pedig 349 cm. A kört aranycsipke szegélyezi. Mindkét darab több kisebb részből van összeállítva, némelyik rész láthatóan már az eredeti ruhán is a selyemszéléknek megfelelően összeállított, más darabok pedig az eredetiből kivágyva, érezhetően azt a törekvést fejezik ki, hogy minden rész himzett legyen.” (F. Dózsa 2002. 225.)</p>	
Olthévíz, 1725–1727	
<p>I/4. abrosz</p> <p>„Egy gyotyes abroszt, mely köröskörnyül és a közepin két renddel sok szintű selyemmel és arany fonallal varrott virágágakkal meg vagyón cifrázva, a széle karmasin-selyemmel hányva” (Lubar 1727. 40.; Palotay 1940. 11.)</p>	<p>Az első olthévízi lelkész, Vásárhelyi János összeírásából ismert darab. Palotay a Lubar leírását idézi. L.d. még II/3, II/4, II/5.</p>
<p>I/5. asztal- keszkenő</p> <p>„Egy ptyolatot asztal-keszkenőt, melynek körülötte vagyón egy tenyérnyi szélességű fejtér kötés” (Lubar 1727. 40.; Palotay 1940. 11.)</p>	<p>Az első olthévízi lelkész, Vásárhelyi János összeírásából ismert darab. Palotay a Lubar leírását idézi. L.d. még II/3, II/4, II/5.</p>
<p>I/6. sző- nyeg</p> <p>„Találtam egy asztalra való dufla szőnyeget is.” (Lubar 1727. 41.; Palotay 1940. 11.)</p>	<p>Az első olthévízi lelkész, Vásárhelyi János összeírásából ismert darab. Palotay a Lubar leírását idézi. L.d. még II/3, II/4, II/5.</p>
Olthévíz, 1733	
<p>I/7. táblás receabrosz</p> <p>„Egy táblás drága abroszal, melyben húsztábla vagyón, azaz öt rend tábla, minden rendben négynégy tábla, a mely tábláknak szelylei potyolatból vagyónak azoknak középei recezből, a melyeknek pedig szelylei recezék, középei potyolat. A receze sárgával és fejtérrel vagyón töltve, a potyolat részek pedig szép mesterséggel kűlömb-kűlömb szintű selyemmel arany és ezüst fonallal vagyónak megviragolva.” (Lubar 1733. 77.; Palotay 1940. 12.)</p>	<p>Az 1733-as feljegyzésből ismert darab. Palotay a Lubar leírását idézi. L.d. még II/6.</p>
<p>I/8. kesz- kenő</p> <p>„Egy potyolatot asztal-keszkenővel, melyben négy nagy tiszta arany fonalból varrott virág, és ugyan annyi kisebb találtatik, a széle arany galandba vagyón bészegve.” (Lubar 1733. 77.; Palotay 1940. 12.)</p>	<p>Az 1733-as feljegyzésből ismert darab. Palotay a Lubar leírását idézi. L.d. még II/6.</p>

I. Fonalas munkák		Megjegyzés
Tétel	Leírás, forrás és szakirodalom	
Olthévíz, 1735		
I/9. szőnyeg	„szép mesterséggel maga tulajdon kezével varrott asztali szőnyeggel (melyben vagyon két kerekén varrott ablakban metszött fekéiével kígyó címer)” (Iubar 1735. 87.; Palotay 1940. 14.)	Az 1735-ös feljegyzésből ismert darab. Palotay a Iubar leírását idézi. L.d. még II/8.
I/10. keszkenő	„Egy igen jeles mesterséggel készített keszkenőt, melynek a közepin vagyon egy karmasin szín selyemből kötött ezüst és arannyal töltött Bárány formát mutató Tzimer, keresztes zászlót tartván illyen két betűvel B. K., a körül vagyon fehér patyolat közé két rendel foglaltatott ugyan karmasin szín selyemből kötött ezüst s arannyal töltött retze ket renddel.” (Iubar 1735. 87.)	Autopszia: Gesztelyi Hermina. L.d. még II/8.
	„95/93 cm. Recéből és tüllszerű patyolatból összeállított terítő. A hálózat karmazsin selyem. Kítrőlés arany és ezüst skófiúm. A külső csik dusabban van töltve bár azonos a belsővel. Renszansz jellegű. A közép mezőn az Agnus Dei a kehellyel és BK monogrammal. Alatta és előtte virágos fá.” (Darkó–Debrezzeni 1937. 122.)	
	„95×95 cm, alapanyaga igen finom, áttetsző vászon, a két recesík, valamint a középső tábla hálólappja borvörös selyemből készült, melyre mintázata arany és ezüst fonállal himzett. A zászlós báránynak a képen sötétebbnek látszó részeit szövöttes öltéssel (a külföldi szakirodalomban »Stöpfstich« »point de toile« néven ismert technikával) dolgozták, a háló kockáit mindkét irányban átvarrva, míg a világosabbnak látszó, a szélek felé eső felületek: a zászló, a bárány farka, lábai, stb. fűző-öltéssel »point de reprise«) vannak egyirányban átvarrva. A betétsík és a szegélycsipke fonala, technikai kivitele a középső táblával azonos, a képen is észlelhető fonaskülönbség onnan ered, hogy a betétsík nagyobb lyukú recéből készült, mint a szegélycsipke, a kitöltése ritkásabb, mint a szegélyé.” (Palotay 1940. 14–15.)	
I/11. táblás receabrosz	„Egy abrosz, melyben vagyon tizenkét patyolatból való táblák közé elegyített karmasin szín selyemből kötött fehér tézmával töltött retzeből álló, hároma bárányt tize egy egy feju sasz mutató, tizen három tábla mindenik magában, e két betűt viselven B. K. és egészszen környül vétetven karmasin szín selyemből fejer tézmával kötött tispkével.” (Iubar 1735. 88.)	Autopszia: Gesztelyi Hermina. L.d. még II/8.

I. Fonalas munkák		Megjegyzés
Tétel	<p>Leírás, forrás és szakirodalom</p> <p>„150/150 cm. 13 rece és 12 gyolcs mezőből összeállított abrosz szegélyén csipkével. A recék hálója karmazsin selyem, kitöltésük fehér (lapos) és krém (hálózott). A középső az Agnus Dei-t ábrázolja a többi pedig az evangélisták jelképeit (négy: Márk, négy: János, 2 Máté és 2 Lukács), melyeknek mondat szallagjain [sic] S MARCUS, S LUKACS, S IOHANNES, S MATHEUS, feliratokkal. Mindenkiben BK monogrammm [sic], kivéve az Agnus táblát, hol azonban egy kehely van a bárány lábánál. Szegélyén karmazsin csipke apró fehér betétekkel és crezéssel.” (Darkó–Debrezemi 1937. 122.)</p> <p>„a (150×150 cm nagyságú) abrosznak ugyanilyen borvörös selyemből készült recetábláit nem arany- és ezüstfonállal, hanem csupán sárga selyemszállal és fehér pamuttal varrták ki. Előbbivel a szövőörléses, utóbbival a fűzőöltéses felületeket töltötték ki. Az abrosz középső recetáblájának mintája azonos a keszkenőjével: Isten bárányát, az Agnus Dei-t, ábrázolja. E Krisztus-szimbólum körül az evangélisták jelképeit helyeződnek el a többi recetáblán, amelyek közül kettő Máté, négy Márk, kettő Lukács és négy János evangélista jelképeit mutatja. Mindenik alak feliratszalagot tart, amelyen az illető evangélista neve olvasható, s annál különösebb, hogy a leltárkészítő pap csak bárányt és egyfejű sast vélt bennük felismerni. [...] A középső recetábla kivételével, mindmiken ott látjuk az ajándékozó nevének kezdőbetűit: B. K. [...] Az abroszt – a kor stílusának, kézimunkadivatjának megfelelően – vetélt (vert) csipke szegélyezi.” (Palotay 1940. 15.)</p>	
I/12. kesz- kenő	<p style="text-align: center;">Gyulafehérvár, 1735</p> <p>„megírt abroszhoz hasonló kisebb abroszt bárány Czimer a közepin” (1735-ös leltári feljegyzés)</p> <p>„Égy 83/85 hasonló összeállítású terítő, receze csak a közepén van »Agnus Dei«. Körötte még egy sáv. Szélén csipke.” (Darkó–Debrezemi 1930. 194.)</p> <p>„Az abroszhoz itt is keszkenő tartozott, mégpedig vele azonos anyagú és színézésű. Közép-ső recetáblájának mintája azonos a hévízi keszkenőével, betétsíkja keskenyebb, egyszerűbb mintájú füzér. Keskeny vetélt csipke foglalja be körös-körül a keszkenőt.” (Palotay 1940. 17.)</p>	<p>Az 1735-ös leltári feljegyzést Palotay idézi. Gyulafehérváron ma is meglévő darab.</p>

I. Fonálás munkák		Megjegyzés
Tétel	Leírás, forrás és szakirodalom	
I/13. táblás rece abrosz	<p>„edj asztralra való abroszt, melyen is külömb-külobm féle selyemmel s arany fonállal varrott tustura való aranyos és ezüstös Tabirof” (1735-ös leltári feljegyzés)</p> <p>„Egy 145/145 zöldes barna hálójú, arany és ezüst skófum töltésű recekockákból és később újított kékes szürke (...) kockákból álló abrosz. A recén az evangélisták jelképei (mint Óralj boldogfalván!), mindegyik 3 sor, legközelepen csak sávok (rece). Árva Bethlen Kata 1764 [sic!] adta.” (Darkó–Debrecezen 1930. 194.)</p> <p>„Az abroszon itt is pontosan ugyanazokat az evangélista-jelképeket láthatjuk a recekockákba hímelve, mint amilyenekkel Olthévízen ismerkedtünk meg. Számuk is azonos. Csupán a középső, zászlós bárányt mutató recetábla hiányzik. Helyébe itt – kissé megokolatlanul – öt keskeny rececsipke-csíkot varrtak betétszerűen az anyagba. [...] Itt szürkéskek selyem-táblák váltakoznak zöldesbarna selyemfonalból készült recetáblákkal, amelyekre arannyal és ezüsttel varrták ki a mintát. [...] Szegélycsipke helyett itt csupán keskeny tűzött csipke foglalja be az abroszt. A recekockákban megtaláljuk az ajándékozó nevének kezdőbetűit: az A. és B. betű egyik szára közös, s utóbbiban a K. betű két szárát is belehelyezték.” (Palotay 1940. 16–17.)</p>	<p>Az 1735-ös leltári feljegyzést Palotay idézi. Debrecezen közlésének dátuma nem lehet helyes, hiszen Bethlen Kata ekkor már öt éve halott volt, nem tudni, mi alapján állapította meg az 1764-es évszámot. Gyulaféhváron ma is meglévő darab.</p>
Lisznyó, 1736 előtt		
I/14. rece-abrosz	<p>„Ezzel egy abroszt, mely réceből, gyolcsból álló ezüst és arany fonallal külömb-külobmbőle selyemmel ékes virágokkal varrott.” (A Sepsi Református Egyházmegye, 2005. 157.)</p>	<p>Az 1736-os vizitációs bejegyzésből ismert darab. Horváth Iringó felmérése szerint ma Lisznyón nem őriznek régi textíliát. L.d. még II/9.</p>
I/15. keskenő	<p>„E mellett egy fátjol kús ruha, melynek körülíékes virágon szótt ezífrázott retze, szép fejíér körül varrva.” (A Sepsi Református Egyházmegye, 2005. 157.)</p>	<p>Az 1736-os vizitációs bejegyzésből ismert darab. Horváth Iringó felmérése szerint ma Lisznyón nem őriznek régi textíliát. L.d. még II/9.</p>

I. Fonalas munkák	
Tétel	Megjegyzés
Lefrás, forrás és szakirodalom	
Aldoboly, 1739 és 1742 között	
I/16. keszkenő	<p>„egy kék-sárga fejér selyemmel kockáson kötött fejér ptyolatat keszkenőt, in aeternam memoriam”, (A Sepsí Református Egyházmegye, 2005. 29.)</p>
Debrecen, 1743	
I/17. keszkenő	<p>„Vagyon ezen ezüst edényekkel egy abrosz és egy keszkenő ptyolatból, mind a kettőnek a középin és körös környül a szélin karmasin színü selyembül szótt recze, fejér és sárga selyemmel ki varva” (debreceni városi jegyzőkönyv, 1743. 426.)</p> <p>„Ezen ezüst edényekkel egy abrosz és egy keszkenő, és körös-körül a szélén karmaszin szín selyemből szótt recze fehéj és sárga selyemmel ki varva; s mindezek az ispotályi templomhoz adattak” (Szűcs 1872. 900.)</p> <p>„Fgy abrosz és egy keszkenő ptyolatból, mind a kettőnek középinben és körül a szélein karmaszin színü selyemből szótt recze, fejér és sárga selyemmel ki varva.” (Herpay 1929. 109–110.)</p> <p>„[...] a keszkenő pedig helyborító kendő volt. A 3. ábrán látható keszkenő középinben az abroszénál valamivel nagyobb, de egyébként azonos kivitelű recekocka a zászlós bárányt tünteti fel [...] E keszkenő kerülete dús, de nem súlyos gránátalma-mintás, 20 cm. széles recessipke, melynek színezése, technikája a kockával egyező. A csipke mintája inkább a XVII. század modorára utal: jól tagolt, helyesen elosztott díszítményű, s nincs meg benne korának túlzásúfolt, elaprózott, egymásbatfonódó ágas-bogas összevisszasága.” (Palotay 1936. 85.)</p>
	<p>Az 1742-es vizitációs bejegyzésből ismert darab. Horváth Iringó felmérése és közlése alapján ma öríznek Aldobolyon egy abroszt, amelynek receptáblái kék, sárga és fehéj selyemfonallal készülték, ám nem bizonyítható, hogy ez Bethlen Katától származik. Autopszia: Horváth Iringó. L.d. még II/10, II/11, II/12.</p>
	<p>Szűcs István és Herpay Gábor a városi jegyzőkönyvet idézik – nem egészen pontosan. Kövösriné Fülöp Katalin pedig Herpayra hivatkozik. Nem tudni, hogy Takács Béla mi alapján állapította meg az 1741-es eklézsiába kerülést, esetleg az adományokon lévő dátum indíthatta erre. A keszkenőt a Debreceni Református Kollégium Múzeumában őrzik. Autopszia: Gesztelyi Hermina. L.d. még II/13, II/14, II/15.</p>

I. Fonalas munkák	
Tétel	Megjegyzés
<p>Leírás, forrás és szakirodalom</p> <p>„A debreceni keszkenő középső táblája teljesen azonos mintájú a hévizivel. Itt azonban a keszkenőt is ugyanolyan fonállal hímezték ki, mint a hozzávaló abroszt: fehér és sárga selymfonállal. [...] széles, gazdag mintázatú rececsipke-szegélyének köszöni, s ezért effajta régi munkáink legbessesebbjei közé tartozik. A 20 cm széles csipke ismétlődő gránátalma-mustrájú virágbokrokból tevődik össze.” (Palotay 1940. 18.)</p> <p>„Az abroszt, illetve a terítőt már 1741-ben megkapta az ispotályi gyülekezet, amelynek receptablás díszítményei azonosak voltak a Bethlen Kata által már korábban, az olthévízi, gyulafehérvári, magyar királyfalvi eklézsiának adományozott abroszok mintáival. [...] Tehát az abroszt mintegy 20 cm szélességben gránátalmákból, stilizált virágokból, levelekből alkotott rececsipkés sáv veszi körül. A díszítmények ekru és sárga színű selyemmel vannak a vörös hálóra rádolgozva. A terítő közepén az Agnus Dei áll a keresztes zászlóval, a Bárány előtt kehely rajza látszik. A fehér vászonmezőket itt is fehér bársony helyettesíti és a receptablák alatt vörös selyembélés van.” (Takács 1983. 98.)</p> <p>„Egy abrosz és egy keszkenő patyolatból.” (Kövárné Fülöp 1994. 312.)</p> <p>„Fehér bársony, meggyiros selyem recekockás, fehér és sárga (ma sárga és csaknem mustár-színű) selymfonállal, szövőttés és fűzőlitéssel készült négyzetes, rózsaszín anyaggal bélelt terítő. Közepén 35×35 cm recekockában zászlós bárány, előtte kehely virágos ággal, lába alatt virágos ág: »ABK« monogrammal. A recekockát körülvevő 14 cm széles fehér bársonyesik szélén körben 20 cm széles rececsipke négy sarkában átlósan elhelyezett két kacsából kinövő, szívén áthaladó egy egyenes száron gránátalma két nagy levéllel; mindegyik oldalon egy egyenes száron elhelyezett nagy gránátalmát, a szárból kétoldalt kinövő egy-egy kisebb virágot közrezáró egy-egy ferdén lefelé fordított ívbe hajló szárú nagy gránátalmából, levelekből álló, oldalaként kétszer ismétlődő motívummal. Szélén keskeny cakkos szegélycsipkével.” (A Magyar Református Egyház Javainak Tára, 2015. 225.)</p>	<p>Megjegyzés</p>

I. Fonals munkák	
Tétel	Megjegyzés
I/18.táblás receabrosz	Szűcs István és Herpay Gábor a városi jegyzőkönyvet idézik – nem egészen pontosan. Kövárné Fülöp Katalin Takács Bélára hivatkozik. Nem tudni, hogy Takács Béla mi alapján állapította meg az 1741-es eklézsiába kerülést, esetleg az adományokon lévő dátum indíthatta erre. Palotay Gertrúd leírásának megfelelő állapotban van ma az abrosz, vagyis három darabban található. Ez a magyarázata annak, hogy a Református Egyház Javainak Tára három önálló textiliaként írja le, amelyből kettő teljesen egyezik. Ma ez az abrosz a Debreceni Református Kollégium Múzeumában található. Autopszia: Gesztelyi Hermína. I.d. még II/13, II/14, II/15.
Leírás, forrás és szakirodalom	
„Vágyon ezen ezüst edényekkel egy abrosz és egy keszkenő ptyolatlóbul, mind a kettőnek a közepin és körös környül a szélin karmasin színű selyembül szótt receze, fejár és sárga selyemmel ki varrva.” (debreceni városi jegyzőkönyv, 1743. 426.)	
„Ezen ezüst edényekkel egy abrosz és egy keszkenő, és körös-körül a szélén karmaszin szín selyemből szótt receze fehér és sárga selyemmel kivarrva; s mindezek az ispotályi templomhoz adattak.” (Szűcs 1872. 900.)	
„Egy abrosz és egy keszkenő ptyolatlóbul, mind a kettőnek közepiben és körül a szélein karmaszinszínű selyemből szótt receze, fejár és sárga selyemmel kivarrva.” (Herpay 1929. 109–110.)	
[...] az abrosz 13 dbt egyenlő nagyságú recekokából van olyképpen összeállítva, hogy 2 – 2 rececoka közé, mindkét irányban, sakkáblaszertűen, mindig egy vele egyenlő nagyságú vásonkocka ékelődik. A szabályos négyszögekből összerakott terítő így maga is négyszögletes. A recekokák hálójá meggyipros selyemből készült. Annak ellenére, hogy a háló meglehetősen nagylyukú, a díszítmény rajza igen finom és dús részletezésű. Minden recekokába egy-egy szimbolikus alak: az evangélisták jelképe van hímelve; az evangélisták neve a feliratszalagon olvasható. A négyféle díszítmény közül háromon ott látjuk az ajándékozó nevének kezdőbetűit: A. B. K. (Arva Bethlen Kata). A kivarrásra használt selyem közül a képen sötétebbnek látszó: a sárga színű – ma már csaknem mustárszínű –, a világosabb: megsárgult fehér. A sötétebb középrészek ú. n. szövőöttes-öltéssel, a világosabb szélsők, valamint a körvonalak ú. n. fűzött öltéssel készültek. Az abroszt körülvevő keskeny rececsipke színe és technikája a kockákkal azonos, szigorúan mértamias mintája azonban más sfluskörbe tartozik s a pompás terítőhöz mérten kissé igénytelen [...]. Az egykor négyszög alakú abrosz ma két nagyobb hosszúságú és egy kicsiny négyszögű terítőre van szétszabdalva, s az egykori 13 rececoka közül kettő elkallódott. Ugyancsak hiányzik a szegélycsipke két kockaoldali hosszának megfelelő darabja is.” (Palotay 1936. 84–85.)	

I. Fonalas munkák		Megjegyzés
Tétel	<p>Leírás, forrás és szakirodalom</p> <p>„2-2 téglalapalakú, öt-öt recekockából álló területre és egy kis kendőre szabadlál szét, - utóbbi egyetlen recetáblából alakítva. Az eredeti abrosz bizonyára épűgy, mint ikertestvérei, a hévízi és gyulafehérvári abroszok, 13 recekockából állott, amelyek közül kettő sajnálatos módon elkallódott s veszendőbe ment a szegélycsipke két kockaoldal-hossznyi darabja is. A patyolatrészeket szükségességnek vélték fehér bársonnyal helyettesíteni, s [...] alábélelték borvörös selyemmel [...] A debreceni és hévízi abroszok között alig lehetett különbség, mert hiszen a recekockák színezése, mérete s mintázata is teljesen azonos. Ami azonnal szemünkbe ötlök az, hogy a debreceni recetáblákon az A. B. K. betűk vannak a hálóba behímmezve. [...] A debreceni abrosz szegélycsipkéje más, mint a hévízié, amennyiben nem vetélt csipke, hanem rece, mégpedig a hévízi keskeny betétcsíkjához hasonló, de annál egyszerűbb és keskenyebb.” (Palotay 1940. 18.)</p>	
	<p>„Az ispotályi templomnak küldött abroszt 13-13 rece és vörös patyolatábla díszítette. A hálós alapra a négy evangélista nevét, illetve szimbólumát hímizte Bethlen Kata: Mátét az angyallal, Márkot a szárnyas oroszlánnal, Lukácsot a tulokkal, Jánost a sással. Az abrosz közepén lévő kockába az Agnus Dei, Isten Bárányának jelképe került. Az apostolok nevei szalagfóton helyezkednek el, és minden tábla sarkában olvasható az A. B. K. = Arva Bethlen Kata neve. [...] Az abroszt keskeny, selyem vertcsipke szegélyezte.” (Takács 1983. 98.)</p>	
	<p>„Az abroszt, illetve a terítőt már 1741-ben megkapta az ispotályi gyülekezet, amelynek recetáblás díszítményei azonosak voltak a Bethlen Kata által már korábban, az olthévízi, gyulafehérvári, magyarkirályfalvi eklézsiának adományozott abroszok mintáival. [...] Az abroszt 13—13 rece és vörös patyolatábla díszítette. A hálós alapra a négy evangélista neve és szimbóluma került. Közepére az Agnus Deit, Isten bárányának jelképét hímizte. Az abroszt selyemmel varrt, keskeny csipke szegélyezte.” (Kovárné Fülöp 1994. 312.)</p>	

I. Fonalas munkák	
Tétel	Megjegyzés
<p>Leírás, forrás és szakirodalom</p> <p>„Meggypiros selyem recekockás, fehér bársonnyal körülvevett, fehér és sárga (ma sárga és mustárszínű) selyemfonallal, szövöttes és fűzőöltéssel készült négyzetes, rózsaszín anyaggal bélelt kehelytakaró. Középen: »ABK« monogram alatt kiterjesztett szármű szimbolikus alak, elől lebegő szalagon: »S. Matheus« felirattal. Széles bársony csikszegéllyel körülveve.”</p> <p>„Öt darab fehér bársony és öt darab meggypiros selyem, egyenlő nagyságú recekockából álló fehér és sárga (ma sárga és csaknem mustárszínű) selyemfonallal, szövöttes és fűzőöltéssel készült téglalap alakú, rózsaszín anyaggal bélelt, sakktablaserűen összerakott terítő. A nagy lyukú háló díszítményének rajza igen finom és dús részletezésű. Minden recekockán egy-egy szimbolikus állatalak található: a felső két kockában a terítő széle felé néző egy-egy kiterjesztett kétszárnyú »madár«-alak, az alsó sor két szélső kockájában szintén kifelé néző egy-egy szármű állat, egy kiterjesztett szárnyal; az alsó sor középső kockájában a zászlós bárány, mindvégig kockában szalagon felirat: »S Marcus« »S Johannes« »S Lukás« »S Johannes« »S Marcus«; három kockában »ABK« monogram. A terítő három oldalán körülvevő rececsipke szegély színe és technikája a kockáival azonos; szigorúan mértamias mintája azonban más stíluskörbe tartozik.”</p> <p>(A Magyar Református Egyház Javainak Tára, 2015. 225. 226.)</p>	<p>Zabola, 18. század derekán</p> <p>„méltsóságos néhai Sacri Romani Imperii comes Teleki Josef uram házas társa, méltóságos Bethlen Kata asszony ó nagysága conférált ecclesia számára egy abroszt kockákon seljimmel varrottat, melynek kockájának seljem táblájára a 4 Evangélisták czimeretel reá varrottak, igen szép munka.”</p> <p>(1749-es vizitációs feljegyzés)</p> <p>„Felületén tizenhárom lila és aranybarna színű recekocka váltakozik sakktablaserűen patyolatfehér négyzőögekkel. A négyzetekben található minták azonosak az oltéhvízi, gyulaféhvári és debreceni úrasztali terítők díszítményeivel. A terítőn közepen Agnus Dett, Krisztust láthatjuk, a háló többi kockájába az evangélistákat és nevüket himezték. A tudatos tervezés szembevetendő, a közepen található zászlós bárányt körülvevő négy kockában Máté, Márk, Lukács és János jelképei láthatók. Mindenik alak feliratos szalagot tart, melyen saját neve olvasható. A szegélycsipkét geometrikus elemek díszítik. A receháló alapja lilásvörös selyem, közepén aranybarna és fehér. Az alakok térbeli elhelyezése szintén a gondos tervezést mutatja.”</p> <p>(Serdült Benke 2012. 48.)</p>
<p>I/19. táblás receabrosz</p>	<p>Az 1749-es vizitációs feljegyzést Serdült Benke idézi. Erről az abroszról eddig nem szólt a szakirodalom, ebben az írásban is csak analógiaként említük meg.</p> <p>Autopszia: Horváth Iringó.</p>

II. Ötvösmunkák és ónédenyek	
Létrás, forrás és szakirodalom	Megjegyzés
Fintaháza, 1715	
<p>II/1. ezüst-tányér</p> <p>„Anno Domini 1716 Die 16 Januarii. In Visitatione K. Sz. Miklósimi celebrata, hozták előnkben Grof Bethlen Katha asszony ó Nagysága Néhai Grof Bethlen Samuel ó Nagyságuk gyermekének jeles ajándéka fő ditsóségre mellyet conferált egy jeles ezüst tányér (: ugy mint három tallér nyomo, mellyre neve is fel van metzve illy irással: Grof Bethlen Katha: Anno 1715” (1716-os vizitációs feljegyzés) Kelemen 1898. 541; Nagy Mózes 1939. 6; Lukinich 1927. 524, 577; Palotay 1940. 11.</p> <p>II/2. aranyozott ezüst talpas pohár</p> <p>„Groff Bethlen Katha A szonyon confexit egy szép labas ezüst aranyas pohárt a Ref. Fintahazi Úr Asztalára” (1716-os vizitációs feljegyzés) Lukinich 1927. 524, 577; Palotay 1940. 11.</p>	<p>Kelemen Lajos és Nagy Mózes Erzsébet a vizitációs feljegyzést idézik, a többi tanulmányban csak megemlíti az ezüst-tányért. A fintaházi telkés közlésére támaszkodó Palotay 1715-re teszi az adományozást, ami valószínűnek tűnik figyelembe véve a vizitáció dátumát. Csak feljegyzésből ismert darab.</p> <p>Lukinich Imre 1716-ra teszi az adományt, amely azonban mindenhol az ezüst tányérral együtt szerepel, nagy valószínűséggel adományozásuk is egyszerre történt. Palotay itt is a fintaházi telkés közlésére támaszkodik. Csak feljegyzésből ismert darab.</p>
Óltévíz, 1725–1727	
<p>II/3. fedeles ónkanna</p> <p>„Egy fedeles ón kannát illyen irással: TELEKI JOSEF, BETLEN KATA 1725. Ezek felett egy korona vagyon feltmeczve.” (Iubar 1727. 40.)</p> <p>II/4. óntányér</p> <p>„Két ón tányérotskát, mind a kettőn illyen betűk vagynak: T. J. B. K. 1725.” (Iubar 1727. 40.)</p> <p>„Kis óntányér. Peremén metszett leveles koszorúban leveles korona, alatta T I/B K/ monogram, a koszorún kívül pedig 1725 évszám.” (Daurkó–Debrezzeni 1937. 122.)</p>	<p>Később sehol sem említik, csak ebből a feljegyzésből ismert.</p> <p>Ld. még I/4, I/5, I/6.</p> <p>Míg az első összeírás két óntányért jegyzett fel, addig Debrezennél már csak egyről esik szó. Később sehol sem említik, csak ebből a két feljegyzésből ismert.</p> <p>Ld. még I/4, I/5, I/6.</p>
<p>II/5. fedeles serleg</p> <p>„Egy labas ezüst kívül 's belől megaranyozott czapás pohárt, mellynek illyen részei vagynak: 1. A talpa, melly alsó párkannán vagyon egy D betű, mellyet nem meczenek mestersegével meczettenek reája, hanem nyomtatásnak mestersegével. 2. A talpán feylül a 'két soróf között egy ezüst rósa fejéren. 3. A szára, melly a kiülő virágok közt megvagon czapázva, fellyel három karja mellyen a ' pohár feneké áll. 4. A ' pohár feneké és a ' szára között egy fenn álló rósa. 5. Maga a pohár nyólecz szegre, alól völgyelve, hójagolva és czapázva, fellyül sima és czapázott. 6. A ' fedele, hójagolva, völgyelve és czapázva. 7. A ' fedél fejtejibe egy fenn álló ember kép. mellynek bal keze könyökön fellyel tsonka, jobb kezében tart egy tollat, melly tollnak erősségére abronis forma ragadott fejéhez és farához. 8. A ' soróf tokja, mellynek nagyobb kerülete vagyon egy közönséges tallérnál, ennek külső része aranyas, belső fejtér. 9. A ' két soróf között egy aranyas gomb és egy fejtér rósa.” (Iubar 1727. 39.)</p>	<p>Az Erdélyi Református Egyházkerület Központi Gyűjtőlevéltárában található Markos-hagyaték 1735-ös dátummal közli, de már az első hévízi telkés. Vásárhelyi János 1727-es összeírásában is szerepelt.</p> <p>Autopszia: Gesztelyi Hermina.</p> <p>Ld. még I/4, I/5, I/6.</p>

II. Ötvösmunkák és ónédenyek	
Tétel	Megjegyzés
<p>Leírás, forrás és szakirodalom</p> <p>„Kívül-belső aranyozott ezüst. Kigyóörözzéssel (cápázással). Fedélcúcsán babérágat tartó klasszikus nőalak.” (Darkó–Debrecezi 1937. 122.) Markos-hagyaték</p>	<p>Később sehol sem említik, csak ebből a feljegyzésből ismert. Ld. még I/7, I/8.</p>
Oltóhévíz, 1733	
<p>II/6. ön keresztelő-kanna</p> <p>„Egy herba tejes íbrik forma tsatomás ön keresztelő kannaival.” (tubar 1733. 77.)</p>	<p>Később a második hévízi lelkész, Diószegi János jegyezte fel. Az Erdélyi Református Egyházkerület Központi Gyűjtőlevéltárában lévő Markos-hagyatékban található egy rossz minőségű fénymásolat a két tányér fotójáról. A Darkó–Debrecezi -gyűjtésből is ismert. Autopszia: Gesztelyi Hermína.</p>
Oltóhévíz, 1734	
<p>II/7. két ezüstitányér</p> <p>„Azonban a Méltóságos Asszony ó N[agy]sága Istenes kegyelmességéből akarván kezdtet jó munkáját továbbra is vinni és azzal a Hévízi Ref. Ekklesiát ékesíteni a több Sacramentumi készülethez, Uri Gratiajából ujjonnan készítetett s ajándekozott egy pár finum ezüst Tányérokait; melyeken inscriptio helyet ezek olvastatnak. Tsináltatta Arva Betlen Kata a Ref. Hévízi Ekklesiának Számára Úr Vatsorája ki szolgálatására; Melylyben a setéség el mult és amaz igaz Világosság immár fenlik. I Joh II. 8. Aó 1734. Item Esa LX 22 A kitsiny ezere szaporodik és a kevés erőss Nemzetségre Aó 1734.” (tubar 1734. 83.)</p> <p>„Két 180 mm átmérőjű ezüst tányér. Peremükön felirat: TSINÁLTATTA ÁRVA BETLEN KATA A REF:HÉVIZI EKKLÉSIÁNAK SZÁMÁRA ÚR VATSORAJA KI SZOLGÁLTATÁSÁRA/1734. MELLYBEN A SETÉTSÉG ELMULT ÉS AMAZ IGAZ VILÁGOSSÁG IMMÁR FENLIK JOH II.8. A másodikon a bibliai idézet: ESAI: LX:XXII. A KITSIN EZERE SZAPORODIK ÉS A KEVÉS ERŐSS NEMZETSEGRE.” (Darkó–Debrecezi 1937. 122.)</p> <p>Markos-hagyaték</p>	<p>Először a második hévízi lelkész, Diószegi János jegyezte fel. Az Erdélyi Református Egyházkerület Központi Gyűjtőlevéltárában lévő Markos-hagyatékban található egy rossz minőségű fénymásolat a két tányér fotójáról. A Darkó–Debrecezi -gyűjtésből is ismert. Autopszia: Gesztelyi Hermína.</p>
Oltóhévíz, 1735	
<p>II/8. cápás pohár</p> <p>„Fgy belől aranyozott, kívül tzapás ezüsthől valo nagy Pohárt, melyen ilyen irás vagon ÁRVA BETHLEN KATA A HÉVIZI EKKLEZIA SZÁMÁRA TSINÁLTATTA Ephes II 13 De mostan a Kristus Jésusban ti kik régen tavul valatok közel valokká lettetek.” (tubar 1735. 88.)</p> <p>„Kívül-belső aranyozott, masszív ezüst pohár. Felirata az ajak alatt: 1735. DIE:31:JAN:// ÁRVA BETHLEN KATA AZ HÉVIZI R:EKKLEZIA SZÁMÁRA TSINÁLTATTA Efés:II:13. De mostan a Kristus Jésusban ti kik régen tavul valatok, közel valokká löttetek a Kristus véré alatt!//” (Darkó–Debrecezi 1937. 122.)</p> <p>Markos-hagyaték</p>	<p>A pohár első feljegyzése Diószegi Jánostól, Oltóhévíz második lelkészétől származik. Szintén az Erdélyi Református Egyházkerület Központi Gyűjtőlevéltárában lévő Markos-hagyatékban található egy fénymásolat a pohár fotójáról. Autopszia: Gesztelyi Hermína. Ld. még I/9, I/10, I/11.</p>

II. Ötvösmunkák és ónédek	
Tétel	Megjegyzés
Lisznyó, 1736 előtt	
II/9. krisztálypohár	Az 1736-os vizitációs bejegyzésből ismert darab. L.d. még I/14, I/15.
Aldoboly, 1739 és 1742 között	
II/10. kókuszdíó serleg	<p>„Minden bonumi az ecclesianak meg vadnak, amint urbarizáltattak volt anno 1736. Eo plus: Hogy conferrált az néhai méltóságos gróf széki Teleki József úr özvegye, született Gróf Arva Bethlen Kata öngysága egy ezüstbe foglalt, szerezesen díoból való tisztességes pohárt [...]” (A Sepszi Református Egyházmegye, 2005. 29.)</p> <p>„A talp és nódusz sima, a kókuszdíót három pánttal zárták közre, amelyeket két-két liliumsor szegélyezett sodrony alkot. A kuppakosár felső részén lefele csüngő liliumsor díszíti, felette virágokból és téglalapokból álló fríz húzódik. A talp peremén beütött mesterjegy alapján, I. Georgius Weinhold munkájának tekintjük, aki gyakran dolgozik a református egyházat kedvelő és pártfogoló Arva Bethlen Kata megrendelésére. Az adományozásról a kupa száján olvasható körirat: »Tsináltatta Arva Bethlen Kata az All-Dobolyi Réform[átus] Eklésia Számára/[Anno] 1739«.” (Kovács 2006/2. 217.)</p>
II/11. két kenyérszító óntányér	<p>Elsőként az 1742-es vizitációs bejegyzésből ismert, Aldobolyon ma is meglévő darab. Autopszia: Kovács Mária Márta. L.d. még I/16.</p>
II/12. ónkanna	Az 1742-es vizitációs bejegyzésből ismert darab. L.d. még I/16.

II. Ötvösmunkák és ónédenyek	
Tétel	Megjegyzés
Leírás, forrás és szakirodalom	
Debrecen, 1743	
II/13. ezüsttányér	Köváriné Fülöp Katalin Herpayra hivatkozik, Takács és Palotay csak az adományozást rögzítik. Szűcs idézi pontatlanul a bibliai szöveghe-lyet, ami viszont a Bethlen Kata könyvtárában megtalálható Biblia kiadások szerint megfelel a jegyzőkönyvben rögzítetttel. Csak feljegyzésből ismert darab. Ld. még I/17, I/18.
„Az ezüst tányér felső kerületin ilyen írás: Az Istennek ama kenyere, a ki le szállott mennyből, ad életet e Világnak. Jan.6. ezen is ugyan a felső részén a címér, és ugyan azon írás: Arva Bethlen Kata 1741.” (debreceni városi jegyzőkönyv, 1743. 426.)	
„Az ezüst tányér felső körületén ily írás: »Az Istennek ezen kenyere, mely leszállott mennyből ad edeltet e világnak.« Ján. VI. Ugyanennek felső részén címér, és ugyanazon írás: Arva Bethlen Kata 1741.” (Szűcs 1872. 900.)	
„Egy ezüst tányér, kerületén ilyen felírás: »Az Istennek ama kenyere, aki leszállott mennyből, ad életet e világnak. János 6.«, azután ezen is ugyanaz a felírás.” (Herpay 1929. 109.)	
Palotay 1940. 18; Takács 1983. 98; Köváriné Fülöp 1994. 312.	
II/14. belül aranyozott ezüst cápás pohár	Köváriné Fülöp Katalin Herpayra hivatkozik. Szűcs 1740-es dátummal közli a poharat, noha rajta világosan kivehető az 1741. Palotay csak említi. Takács szerint augsburgi eredetű a pohár, ugyanis a HIL mesterjegy a 17. században Augsburgban tevékenykedő Hans Jerg Lang augsburgi mesterjegy. Ez viszont azt jelenti, hogy a felirat mintegy száz évvel később került a pohárra. A Debreceni Református Kollégium Múzeumában őrzik. Autopszia: Gesztelyi Hermína. Ld. még I/17, I/18.
„A serleg oldalán van gróf Bethlen család címere, körülé ezen írás: »Arva Bethlen Kata 1740.«” (Szűcs 1872. 900.)	
„Egy ezüst, belül egészen aranyozott serleg, melynek oldalán gróf Bethlen Katalin címere és a következő felírás olvasható: »Arva Bethlen Kata 1741.«” (Herpay 1929. 109.)	
„1743-ban egy aranyozott ezüst ún. »cápás« poharat” (Takács 1983. 98.)	
„1 cm2-es felületén 100 pont található, a pohár palástja kb. 25 cm2 nagyságú, tehát több ezer finom kalapácsütéssel munkálta meg az augsburgi mester. A pohár oldalán a bethleni Bethlen család címérét látjuk, a szájában országalmát tartó koronás kígyó figuráját, levélkoszorúval övezett feliratát: ARVA BETHLEN KATA 1741.” (Takács 1988. 35.)	
„Egy ezüst, belül egészen aranyozott serleg, melynek oldalán gróf Bethlen Kata neve és címere látható és olvasható” (Köváriné Fülöp 1994. 312.)	

II. Ötvösmunkák és ónedények	
Tétel	Megjegyzés
<p>Leírás, forrás és szakirodalom</p> <p>„A talp- és szájperecnén aranyozott ezüstpohár. A talpa többszörösen tagolt. A pohár oldalfala egyenesen, monoton bővülő. A teljes oldalfülete cápázott, a szájperec alatti virágkoszorúban foglalt Bethlen-címer köré írt: »ÁRVA BETHLEN KATA 1741.« felirattal. Az edény talpán HH mesterjegy, valamint a középpont két ellentétes oldalán fényfótohoz jelű próbával.” (A Magyar Református Egyház Javainak Tára, 2015. 215.) Palotay 1940. 18.</p>	<p>Megjegyzés</p> <p>Ebben az esetben maga a jegyzőkönyv is helytelenül rögzítette a kehely feliratát, amely így olvasható: „Az Úr az én örökségemnek és poharomnak része”. Ezt legfőképp maga a kehely támaszja alá, de ebben az esetben is összevettem a Bethlen Kata könyvtárban megtalálható bibliakiadások szöveg helyeivel, amelyekben minden esetben része szerepel. A legtöbb szakirodalom ezt a helytelen közlést vette alapul, Szűcs és Herpay is. Kőváriné Fülöp Katalin Herpayra hivatkozik. A Szűcs említette fönix madár nem szerepel a kehely oldalán. Takács Bélánál kehely és talpa pohár is szerepel, ezzel a plusz adománnyal máshol nem találkozhatunk. Zoltai Georgius János és Weinhold nagyszebeni mester munkájaként határozza meg a poharat. A Debreceni Református Kollégium Múzeumában őrzik. Autopszia: Gesztelyi Hermina. Ld. még I/17, I/18.</p>
<p>II/15. ezüst talpas pohár vagy kehely</p>	<p>„Az ezüst pohárnak kerületén félyül ilyen írás: Az Úr az én örökségemnek és Poharomnak Istene. Solt. 16.5. Az oldalán a fenn említett ezímer, és körülötte azon írás Arva Bethlen Kata 1741.” (debreceni városi jegyzőkönyv, 1743. 426.)</p> <p>„Az ezüst pohár körületén ily írás: »Az úr az én örökségem, és poharomnak Istene.« Zsolt. XVI:5. W. Az oldalán fönix madár ezimere, körülötte ily írás: »Arva Bethlen Kata 1741.«” (Szűcs 1872. 900.)</p> <p>„Egy ezüst talpas pohár, kerületén ilyen felírás: »Az Úr az én örökségemnek és Poharomnak Istene. Solt. 16. v. 5.«; az oldalán a fent írt címer és körülötte ismét: »Arva Bethlen Kata 1741.«” (Herpay 1929. 109.)</p> <p>„Talpas pohár; harangalakú aranyozott kupával. Oldalán koszorúban a Bethlen-címer, Arva Bethlen Kata neve és 1741. évszám, meg a XVI. zsolttár egy része. Súlyja 27 lat. Talpa szélén 8a. jelzésű mesterjegy.” (Zoltai 1937. 60.)</p> <p>„[...] egy ezüst kehelyet, egy kisebb, talpas ezüst pohárt” (Takács 1983. 98.)</p> <p>„Egy ezüst talpas pohár, szintén címerrel és felirattal.” (Kőváriné Fülöp 1994. 312.)</p> <p>„Ezüstből, hatkarélyos, tagolt talppal, körte alakú nádusszal, hengeres, felfelé kiszélesedő sima kuppával. Kihajló szájperece alatt vésett felirat: »AZ ÚR AZ ÉN ÖRÖKSÉGEM-NEK ÉS POHAROMNAK RÉSE ZSOLT. XVI. Vs. 5.« Elöl vésett levélkoszorúban nemesi címet, szájában országalmat tartó kígyó figurája, körül vésett felirat: »ÁRVA BETHLEN KATA 1741.« Ép.” (A Magyar Református Egyház Javainak Tára, 2015. 216.) Palotay 1940. 18.</p>

Kata Bethlen's Church Donations

Keywords: Kata Bethlen, donations, reformattd churches

In this paper table cloths, textiles, tin and precious metal works are presented, which donated by Kata Bethlen for several reformed churches. Some items have survived until now, but others are only known from church history or ecclesiastical notes. In the attached table these donations are shown with their descriptions, primary and secondary sources.

Nagy Levente

Társadalmi fegyelmezés és/vagy kálvinista prozelitizmus

Néhány adat a fogarasföldi románok és a reformáció viszonyáról a 17. században

Az egyházi és társadalmi fegyelmezés hatásosabbá tételére vezették be már a 16. században a protestánsok az egyházi vizitáció intézményét. Az erdélyi fejedelmek a román püspökök kinevezésekor szinte minden alkalommal előírták, hogy azok kötelesek vizitációt tartani a joghatóságuk alá tartozó gyülekezetekben. Ennek ellenére egyetlen jegyzőkönyv sem maradt fenn arról, hogy az erdélyi román püspök vizitációt tartott volna. Csak azon esperességek esetében vannak adataink a vizitációkról, melyek a magyar püspök fennhatósága alá tartoztak. Vizitációszerű feljegyzések kezdetben az urbáriumokban bukkannak fel. A román papokra vonatkozó vizitációs jegyzőkönyvek és urbáriumok csak a fogarasi uradalom területéről maradtak fenn. Ennek magyarázata minden bizonnyal Fogarasföld (románul Țara Făgărașului) különleges státuszában rejlik.

Fogarasföldre jogi státuszát a 17. században a liber baronatusság intézménye határozta meg. Ez azt jelentette, hogy Fogarasföld földesura, aki a 17. században mindig az erdélyi fejedelem volt, teljes bíraskodási joggal bírt az uradalma területén élő jobbágyok felett. Emellett Fogarasföldre „olyan sajátos jogállású districtus, vidék, amely a középkorban megkezdődött fejlődési folyamat eredményeként »vármegyei jellegű« bírói-közigazgatási egységgé alakult, és amelyben a vármegye tisztjeinek bírói és igazgatási jogkörét a fejedelem által kinevezett kapitány/praefectus, illetve a neki alárendelt tisztek látták el”.¹

Egyházi jogi szempontból mindez azt jelentette, hogy az egyházkormányzati és szervezeti ügyekben a Fogaras mezővárosi református konzisztórium kizárólagos jogot gyakorolt, természetesen a fejedelem felügyelete mellett. A gyakorlatban ez azzal járt, hogy az uradalomban többségben lévő görögkeleti románok, valamint a sárkányi birtokon szép számban jelen lévő lutheránus szászok is a református konzisztórium alá tartoztak.² Bethlen Gábor és I. Rákóczi György Genadius, valamint Ilie Iorest vladikák joghatóságát kiterjesztette a három román fogarasföldi esperességre is. Később Geleji Katona István püspök azonban megpróbálta a fogarasföldi román esperességeket a vladika joghatósága alól kivonni, és a fogarasi magyar református főprédikátort a görögkeleti egyház

Nagy Levente (1967) – tanszékvezető egyetemi docens, ELTE BTK, Budapest, nagy.levente@btk.elte.hu

A tanulmány elkészítését az NKFI (OTKA) 111 871. sz. projektje támogatta.

¹ Fejér Tamás: *A fogarasi református eklézsia egyházi jogi státusa a 17. században*. Erdélyi Múzeum 74 (2012/3). 126. (A továbbiakban Fejér: A fogarasi.)

² Fejér: A fogarasi 126–127.

felügyelőjévé megtenni. E cél elérése érdekében szeretett volna a három román esperes fölé egy főesperest kineveztetni. Csulai György Gyulafehérvárról 1646. december 24-én a fogarasi főkapitánynak, Kemény Jánosnak írt levelében be is számolt a lehetséges jelöltekről: „Mi uram egyenlő akarattól az illyei [Marosilye] János papot, ki ugyan esperes is commendálnok oda Fogarasba, ugyan fogarasföldifi, ha reá venné magát, ahhoz bíznak, hogy reformációt tehetne, mivel értelmes ifjú ember, jó magyar, mind írni igen szépen tud magyarul. [...] Mást is tudunk, kit kegyelmed is ismer Amos János pap, ki Szatmár vidékin lakik, ki István pappal [minden bizonnyal az akkor erdélyi román püspök Simion Ștefanról van szó] az esperesség végett veszekednek vala. [...] Az szászvárosi Molodicz papról vala tavalyi esztendőben az emlékezet, ugyan be is vettem vala a keszét [?] de őkegyelmét nem igen szeretik, méltán is, mert igen állhatatlan ember és kevély szokású, avagy tisztesség kívánó, amazokat inkább javallanak. Immár kegyelmed beszélgessen velek, s az melyiket inkább akarják adjanak hivatalt neki.”³

Nem tudjuk, mi okból, de Csulai jelöltjei nem arattak sikert a fejedelemtől, mert az 1647. május 21-én a berivoji István papot nevezte ki fogarasi főesperessé: „Noha annak előtte való időkből is Fogarasföldre, és azon lakó oláh papok az erdélyországi oláh püspök inspectioja alá nem voltak subjectusok, és azoktól dependentiájok nem is volt, az mint informáltattunk, ez liber baronatusságnak eleitől fogva való szabadsága is azt kívánván, mindazonáltal jó emlékezetű fejedelmünk idvözült Bethlen Gábor urunk s predecessorunk Genadi Görgy nevű oláh püspöknek hűséges magaviselését, s érdemességét tapasztalván, conferálta volt külön annuentionalis levéllel ez helyre való inspectiót is, úgy mindazonáltal az fogarasföldi esperesek állatásában és visitatiojokban, és egyéb igazgatásokban is fogarasi tisztviselőinkkel egy értelemből s consensibusokból is procedáljon. Az szerint conferáltuk mi is azelőtt Helias Jorest püspöknek, de az mely kegyelmességünket nem tudván megböcsülni, magát hivatalja rendi szerint viselni, több excessionis törvény szerint sententiában esvén, arestum alatt is volt, kit bizonyos conditiók alatt bocsátván el, egykor csak elszökött s az országból kibujdosott. Nem akarván azért mind az helynek szabadságára, s mind egyéb respectusokra nézve mostan más püspökség alá őket rendelni, praeficiáltuk Berivojon lakó István papot főesperesének az egész fogarasföldi papoknak, úgy hogy itt való tisztjeinkkel egy értelemből fogarasföldi espereseket, papokat és egyéb rendeket visitálhasson [...] az itt való magyar papokkal jó correspondentiát tartson, catechismusra s az Bibliára igazán s oláh nyelven tanítsa és taníttassa az embereket.”⁴

A fogarasi román bojárok kiváltságait kezdetben a havasalföldi uralkodótól kapták, amikor Fogarasföldet mint hűbéri birtokot a magyar királyok a nekik hűséget és vazallusságot fogadó vajdáknak ajándékozták. A vajdák által adományozott bojárságot, miután Fogarasföld végleg visszakertült a magyar királyok, később pedig az erdélyi fejedelmek birtokába, a királyok és a fejedelmek elismerték. Mivel a havasalmi vajdák adományozási okleveleit nehéz volt nyomon követni, a 17. századra a bojári státusszal való visszaélés már-már ipari méreteket öltött, elsősorban a papok körében. Az urbáriumok és vizitációs jegyzőkönyvek arról tanúskodnak, hogy a fogarasföldi román papok legnagyobb hányada ugyan bojárnak mondta magát, de bojárságáról semmit sem tudott „producálni”, vagy amit produkált, azt az összeírók nem fogadták el hiteles oklevélnek. Így például a felsőcsukai Juvan és Barbat pápa 1640-ben egy „Thomori Pál neve alatt viasz pecsét és egy

³ Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára a Román Országos Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága kezelésében (a továbbiakban Kv.NLt.) col. Kemény József, nr. 528.

⁴ Ana Dumitran: *Aspecte ale politicii confesionale a Principatului calvin față de români: confirmările în funcțiile ecleziastice și programul de reformare a Bisericii Ortodoxe din Transilvania*. Mediaevalia Transilvanica 5-6. (2001-2002/1-2) 158. (A továbbiakban Dumitran: Aspecte.)

subscriptio nélkül exhibealtatot semmire kellő” levelet mutatott be az összeíróknak. Az 1646-ban megismételt összeírásból megtudjuk, hogy a fejedelem nem fogadta el a Thomori Pál által kiadott boérságot igazoló okmányt.⁵

A fejedelmi kancellária még abban az esetben sem mindig fogadta el a bojárságot igazoló oklevelet, ha azt valamelyik havasalföldi vajda állította ki. Persze könnyen lehet, hogy az oklevelek nagy része hamisítvány volt. A szeszcsori Koman pópa esete azt bizonyítja, hogy a fejedelemi udvar komolyan vette a bemutatott okleveleket: magyar fordítást készíttetett róluk, és így könnyen meg lehetett állapítani azt, hogy mi is volt a valódi tartalma az oklevélnek. „Popa Koman, atyja Popa Radul házában lakik, ki in anno 1637 tempore connumerationis districtus terrae Fogaras [Fogarasföldjének összeírása idején] sem papnak, se paraszt embernek nem találtatván, hanem bojárságot praetendálván producált ő is Vlad vajdától költ levelet oláhul, kit Csernátoni István által magyarra fordítván, ő Nagysága jobbágyi közé íratta, ut patet latius in urbario [lásd részletesebben az urbáriumban].”⁶

Az 1640. március 7-én készül urbáriumban Koman pópáról csak annyit olvashatunk, hogy az apja, Radul pópa meghalt, és így annak házában lakik. Ekkor még nem állította azt magáról, hogy bojár volna, és nem is mutatta be a Vlad vajdától származó kiváltságlevelét. Nehéz elképzelni, hogy ne akarta volna magát a bojári státuszba vétetni Koman pópa már 1640-ben, és ne mutatta volna meg az összeíróknak a Vlad vajda által kiadott oklevelet. (Az utolsó Vlad nevezetű havasalföldi vajda, Vlad Vintilă, 1532–1535 között uralkodott, előtte meg több mint egy tucat Vlad nevezetű vajdája volt az országnak. Véleményem szerint ez az oklevél nem létezett. 1646-ra viszont már megszületett mint hamisítvány. Koman pópa abban bízhatott, hogy a vizitálók nem tudják majd a cirill betűs román nyelvű levelet elolvasni, és így elhiszik neki, hogy az hiteles. Az 1647. június 3-án kiállított vizitációs jegyzőkönyv szerint – ekkor a vizitálók felügyelője, a későbbi erdélyi fejedelem, akkor épp fogarasi főkapitány, Kemény János volt – Koman pópa ugyan még azt állította, hogy bojár, de a Vlad vajdaféle oklevelet már nem mutatta meg a vizitálóknak.⁷

A két Rákóczi fejedelem idejében tartott urbáriális összeírások egyik célja az volt, hogy azokat, akik bojárprivilegiumukat nem tudják igazolni, letegyék a bojárságról (depositus), és jobbágy-szolgálatra kötelezzék.⁸ Az 1647. évi összeírás alkalmával 108-an tarthatták meg bojárságukat, a depositusok száma pedig 88 volt. Érdekesebb és egyben bonyolultabb a helyzet a papok esetében. 1647-ben 89 pap közül mindössze kilenc tudta igazolni bojárságát. Juhász István szerint ennek az volt az oka, hogy a „letétellel” fenyegetett bojárok arra törekedtek, hogy legalább a papi szabadságot megszerezzék. Egy esetet említ is Juhász, amikor egy bojár „a szükséges tanulmányok nélkül

⁵ „Popa Juon junior, paraszt funduson és örökségen vagyon. Popa Juon senior et Popa Opra Barbat, ezek mind ketten bojárságot is bírnak mind az falubeli, mezei és havasi örökségekben, producálván Thomori Pál neve alatt írt, pecsétes subscriptio nélkül való levelet, melyet annak előtte Opra Barbat és Koman Barbat depositus szabadosok is exhibeálván, ő Nagysága nem adott helyt neki.” Az 1646. április 10-én Fogarason kelt összeírás Veress Endre hagyatékában maradt fenn: Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára (a továbbiakban MTAK), ms. 451, fol. 70–71.

⁶ MTAK, ms. 451, fol. 70.

⁷ „Popa Koman ugyan azon falu papja, az apja, az ősei is papok voltak. 12 esztendeje maga papságának pénzen vött funduson lakik, mint mondják bojársági hely volna, de semmit sem producál róla.” *Urbariile Țării Făgărașului*. Vol. I. Ed. de David Prodan, Liviu Ursuțiu, Maria Ursuțiu. Buc. 1970 (a továbbiakban Urbariile I.) 835, 756, 841.

⁸ A fogaraszöldi bojárokról lásd David Prodan: *Din istoria Transilvaniei. Studii și evocări*. Buc. 1991. (a továbbiakban Prodan: *Din istoria*) 9–154; Antal Lukács: Țara Făgărașului în *evul mediu (secolele XIII–XVI)*. Buc. 1999. 111–120. A vizitációs jegyzőkönyv kiadása: Urbariile I. 830–841. A helyzet elemzése: Fejér: A fogarasi.

lett pappá”.⁹ Ez kétségtől logikus magyarázat, de figyelembe kell vennünk, hogy egy letett bojár, csak korrupció árán lehetett pappá: azaz meg kellett vesztegetnie a püspököt, hogy az felszentelje. Ez természetesen nem elképzelhetetlen, és minden bizonnyal volt is erre sok példa. Ennek ellenére Fogarasföld esetében nincsenek adatok arra, hogy a letett bojárak tömegesen váltak volna papokká. Márpedig ha ez megtörtént volna, akkor annak bizonyosan lenne valami nyoma. Juhász is csak egyetlen esetet tud erre felhozni, de szerintem az általa idézett szövegben nem arról van szó, hogy egy bojár pappá lett volna: „Besimbákon Popa Markul egy atyafiával együtt Popa Radullyal lakik egy élésen, örökségen, az apjokat Szojka Sztrezát akarják papi tisztéknek praetextusa alatt oltalmazni az szolgálatnak renditől, holott depositus emberek mind apjostól.”¹⁰ Szerintem itt arról van szó, hogy Sztojka Sztreza fiai, Markul és Raduly papok voltak, és így mentesültek a jobbágyi kötelezettség alól. A magyarázó szövegrész: „az apjokat Szojka Sztrezát akarják papi tisztéknek praetextusa alatt oltalmazni az szolgálatnak renditől” nem teljesen világos, de szerintem nem azt jelenti, hogy az apjuk valamikor bojár lett volna és később pappá lett. Csak annyi van szövegben, hogy Markul és Raduly papi tisztőségüket felhasználva apjukat is mentesíteni akarták a jobbágyszolgálat alól. Céljukat nem érték el, mert az összeírók (Lészai István és Huszti Baltazár) úgy rendelkeztek, hogy „az papok, míg egy kenyeren vadnak ám paposkodjanak, de az apjuk szolgáljon”.¹¹ Annak, hogy a vizitációk során szinte minden pap bojárnak mondta magát, nem az volt az oka, hogy a depositus bojárak pappá akartak volna lenni, hanem az, hogy a papok szerettek volna egyúttal bojárak is lenni. Mert igaz ugyan, hogy a 17. század közepére de jure már minden erdélyi román pap mentesült a jobbágyszolgáltatások alól, de facto azonban ez nem jelentett teljes nemesi szabadságot.

A 17. század második feléből (1662 után) fennmaradt egy névtelen feljegyzés a fogarasföldi román papok helyzetéről, melyben ez áll: „Fogarasföldi oláh papoknak és boéroknek Kemény János uram öngyagsága idejében így tudom állapotjok volt. Az oláh papoknak két esperesek volt, kiktől való dependentiájok a több oláh papoknak volt. Ezen oláh esperesek annuatim tartoztak adni tíz öreg tallérokat, szabadságában állván öngyagságának, kiket akart tenni, s meddig hatta egynek az esperességet viselni. Minden fogarasföldi oláh pap honoráriumot adott egy-egy köből gabonát öszszel, melyet az esperes adminisztrált. Az kik oláh papságra felszenteltettek, beállítatának (én uram úgy emlékszem reá) adtak öngyagságának honoráriumot, akár boér fia volt az, akár papé, tíz forint öpénzt, vagy azért újpénzt fl[orenum] 15. parasztból álló oláh papok kinek adták az honoráriumot nem tudom.

Boérok állapotja három karban volt: kinek ösrégi boárságok és armálisok volt, azok öngyagságától függvén, öngyagsága parancsolatjára hova kívántattak, fejedelem, országos, egyéb oly alkalmazásokra való szolgálatokban expedálták, mások peniglen (úgy tudom) az udvarbírótól függettek. Az első két rendbéli boérok közül állított az fogarasi alsó székben tizenkét assessor boért, kik annuatim adtak honoráriumot (úgy emlékszem reá) két-két tallért. Az kománai és porumbáki udvarházokhoz is ezen féle boérok közül két-két boért. Ezek is honoráriumul (bizonyosan nem tudom) két tallért adtak-é, vagy kevesebbet.

Az plajásoknak az főkapitánytól volt függések, kiket hogy jobban vigyázhassanak a négy viceplajás boérokból vagy nemes emberekből állók voltak. Ezeknek állapotjokra Boér Miklós uram emlékezhetik jobban. Úgy tudom az havasokon való útokat őrizték, ha kik által akartak szökni,

⁹ Juhász István: *Hitvallás és türelem. Tanulmányok az erdélyi református egyház és teológia 1542–1792 közötti történetéből*. Kvár 1996. (a továbbiakban: Juhász: *Hitvallás*) 61.

¹⁰ Urbariile I. 832.

¹¹ Urbariile I. 832.

vagy hír nélkül ott járnai, azokat megfогván, minden marhájok kapitán uramnak végett [sic!uramra nézett?]. Gonosztevőket vigyáztak, azokat megfогván, az paráznákkal együtt béhozták.

Bástyás darabontok úgy tudom harmincan vadnak, kik mikor az darabontságban béállanak, tartoznak tíz forint ópénz honoráriumot az főkapitánnak adni, kik is immunitásban megtartattak, míg szabadságban voltak, minden héten változván, harmadik hétre kerül az szolgálát.¹²

A feljegyzés már az I. Rákóczi György által bevezetett „reformok” utáni állapotot rögzítette. Mint említettem, Rákóczi legfőbb célja az volt, hogy azokat a bojárokat, akik nem tudták igazolni bojárságukat, a jobbágyi létbe sorolja vissza. Így a letett bojárok, mivel Fogarasfőldé fejedelmi birtok volt, a fejedelem saját jobbágyaivá váltak. Legfontosabb kiváltságuk a bojároknak az volt, hogy ha személyükben nem is élveztek a magyar nemesekhez hasonló kiváltságokat, a birtokuk (a boér fundus) teljes immunitást élvezett. Ezenkívül a bojároknak jogukban állt jobbágyokat (*vecin*) tartani. A bojári státusz alacsonyabb rangú volt, mint a nemesség (számos olyan eset van, amikor a fejedelmek bojárokat nemesítenek meg), de magasabb rangú volt, mint a jobbágyság.¹³ A 17. század közepén mindenestre akkora vonzerőt jelentett, hogy minden fogarasföldi román pap szerette volna magát bojárnak tudni. Még akkor is, ha ez számára a társadalmi presztízsen kívül szinte semmilyen anyagi előnyt nem jelentett. A fenti feljegyzés ugyanis azt bizonyítja, hogy a fogarasföldi papok kötelesek voltak megadni a „honoráriumot” akkor is, ha boérok voltak. A boérságból annyi előnyük származhatott, hogy birtokaik nem jobbágyteleknek (parasztfundus), hanem minden kötelezettségtől mentes bojári fundusnak minősültek.

A fogarasföldi urbáriális összeírásokból világosan kiderül, hogy a román falvakban papfőlösleg volt. Nem ritka az olyan falu, ahol három, sőt egy-egy helyen akár öt pap is szolgált. E jelenség magyarázata véleményem szerint abban rejlik, hogy a keleti püspöknek, a katolikustól eltérően, Erdélyben és Magyarországon nem volt rendszeres jövedelme. Bevétele csak azokból a birtokokból származott, melyeket a kolostor alapításakor az alapítók felajánlottak. Mivel ezeket a kolostorokat főleg olyan kenézek és vajdák alapították, akik nem tartoztak a mágnások közé, ezért nem tudtak nagy birtokokat sem adományozni a kolostorok javára. Éppen ezért a pravoszláv püspök jövedelmének nagy részét a papoktól szedett felszentelési, bérmaolajji, valóperi díjak tették ki. Nem csoda hát, ha a minél több bevétel reményében a püspök szinte mindenkit pappá szentelt, aki tudott valamivel fizetni. A sok üzletszerű papszentelés valóságos „papi proletáriátus” (Jancsó Benedek) kialakulását eredményezte, ami ellen minduntalan fellépett az országgyűlés és a fejedelem. Egy-egy faluban akár öt-tíz pap is volt egyszerre. Ezt a ruszinok az *ahány patakocska, annyi papocska*, míg a románok az *ahány lonka, annyi kereszt* („câte lunci, atâtea cruci”) közmondással fejezték ki.¹⁴

¹² MTAK, ms. 451, fol. 73-74. A szövegben emlegetett Boér Miklós azonos lehet az 1633-ból adatolt kománai birtok tisztartójával. Lásd Szádeczky Lajos: *Fogarasi történeti emlékek*. Erdélyi Múzeum. 9 (1892/10). 624. I. Lipót autográf aláírásával ellátott, latin nyelvű címereslevele, melyben Boér Miklósnak és családjának nemességét adományoz (Bécs, 1659. szeptember 15.): Magyar Nemzeti Levéltár – Országos Levéltár (a továbbiakban MNL-OL) F 21 Armalea B Nr. 17.

¹³ Minderről lásd: Prodan: *Din istoria*. 70, 148–149.

¹⁴ Jancsó Benedek: *A román nemzetiségi törekvések története és jelenlegi állapota*. I. Bp. 1896. 566; Sztripszky Hiador–Alexics György: *Szegedi Gergely énekeskönyve XVI. századbeli román fordításban. Protestáns hatások a hazai románságra*, Bp. 1911. 30–31, 42.

Épp ezért az 1647. évi fogarasföldi vizitációt már kifejezetten azért tartották, hogy érvényesítsék az egy falu egy pap elvét.¹⁵ A papok letétele azonban teljesen ad hoc módon történt. A jegyzőkönyvben semmi nyoma annak, hogy ellenőrizték volna azt, hogy az, aki papnak mondja magát, valóban pap-e vagy sem. A letételekben sem lehet felfedezni azt, hogy a papok felkészültsége és tanultsága szempont lett volna. Néhányan ugyan megemlítették, hogy melyik vladika szentelte őket pappá, de a vizitátorok valójában nem kértek semmilyen okmányt, ami a papságot igazolta volna, ahogyan azt a bojári státus ellenőrzésekor tették. A jegyzőkönyvből az is kiderül, hogy a papi státus általában családon belül öröklődött, így valóságos papdinasztíák alakultak ki. A fiú apjától tanulta meg a szertartás elvégzését, a Miatyánkot, a Hiszekegyet és a Tízparancsolatot. Ennyiből állott a vizitált papok teológiai átlagműveltsége. Emellett általában „mediocriter” tudták olvasni a román és az ósláv (rác) szövegeket. A vizitált nyolcvankilenc pap közül egyetlenegy esetben jegyezték fel az összeírók azt, hogy a vizsgált személy tudott latinul. Ez sem gyakorló pap, hanem a sinkai pap (Popa Dobrul) fia volt, aki segédkezett gyengén látó öreg apjának a szertartás végzésében.¹⁶

Nem véletlenül kezdte tehát Lorántffy Zsuzsanna fejedelemsasszony az 1657. április 2-án keltezett s a fogarasföldi román papoknak, az eddigieknél körültekintőbb, vizitációjára vonatkozó utasítását az alábbi szavakkal: „vénvén eszünkben, mely nagy és kiváltképpen való okai volnának a tudatlan és tanulni nem akaró oláh papok ez Fogaras földén az oláh nép vakságának, becületés ahhoz értő szolgálkkkal tanácsot tartván bizonyos visitorokat rendeltünk.”¹⁷

A fejedelemsasszony komoly és szigorú programot írt elő a vizitátorok számára. Évente legalább kétszer kellett vizitálni a román papokat. A papokat ugyanaz a bizottság vizitálta, mint az ugyancsak 1657-ben, szintén Lorántffy Zsuzsanna által alapított fogarasi román iskolát. A bizottság tagjai „a fogarasi ministerek és a consistorumbéli deákos értelmes, jó oláhhul tudó két-három inspectorok, két-két mentől tudósabb bojérokkel és oláh prédikátorokkal együtt”.¹⁸ A bizottság minden tagjának jól kellett tehát tudni románul, mivel a fejedelemsasszony különleges hangsúlyt fektetett a román nyelvnek az egyházi életbe való minél szélesebb körű alkalmazására: „Examinálják a papokat, mennyire való tudományok légyen az Isten könyvéből: Miatyánkat, Apostoli credót, Tízparancsolatot, a sacramentumoknak és egyházi fenytéknek rendelésit oláhhul el tudják-e mondani, az hitágazatokat, avagy csak catechice tudják-é és értik-é, oláhhul tudnak-é prédikálni, prédikálnak-é, ugyan oláhhul minden naponként téznek-é könyörgéseket a beszerikában, vagyon-é Újtestamentumok, Psalteriumok, catechesisek, az mint Fejérvárott oláhhul kinyomtatták; csak Szentírásból prédikálnak-é?”

¹⁵ „Az Önagsága kegyelmes parancsolatja szerint, egy faluban egy oláh papnak kellestven megtartatni” áll az összeírás végén. Kemény János mint fogarasi főkapitány pedig ezt a megjegyzést fűzte az összeíráshoz: „Az többieknek is examenjek lévén mind tudományok és egyéb állapotok felől; az egy-egy papot egy faluban az megirt mód szerint hadtuk meg.” (Urbariile I. 841).

¹⁶ „Sinkán popa Dobrul falu papja, Persányban bojérságot bír, de itt Sinkán paraszt funduson lakik, mindazáltal persányi bojérságáról sem producál semmit. Igen öreg ember, az írást nem igen látja már olvasni. Vagyon 40 esztendeje, mint mondják, hogy pap. Egyébíránt mind Credót, Decalogust, Pater Nostert tudja. Nőtlen fiával lakik, az jó deák, az oláh írást alkalmasint olvassa. Az urbáriumban is vagyon ilyen írás az apjáról, hogy az Evangéliumot nem exponálta volt, mivel azt fogta benne, hogy nem látja olvasni, az mostani felirt fia, kivel együtt lakik, akkor tanult, ez olvasta mindazáltal akkor is az Evangéliumot.” (Urbariile I. 837.)

¹⁷ Pokoly József: *A fogarasi egyházközség levéltárából*. Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár 8. (1910) 110. (A továbbiakban: Pokoly: A fogarasi.)

¹⁸ Pokoly: A fogarasi 116.

A bizottságnak ellenőrizni kellett azt is, hogy „az ifjú rendet, mind a két nemből mint tanítják, oktatják oláh nyelven a Miatyánkra, Credóra, Tízparancsolatra, a sacramentumok rendelkezésére, amint a Szentírásban vagyon és elébb tovább catechesisre is”.¹⁹

A vizitációk alkalmával a híveknek a papról, a papoknak pedig a hívekről is véleményt kellett mondaniuk. Az 1647. évi vizitációhoz képest, amikor a vizitátorok egy-egy odavetett stat (maradjon), vagy contribuat (szolgáljon, azaz megfosztassék a papi tisztségétől) megjegyzéssel intézték el a papok sorsát, a fejedelemszony által kiállított vizitációs utasítás sokkal megengedőbb. A papok letételét vagy megtartását nem ahhoz a korábban alkalmazott elvhez kötötte, hogy egy falu egy pap, hanem csupán a papok teológiai felkészültségéhez, és erkölcsös életéhez. Még abban az esetben sem fosztották meg papi tisztségétől a vizitáltat, ha nem mindenben tudott eleget tenni a fentebb idézett előírásoknak (tudja a legfontosabb keresztény szövegeket románul, tudjon prédikálni románul stb.) A büntetés csupán annyi volt, hogy „intsék meg kétszer-háromszor, ha szót fogadnak s igyekeznek öregbülni jóval [értsd tanulni]: jó, ha nem: a papságtól suspendáltassanak”. Ha a papi teendőit nem végezte rendesen valaki, avagy életvitelében kivetnivalót találtak a vizitálók, akkor azt előbb meg kellett inteni, „amennyiszer szükséges”, és csak abban az esetben kellett a papi szolgálatól megfosztani őket, ha „vakmerőségre vetik magokat”.²⁰

A vizitációs rendelet után egy nappal, 1657. április 3-án állította ki Lorántffy Zsuzsanna a fogarasi román iskola alapítólevelét és szabályzatát. A két dokumentum sokban összefüggött és kiegészítette egymást. Mindkettő egy átgondolt és jól kidolgozott civilizatorikus terv megalapozása volt. Az alapítólevelél a román anyanyelvi oktatás programnyilatkozata. A román tanító (oláh mester) köteles volt: „mind nagyot, kicsint az oláh ábécére, azok a betű szerint, a jó igazán való oláh írásnak, kiváltképpen pedig a Fejérvárat nyomtatott Újtestamentomnak, Psalteriumnak és catechesisnek olvasására; azután mindjárt és közben is tanítsa őket capita cathetica oláhuul, úgy mint Miatyánkra, Apostoli credóra, Tízparancsolatra, Keresztség és Úrvacsorája szerzésre, és az ecclesiái fenyték rendelkezésére. Ennek felette az oláhuul való éneklésekre, a szerint, amint a karánsebesi és lugosi ecclesiákban (hoc addito, hogy oláh betűkkel kell leírni azokat), a catechesisre, az igazán való oláh írásra. [...] Az oláh templomban [...] szorgalmason eljárjon az egész scholával együtt és az oláhuul való éneklést a karánsebesi és lugosi ecclesiákban énekek szerint peragálja maga kántorkodván, vagy praecinálván. A rendszerint való mindennapi könyörgéseket is mentül hamarébb oláhuul fordítván (melyben éljen az jól oláhuul tudó embereknek segítségével is) maga mondja el az oláh templomban. [...] Mestert oláh falukban addig ki ne adjon, valamíg az oláhuul való olvasást, írást promte nem tudja, míg jól énekelni nem tud, az catechesist meg nem tanulja.”²¹

A papok műveltségi szintjét emelni, valamint a román reformáció védelmét volt hivatott szolgálni az a rendelkezés is, mely szerint Fogarasföldön csak az lehetett pap, aki elvégezte a fogarasi iskolát. Emellett a fejedelemszony határozottan megtiltotta azt, hogy „külvaló pap, mester Fogarasföldre jöhessen valamíg a fogarasi oláh scholában arra való találattik. Ha pedig ott nem leszen, Fogarasföldön valót fogadjanak, hogy valamint valamely észvesztő ne jöjjön közikben.”²² Az alapító okirat pontosan meghatározta a román iskolának, az ugyancsak a városban működő, magyar iskolához való viszonyát is: „Az oláh iskola mindjárt a magyar schola mellett legyen az nagy haszonért, úgymint jobb módjával való inspectióért, az oláh tanítványoknak magyarul való

¹⁹ Pokoly: A fogarasi 110.

²⁰ Pokoly: A fogarasi 111.

²¹ Pokoly: A fogarasi 114.

²² Pokoly: A fogarasi 115.

tanulásokért, a magyar deák írásnak is könnyebb megtanulhatásáért, értéséért, és viszont, hogy a magyar scholabéliek is, akiknek kedvek lészen hozzá, oláh szót és írást tanulhassanak.”²³

Többen hangsúlyozták azt, hogy az alapítólevél kifejezetten arra törekedett, hogy a román iskolamesternek megbecsült társadalmi státust teremtsen, és semmivel se legyen alárendeltebb, mint a hasonló helyzetű magyar iskolamesterek. Mind a magyar, mind a román iskolamester a fogarasi konzisztórium alá tartozott, és kinevezésüket a váruralalom urától (a fejedelem) és a fogarasi főkapitánytól kapta. Az 1657. évi alapítólevél szerint a román scholamester a fejedelemasszonytól évi 40 forint fizetést kapott, ugyanannyit, mint 1662-ben a fogarasi (magyar) főprédikátor. A román tanítónak az összes jövedelme azonban ennél jóval több volt, mert a fogarasi bojárok is tartoztak neki évi 50 forintot adni.²⁴ Összességében, tehát a román scholamester több mint kétszeresét kereste pénzben, mint a fogarasi első prédikátor, aki azonban a természetbeni juttatások révén nagyobb jövedelmű volt, mint a román mester.²⁵ Pedagógiai szempontból a román iskola a korabeli elemi iskola szintjének felelt meg, míg a magyar iskola, habár kezdetben hatszoptoros (évfolyamos) felsőfokú képzést is biztosító intézménynek tervezték, végül csak középfokú intézmény, a nagyenyedi kollégium partikulája lett belőle.²⁶ Az iskola az alapítólevél kibocsátása után nem sokkal már meg is kezdte működését: „Az oláh iskola kegyelmes asszonyom mindenképpen elkészült, de még az mestereknek ide való jüvetelét nem hallottam. Az iskoláról való instructiót az protocollumban is helyeztettem [...]. Kegyelmes asszonyom, ha az mester eljű béállítatik az scholában prédikátor uram ökegyelme tetszéséből.”²⁷

A vizitációra és az iskola alapítására vonatkozó rendelkezések igazi jelentősége akkor mutatkozik meg, ha figyelembe vesszük, hogy a korban az egész román nyelvterületen csak Erdélyben történtek kísérletek a román nyelvnek az iskolai oktatásba való bevezetésére. (Az alapító oklevélből sejthető, hogy Fogaras mellett Karánsebesen és Lugoson is működött még 1657-ben az 1582-ben már meglévő román elemi iskola.) A Kárpátokon túl ekkor kizárólag görögül vagy ósláv nyelven oktattak, azt is csak szporadikusan. A fogarasi román iskola egészen a 17. század végéig működött, és akkora híre volt, hogy még a román vajdaságokból is jöttek Fogarasra tanulni.²⁸

Az 1662. május 16-án kiállított oklevelében Apafi fejedelem Szilvási Mihályt nevezte ki a fogarasi román iskola mesterévé, a Lorántffy Zsuzsanna által előírt feltételekkel. 1675. március 1-én a Bornemissza Anna fejedelemasszony által kiadott vizitációs utasítás szerint ő vizitálta a fogarasföldi

²³ Pokoly: A fogarasi 113.

²⁴ Pokoly: A fogarasi 116; Juhász: Hitvallás 64; Szabó Emőke: *A fogarasi református partikuláris kollégium és diáktársadalmá az 1639 és 1693-as évek között*. Neveléstörténet 3. (2006/1-2) 29 (a továbbiakban Szabó: A fogarasi); Fejér Tamás: *A fogarasi partikuláris iskola fejedelemség kori rektorai*. Erdélyi Múzeum 72. (2010/3-4). 130, 138–139.

²⁵ Ez minden bizonnyal feszültségekhez is vezetett a város román, valamint magyar prédikátorai és mesterei között. Apafi Mihálynak 1662. június 23-án a kolozsvári táborban kelt leveléből értesülhetünk is ezekről: a magyar ecclesia pástora, Szatmári Baka Péter tiltakozott az ellen, hogy a fogarasi románok újra akarják építeni az 1658. évi tatár betöréskor elégett templomukat, valamint, hogy a „tiszték” meg akarják változtatni „az oláh mesternek fizetését”. (Pokoly: A fogarasi 119, 127.)

²⁶ Szabó: A fogarasi 37.

²⁷ Boér István levele Lorántffy Zsuzsannának, Fogaras, 1657. június 28.: MNL-OL, E 190, 7248. sz., fol. 189r.

²⁸ Ezt bizonyítja a neamț-i (Moldva) kolostor egyik kéziratos szláv-román evangéliumában található, 1677. március 18-án kelt, bejegyzés is: „Sok fáradtsággal írtam, amikor Fogaras földjén voltam, a magyaroknál, hogy mint grammatikus tanuljak, és abban a vesződésemben sokat írtam és befejeztem, én a coicen-i Jeremiás pap testvére, név szerint Jonásko, aki ezt az evangéliumot írtam.” (Idézi Juhász 1996. 151.) Fejér Tamás szerint az is elképzelhető, hogy Jonásko szerzetes nem a fogarasi iskolában, hanem a felsőszombatfalvi ortodox kolostorban tanulta a grammatikát. Fejér Tamás-Gábor: *Oktatási viszonyok Fogarason a XVII. században*. kézirat, PhD-disszertáció. Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Református Tanárképző Kar. Kvár. (A továbbiakban Fejér: Oktatási.) 2011. 209.)

papokat.²⁹ Három évvel később, 1678 májusában a fejedelemszony elrendelte, hogy Szilvási a tudatlan román papok számára tartson „felzárkóztató tanfolyamokat”. Egyúttal azt is megtiltotta, hogy azok a papok, akik nem akarnak tanulni megvesztegessék Szilvásit, aki viszont szabad kezet kapott az egyházi hivatal viselésére érdemes román papok és deákok kiválasztásában.³⁰ 1684. január 24-én a fogarasi románok és görögök iskolamestere a szevesztrényi Hangul pópa volt.³¹ Arról is van adatunk, hogy az iskola az 1690-es években még működött. II. Apafi Mihály az erdélyi Gubernium, valamint az erdélyi református püspök, Veszprémi István által Tordán 1694. október 10-én kiállított oklevélben megengedtetik a havasalföldi vajdának, Constantin Brâncoveanunak, hogy anyagilag támogassa a fogarasi román templom felépítését „a parókia és az iskola javára”.³² Bethlen Gergely, fogarasi főkapitány 1695. június 25-én a fogarasi egyházközösség gondnokai számára adott utasításának IV, VII, VIII, és XI. pontjaiban szó van az iskolamesterről is, ami szintén azt bizonyítja, hogy ekkor még létezhetett a román iskola, annak ellenére, hogy a szöveg végig egy iskolát emleget, anélkül, hogy pontosítaná, a magyar, vagy a román iskoláról van-e szó.³³

A román kollégák mindig ellentmondásos gyanakvással értelmezték Lorántffy Zsuzsanna iskolaalapítását. A huszadik század elején a balázsfalvi görög katolikus tanár, Ioan Rațiu „a legfontosabb korabeli művelődési intézményként” jellemezte azt.³⁴ Később azonban gúnyosabbá vált a hangneme: az erdélyi román iskolatörténetről monográfiát író Nicolae Albu szerint az iskola megalapításával „Lorántffy Zsuzsanna mesterien zseniális csapdát próbált állítani” a fogarasi románoknak, hogy

²⁹ „Az visitatiók alkalmatosságával visitatorok legyen Szilvási Mihály hívünk az esperesekkel és az fagarasi ecclesiából két böcsületes atyfiakkal, az oláh praedicatorok közül is hármat vagy négyet magok mellé vévén, kik esztendőben kétszer, alkalmatos időben Fagaras városában az visitatiot vagy cirkálást végben vigyék, hírt tévén annak idejéről mind az predicatoroknak, mind pengig az hallgatóknak, hogy jó alkalmatossággal az rendelt időre és helyre jöni érkezhessenek.” Bornemissza Anna utasítását közölte Fejér Tamás: *Bornemissza Anna fejedelemszony 1675. évi rendelete és a fogaraszöldi román gyülekezetek*. Erdélyi Múzeum 75(2013/4). 60. (A továbbiakban: Fejér: Bornemissza Anna.)

³⁰ „Az Fogaras földi oláh papok dolgát is, most jobb rendben vöttük Isten dűcsőségére való épülésben is jobb módjok vagyon, magunk hasznát is nem néztük benne, rendeltük Szilvási uramot taníttatásokra, az kik tudatlanok, tégyen napot nekik az tanólasra; ha tanóltanak jó reménség alatt meghagyatassanak az kik pedig tanólni nem akarnak, nem pénzt kell rajtok venni, hanem tisztékből hajíttassanak ki s menjenek elébbeni állapotjokra, az ki boér léssen szolgáljon úgy, az ki jobbágy, legyen jobbágy. Az esperesek, oláh papok és deákok dolga, mint hogy úgy szoktuk eddig is, az őkegyelme [a fogarasi várkapitány] és őkegyelme után Szilvási uram tetszéséből tettetődjenek, az kik arra valók léznek; mivel őkegyelme s Szilvási uram tudja az kik arra alkalmatosok és tudóok.” (*Urbariile Țării Făgărașului*. Vol. II. Ed. de David Prodan, Liviu Ursuțiu, Maria Ursuțiu. Buc. 1976. 879.) Valószínűnek tűnik, hogy ennek a Szilvási Mihálynak köze lehetett ahhoz a Szilvási családhoz, melyre Sipos Gábor hívta fel a figyelmet. 1665-ben a felsőszilvási templomot Szilvási Bálint és felesége Csonakosi Zsuzsanna építtette, amint azt a templomban található korabeli magyar felirat is bizonyítja. A család egyik tagja, Szilvási János 1678. december 7-én iratkozott be az enyedi kollégiumba. 1682-ben a loasaf vladika ügyében folyó perben, tanúként ismét felbukkant egy bizonyos ifjú Szilvási Mihály, aki románul is tudott. (Talán a fogarasi Szilvási Mihály fia?) Ez az ifjabb Szilvási Mihály 1681. szeptember 21-én subscribált a sárospataki-gyulafehérvári kollégiumban. A matrikula szerint később Dévára ment, hogy megreformálja a románokat. Sipos Gábor: *A reformáció tovább élése a hátszegi románok között. Europa-Balkanica-Danubiana-Carpathica* (az ELTE BTK Román Filológia tanszék Évkönyve) 2. (1995) 238. Lásd még: Ősz Sándor Előd: *Mócvideki reformátusok. Református mócok? Adalékok a Zaránd vidéki reformátusság 17–18. századi történetéhez*. Református Szemle 100 (2007/4). 883. A felsőszilvási templom magyar feliratát közli: Adrian Andrei Rusu: *Cititori și biserică din Țara Hațegului până la 1700*. Satu Mare. 1996. 301.

³¹ A Hangul pópára vonatkozó forrás, mely a Brassói Nemzeti Levéltárban van, jelenleg hozzáférhetetlen a kutatás számára. Lásd Ana Dumitran: *Religie ortodoxă – Religie reformată. Ipostaze ale identității profesionale a românilor din Transilvania în secolele XVI-XVII*. Cluj-Napoca 2004. 289; Fejér: Oktatási 207.

³² Ilarion Pușcariu: *Documente pentru limbă și istorie*. Vol. II. Sibiu 1897. 358–359.

³³ Pokoly: A fogarasi 139.

³⁴ Ioan Rațiu: *Învățătorii noștri din trecut și în prezent*. Foaia Scolastică 13(1911/ 20). 695.

azokat így csábítsa a kálvinizmusra.³⁵ A hangnem azóta szofisztikáltabb lett, de a mondanivaló nem sokat változott. Ovidiu Ghitta szerint az iskola „a vallási nevelés és az ifjúság felvilágosításának” az ellenőrzését szolgálta, és a fejedelmi politikának azt az irányát erősítette, mely a fogarasi román esperességeket a fogarasi konzisztórium alá rendelte.³⁶ Ebben azonban nem volt semmi különös, hisz Fogarásföld, mint már említettem, liber baronatus volt, ami azt jelentette, hogy minden felekezett – így nemcsak a görögkeleti, hanem a kálvinista és a lutheránus is – nem a saját püspöke, hanem a fogarasi konzisztórium joghatósága alá tartozott. Ma már vannak azonban román részről is józanabb hangok. Ilyen az Ana Dumitrané, aki szerint Lorántffy Zsuzsanna iskolaalapításának „jelentősége óriási, és nem mennyiségi és pedagógiai szempontból – hisz valójában nagyon kevés román részeseült az oktatás jótékony hatásából – hanem attól az apostoli aurától, mely a fejedelemasszony tettét bevonja. [...] A prozelita jelleg miatt hamar elfelejtették egyesek Lorántffy Zsuzsanna iskolaalapításának őszinteségét és nagyvonalúságát.”³⁷

Vajon mennyi valósult meg Lorántffy Zsuzsanna szép és nemes terveiből? Ha megnézzünk a majd' húsz évvel később, 1675. március 1-én kelt Bornemissza Anna fejedelemasszony vizitációs rendeletét, azt mondhatjuk, hogy nem sok. E rendeletben jórészt ugyanazok a problémák köszönnek vissza, melyeket az előző fejedelemasszony orvosolni szeretett volna. 1675-ben is vizsgálni kellett, hogy a papoknak „mennyire való tudományok légyen az Isten könyvéből? Miatyánkat, az Apostoli Credot, Tízparancsolatot, az sacramentumoknak és egyházi fenyitekeknek rendelését oláhu el tudgyák-é mondani? Az hit ágazatokat, avagy csak chateketicé tudják-é és értik-é? Oláhu tudnak-é prédikálni és prédikálnak-é? És ugyan oláhu minden naponként tesznek-é a beszerikában könyörgést? Vagyon-é újtestamentumok, psálteriumok, chatekesisek az mint Fejérvárat oláhu kinyomtatták, csak Szentírásból prédikálnak-é?”³⁸

Továbbra is virágzott az üzletszerű papszentelés: „némelyek magok fejtől felkelvén elmennek és magokat papságra szenteltetik”, majd „magokat csak úgy utcunque beszínlették valamely falubéli papságra”. Még mindig sok olyan pap volt, aki nem román nyelven végezte a szertartást, részegen tanított, tiltott házasságkötést végzett, lopott, paráználkodott, orgazdaságot folytatott.³⁹ Míg Lorántffy Zsuzsanna idejében a vétkesnek talált papok esetében a papi hivatal elvesztése volt a legnagyobb büntetés, addig Bornemissza Anna a vétkesek anyagi helyzetét nagyon érzékenyen érintő büntetéseket írt elő. Így például az, aki nem szabályos módon lett pappá, hanem csak „más úton magát beszénlené”, az őt befogadó faluval együtt köteles volt negyven-negyven forintot fizetni, melynek kétharmad részét a fejedelem, egyharmad részét pedig a román esperes kapta. A részegen tanító papnak büntetése először három, másodszor hat, harmadszor pedig tizenkét forint volt.⁴⁰

³⁵ Nicolae Albu: *Istoria învățământului românesc din Transilvania până la 1800*. Blaj. 1944. 63. Albut Lázár Sándor fordításában idézem: Lázár Sándor: *Lorántffy Zsuzsanna fogarasi iskolája. = Erdély és Patak fejedelemasszonya, Lorántffy Zsuzsanna*. I. Szerk. Tamás Edit. Sárospatak 2000. 187. Ugyanitt Lázár más román kollégák fanyalgó véleményét is idézi az iskoláról.

³⁶ Ovidiu Ghitta: *Biserica ortodoxă din Transilvania (secolul al XVI-lea – a doua jumătate a secolului al XVII-lea) és Biserica ortodoxă din Transilvania la sfârșitul secolului al XVII-lea in Istoria Transilvaniei*. vol. II. (de la 1541 până la 1711). Coord. Ioan-Aurel Pop, Thomas Nägler, Magyari András. Cluj-Napoca 373.

³⁷ Dumitran: Aspecte. 123.

³⁸ Fejér: Bornemissza Anna 60.

³⁹ Fejér: Bornemissza Anna 62.

⁴⁰ Ezek részletes felsorolását lásd: Fejér: Bornemissza Anna 61–62.

Ezen intézkedés meghozatalában a fejedelemszont nem a kálvinista prozelitizmus, hanem a társadalmi fegyelmezés és az egyház szervezeti megerősítésének a szándéka vezette. A fogarasföldi románok teljhatalmú kegyuraként sem akarta kálvinista módra átalakítani a románok egyházát, hanem a már meglévő román egyházat szerette volna rendszabályozni. Ennek legékezebb bizonyítéka a fogarasföldi románok viselkedése a katolikus unió idején. Az erdélyi kálvinista arisztokrácia, tartva az unió negatív következményeitől, 1698 áprilisában Bethlen Miklós követjárása révén kieszközölte, hogy a román hívek nemcsak a katolikus, hanem bármely más Erdélyben bevett vallás (recepta religio: kálvinista, lutheránus, unitárius) egyházával egyesülhetnek. Akik ezt megteszik, azok ugyanolyan kiváltságokba részesülnek, mint a bevett egyházak többi tagjai.⁴¹ Annak felmérésére, hogy erdélyi románok melyik recepta religióval kívánják magukat uniózni, 1699 októberében az erdélyi országgyűlés ankétot rendelt el,⁴² amelynek során minden erdélyi románt meg kellett kérdezni arról, hogy meg akar-e maradni régi vallásában, vagy akar-e csatlakozni valamelyik bevett felekezethez. Az országgyűlés tíz bizottságot állított fel, mindegyik bizottságban négy-négy tag volt, a négy-négy bevett vallásból.⁴³ A fogarasföldi helyetről készült jelentésben az áll, hogy az összes megjelent pap és világi személy egyértelműen arról nyilatkozott, hogy a régi görög rítusú vallásában akar megmaradni: „Mi az nemes országtul Barcaságon, Fogarasföldre, Háromszékre és Fehérvár vármegyének az erdön belül lévő részeire emittált, alább megírt személyek adjuk tudtára mindenkinek az kiknek illik per preasenti, hogy az méltóságos Regium Guberniumtul előnkbe adatott instructio szerint kimentünk az specificált helyekre, az patens mandatummal előnkben hivattunk minden embereket, valakik eddig az görög vagy oláh vallást tartották, és az instructio szerint elolvastuk előttük az őfelsége kegyelmes decretumát, kik mindannyian az régi görög vallásban megmaradtak, egyet is országban bevett vallások közül amplectálni [elfogadni, bevenni] nem akarnak. Az neveket ezen regestrum szerint mind béirtuk, az kik közülük írni tudnak, azokkal subscribáltattuk meg is pecsételttük, excepto Fogarasföldin az fogarasi, récsei és mondrai papokon kívül, több papok nem compareáltak, az mint az fogarasi tisztek testimonialisokból kiderül.”⁴⁴

⁴¹ Nicolaus Nilles: *Symbolae ad illustrandam historiam ecclesiae orientalis in terris coronae S. Stephani. II.* Oniponte [Innsbruck] 1885. 194–195.

⁴² *Erdélyi országgyűlési emlékek.* XXI. Kiad. Szilágyi Sándor, Bp. 1884. (a továbbiakban EOE) 433–434.

⁴³ A bizottságok névsorait lásd EOE. XXI. 430. A bizottságok tagjainak adott instrukció szövege: „Egy processusban az egyik főbíró egy assessorral, máshova más főbíró egy assessorral és a többiekben, kiben a viceispánok egy-egy assessorral, kiben két becsületes assessor vagy nemes ember menjenek ki és azokban a satiokban convocaltassanak az ott kívül való oláh papok és fálubeliek minél felesebben és azok előtt olvastassék ez az ő felsége kegyelmes resolútiója és kérdeztessék meg nemcsak a papok, hanem a hallgatók is, hogy micsoda állapotban akarnak maradni, vagy melyik religióval akarják magokat uniózni, jelentvén a nemes ország (exceptis dominis catholicis qui in hac materia suum votum non dederunt [kivéve a katolikus urakat, akik ebben az ügyben nem szavaztak]) mostani conclusumát is, melyről ő felségét meg is akarja találni, amely ez, hogy mivel ő felsége más országiban is a papi rendet vagy clerust a terehviselésétől nem immunisálhatja, noha Erdélyben ugyan a pápista papok most nem adnak de ob respectum unionis valachicae [az oláh uniót betartva], míg ez a portio idő tart, lehetetlen, hogy ők immunisok lehessenek, akármelyik recepta religióval uniózják magokat, hanem a békességének idejében élhetnek azzal a szabadsággal, melyet az unió hoz magával; addig is pedig, és azután akármikor is a dominis terrestriseknek [földesuraknak] való türhető honorarium adástól és a maradékok [az az a román papok fiai] a jobbágságtól meg nem menekedhetnek, minthogy a már recepta religioikon lévő papok maradéki is a hazának ő felségétől confirmáltott törvényei és eddig való szokása szerint, azzal, hogy az apjok pap volt, abból fel nem szabadulhattak.” Egyetemi Könyvtár, Bp. (a továbbiakban EK) Coll. Hevenesiana, 24. fol. 119.

⁴⁴ Lásd az 1699. november 20-án Kézivásárhelyről Geréb János, Gidófalvi Gábor, Draut György, Johannes Barberinus, Szentmártoni István, Cserey János és Rozgonyi Mihály által aláírt jelentést: MNL-OL, F 46, 1699/599. sz., fol. 37.

A fenti nyilatkozatot Fogarásföldön 530 világi és mindössze három pap fogadta el. A papok alacsony száma feltűnő.⁴⁵ Ennek minden bizonnyal az lehet a magyarázata, hogy a katolikus unió legfőbb szervezője, Baranyi László jezsuita, amint tudomást szerzett a kérdezőbiztosoknak kiadott instrukcióról, feleletül gúnyos conceptust állított össze, aminek eredményeképpen az uniót elfogadó Athanasius püspök körlevélben szólította fel a román papokat, hogy ne jelenjenek meg a kérdezőbiztosok előtt. Menjenek csak ki a főbírák, ispánok, assessorok, írta Baranyi, „mert azok mind haereticusok”, ezért majd őket „infascinálják” [megbűvölik, elvarázsolják] a románok. Egyébként Baranyi szerint a jus canonicum és a Szent István-i dekrétumok értelmében a bizottságnak nem is lenne joga a román papokat összehívni, akiknek így nem is kötelessége ott megjelenni: „Az oláh papokat convocáltassák, nagy suppositum [csalárdság], hogy jussok vagyon a convocatoria, tehát nem is tartoznak compareálni [megjelenni a román papok] ezt bizonyítja a jus canonicum, ezt parancsolja Szent István király Decret. lib 1. c. 2. item Decret. lib. 2. c. 2 et 3. Ezekben a privilégiumokban mind részesítette őfelsége az oláh papokat, ergo kálvinista papot nem citálhatnak, tehát ha a kálvinistákkal uniálták volna magokat az oláhok, őket sem citálhatnák, tehát most sem, mivel velünk uniálták magokat.”⁴⁶

A fenti adatokból egyértelműen kiderül, hogy a fogarásföldi román hívek nagy számban azt nyilatkozták, hogy meg akarnak maradni régi pravoszláv hitükben. A papok viszont épp ellenkezőleg. Az, hogy jelentős részük nem jelent meg a kérdezőbiztosok előtt, azt jelenti, hogy inkább hallgattak az uniót elfogadó Athanasiusra, és ezáltal ők maguk is hajlottak az unióra. Kivételt csak a már említett fogarasi, mondrai és récei pap jelentett, akik viszont nem fogadták el a katolikus uniót, és a görög rítus megtartása mellett nyilatkoztak. Fogarásföld esetében joggal várhatnók el, hogy majd fél évszázad alatt a Lorántffy Zsuzsanna fejedelemasszony által alapított román iskola megerősítette a kálvinizmust a fogarasi románok között. Mégis ennek épp az ellenkezője történt. A műveltebb román réteg, a boérok közt semmilyen nyomát nem találjuk annak, hogy közeledtek volna a kálvinizmushoz. Hiába járatták gyerekeiket a kálvinista iskolába, ez a vallásgyakorlás terén semmilyen nyomot sem hagyott életükben. Egyetlen pap vagy világi személy sem nyilatkozott úgy az ankét során, hogy a kálvinistákkal szeretne uniálni. Jól érzékeltetik ezt a helyzetet a fogarasi kapitány (Boér Simon) és testvére, Boér József (fogarasi alkaptány) Baranyinak írott levelei. Boér Simon beszámolója szerint a fogarasi boérok katolikus uniáltatása zavartalanul ment végbe, annak ellenére, hogy, mint fentebb láthattuk az 1699. évi ankét során amellel nyilatkoztak – legalábbis azok, akik egyáltalán hajlandóak voltak megjelenni a bizottság előtt –, hogy a régi görög vallásukban akarnak megmaradni: „a fogarásföldi boérság eddig in schismatismo volt, munkálkodtam benne, hogy az igaz

⁴⁵ Íme az erről szóló jelentés: „Nos infra scripti attestamur per praesentis: hogy a nemes országtól Fogarásföldre rendeltetett commissáriusok az oláh papok dolgából prima novembris érkezvén be Fogarásban az méltóságos Regium Guberniumtól adatott patens mandatummal az egész fogarásföldi oláh papokat és hallgatójokat conducaltatvan usque ad 4um diem praesentis elvárakoztanak ökegyelmek de az oláh papok mi oktul viseltevén nem compareáltak, hanem csak a fogarasi, mondrai és récei papok, a többi contemnálnván az patens mandatumot semmiképpen compareálni nem akartanak. Az falusi hallgatók többire minden faluból hol többen s hol kevesebben az őfelsége parancsolatját látván compareáltak amint a méltóságos Regium Guberniumtól kiküldetett tekintetes nemzetes commissariusok bona fide christiana fogják referálni az egész munkát. Melyről adjuk mi is ez testimonialisunkat fide mediante, subscriptionk és pecsétünk alatt. Datum Fogaras die 4 9bris 1699. Hévízi István fogarásföldi törvényszék hites assessorja; Fogarasi Sz. János, fogarasi felső törvényszék hites assessorja; Marcsinyay ifjú Boér János, fogarásföldi boérság főhadnagya; Ács János, fogarásföldi nemességnek főhadnagya; Maxai János.” (MNL-OL, F 46, 1699/599. sz. fol. 2.)

⁴⁶ EK, Coll. Hevenesiana, 24, fol. 121. Baranyi elég sajátosan értelmezte Szent István törvényeit, mert a megadott helyek alapján nehezen lehetett azt bizonyítani, hogy a biztosoknak nem lett volna joguk összehívni a román papokat.

hütre hozhassam ökö, aminthogy Isten munkámot megáldotta, mennyi házas személy ígirtte rá magát a megtérésre, arról kegyelmednek regestrumot küldöttem, már ezeknek papok kellenek, bár csak kettő volna, aki ökö tanítaná, ez az magok kívánságok, az fiokat sem adják többé az kálvinista iskolában, hanem a miénkben. [...] Az oláh papokról azt írhatom kegyelmednek, szóval unitusok voltak, de nem valósággal. [...] Csak assistentiám legyen s bár csak két pap jőne ide olyan, a ki oláhu tudna, kitalálom én az mesterségit s megbizonyítom két esztendőre, téríte meg kétezer embert.”⁴⁷

Ha kétezer nem is, de 1702. október végére 21 pap és 434 világi személy aláírásával igazolta, hogy „egyáltalában pápistákká lesznek”. A világiak emellett „compromittálták arra magokat, hogy fiokat ezután nem a kálvinista iskolában, hanem a pápistában tanítatják.”⁴⁸

A fogarasföldi románok tehát, szinte ellenállás nélkül, rekordidő alatt fogadták el a katolikus uniót. Ez nemcsak azt jelenti, hogy nem alakult ki körükben öntudatos kálvinista réteg, hanem azt is, hogy a kálvinista fejedelemszonyok által bevezetett reformok, paradox módon, épp a katolikus uniót segítették elő, hisz az egyházfegyelem terén megreformált görögkeleti egyház könnyebben be tudta fogadni a katolikusok felől jövő újabb reformokat, szemben az erdélyi román egyháznak azon részével, mely mereven elzárkózott a reformoktól és így megmaradt a keleti ortodoxia mozdulatlanóságában.

Social Disciplinisations and/or Calvinistic Prozelitism. Some Data on the Impact of the Reformation on the Romanians in Fogarasföld (Țara Făgărașului, Fogarascher Land) in the 17th Century

Keywords: reformation, calvinian prozelitism, Fogarasföld, social disciplinisation

In the paper, the author describes the ecclesiastical relations of the Romanians in Fogarasföld (Țara Făgărașului, Fogarascher Land) in the 17th century. It analyzes primarily the urbarial conscriptions made during the reign of the two Rákóczi princes. The purpose of the conscriptions ensues was to ensure that those who can not certify their noble privileges (the status of boyar) should be obligated to deposit (depotus) and they should be forced into serfdom. Besides these, it is clear from the conscriptions that in the Romanian villages there was a surplus of priests. It is not unusual for a village where three or even five priests served in one place. In order to settle the situation, György I. Rákóczi ordered the canonical visitation that in every village there may be only one priest. The author also describes the history of the Romanian school in Fogaras, founded by Lorántffy Zsuzsanna, and he presents the role of social disciplinisations of this school, and of the canonical visitation.

⁴⁷ Boér Simon levele: Fogaras, 1702. október 10.: Ana Dumitran: *Unirea cu Roma în Țara Făgărașului în lumina unor noi documente*. Studia Universitatis Babeș-Bolyai Series Theologia Graeco-Catholica. 46. (2001/1) 127–128. (A továbbiakban: Dumitran: Unirea.)

⁴⁸ Boér József jelentése Baranyinak, Gyulafehérvár 1702. október 31. Vö. Dumitran: Unirea. 130.

Szár az Orsolya

Kihívások és megoldások

A jezsuiták 18. századi erdélyi penitenciális misszióiról

Közismert, hogy a szakirodalomban második Habsburg-berendezkedésként ismert 1708 és 1730 közötti időszakban a Guberniumban, az Erdélyi Udvari Kancelláriában, valamint a királyi tábla ülnökei között, tehát az erdélyi kormányzati, közigazgatási és a bíraskodásért felelős szervezetekben mindenütt relatív többségbe kerültek a katolikusok.¹ Ezzel párhuzamosan és szoros összefüggésben a katolikus egyház is egyre nagyobb teret nyert Erdélyben. A katolikus egyházat a többi felekezet kárára előnyökben részesítő Habsburg-támogatásnak többféle formája volt: lehetett erősebben politikai természetű, mint Mártonffy püspök guberniumi tanácsosi kinevezése (1718),² de erőszakos is, mint a kolosvári unitárius templom 1716-os elfoglalása a főhadiparancsnok katonai segítségével.³

A jezsuiták szerteágazó tevékenysége és ezen belül a missziós munka szintén hozzájárult a katolicizmus erdélyi megerősödéséhez. Ennek részletes bemutatása monográfiát igényelne. Jelen vizsgálat csupán három jezsuita népmisszióra (1727, 1728, 1729) korlátozódik, amelyeket a következő szempontok alapján választottunk ki: mindhárom misszióban az ún. segneriánus módszert alkalmazták,⁴ és mindhárom az az erdélyi születésű Kolosvári Pál vezette, aki unitáriusból katolikus, majd jezsuita szerzetes lett.⁵ Az eredetileg itáliai módszer erdélyi bevezetésének terve 1726-ban fogalmazódott meg, az első ilyen típusú missziót 1727-ben tartották.⁶ Kolosvári az ezt követő három évben (1728–1730) folytatta misszionáriusi tevékenységét, amelynek 1731 áprilisában bekövetkezett halála vetett véget. Ezután csak az 1740-es években éledt újra a missio Segneriana Erdélyben. Akkorra azonban már megváltozott a katolikus

Szár az Orsolya (1981) – irodalomtörténész, egyetemi adjunktus, Debreceni Egyetem, Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézet, Debrecen, orsolyaszaraz@unideb.hu

A kutatást az OTKA PD 112622 sz. pályázata támogatta. Itt köszönöm meg Baricz Ágnesnek a tanulmányhoz fűzött értékes megjegyzéseit, javaslatait.

¹ Vö. Trócsányi Zsolt: *Habsburg-politika és Habsburg-kormányzat Erdélyben. 1690–1740*. Bp. 1988. (Magyar Országos Levéltár kiadványai III. Hatóság- és hivattörténet 8) 305–383.

² Uo. 322.

³ Uo. 362.

⁴ A jezsuita rend osztrák tartományában tartott első segneriánus népmissziókról lásd Fazekas István: *A „Missio Segneriana” kezdetei Magyarországon (1714–1717)*. = *Perlekedő évszázadok*. Tanulmányok Für Lajos történész 60. születésnapjára. Szerk. Horn Ildikó. Bp. 1993. 410–431. A missio Segneriana provinciabeli történetét 1773-ig tekinti át Szár az Orsolya: *Paolo Segneri (1624–1694) és magyarországi recepciója*. Debrecen 2012. (Csokonai Könyvtár, Bibliotheca Studiorum Litterarium 49) 77–152.

⁵ Kolosvári életének és működésének főbb adatait lásd Ladislaus Lukács: *Catalogus generalis seu Nomenclator biographicus personarum Provinciae Austriae Societatis Iesu (1551–1773)*. I–III. Romae 1987–1988. II. 760.

⁶ Az erre vonatkozó generálisi leveleket lásd Archivum Romanum Societatis Iesu (a továbbiakban ARSI), Aust. 12, ff. 233r, 234r, 234v, 241. Az erdélyi segneriánus missziók elindításáról lásd Szár az Orsolya: *i. m.* 100–101.

egyház helyzete és a többi felekezethez való viszonya. Míg a század első évtizedeit a katolikus egyház fokozatos térnyerése jellemezte, addig az 1740-es években már a domináns helyzete figyelhető meg. Érdemes emiatt az 1720-as évek segneriánus misszióit a későbbiekől elválasztva is megvizsgálni,⁷ ezek ugyanis gyakran az egyes települések szintjén teszik láthatóvá az ekkor zajló, felekezetek közötti átrendeződési folyamatokat, miközben új adalékokkal is gazdagítják egyháztörténeti, kegyességtörténeti és helytörténeti ismereteinket.

1. A segneriánus módszer bevezetése Erdélyben

A penitenciális népmissziók egyik altípusát jelentő segneriánus misszió célja eredetileg nem a más felekezetűek áttérítése volt, hanem a katolikus hívek helyes vallásgyakorlatának kialakítása, hitismereteinek megszilárdítása és nem utolsósorban a bűnbánathoz szükséges érzelmek felkeltése és kifejezésre juttatása különböző látványos bűnbánati cselekedetekkel.⁸ Míg az itáliai segneriánus misszionáriusok tisztán katolikus közegben tevékenykedtek, és a módszert ennek alapján alakították ki, addig erdélyi társaik igen heterogén felekezeti összetételű közössel és változó erőviszonyokkal találkoztak.

Jól ismert, hogy az erdélyi egyházmegye újjászervezése azután kezdődött el, hogy Mártonffy 1716-ban elfoglalta püspöki székhelyét.⁹ Ugyanebben az évben az egyházmegyes papok száma csupán negyvenkettő volt. Ez a következő években lassú növekedésnek indult. A paphiány miatt azonban több településen szerzetesek látták el a plébániai szolgálatot.¹⁰ A katolikus hívek hitbéli megerősítése mellett azonban a katolikusok számát növelni akaró, térítő szándék is jelen volt. Az egyház ugyanis nemcsak a meglévő plébániákról kívánt gondoskodni, hanem igyekezett újakat is létrehozni és régieket visszaállítani. Ez számos esetben azzal kezdődött, hogy a helyi katolikusok számbeli fölényére hivatkozva elvették a templomot az azt birtokló felekezettől. Így az egyházmegye helyreállítása gyakran más felekezetek kárára történt.

A segneriánus népmissziós módszer erdélyi bevezetésén munkálkodó jezsuitáknak és az azt alkalmazó misszionáriusoknak elkerülhetetlenül szembeesniük kellett a más vallásúak kérdésével. A jezsuita rend generálisa, Michelangelo Tamburini 1726-os levelében Erdélyt eretnekségtől fertőzött területként írta le, ahol nagy tudatlanság mutatkozik a hit és a keresztyény erények dolgában. Örömmel fogadta ezért az erdélyi missziók tervét, valamint biztosította rendtársait arról,

⁷ Vizsgálatunkba nem vontuk be az utolsó Kolosvári vezette missziót (1730), mivel annak csupán négy erdélyi állomása volt, legnagyobbrészt a váradi és az egeri egyházmegyében zajlott le. Erről lásd Száraz Orsolya: *Jezsuita népmissziók a váradi egyházmegyében a 18. században*. = *Katolikus újjászülés Debrecenben*. Szerk. Orosz István–Papp Klára. Debrecen 2015. (Speculum historiae Debreceniense 23) 54–60.

⁸ A misszió szokásos menetének leírását lásd Giuseppe Orlandi: *Missioni parrocchiali e drammatica popolare*. = *La drammatica popolare nella valle padana*. Atti del 4° convegno di studi sul folklore padano, Modena 23–26 maggio 1974. Modena 1977. 313–325; Száraz Orsolya: *Paolo Segneri (1624–1694) és magyarországi recepciója*. i. m. 60–69.

⁹ Vö. Bíró Vencel: *A katolikus restauráció kora (III. Károly, Mária Terézia, II. József)*. = *Az erdélyi katolicizmus multja és jelene*. Dicsőszentmárton 1925. 147–150; Nagy Kornél: *Mártonffy György püspök és az erdélyi örmények*. EM LXXVIII(2016). 1. sz. 74–75.

¹⁰ Ferenczi Sándor: *Az erdélyi egyházmegye római katolikus papsága az 1716–1753 közötti időszakban*. = *Ezeréves múltunk. Tanulmányok az erdélyi egyházmegye történelméről*. Szerk. Marton József–Bodó Márta. Bp.–Kvár 2009. 65–66, 70.

hogy előmozdítja az ügyet.¹¹ Három évvel később egy Erdélyben tartott misszióról a jezsuita évkönyv beszámolója „a parlagon hagyott és különféle eretnekségek sokféle tüskéjével bevett erdélyi földeken” fáradó misszionáriusok képét használta fel a más felekezetek jelentette kihívás érzékeltetésére.¹²

Már kezdetben világos volt, hogy Erdély másfajta akkomodációt kíván meg a misszionáriusok részéről, mint az itáliai szintiszta katolikus közeg. Erre hívhatta fel a generális figyelmét levelében Kapi Gábor, aki az erdélyi viszonyok alapos ismerője volt,¹³ hiszen korábban Kolozsváron látott el számos szolgálatot, többek között előkészítője volt az erdélyi románokkal kötött vallási uniónak.¹⁴ Kapi levelét nem ismerjük, a generális válaszleveléből azonban megtudjuk, hogy – az ekkor már a nagyszombati nyomda prefektusaként dolgozó – Kapi úgy vélte, hogy másképp kell bánni az eretnekekkel és a skizmatikusokkal, mint a keresztény tanításban járatlan katolikusokkal.¹⁵ Nyíltan vagy utalásszerűen azt javasolhatta, hogy a segneriánus módszert alakítsák át az erdélyi körülményeknek megfelelően. A generális hajlott erre, de csak amennyiben a tapasztalatok alapján ez szükségessé válik, először azonban a módszert „szokásos formájában” (*consuetudine forma*) kívánta bevezetni.

A pénzügyi feltételeket egy jótévő – aki maga a császár lehetett – és a Cassa Missionis kétezer scudónyi támogatása teremtette meg.¹⁶ A jezsuita évkönyv szerint a misszió alapítója és protektora ugyanis maga a császár volt, aki az ügyet támogató pátenstelevet bocsátott ki, de a Gubernium és az erdélyi püspök is írásban járultak hozzá a misszió működéséhez.¹⁷ A jezsuiták tehát a legmagasabb szintekről biztosították munkájuk védelmét.

A szervezési feladatokat itt is az a Bernardo Cerroni vállalta magára, aki korábban már Magyarországon, Ausztriában és Dalmáciában is megszervezte a segneriánus missziót.¹⁸ Tőle sajátította el a módszert a már említett Kolosvári Pál. A kolosvári unitárius eklézsia plébánosának fiaként Kolosvári szintén jól ismerhette az erdélyi viszonyokat. Nem lehet véletlen, hogy őt választották erre a feladatra, ugyanakkor – az egyik generális levél szerint – ez találkozott Kolosvári kívánságával is, aki nagyon szeretett volna misszionáriusként Erdélyben dolgozni.¹⁹ Miután elsajátította a módszert, 1726 szeptemberében készen állt rá, hogy segneriánus missziót vezessen, amire azonban csak 1727 tavaszán került sor, mert a missziós időszak mindig a jó idő beálltával kezdődött.²⁰

¹¹ ARSI, Aust. 12, f. 234v. Levél Carolus Toschnak Klagenfurtba (1726. július 6.): „in regione tot haeresibus infecta, ubi revera non minor est rerum fidei, et virtutis ignorantia, quam operariorum necessitas”.

¹² ARSI, Aust. 186, f. 28r: „incultosque, ac variis diversarum haeresium spinis obsitos Transilvaniae campos”.

¹³ A generális egy másik levelében így is jellemzi őt: „rerum regionum apprime gnarus”. ARSI, Aust. 12, f. 234v. Levél Carolus Toschnak Klagenfurtba (1726. július 6.)

¹⁴ Szilas László: *Kapi Gábor: = Magyar művelődéstörténeti lexikon. Középkor és kora újkor. V. Főszerk. Kőszeghy Péter. Bp. 2006. 81–82; Lukács László: i. m. II. 680–681.*

¹⁵ ARSI, Aust. 12, f. 233r. Levél Kapi Gábornak Nagyszombatba (1726. június 22.): „Sapienter notat R. a V. a aliter cum Haereticis, Schismaticis atque rudibus in fide agendum, ac cum Catholicis, et in Christiana doctrina non provecitis.”

¹⁶ ARSI, Aust. 12, f. 233r. A generális levele Kapi Gábornak Nagyszombatba (1726. június 22.) A Cassa Missionisből érkező összegről ARSI, Aust. 12, f. 233r. A generális levele Maximilianus Galler provinciálisnak (1726. július 6.)

¹⁷ ARSI, Aust. 184, f. 23v.

¹⁸ ARSI, Aust. 12, f. 234v. A generális levele Carolus Toschnak Klagenfurtba (1726. július 6.). Cerroniról Lukács László: *i. m. I. 160–161.*

¹⁹ ARSI, Aust. 12, f. 233r. A generális levele Maximilianus Galler provinciálisnak (1726. július 6.)

²⁰ ARSI, Aust. 12, f. 241r. A generális levele Maximilianus Galler provinciálisnak (1726. szeptember 7.)

2. Az 1727-es misszió

A jezsuita források alapján az 1727-es év egyfajta próbaévnak tűnik.²¹ A misszió állomásainak száma kevesebb, mint a későbbi években, valamint a kiválasztott települések, egyetlen kivétellel, Gyergyó-, Csík- és Kászsónszékekben találhatóak, amelyek – olykor rövid kitéréssel, de – mindvégig megőrizték a katolikus hitet, többségükben katolikus plébánia is működött.²² A jezsuita évkönyv nem is számol be a más felekezetűek jelenlétéről a résztvevők között, csupán a katolizálók számát közli, valamint három megtéréőről részletesebben is szól. Adatai a következők: a római katolikus egyház mellett kötelezte el magát harminc kálvinista, két lutheránus, hat szociniánus, tizenkettő skizmatikus, négy aposztata, huszonegy felekezethez nem tartozó és további negyvenöt személy. Ezeknek az adatoknak a megbízhatósága kontrollforrások hiányában nem meghatározható, mindenesetre óvatosan kezelendők. Az áldozók számát például minden bizonnyal az apostoli munka sikerességét bemutatni hivatott retorika nagyította fel: Pál-Antal Sándor kutatásai szerint ugyanis 1721/22-ben Csík-, Gyergyó- és Kászsónszékek együttes népességszáma 16612 főnyi volt,²³ míg a jezsuita évkönyv szerint a misszió során körülbelül 17000-en áldoztak.²⁴

A misszió első három állomását Gyergyószéken jelölték ki.²⁵ Szentmiklóson az örmények lelkes részvételét emelte ki a beszámoló szerzője. Az örmények a 17. században települtek be Erdélybe, Szentmiklósrá és Alfaluba is ekkor érkeztek.²⁶ Előbbi helyen az 1721-es összeírás szerint ötvenhat örmény családfő és tíz örmény özvegy élt.²⁷

Mindhárom gyergyószéki településre igaz, hogy lakói rövid időre protestánsok lettek, majd visszatértek a katolikus egyházhoz, és meg is maradtak abban.²⁸ Ebben a szinte homogén katolikus közegben a misszionáriusok elsősorban a hitoktatással foglalkoztak. Délutánonként külön a felnőtteket és külön a gyerekeket is tanították. Néhány katekistát is kiképeztek, hogy a szétosztott könyvekből ünnepnapokon tanítsák az olvasni nem tudókat.

A Csíki-medence hat – katolikus hitét mindvégig megőrző állomásán²⁹ – tartott misszióról, szűkszavú tudósítást olvashatunk, többnyire arról, hogy hány napot töltöttek az egyes helyeken, és hogy a résztvevők és a gyónók száma mindenhol magas volt. Somlyón a ferencesek

²¹ A misszió leírását lásd ARSI, Aust. 184, ff. 23v–26r. A továbbiakban ennek alapján ismertetem a misszió menetét. A főszövegben egyértelműen jelzem, ha ezt a forrást használom, a jegyzetekben csak akkor, ha idézek belőle.

²² Endes Miklós: *Csík-, Gyergyó-, Kászon-székek (Csík megye) földjének és népének története 1918-ig*. Reprint kiadás. Bp. 1994. 332–334. Endes szerint 1717–1719-ben a misszióállomások közül itt voltak plébániák: Nagykászon, Kozmás, Somlyó, Nagyboldogasszony, Szentimre, Gyergyószentmiklós, Alfalu, Ditró.

²³ Pál-Antal Sándor: *Népességi viszonyok a Székelyföldön a 18. század elején*. EM LXXIV(2012). 2. sz. 15, 8. táblázat.

²⁴ ARSI, Aust. 184, f. 25v.

²⁵ Szentmiklós, Ditró, Alfalu.

²⁶ Merza Gyula: *Az örmény betelepülés története Magyarországon és a szamosújvári örm. kath. püspöki, ill. vikáriusi székhelyén*. Vác 1913. 4; Nagy Kornél: *Az erdélyi örmények katolizációja (1685–1715)*. Bp. 2012. (Magyar történelmi emlékek, Értekezések) 82–88.

²⁷ Az adatot közli Benkő József: *Transsilvania specialis. Erdély földje és népe*. II. Ford., bev., jegyz. Szabó György. Buk.–Kvár 1999. 261.

²⁸ Lestyán Ferenc: *Megszentelt kövek. A középkori erdélyi püspökség templomai*. Gyulafehérvár I–II. 2000. I. 265–266, 263.

²⁹ Nagyboldogasszony, Rákos, Somlyó, Szentgyörgy, Szentimre, Kozmás. Vö. Lestyán Ferenc: *i. m.* I. 241–242, 244, 251, 253, 267.

szállásolták el a misszionáriusokat. György József szerint Kolosvári Pál itt mondott beszédében elismerte az 1567-es „csata és győzelem történeti igazságát”.³⁰

A missziós körút ezután Kászonszéken folytatódott, a valójában több településből álló, de plébániaként egynek tekintett Nagykászonban.³¹ Innen, az esperes meghívására, átmentek Háromszékre. Itt volt a misszió utolsó állomása, azonban a beszámoló nem nevezi meg a települést.³² Innen a misszionáriusok október 27-én Kolozsvárra tértek vissza téli pihenőre.

A jezsuita beszámolóból hiányoznak a módszer jellegzetes teátrális elemei: az éjszakai bűnbánati körmenet és a missziós atya nyilvános önostorozása. Ugyanezt állapíthatjuk meg a következő két évben tartott missziókról készített évkönyvbeli jelentésekről is. Ugyanakkor Kolosvári, az 1729-es misszió eredményeit összegző levelében, beszámolt arról, hogy a misszionárius önostorozást végzett. Zárójelben azt is megjegyezte, hogy a flagellációt az elmúlt nyáron kezdték el alkalmazni, és a siker láttán azok is elfogadták a használatát, akik korábban ellenezték azt.³³ A látványos penitenciális elemek ellentmondásos megítélésére következtethetünk egy másik levélből is, amelyet 1728. január 24-én, az első missziós körút után írt a generális válaszként Kolosváriának. Ebben Tamburini azt javasolta a misszionáriusnak, hogy ha a püspök úgy ítéli meg, hogy az éjszakai bűnbánati processziót és a flagellációt el kell hagyni, mert azok a más felekezetűek körében rágalmazásra, gúnyolódásra adnak okot, akkor vagy a hely sajátosságainak megfelelően alkalmazzák azokat, vagy teljesen hagyják el őket. A döntést ez ügyben Kolosváriára és a püspökre bízta.³⁴

Hogy reális volt a lehetősége annak, hogy a nem katolikusok gúnyolódásainak céltáblájává válnak, jól mutatja Hermányi Dienes József egyik anekdotája, amely tekinthető a penitenciális missziók paródiájának, a jezsuita meggyőzési módszerek kritikájának. Hermányi szövege a század második felében, Erdélyben segneriánus misszionáriusként dolgozó Henter Mihályt vitte színre: „P[ater] Henter másod magával Missionárius Apostolikuskodék Erdélyben; valának pedig Je’suiták mind ketten. Midőn Kolo’svárat praedicállana az egyyik csomó beretvával vadalja vala magát, ’s láttzott is, hogy vér foly útánna, – midőn pedig azt kérdené a’ néptől: *Meg tértek é? meg tértek é? mert ha nem, megölöm magamat!* felkiálta egy szálas napszámos Székely Asszony ’s mőnda: *Ki az Őrdőg ne térne meg Atyám Uram!* Arra mőnda a’ Missionárius: Ne emlegess Őrdögöt atyámfia! a’ Szent helyen.”³⁵

Az ehhez hasonló jelenetek helyett a jezsuita évkönyv a következőképpen összegezte a misszionáriusok által 1727-ben elvégzett feladatokat: a páterek prédikáltak, oktattak, helyi katekistákat képeztek ki, könyveket és egylapos nyomtatványokat osztottak szét, gyóntattak, előmozdították a jezsuita szentek (főleg Loyolai Szent Ignác és Xavéri Szent Ferenc) és Szűz Mária tiszteletét, megtanították a résztvevőknek a lelkiismeret-vizsgálat módját, valamint

³⁰ György József: *A ferencrendiek élete és működése Erdélyben*. Kvár 1930. 164. A szerző semmilyen forrást nem jelöl meg állítása alátámasztására.

³¹ Léstyán Ferenc: *i. m.* I. 269, 271.

³² A háromszéki esperes ekkor Lukács András lemhényi plébános volt (*Erdélyi egyháztörténelmi adatok*. Szerk. kiad. Veszely Károly. Kvár 1860. I. 374.). Közelsége miatt akár az ő plébániája is lehetett az utolsó állomás.

³³ Archivio Storico de Propaganda Fide, Fondo Scritture riferite nei congressi (a továbbiakban ASPF, SC), Ungheria e Transilvania, vol. 5 (1728–1760), ff. 36v–37r. Kolosvári Pálnak a rendi generálishoz intézett levele. Másolat. (1730. február 11.): „qui prius obsistebant, viso successu, approbantibus”.

³⁴ ARSI, Aust. 12, ff. 286r–v. A generális levele Kolosvári Pálnak Kolozsvárra (1728. január 24.).

³⁵ Hermányi Dienes József: *Nagy Enyedi siró Heráklitus, és – Hól mosolygó ’s hól kaczagó Demokritus*. = *Uő: Szépprózai munkái*. S. a. r., előszó, jegyz. S. Sárdi Margit. Bp. 1992. 323. (Kiemelés az eredetiben.)

rózsafüzér-társulatokat alapítottak. A felsorolásból jól látszik, hogy a misszionáriusok munkájukkal elsősorban a katolikus híveket célozták meg, és mellőzték a penitenciális módszer szokásos és jellegzetes devóciós gyakorlatait.

A beszámoló egyetlen pontján érzékelhető határozottabban, hogy a célok között a más felekezetűek áttérítése is szerepelt. A misszió végén ugyanis a Moldvával határos területeken élő székelyek közé is ellátogattak az atyák. A leírásban a részletek homályban maradnak, csupán két, a jelzők alapján (*vir egregie doctus et probus / notae prudentiae et probitatis*) megkérdőjelezhetetlen hitelű férfi tanúságtételét közlik, miszerint, ha a páterek tovább maradtak volna, egész településeket mentettek volna meg az eretnekségtől. Ezután következik a katolizálók, fentebb már ismertetett, számszerű listája.

3. Az 1728-as misszió

A felekezeti sokszínűség kihívása erőteljesebben jelentkezett az 1728-as, majd még inkább az 1729-es misszióban. Ezekben már nagyobb kockázatot vállaltak a jezsuiták, amennyiben több nem katolikus többségű államot is választottak.

1728-ban a misszionáriusok Kézdiszéken, Orbaiszéken, Sepsiszéken, Udvarhelyszéken, Miklósvárszéken és Marosszéken jártak.³⁶ A segneriánus módszernek megfelelően egymáshoz közel eső területeken igyekeztek minél több településre eljutni. A választás ebben az évben is főleg olyan állomásokra esett, amelyek lakóinak többsége vagy egésze a reformációt követően is megmaradt katolikusnak.³⁷ Az egyes településeken végzett misszionáriusi munkáról alig számol be a jezsuita évkönyv, az eredményeket az egész missziós körútra vonatkozóan összegzi a következőképpen: a lopott holmikat visszaszolgáltatták; megszűnt a káromkodás, a viszály és a babonás szokások; a mágikus-boszorkányos könyveket elégették; előmozdították a Szűzanya kultuszát, és 19 700 személyt meggyóntattak. Ezeket a helyeken tehát a misszionáriusok elsősorban arra vállalkoztak, hogy megtanítsák a résztvevőknek a keresztényhez illő életmódot és magatartást, a helyes vallásgyakorlat módját, valamint gyakori szentségvételre biztatták őket.

Másfajta alkalmazkodást igényeltek azon helyek lakói, ahol csak nemrég kerültek többségbe a katolikusok, mint például Miklósváron, Korondon és Kálon. A miklósváriak a 16. század során reformátusok lettek, azonban 1717-ben Kálnoki Ádám – aki sokféle módon igyekezett a katolicizmust erősíteni – erőszakkal elvette tőlük a templomot.³⁸ A jezsuita évkönyvből tudjuk, hogy fia, Kálnoki Antal zászlótartó azon három császári tiszt között volt, akik tanúvallomásukkal hitelesítették a miklósvári misszió során történt csodát, amikor is Kolosvári Pál

³⁶ A missziót a jezsuita évkönyv beszámolója alapján ismertetem: ARSI, Aust. 185, ff. 36v–39r. A misszió a következő településeken lakókat érintette: Altorja, Lemhény, Nyujtód, Kanta, Gelence, Zabola, Zágon, Illyefalva, Kőröspatak, Miklósvár, Barót, Lövéte, Oláhfalva (később Szentegyházsfalu), Zetelaka, Szentlélek, Korond, Szováta, Nyárádköszvényes, Hódos, Kál, Vágás, Udvarhely.

³⁷ Vö. Lestyán Ferenc: *i. m.* Lemhény (I. 121), Nyujtód (I. 124), Gelence (I. 108), Barót (I. 193), Lövéte (I. 318), Oláhfalva (I. 336), Zetelaka (I. 364), Szentlélek (I. 338), Szováta (I. 474), Nyárádköszvényes (I. 426), Hódos (I. 440), Vágás (I. 362).

³⁸ Lestyán Ferenc: *i. m.* I. 212; Papp Kinga: *Tollforgató Kálnokiak. Családi íráshasználat a 17–18. századi Erdélyben.* Kvár 2015 (Erdélyi Tudományos Füzetek 284) 143–144, 155.

prédikációja közben a feszületen függő Krisztus verejtékezni kezdett. Kálnoki Antal, apjához hasonlóan, elkötelezett katolikus volt, aki nem kedvelte a reformátusokat.³⁹

Miklósváron a misszionáriusok feladata elsősorban az volt, hogy a korábban is katolikusokat és a nemrég áttérteket megerősítse a hitben. A beszámoló az itt lakókat úgy jellemezte, hogy csak névleg voltak katolikusok, ezért a misszionáriusok aktív vallásgyakorlatra biztatták őket.

A jezsuita évkönyv csak felsorolja az állomások között Korond és Kál nevét, ezért részleteket nem tudunk arról, hogyan zajlott le ezeken a helyeken a misszió. Mindkét településen néhány évvel korábban szerezték meg a katolikusok a templomot: Korondon 1719-ben az unitáriusoktól,⁴⁰ Kálon 1725-ben a reformátusoktól.⁴¹

A misszió csupán néhány olyan települést érintett, amelyeken más felekezetűek voltak többségben. A velük való találkozásokról általában igen szűkszavúan számol be a jezsuita évkönyv. Zaboláról például csak annyit jegyeztek fel, hogy ez volt a hatodik állomás, és hogy nagyobb-részt kálvinisták éltek itt.⁴² A katolikus többségű Altorja esetében pedig csupán megemlítik, hogy a misszió „eretnek” résztvevői is voltak, akik valószínűleg a református Feltorjáról érkeztek.⁴³

A misszionáriusok meglátogatták a zágoni, illyefalvi és köröspataki katolikusokat is. Zágonban ekkor többségében reformátusok éltek.⁴⁴ Illyefalván a 17. században a reformátusok elvették a templomot az unitáriusoktól, ezután fokozatosan ők kerültek többségbe.⁴⁵ A 18. század elején azonban letelepedtek itt a pálosok, akik ellátták a katolikusok plébániai szolgálatát.⁴⁶ Köröspatakon mindhárom felekezet jelen volt.⁴⁷ Az unitárius egyháztörténet szerint a reformátusok el akarták venni az unitáriusok templomát, de nem jártak sikerrel. Később, 1726-ban a katolikusok akarták elfoglalni a templomot, de a felfegyverkezett unitárius asszonyok visszatartották őket.⁴⁸ Ezeken a helyeken a misszionáriusok Krisztusnak tetsző életre oktatták a résztvevőket, és az eredmények között elkönyveltek néhány kálvinista áttérőt is.

Az 1728-as missziós körútról készített beszámoló egyetlen felekezeti és hatalmi konfliktust említ, ennek helyszíne Kanta volt. A reformátussá vált faluba a katolikusok a 17. század végén kezdtek el visszatelepülni, amikor a minoriták iskolát nyitottak itt, a 18. század első felében pedig templomot és rendházat építettek.⁴⁹ A református többség azonban ekkor is megmaradt.⁵⁰

³⁹ Kálnoki Antalról lásd Papp Kinga: *i. m.* 156–159. Papp Kinga (uo. 158.) a kortárs Rettegi Györgyöt idézi, aki többek között így jellemezte Kálnoki Antalt: „Kivált a reformátusokat gyomorból gyűlölte.”

⁴⁰ Kénosi Tözsér János–Uzoni Fosztó István: *Az erdélyi unitárius egyház története*. II. Ford. Márkos Albert, s. a. r. Hoffmann Gizella–Kovács Sándor–Molnár B. Lehel. Kvár 2009. (Az Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltárának kiadványai 4/2) 446–456.

⁴¹ Léstyán Ferenc: *i. m.* I. 441. Ennek előzményeit lásd Marton József: *A székelykálai római katolikus egyházközség története*. = *Székelykál 800 éves történetéből*. [Szerk. Szabó Miklós]. Marosvásárhely 2005. 83.

⁴² Vö. Léstyán Ferenc: *i. m.* I. 130.

⁴³ Uo. I. 129.

⁴⁴ Uo. I. 131.

⁴⁵ Kénosi Tözsér János–Uzoni Fosztó István: *i. m.* 421.

⁴⁶ Léstyán Ferenc: *i. m.* I. 203. Az illyefalvi pálos rendház és plébánia történetéről az itt tárgyalt időszakban lásd Csáki Árpád: *Pálos misszió Háromszéken a 18. században. Az illyefalvi rendház és könyvei*. Sepsiszentgyörgy 2013. (Székelyföldi könyvgyűjtemények 1) 7–23.

⁴⁷ Léstyán Ferenc: *i. m.* I. 219.

⁴⁸ Kénosi Tözsér János–Uzoni Fosztó István: *i. m.* 420.

⁴⁹ Léstyán Ferenc: *i. m.* I. 118.

⁵⁰ Dimény Attila: *Kézdivásárhely református és római katolikus társadalma 1724–1853 között, az egyházi anyakönyvek tükrében*. Acta Siculica. 2014–2015. 595.

A jezsuita évkönyv szerint a Csík- és Kászonszékből érkező katolikus tömegek látványa a legmakacsabb, leghajthatatlanabb eretnekeket is ámulatba ejtette,⁵¹ és ők is jelen akartak lenni a misszió, azonban a prédikátorok attól félt, hogy katolizálnak, ezért megtiltotta nekik, hogy a páterek tanításait hallgassák. Ekkor azonban a misszionáriusok elővették a császári felhatalmazást, és ezzel elérték, hogy a tiltást visszavonja.

Az 1728-as misszió teljesítményét Tamburini generális összességében úgy értékelte, hogy a misszionáriusok visszavezették a tévelygő bárányokat Krisztus aklába, és a híveket sikerrel biztatták a gyakori szentségvételre.⁵²

4. Az 1729-es misszió

4.1. A felekezeti kihívás

A misszionáriusok a telet mindig a kolozsvári rendházban töltötték,⁵³ amelynek rektorát a misszió támogatása miatt a rendi generális többször is megdicsérte.⁵⁴ 1729-ben innen indulva először a környékbeli településeken jártak,⁵⁵ amelyek többségébe a kolozsvári jezsuiták is kijártak lelki gondozásra,⁵⁶ majd a szomszédos Szolnok-Doboka vármegye három településén folytatták a munkát.⁵⁷ Innen jóval délebbre mentek, Fehér,⁵⁸ majd Hunyad vármegyébe.⁵⁹ Ezután megint északra, a távolabbi Tordára, onnan [Szász]Erkedre. Majd Marosszék két települése következett,⁶⁰ és az azokhoz közeli Bözödújfaluba. Míg az egyik misszionárius ez utóbbi helyen tartózkodott, a másik Balászfalvára ment el. Ezután visszatértek Ernyére, onnan Ebesfalvára, majd újra Bözödújfaluba. A missziós körút végeztével a kolozsvári kollégiumba vonultak vissza, ahonnan Kolosvári – nemesi meghívásnak eleget téve – még kilátogatott Torockószentgyörgyre,⁶¹ ahol az unitáriusok mellett a reformátusok is templomot építettek, majd 1727-ben a ferencesek telepedtek le, és kezdtek el templomot építeni.⁶² Kolosvári ot-tani látogatását így örökítette meg Hermányi Dienes József: „P[ater] Kolos’vári Jövedécsi nevü Unitárius Papnak Unitárius Deák fiából lett Je’súita /:azért mondják vala az Unitáriusok: *Ennek az Apja Jövedécsi vólt, maga pedig Menedécsi!* Missionárius vala Erdélyben; és eljöv

⁵¹ ARSI, Aust. 185, f. 36v: „haereticos hic loci obstinatissimos in admirationem rapuerint”.

⁵² ARSI, Aust. 12, f. 319v. A generális levele Kolosvári Pálnak Kolozsvárra (1729. január 29.): „reductas ad ovile Christi errantes animas, et ad frequentiam sacramentorum usum incensos fideles”.

⁵³ OSZK, Kézirattár, Fol. Lat. 2039, Historia Societatis Iesu Claudiopolis ab anno millesimo septingentesimo primo, ab exordio scilicet seculi post Christum natum decimi octavi degentis, ff. 166v, 169r, 173r (az 1728-as, 1729-es és az 1730-as évre vonatkozó bejegyzések).

⁵⁴ ARSI, Aust. 12, ff. 286r, 286v, 319v.

⁵⁵ Jegenyé, Sebesvár, Bánffyhunyad, [Szász?]Fenes, Kisbács, Kolozsvár, Kolozs, Mocs.

⁵⁶ A kolozsvári historia domus többször is említi Kolozst, Bánffyhunyadot, Sebesvárt, Jegenyét. OSZK, Kézirattár, Fol. Lat. 2039, passim.

⁵⁷ Szamosújvár/Armenopolis, Dés, Csicsókeresztúr. Itt és a továbbiakban a jezsuita évkönyv alapján ismertetem a misszió menetét: ARSI, Aust. 186, ff. 28r–34r. A beszámolót kiadta Nicolaus Nilles: *Symbolae ad illustrandam historiam Ecclesiae Orientalis in terris Coronae S. Stephani*. Oeniponte. II. 1885. 924–932.

⁵⁸ Zalatna, Gyulafehérvár, Alvinc.

⁵⁹ Déva, Hátszeg, Trestzia, Szászváros.

⁶⁰ Ernye, Marosvásárhely.

⁶¹ ARSI, Aust. 186, f. 33r: „a nobilibus pluribus in Torockzó-Szent-György invitatus”.

⁶² Vö. Kénosi Tözsér János–Uzoni Fosztó István: *i. m.* 347; Lestyán Ferenc: *i. m.* I. 522.

Toroczkó Szent Györgyre Unitáriusok térítésére, – ki mene eleibe a' két Pápista Udvar; de inti, hogy álljanak félen, 's ezzel a' rétre bétékeredének, 's ő pompa nélkül jöve-bé; – harmad napig minden napon praedicállá; égyet pedig a' hegyen a' pápista új Templomnál, a' melyben mőnda: *Azt mőndjátok, hogy én imádom a' fészületet!* én bizony nem; mert én látom, hogy ez őn, vagy ezüst. De azt mondod: hát mire tartod? Felelek! Én szent emlékezetre! Te azt mondod: *a' nélkül is meg emlékezünk mi a' Kristus Jézusról.* Eb hiszi. Eb hiszi.”⁶³

1729-ben nemcsak a misszió állomásainak a száma nőtt meg az előző két évhez képest, hanem azoknak a helyeknek a száma is, ahol a katolikus jelenlét csak a 18. század elején vált erőteljesebbé. Valószínűleg az időbeli közelség és az átalakuló felekezeti erőviszonyok miatt a jezsuita évkönyv ebben az évben olykor az ellentétekről is beszámol.

Jegyenén például a református földesúr akarta megakadályozni a páterek munkáját, azonban a császári dekrétumra és a guberniumi támogatásra való hivatkozás megnyitotta az utat előttük. A beszámoló szerint a környéken csupa kálvinista élt, de a katolikusok a „heretikusok perszekúciója” ellenére is állhatatosan kitartottak hitük mellett. Az egyháztörténeti adatok szerint Jegenye plébániája 1710-ben alakult, de plébánosa csak 1722-ben lett,⁶⁴ tehát egy nemrég megerősített katolikus közösségről volt szó.

Tordán katolikus és „eretnek” résztvevőket is említ a beszámoló. Az unitárius és református városba 1714-ben, Mikes Mihálynak köszönhetően tértek vissza a pálosok.⁶⁵ 1721-ben a katolikusok erőszakkal elvették az unitáriusok templomát,⁶⁶ és újjászervezték a katolikus plébániát.⁶⁷ Csicsókeresztúr plébániája is nemrég, egy évvel korábban alakult újra. Itt a katolikus többségre hivatkozva a reformátusokat kötelezték a templom átadására.⁶⁸

Gyulafehérváron a katolikus püspökség visszaállítása után, 1702-ben a reformátusoknak át kellett adniuk a várbeli, egykori jezsuita templomot a katolikusoknak.⁶⁹ Ezt 1716 decemberében a székesegyház visszafoglalása követte. A püspöki székhelyként működő városban⁷⁰ 1729-ben hatalmas tömeg vonult fel a misszionáriusok üdvözlésére az általános helynök, a nagyprépost és a kanonokok vezetésével, majd együtt a ferencesek templomába mentek. Ha a beszámoló adatai megbízhatóak, akkor Kolosvári itt újra találkozott azzal a személlyel, akinek fontos szerepe volt a katolizálásában, az ekkor már gyulafehérvári nagyprépost Demeter Mártonnal.⁷¹ A jezsuita évkönyv szerint az eseményen reformátusok is részt vettek, sőt, amikor a misszionárius a pápai áldást osztotta, térdelni látták a kálvinista akadémia egyik professzorát.

A misszióhoz időben még közelebbi a katolikusok térnyerése Mőcsön és Ebesfalván. Mindkét helyen 1727-ben vették el a templomot a reformátusoktól,⁷² amit a jezsuita évkönyv mindkét

⁶³ Hermányi Dienes József: *i. m.* 323–324. (Kiemelés az eredetiben.)

⁶⁴ Orbán Balázs: *Torda város és környéke. II. Bp. 1986. 181*; Lestyán Ferenc: *i. m.* II. 198.

⁶⁵ Orbán Balázs: *i. m.* 181; Lestyán Ferenc: *i. m.* I. 517–518.

⁶⁶ Kénosi Tőzsér János–Uzoni Fosztó István: *i. m.* 330, 335.

⁶⁷ Lestyán Ferenc: *i. m.* I. 518.

⁶⁸ Uo. II. 467; Entz Géza: *A csicsókeresztúri római katolikus templom.* Kvár 1942. 9.

⁶⁹ A reformátusok fokozatos kiszorulásáról Gyulafehérvárról lásd Gudor Kund Botond: *Az eltűnt Gyulafehérvári Református Egyházmegye és egyházi közösségei.* Kvár–Barót 2012. 41–49.

⁷⁰ Lestyán Ferenc: *i. m.* II. 91; Nagy Kornél: *Mártonffy György püspök. i. m.* 74–75.

⁷¹ Ferenczi Sándor (*A gyulafehérvári [erdélyi] főegyházmegye történeti papi névtára.* Bp.–Kvár 2009. 221.) nem jelzi Demeternek ezt a tisztségét, de több más munka igen. Lásd pl. az 1729-es szebeni diétán megjelentek között *Altorjai B. Apó Péter munkái.* Kiad. Kazinczy Gábor. Pest 1863. (Magyar Történelmi Emlékek, Második osztály Írók 11). 311.

⁷² Mőcsről lásd Lestyán Ferenc: *i. m.* II. 234. Ebesfalváról uo. 288–289. és Ávedik Lukács: *Szabad királyi Erzsébetváros Monográfiája.* Szamosújvár 1896. Hasonmás kiadás. Bp. 2004. 82.

esetben meg is említ. Ebesfalván ezért a misszionáriusok elvégezték a templom reconciliációját, amelyen jelen volt a környék császári katonasága. Lövésekkel és supplicatioval ünnepeltek, majd a Te Deummal és pápai áldással zárult a misszió. Mócsról ellenben kénytelenek voltak hamar továbbállni, mert bár a katolikusok számára épületes volt a misszió, a lelkész és egy nagy hatalmú nemes a kálvinistákat nem engedte a közelükbe.

Désen a katolikusok kis száma és a kálvinista lelkészek miatt töltöttek kevés időt a páterek. Hiába telepedtek le itt a ferencesek a 18. század elején, a reformátusok többségben maradtak.⁷³ A jezsuita beszámoló szerint prédikátoraik megtiltották nekik a részvételt, valamint szándékosan rászervezték a misszionárius prédikációjára a sajátjukat.

Bár a jezsuiták rendre számolnak be áttérésekről, eredményességüket lehetetlen megítélni. Időnként úgy tűnik, hogy a szövegekben az elhallgatás, a feltételes mód használata vagy a biza-
kodó hangnem a sikertelenséget hivatott elleplezni. A kolozsi látogatásról például az olvasható az évkönyvben, hogy „sok ariánusban olyannyira felébredt a vágy, hogy megismerjék a katolikus hitet, hogy nyilvánosan meg is vallották, egyáltalán nem akarnak megmaradni az unitárius vallásban”.⁷⁴ Erke-
den pedig, ahol a lutheránusoktól éppen 1729-ben veszik el a templomot, és állítják vissza a katolikus plébániát,⁷⁵ a misszionárius két napon keresztül házról házra járt, és a „heretikusokat” biztatta az áttérésre. Ennek eredményeképpen néhányanknál várható volt, hogy katolizálnak.⁷⁶

A konverziók tekintetében az 1729-es misszió legnagyobb eredményének Kolosvári a Bözödújfaluban és Ernyén élő szombatosok, illetve unitáriusok áttérését és a templomok elvételét tartotta.⁷⁷ Számításai szerint harminckét család, összesen száznegyven fő katolizált. Bözödújfaluban főleg szombatosok és unitáriusok éltek,⁷⁸ akik a jezsuita évkönyv szerint közösen használták a templomot.

Az erdélyi szombatosok üldöztetése 1722-ben kezdődött, többek között az ernyei és a bözödi szombatosokat is vagyonszerzésre ítélték. A szombatosok egy része Törökországba menekült, mások áttértek, de csak színleg voltak katolikusok. Kohn Sámuel szerint éppen ezért küldték 1729-ben Bözödújfaluba a jezsuita misszionáriusokat.⁷⁹

A jezsuita évkönyv szerint először csak néhány szombatos tért át, majd a katolikusok és az alkirálybíró is kivette részét a térítőmunkából, amelynek eredményeképpen tizenegy nap alatt „az eretnek székta teljesen megszűnt a faluban”,⁸⁰ a templomot pedig elvették tőlük. Az 1732-es római katolikus vizitáció szerint ez szeptember 29-én történt meg, mégpedig a következő articulus alapján: „Ut ubi pluritas est, assignetur iisdem.”⁸¹ A jezsuita forrás beszámol arról,

⁷³ Tagányi Károly–Réthy László–Kádár József: *Szolnok-Doboka vármegye monographiája*. III. 1900. 134; Lestyán Ferenc: *i. m.* II. 470.

⁷⁴ ARSI, Aust. 186, f. 29r: „Ariani complures ad Catholicae fidei agnitionem eousque permoti sunt, ut palam se in Unitarismo haud perstituros professi sint.”

⁷⁵ Lestyán Ferenc: *i. m.* I. 171.

⁷⁶ ARSI, Aust. 186, f. 31r: „singuli prope spem fecerint suae ad orthodoxam fidem conversionis”.

⁷⁷ ASPF, SC, Ungheria e Transilvania, vol. 5 (1728–1760), f. 36r. Kolosvári Pál rendi generálisnak küldött levelének a másolata (1730. február 11.).

⁷⁸ Lestyán Ferenc: *i. m.* I. 291–292.

⁷⁹ Kohn Sámuel: *A szombatosok*. Bp. 1889. 322–323.

⁸⁰ ARSI, Aust. 186, f. 31v: „intra diem undecimum ab inchoata missione omnis omnino huius sectae haeresis in dicto pago sit exstincta”.

⁸¹ *Erdélyi római katolikus egyházlátogatási jegyzőkönyvek és okmányok*. Kiad. Kovács András–Kovács Zsolt. Kvár 2002. 114.

hogy a misszionárius elvégezte a templom reconciliációját. A katolikus hitre áttértek ünnepélyes menetben a szintén konvertita prédikátor házától az immár katolikus rítusnak felszentelt templomhoz vonultak. Az évkönyv nem utal erre, de ez az átvonulás minden bizonnyal szimbolikusan is értelmezendő.

Ezután a jezsuiták arról is gondoskodtak, hogy az udvarhelyi főesperes, Kari Miklós még tizenöt napon keresztül hitoktatást tartson a faluban. Sőt még ugyanezen missziós körút alatt Kolosvári is visszatért ide. Akkor a templom felszereléséről és – ideiglenes megoldásként – egy kontroverz teológiai kérdésekben jártas licenciátusról gondoskodott. Ebben az átmeneti időszakban a korondi plébános gyakran látogatta az újonnan megtérteket, és ingyen szolgáltatva ki nekik a szentségeket. Gyulaffi László főkirálybíró pedig, „hogy a megtérésből világi haszna is legyen” az ott lakóknak,⁸² az 1729-es és az azt követő évre mentesítette őket az adófizetés alól. Bözödújfaluban tehát a misszionáriusok céljuk elérése érdekében többféle eszközt is bevetettek.

A jezsuita források alapján nem dönthető el, hogy a templom elvétele erőszakos módon történt-e Bözödújfaluban, más források pedig jelenleg nem állnak rendelkezésünkre. Ernye esetében azonban az unitárius egyháztörténet durva erőszakról számol be.

Ernye szombatos közössége nagyobb volt, mint Bözödújfalué, de unitáriusok is éltek itt.⁸³ A templom 1729. október 19-éig az unitáriusok birtokában volt. A marosvásárhelyi jezsuiták diáriumából kiderül, hogy már 1728-ban felmerült a templom elvételének lehetősége, azon az alapon, hogy a katolikusok többségbe kerültek a faluban.⁸⁴ A század elején Marosvásárhelyen leteleplülő jezsuiták folyamatosan jártak ki Ernyére is, ahonnan az unitáriusok és a szombatosok egy része Törökországba menekült.⁸⁵ Az 1729-es marosvásárhelyi misszió is azzal kezdődött, hogy a beszédek után Kolosvári megkeresztelt két ariánus fiút.⁸⁶

Ernyét Kolosvári az 1729-es missziós körút keretében háromszor látogatta meg. Először három szombatos családot nyert meg a katolikus hitnek, második alkalommal, október 19-én, elvette a templomot az unitáriusoktól, majd még egyszer visszatért, november 1-jén, a templomot ugyanis Mindenszenteknek ajánlották, és ekkor két prédikációt mondott el.⁸⁷ A jezsuita évkönyvben az olvasható, hogy Kolosvári elfoglalta a frissen megtértek számára a templomot, hivatkozva a missziókat támogató császári dekrétumra is, ami ellen az unitáriusok tiltakoztak, haladékozva kértek, később a gubernátorhoz fordultak panaszzal, mindhiába. A gubernátor válasza az volt, hogy a császári udvar parancsát végre kell hajtani. A marosvásárhelyi diáriumban az áll, hogy mivel az unitáriusok kisebbségbe kerültek a katolikusokkal szemben, Kolosvári

⁸² ARSI, Aust. 186, f. 32v: „Atque ut temporalem quoque fructum ex hac sua conversione bonus hic popellus perciperet.”

⁸³ Kohn Sámuel: *i. m.* 324.

⁸⁴ Historia missionis Societatis Jesu cum ingressu eiusdem in oppidum Siculicale MVásárhely anno 1702. inchoata, et subsequis continuata, f. 185. Leleőhelye: Gyulafehérvári Főegyházmezei Levéltár Marosvásárhelyi Gyűjtőlevéltára, Marosvásárhelyi főesperességi és plébániai levéltár.

⁸⁵ Vö. Gyulafehérvár, Batthyaneum, Ms. XI, 68 és Ms. XI, 100, Diarium Missionis S.J. Marosvásárhelyensis, tom. I–II, passim. (A kéziratokat korábban a manuscriptorium.com digitális könyvtárában tanulmányoztam. A kéziratok ma már nem elérhetőek itt.) Marosvásárhely felekezeti viszonyairól ebben az időszakban lásd Pál-Antal Sándor: *Marosvásárhely története. I. A kezdetektől 1848-ig.* Marosvásárhely 2009. 192–200.

⁸⁶ A marosvásárhelyi misszió szeptember 29. – október 4. között zajlott le. Gyulafehérvár, Batthyaneum, Ms. XI, 68, Diarium Missionis S.J. Marosvásárhelyensis, tom. II, ff. 10r–v.

⁸⁷ Az 1731-es római katolikus vizitációs jegyzőkönyv szerint október 20-án vette el és reconciliálta a templomot Kolosvári. *Erdélyi római katolikus egyházlátogatási jegyzőkönyvek. i. m.* 203.

„via facti” elfoglalta a templomot.⁸⁸ Ebben az esetben a jezsuita forrásokat összevethetjük az unitárius egyháztörténettel, amely a szenvedés- és mártírnarratíva keretein belül beszéli el az ernyei eseményeket: „Nagyernyén 1729-ben a római katolikusok törvénytelen hatalommal megtámadták az unitárius templomot, a zárat feltörték és elfoglalták a templomot, a papot, nagyajtai Cserei Sámuel, keresztény lélekre méltatlan módon, mint valami hullát, az utcán végighurcolták, az edényekből a búzáját kiöntötték, könyveit összevagdalták, ruháját széttépték, és neki, meggyötört testében pihegő lélegzetén kívül semmit sem hagytak. Íme, Krisztusnak e töviskoronáját tették Jézus nevéért Cserei fejére.”⁸⁹

Nyilvánvaló, hogy mindkét elbeszélés felekezeti elköteleződés alapján szerveződött, és ennek megfelelően egymással teljesen ellentétes szemszögből látatja a történeteket (katolikus triumfus – unitárius mártírság), jól szemléltetve ezzel a kollektív emlékezet működését.

4.2. A nyelvi kihívás

1729-ben a felekezeti sokszínűség mellett a nyelvi is kihívást jelentett a misszionáriusok számára. Kolosvári közepesen tudott németül, kicsit románul, társa, a felvidéki születésű Berzeviczi János a magyar mellett szlovákul beszélt.⁹⁰ A misszió nyelve a magyar volt, azonban több alkalommal szükségessé vált a nyelvi különbségekből fakadó kommunikációs problémák kezelése.

Ez a német esetében volt a legkönnyebb. Kolosvári valamennyire beszélt németül, Kolosváron pedig csatlakozott hozzájuk és külön német missziót tartott a korábban már említett, ekkor már 61 éves Bernardo Cerroni. Továbbá ugyanő, ugyanebben az évben német nyelvű missziós körutat is vezetett Erdélyben, amelynek állomásai, Kolosváron kívül, a következők voltak: Gyulafehérvár, Fogaras, Szeben, Feketehalom, Barcarozsnyó és Brassó.

Kolosváriék magyar missziójában a legtöbbször az adott településen vagy az annak környékén (Sebesvár, Bánffyhunad, Déva, Hátszeg, Szászváros) állomásozó császári katonaság miatt kellett a németet használni, valamint a tresztiai aranybányászokat és a szászvárosi üveghutákban dolgozó német mesterembereket is németül oktatták és gyóntatták. Közöttük – hitoktatási céllal – német nyelvű könyveket és egylapos nyomtatványokat (folia catechetica) osztottak szét.⁹¹

Az 1729-es missziós körút állomásai közül Ebesfalván és Szamosújváron éltek örmény közösségek. Ekkorra már néhány évtizede fennállt az erdélyi örmények uniója.⁹² Három, körülbelül egy évtizeddel korábban készített jelentés azonban „az erdélyi örményeket tévelygő és eretnek keresztényekként írta le, akik veszélyt jelentettek az erdélyi katolicizmusra”.⁹³ Az erdélyi örmények ellenőrzésére ezért Rómából szívesen küldtek vizitátorokat.⁹⁴ 1729-ben éppen Stephano Stephanowicz Roszka apostoli vizitátor és prépost látogatása zajlott. Szamosújváron

⁸⁸ Gyulafehérvár, Batthyaneum, Ms. XI, 68, Diarium Missionis S.J. Marosvásárhelyensis, tom. II, f. 11r.

⁸⁹ Kénosi Tözsér János–Uzoni Fosztó István: *i. m.* 467.

⁹⁰ ARSI, Aust. 77, Catalogus triennalis, 1730: p. 71 (Berzeviczi), p. 73 (Kolosvári).

⁹¹ ASPF, SC, Ungheria e Transilvania, vol. 5 (1728–1760), f. 37v. Kolosvári Pál rendi generálisnak küldött levelének a másolata (1730. február 11.).

⁹² Erről részletesen lásd Nagy Kornél: *Az erdélyi örmények katolizációja. i. m.*

⁹³ Uő: *Mártonffy György püspök. i. m.*, a jelentésekről 75–76., az idézet a 76. lapon.

⁹⁴ Kovács Bálint: *Az erdélyi örmény katolikus egyház és a Sacra Congregatio de Propaganda Fide a 18. század első évtizedeiben.* = Örmény diaszpóra a Kárpát-medencében. I. Szerk. Óze Sándor–Kovács Bálint. Pilisecsaba 2006. 61.

ő sietett a páterek segítségére. Míg ők magyarul prédikáltak, Roszka örményre fordította a szavakat. A gyóntatásban egy minorita segédkezett, aki a városban lakókat magyarul és örményül, a várbéli katonákat pedig németül gyóntatta.

Alvincen és Déván nemcsak a magyarok, hanem a bolgárok között is misszióztak. Alvincre a 17. század végén érkeztek bolgárok, akiknek a lelki gondozását a szintén itt letelepedő bolgár ferencesek látták el.⁹⁵ A református Dévára 1710-ben jöttek be a bolgár ferencesek, akik itt rezidenciát építettek, és 1723-ban visszaállították a plébániát.⁹⁶ Dévára a Bibics család addigi szolgálatai miatt tettek kitérőt a misszionáriusok, ahol kivételesen meleg fogadtatásban volt részük. A Bibics család azok közé tartozott, akiknek az adományából Alvincen felépítették a templomot 1729-ben,⁹⁷ valamint a kolozsvári jezsuita historia domus is megemlékezik a bolgár Bibics Antalról, aki nagylelkűségét azzal bizonyította, hogy 1730-ban anyagilag támogatta egy, a teológiai érényekről írott magyar nyelvű könyvecske kiadását.⁹⁸

Az 1729-es misszióban több helyen is szükség lett volna románul jól tudó misszionáriusokra. Kolozson olyan beszédekent mondtak a páterek, amelyekről úgy vélték, megfelelnek a „heretikus” románok és a nemrég áttért románok (akiken minden bizonnyal az unitosokat értették) alkotta közönség igényeinek. Zalatnán a prédikációk magyarul hangzottak el, miközben a helyi plébános tolmácsolt a románoknak. Hátszezen az esperes volt a román unitosok segítségére. Itt a páterek gondoskodtak a beszédek lefordíttatásáról is, hogy azokat a későbbi állomásokon csak fel kelljen olvasni.

Még be sem fejeződött az 1729-es misszió, Tamburini generális már október 1-jei levelében támogatásáról és egyetértéséről biztosította Thullner provinciálist: román misszionáriusokat kellene küldeni Erdélybe „a tanításra szomjazó, de rendkívül tudatlan román nép oktatására”.⁹⁹ A feladatra pedig Michael Lovinichot ajánlotta, aki azonban 1730. január 25-én meghalt.¹⁰⁰

1730. február 11-én kelt levelében maga Kolosvári is úgy jellemezte – a misszió során szerzett tapasztalatai alapján – a románokat, mint akiknek nagy szüksége van a tanításra mind a hitismeretek, mind a vallásgyakorlat terén. És nemcsak a népnek, hanem a román papoknak is, akik – mivel csak látszólag egyesültek a római katolikus egyházzal – némely hitpontokban teljességgel járatlanok.¹⁰¹ Kolosvári ugyanakkor meg volt győződve arról is, hogy a román nép alkalmas a nyugati kereszténység el- és befogadására, azaz a valódi vallási unióra,¹⁰² és hogy az egyházszakadás a keletiek és a római katolikusok között teljesen megszüntethető.

Az erdélyi románok unióját, amelynek előkészítésében fontos szerepe volt a jezsuitáknak, 1697-ben hirdették ki, azonban ezt követően még számos vitás kérdés merült fel és várt rendezésre.¹⁰³ A fogarasi önálló görög katolikus püspökséget csak 1721-ben hozták létre. Első

⁹⁵ Lestyán Ferenc: *i. m.* II. 64–65; György József: *i. m.* 134–135.

⁹⁶ Lestyán Ferenc: *i. m.* II. 162; György József: *i. m.* 204.

⁹⁷ György József: *i. m.* 134–135.

⁹⁸ OSZK, Kézirattár, Fol. Lat. 2039, f. 174r.

⁹⁹ ARSI, Aust. 12, f. 336v. A generális levele Joannes Baptista Thullner provinciálisnak (1729. október 1.): „ad erudiendum populum illum, alias instructionis avidum, sed admodum ignorantem”.

¹⁰⁰ Lukács László: *i. m.* II. 905.

¹⁰¹ A románokra vonatkozó részek: ASPF, SC, Ungheria e Transilvania, vol. 5 (1728–1760), ff. 37v, 38v–39r.

¹⁰² ASPF, SC, Ungheria e Transilvania, vol. 5 (1728–1760), f. 39r: „haec natio optime disposita ad Christianam culturam acceptandam”.

¹⁰³ Vö. Trócsányi Zsolt: *i. m.* 281–285; Nagy Kornél: *Az erdélyi örmények katolizációja. i. m.* 74–79; Greta Miron: *Az erdélyi unitus püspökség (1697–1782). = A püspöki intézmények kialakulása és fejlődése Erdélyben 1740-ig.* I. rész. Szerk. Nicolae Bocşan–Dieter Brandes–Olga Lukács. Cluj-Napoca 2010. 165–197.

püspökét, Pataki Jánost (Ioan Giurgiu Patachi) 1723. augusztus 17-én iktatták be. Pataki 1727. október 29-én bekövetkezett halála után a püspöki szék 1730. szeptember 13-ig betöltetlen maradt. Ekkor kapta meg az új püspök, Ioan Inochentie Micu-Klein a pápai jóváhagyást.¹⁰⁴ A jezsuitáknál tanult Klein az unió híve volt, azonban éppen mivel az nem adott a román unitus papoknak a katolikusokéhoz, valamint a románoknak a másik három rendi nemzethez hasonló jogokat, az 1730-as, 40-es években többször kérvényezte a Habsburg-udvarnál ezek biztosítását számukra.¹⁰⁵ Kolosvári 1730-as levelében arról tájékoztatta a rendi generálist, hogy számíthat Klein levelére, az ugyanis néhány napja levélben kereste őt meg, és nyomatékosan arra kérte, hogy mindent tegyen meg a román nyelvű misszió elindítása érdekében, valamint együttműködését is felajánlotta. Kolosvári úgy vélte, hogy ennek a megvalósítása már csak azért is igen szükséges lenne, mert a románok kétszer annyian vannak, mint Erdély népei együttvéve. A román nyelvű missio Segneriana elindításáról azonban nem tudunk. Meghiúsulásában talán a románul tudó misszionáriusok hiánya játszott szerepet.

1730 után az erdélyi segneriánus missziókat egy időre szüneteltették. Ebben minden bizonnyal szerepet játszott Kolosvári halála, de valószínűleg az is, hogy Erdély felekezeti, nyelvi és etnikai viszonyai nagy kihívások elé állították a misszionáriusokat. A következő években ezért a jezsuiták inkább olyan területeket választottak, amelyek felekezeti szempontból homogénebbek voltak, és ahol a misszió működtetéséhez rendelkeztek megfelelő nyelvtudású személyekkel.

Challenges and Solutions. On Jesuit Penitential Missions in the 18th Century Transylvania

Keywords: Transylvania, 18th Century, Jesuit Penitential Missions

In the period between 1708 and 1730, known in the literature on the history of Transylvania as “the second establishment of Habsburg rule”, Catholics were gradually acquiring majority in all governmental, administrative and judicial bodies. Thanks to Habsburg support, which often adversely affected other denominations, the Catholic Church gained more and more ground in Transylvania. After Bishop Mártonffy had taken possession of his episcopal seat in 1716, the restoration of the Roman Catholic Diocese of Transylvania could begin. Religious orders, including the Jesuits, were actively involved in this process. This article, through the examination of three Jesuit popular missions (from 1727, 1728, 1729), aims to present how Jesuit missionaries tackled the ethnic, linguistic and denominational diversity of Transylvania and how they contributed to the strengthening of Catholicism in this region.

¹⁰⁴ A püspökségre vonatkozó történeti adatokat innen vettem át: Greta Miron: *i. m.* 173.

¹⁰⁵ Kosáry Domokos: *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*. Bp. 1996. 92–93.

Péter H. Mária

Nők az egyetemen

Az első okleveles orvosnők és gyógyszerésznők a budapesti felsőoktatásban és a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemen

Bevezetés

Wlassics Gyula Magyarország akkori Vallás és Közoktatásügyi Minisztere 1895. december 31-én tette közzé a 72039. számú miniszteri rendeletet, mellyel megnyitotta a nők előtt a bölcsészeti és orvosi karokat. Ezzel lehetővé vált, hogy Magyarországon nők is beiratkozassanak az egyetemekre orvosi, gyógyszerészi és tanári oklevél megszerzése végett.

A budapesti Orvosi Karon először 1900-ban avattak okleveles orvosnőt Steinberger Sarolta személyében, 1905-ben pedig okleveles gyógyszerésznőt, Légrády Erzsébetet. A kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemen (a továbbiakban FJTE) a Matematika–Természettudományi Karra azonban már 1897-ben, az Orvosi Karra pedig 1901 őszén, illetve 1902-ben iratkoztak be először nők. Az Orvosi Karon az első nő Kárpáti Gizella volt, aki 1907-ben kapott orvosi oklevelet. Okleveles gyógyszerésznőt 1903-ban avattak legelőször – Budapestet megelőzve – a nagyszombati születésű Thinagl Szerafin személyében. Őt követte az erdélyi származású és később is, haláláig Erdélyben maradt Hints Vilma, aki 1905. június 18-án kapta meg gyógyszerészi oklevelét. A következőkben a két egyetem első okleveles orvos-, illetve gyógyszerésznőiről emlékezünk meg.

Előzmények

Annak ellenére, hogy a nők társadalmi szerepéhez mindig is hozzátartozott a családon belüli gyermeknevelés és gyógyítás, egyetemi tanulmányokhoz való joguk elismerése mégis nagy ellenállásba ütközött.

Mária Terézia 1769. november 7-én kiadott *Generale normativum in re sanitatis* rendeletével indult meg a nagyszombati egyetemen az orvosi kar és vele együtt az egyetemi szintű gyógyszerészképzés is. Ez mérföldkövet jelentett az egyetemi orvos- és gyógyszerészképzésben, de az oktatásban kizárólag csak férfiak vehettek részt.¹

Péter H. Mária (1936) – ny. egyetemi adjunktus, Marosvásárhely. peterhmaria2@gmail.com

¹Balázs Péter: *Generale normativum in re sanitatis 1770. Szervezett egészségügyünk 1770-es alaprendelete. Orvosok, sebészmesterek, patikusok, bábák és a járványügy a XVIII. század magyar jogalkotásában.* Piliscsaba–Bp. 2004. 144–158.

A nők felsőbb iskoláztatásáról nem esett szó az 1777-ben kiadott Ratio educationis elnevezésű oktatási rendeletben,² ami lényegében az állami felügyeletű egységes iskolarendszer és tanügyigazgatás bevezetéséről rendelkezett. Később, mikor a nagyszombati egyetem 1777-ben Budára, majd 1784-ben Pestre költözött, ugyanezeket az előírásokat követték.

A kiegyezés számos változást hozott mind az államigazgatásban, mind a közéletben, így az ország törvényhozásában is. Nyilvánvalóvá vált a közegészségügy átfogó szabályozásának szükségessége. A 19–20. század fordulóján az újságok hasábjain, a nőegyleti gyűléseken és a parlamentben is gyakran esett szó a nők törekvéséről, hogy a társadalommal elismertessék a felsőbb szintű tanulmányokhoz való jogukat. A sajtóban egyre több olyan cikk jelent meg, amely követelte az egyetemek megnyitását a nők számára, az első fázisban azokon a karokon, amelyek a nők egyéniségének, személyiségének leginkább megfelelő pályákra képezték a hallgatókat. Ezek közül első helyen az orvosi, a gyógyszerészi és tanári hivatás állt. A nők egyetemjárásának kérdése megosztotta a közvéleményt. A támogatók köre egyre bővült, ám ennek ellenére a lányok egyetemre való bejutását még évtizedekig különböző korlátozások nehezítették.

Küzdelem a nők egyetemi tanulmányaiért

A század második felében a nők egyenjogúsítását célzó mozgalmak képviselői részben a magasabb műveltség megszerzésében látták az egyenjogúság első és döntő lépését, de a felsőbb fokú iskoláztatás is szerepelt a céljaik között.

A női emancipáció fő harcosa az 1885-ben létrehozott Mária Dorothea Egyesület volt, mely felvállalta a szellemi pályán dolgozó nők (tanítónők, tisztviselőnők, nevelőnők) érdekképviseletét. Egyik összejövetelükön, 1891. szeptember 19-én György Aladár (1844–1906) újságíró, kultúrpolitikus *Nők, mint orvosok*³ címmel tartott előadás, melyben kijelentette, „hogy olyan nőknek, kiknél az értelmi tehetség fejlettebb, az orvosi pályán működést hivatásával ellenesnek ne tarthassuk.” Később az Egyesület elnöke, Csáky Albinné sz. gróf Bolza Anna (1847–1925) memorandumot intézett Wlassics Gyulához (1852–1937) – aki Trefort Ágost (1817–1888) utódként 1895 és 1903 között vallás- és közoktatásügyi miniszter (a továbbiakban vkm) volt –, melyben kérte a nőknek az orvosi, a gyógyszerészi és a tanári pályán történő alkalmazását. A miniszter teljes mértékben egyetértett a javaslattal. Így a január 31-i képviselőházi ülésen kijelentette: teljesen tisztában van azzal, hogy a gyermek-, nőorvosi és gyógyszerész pályára célszerű lenne a nők képzéséről gondoskodni, továbbá, hogy itt az ideje annak, hogy ezekkel a kérdésekkel komolyabban kell foglalkozni. Véleményüket kérte, hogyan valósítható meg a nők számára egyetemi tanulmányok végzése.⁴

A vkm 1895. február 14-én 65719 sz. alatt a nőknek a bölcsészeti, orvosi és gyógyszerészi pályára léphetése tárgyában a budapesti és a kolozsvári egyetem tanácsához intézett leirata

² Ratio Educationis – a magyarországi oktatásügyet szabályozó, Mária Terézia királynő (1740–1780) által 1777-ben kibocsátott rendelet. Az 1777-i és az 1806-i kiadás magyar nyelvű fordítása. Ford., jegyz. és mutatók Mészáros István. Bp. 1981.

³ Gyógyászat 21(1892). 344.

⁴ Hőgyes Endre: *Emlékkönyv a budapesti királyi magyar Tudomány Egyetem orvosi karának múltjáról és jelenéről*. Bp. 1896. 933–937.

így szól: „A nőknek a gyakorlati pályára való alkalmazásának kérdése mindinkább előtérbe lépven, közoktatásügyi kormány a társadalomnak ezen irányban való törekvése elől nemcsak nem térhet ki, de sőt kötelessége azt idejekorán figyelembe venni és annak kellő mederben való vezetéséről gondoskodni [...] „Címhez fordulok azzal a kéréssel, hogy a tudományegyetem bölcsészeti és orvostudományi karainak meghallgatása mellett tegye tanácskozás tárgyává, vajon keresztül vihető volna-e, hogy a nők a gyógyszerészi pályára bocsátassanak. Miután a latin nyelvnek bizonyos fokú ismerete azonban múlhatatlanul szükséges, tervbe vettem, hogy azoknak a nőknek, a kik a gyógyszerészeti pályát választják, módjuk és alkalmuk legyen a latin nyelv szükséges ismeretének megszerzésére.”

Nehéz döntés előtt állt az egyetemi tanács, nemcsak azért, mert a tudományos szakok, az orvos-, tanár- és gyógyszerészképzés fejlődésének további útját kellett meghatározniuk, hanem azért is, mert a Monarchiában elsőként és európai viszonylatban is az első között próbálták meg lehetőséget teremteni a nők számára a tudományos pályákon. A budapesti Tudományegyetem Orvosi Kara az 1895. április 2-án tartott ülésén a miniszteri átiratra azt a választ fogalmazta meg, hogy nincs szükség arra, hogy orvosnőket és gyógyszerésznőket képezzenek. Ezzel egyértelműen állást foglaltak a nők orvosi és gyógyszerészi pályára bocsátása ellen.⁵

Ezzel egy időben országszerte széles körű tiltakozás bontakozott ki a szakmán belül is. A nőkkel szembeni korabeli előítéletek mellett előkerültek azok a vélemények is, amelyek ettől a pályára lépők számának további növekedését várták, ami szerintük a megélhetési viszonyok romlását eredményezte volna.⁶

Végül, az 1894–1895-ös tanévben a budapesti egyetemen Fodor József (1843–1901) rektor elnöklétével megtartott ülésen, mégis javasolták az orvosi és gyógyszerészi pályák megnyitását a nők előtt. Úgy döntöttek, a nők – megfelelő előképzettség megszerzése után – alkalmasak lehetnek egyetemi tanulmányok folytatására és az orvosi, valamint a gyógyszerészi pályák gyakorlására, de feltételként előírták, hogy minden kérelmezőt egyenként kell megvizsgálni, és a felvételükre csak javaslatuk alapján ad a miniszter engedélyt.⁷

Közben Wlassics Gyula 1895. november 18-án, a nők egyetemi tanulmányainak kérdésében nyilatkozva szellemesen semlegesítette az eddigi fenntartást: „alaptalannak bizonyult azon félelem, hogy a nőknek a férfiakkal együttléte az egyetemi tanulmányok alatt erkölcsi és tanulmányi szempontokból káros következményű leend”. Ugyanekkor kérést terjesztett elő a császár, illetve a király öfelségéhez, majd 1895. december 19-én átiratban értesítette erről a budapesti és a kolozsvári egyetem tanácsát: „A megváltozott társadalmi és művelődési viszonyok arra kényszerítették a nőket, hogy az eddig megszokott foglalkozások helyett más, a megélhetést jobban biztosító kereset után lássanak és az e célra szükséges ismerteket elsajátítsák. [...] A kiváló tehetségű és a tudományos pályára hajlammal bíró nőknek a tudományos pályákra való bocsátása nem akadályozza a nő hivatásának a betöltését. A tudás, a műveltség csak fokozza a belátást, a tapintatot, a családi élet igényeinek okos mérlegelését és a gyermekek nevelésének a színvonalát pedig lényegesen emelkedik majd. [...] A magyar nők szellemi tehetség, akaratere és szorgalom tekintetében pedig egyenlő helyet foglalnak el a művelt külföld nőivel. [...] A fő

⁵ Kovácsné Balogh Judit: *A nők szerepének és helyzetének vizsgálata a gyógyszerészetben hazánkban 1895–1995*. Doktori tézis. Bp. 1996. 18.

⁶ Magos Gergely: *Kiterjedt állam – beteljesületlen álom. A magyarországi gyógyszerészet professzionalizációja*. Korall XI(2010). 42. 65–66.

⁷ Szabó Katalin: *Nők a gyógyszerészi pályán*. *Lege Artis Medicinae* X(2000). 4. 366–367.

cél az, hogy a legkiválóbb értelmi erővel és a tudományos pályákra hajlammal bíró nők előtt ne legyen elzárva a tudományos pálya...⁸

Wlassics miniszter eredetileg meg akarta nyitni a nők előtt az egyetemek összes világi fakultását és a műegyetemet is, a minisztériumban ilyen értelmű rendelettervezet készült, Ferenc József azonban csak a nők bölcsészeti és orvosi karokra, valamint a gyógyszerészetre való felvételével értett egyet.⁹ Így a budapesti Műegyetemre csak az 1920/21-es tanévben jelentkezettek nők hallgatónak, első alkalommal csupán négyen.

Végül 1895. december 31-én Wlassics Gyula közzétette a fentebb már említett, a kérdést eldöntő 72039. számú rendeletét, amely megnyitotta a bölcsészeti és az orvosi karokat a nők előtt.

Beke Manó (1862–1946) egyetemi tanár, a nők felsőfokú tanulmányainak egyik előharcosa 1916-ban méltatta Wlassics miniszternek ezt a kezdeményezését, és felkérte mindazokat, akik így tovább tanulhattak, hogy hálával őrizzék emlékét. Szükségesnek vélte a nők főiskolára bocsátását tudományos szempontból is, „hiszen oly kevesen vannak e hazában, akik a tudományt művelik, hogy e szám növelése elsőrendű kulturális érdek. Emberi joga a nőnek, hogy tanulhasson, hogy szellemét kiművelhesse és ezzel emberi értékét emelje” – írta.¹⁰

A rendelet szövegének egy része így hangzott: „Ő császári és apostoli királyi Felseje, 1895-ik évi november hónap 18-án, Bécsben kelt legfelső elhatározásával, előterjesztésemre legkegyelmesebben megengedni méltóztatott, hogy a nőknek bölcsészeti, orvosi és gyógyszerész pályákra való léptetés céljából – az illetékes felsőbb tanintézet meghallgatása alapján – esetről-esetre engedély adassék és részökre, miután tanulmányaikat a fennálló szabályok értelmében sikerrel befejezték, a képesítő oklevél kiadassék. Minthogy a legfelsőbb elhatározásban, jelzett pályákra való léptetés feltételezi a nőknek a felsőbb tanintézetek illető karaira, rendes hallgatói minőségben való felvételét, az erre való jogosultságot pedig az 1883. évi XXX. törvénycikk értelmében szabályszerű középiskolai tanulmányok alapján kiállított érettségi vizsgát adja meg, szükségesnek mutatkozik megjelölni azon módozatokat, amelyeket a nők középiskolai tanulmányaira nézve irányadóknak kívánok tekinteni. Középiskoláink az idézett törvénycikk 15. §-ának korlátai közt eddig is megadták az engedélyt a lányoknak, mint magántanulóknak. E módozatot ezen túl is fenn kívánom tartani. Budapest, 1895. december hó 31-én. Wlassics Gyula s.k.”

Közben felmerült a nők iskolai tanulmányainak és érettségi vizsgájuk letételének kérdése is. Ennek bevezetésére Magyarországon csak a szabadságharc leverése után, az önkényuralom idején került sor. A kiegyezést követően megjelenő középiskolai törvényhez (1883. évi XXX. tc.) kapcsolódott az első önálló és mindkét iskolatípusra kiterjedő hatású érettségi vizsgálati utasítás (illetve szabályzat), melyet 1884-ben adott ki a vkm 1884/10288. sz. alatt. A nők nyilvános középiskolai oktatását részben módosították, amikor megnyílt előttük a lehetőség, hogy az egyetemeken tanári, orvosi és gyógyszerészeti tanulmányokat végezhesenek. Néhány nap eltéréssel, 1896 januárjában külön rendelet jelent meg a „leányoknak érettségi vizsgálatára bocsátása és a polgári vagy felsőbb leányiskolából a középiskolába átlépése tárgyában”. Ennek értelmében „semiféle enyhébb elbírálásnak vagy könnyítésnek helye nem lehet”.¹¹

⁸Högyes Endre: i.m.

⁹Ladányi Andor: *Két évforduló*. Educatio V(1996). 3. 375–389.

¹⁰Beke Manó: *Az egyetem megnyitása a nőknek*. A Nő III(1916). 2. 22–24; IV(1917). 9. 140–141.

¹¹Töttössy Magdolna: *A magyarországi érettségi vizsga útja a kezdetektől 2005-ig*. Mester és tanítvány. Konzervatív pedagógiai folyóirat. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar folyóirata II(2005). 8. 16–17.

A rendelet harmadik pontja a külföldön szerzett diplomák honosításának kérdésében is intézkedett. Ez eddig megoldatlan volt. Trefort Ágoston (1817–1888) vallás- és közoktatási miniszterként, bár 16 éves működése alatt nagy hangsúlyt fektetett a művelődés elsődlegességére, és nagy figyelmet fordított a nők nevelésére is, igyekezett elérhetővé tenni számukra a tanítói, ipari és kereskedelmi szakmákat, de nem kívánt Hugonnai Vilma oklevelének elismertetésével precedenst teremteni. Több alkalommal elutasította Hugonnai Vilma (1847–1922) honosítási kérelmet, mivel azt tartotta, hogy a nők nem alkalmasak az orvosi pályára. Annak ellenére, határozott így, hogy az Orvoskar tanáraihoz intézett kérdésére a tanárok többségének válasza az volt, hogy „sem a nők képességei, sem pedig az orvosi pálya jellege nem indokolja a gyengébb nem távoltartását”.¹² Így 18 évbe került, hogy Wlassics Gyula minisztersége alatt, 1897. május 14-én nosztrifikálják külföldön, Zürichben 1879-ben szerzett orvosi diplomáját.

Mivel a nők érdeklődése fokozottan nőtt az egyetemek iránt, mind a napisajtó, mind a szakzsajtó teret adott a különböző vélemények kinyilvánításának. Ezek egy része az érzelmi, erkölcsi előítéleteket tükrözte, más része gazdasági vonatkozású volt, de gyakran szakmai kifogások is felvetődtek.

Az orvosi szakma jeles képviselője, Markusovszky Lajos (1815–1893), az egészségügyi oktatás egyik szervezője már 1869-ben hosszas értekezésben foglalkozott e kérdéssel. Nyíltan kimondta, hogy a nőkkel szemben méltányos és igazságos – a szükséges gimnáziumi tanulmányok elvégzése után – az orvosi pálya megnyitása.

Nemcsak a törvényhozók és pedagógiai szakemberek hallatták szavukat, de az újságok hátsólapjain megszólalt a közvélemény hangja is. A magyar sajtóban és a nőkérdéssel foglalkozó kiadványokban, így a korabeli élelapokban is széles körű közlési lehetőséget kapott ez a „probléma”.¹³ Egészen 1907 tavaszáig olvashatóak voltak a sajtóban az ügygel kapcsolatos vélemények. Közülük is kiemelkedett az a „Nyílt levél”, melyet 1907-ben írt a kolozsvári egyetem orvosi karának három hallgatónője társaik nevében is Kmety Károly (1863–1929) országgyűlési képviselőnek, a jogi egyetem tanárának. Mivel ezt megelőzően Kmety egyik felszólalásában aggályait fejezte ki a hallgatónők számának növekedése miatt, ezért a három egyetemi hallgatónő levelében kifejtette, hogy ha a nők százezreinek szabad dolgozni, akkor a művelődéshez is joguk van. A hallgatónők válasza egybecsengett Kosutány Ignác (1851–1940), a kolozsvári egyetem nyilvános rendkívüli tanárának, a FJTE későbbi rektorának (1912/13) írásával is, aki az Erdélyi Hírlapban tette közzé a tanártársainak véleményét, megerősítve, hogy az intézmény „az ő nőhallgatóit mindig szívesen fogja fogadni”.¹⁴

A pozitív hozzáállásról való vélemények közül megemlíthjük például azt is, hogy a nyitás a gyógyszerterápiák öröklődésének kérdésére meg a segédhiányra is megoldás lett volna.¹⁵ A nőkérdéssel foglalkozó kiadványokban a nők egyetemi tanulmányokhoz való jogáról még később is viták folytak. Kiemelkedő Bobula Ida (1900–1981) 1933-ban megjelent *A nő a XVIII. század magyar társadalmában* c. könyve, melyet még napjainkban is idéznek a téma kutatói.¹⁶

¹² Jobst Ágnes: *Emancipáció és orvoslás. Lege Artis Medicinae* X(2000). 2. 171–174.

¹³ Nagyné Tamás Ágnes: *A nőkkel kapcsolatos társadalmi sztereotípiák változása az élelapok tükrében*. Doktori disszertáció. Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Bp. 2007. 102–103, 125.

¹⁴ Ambrus Attiláné dr. Kéri Katalin: *Magyar nők a dualizmus korában (1867–1914 között)*. PhD értekezés. Janus Pannonius Tudományegyetem – BTK. Pécs 1997.

¹⁵ Szabó Katalin: *i.m.* 366–367.

¹⁶ Bobula Ida: *A nő a XVIII. század magyar társadalmában*. Bp. 1933. = Nagyné Szegvári Katalin–Ladányi Andor: *Nők az egyetemeken*. I. Küzdelmek a nők egyetemi tanulmányaiért. (Felsőoktatási történeti kiadványok 4.) Bp. 1976. 95–99.

Nők az európai egyetemeken

Európában először Svájcban juthattak orvosi diplomához nők; Zürich (1847), Bern és Genf egyetemei vettek fel elsőként nőket is az egyetemre. Ezután sorban nyitak meg az európai államokban a nők előtt az egyetemek kapui, valamint a főiskolai képzettséghez kötött pályák jó része is. Franciaországban a teológia kivételével már 1863-ban valamennyi karra beiratkozhattak. Ezt a jogot a 1870-es és 1880-as években minden nagyobb ellenállás nélkül megadta a nőknek Svédország, Norvégia, Dánia; majd Hollandia, Belgium, Ausztria. Az egyes német államok azonban csak fokozatosan engedték meg, hogy a nők bölcsészeti, orvosi és gyógyszerészeti tanulmányokat folytathassanak egyetemeken. Angliában az egyetem küszöbét először 1879-ben lépték át egyetemi polgárokként nők.¹⁷

Az 1895. évi decemberi rendelettel Magyarország még megelőzött néhány európai országot, melyek egyetemeire addig még egyáltalán nem juthattak be női hallgatók. Amikor 1900-ban Ausztriában is megengedték a nőknek az osztrák egyetemek látogatását, a magyarországi szaksajtó azzal büszkélkedett, hogy négy évvel megelőztük Ausztriát. Nők ott csak külön belügyminiszteri engedély birtokában vezethettek patikát. Németországban a Badeni Egyetem is csak 1900-tól fogadott női beiratkozókat; Berlin még később, csak 1908-tól. Ezzel szemben Horvátországban és Szlavóniában már 1901-ben megnyílt a gyógyszerészi pálya a nők előtt.¹⁸

Külföldön szerzett egyetemi diploma elismerése

Szükségesnek tartjuk újból megemlíteni az első magyar okleveles orvosnőt, Hugonnai Vilmát (1847–1922), aki oklevelét külföldön, az 1895-ös rendelet érvénybe lépése előtt szerezte. A magyar nők egyetemi tanulmányait lehetővé tevő törvény élharcosának tekinthetjük őt. A szentgyörgyi gróf Hugonnai család ötödik gyermekeként született Nagytétényben. Társadalmi helyzetét és családi állapotát tekintve egyaránt forradalmi elhatározásnak számított, hogy Zürichben beiratkozott az Orvosi fakultásra. Tanulmányait kitűnően végezte, és 1879. február 3-án kézbe vehette az orvosi diplomáját. Bár Svájcban előnyös állást is ajánlottak neki, mégis családja és a hazatérés mellett döntött. A doktorrá avatása után nyolc nappal már otthon volt. Azonban ahhoz, hogy orvosként dolgozhasson, diplomáját nosztrifikáltatnia kellett. Ez azonban Magyarországon még sok megpróbáltatással járt, mivel még sem törvény, sem precedens nem volt erre a helyzetre. Orvosi diplomájának elismertetése pontosan 18 esztendejébe került. Harmincnégy évesen, 1881. március 31-én Magyarországon másodikként tette le a hazai egyetemi tanulmányokhoz feltétlenül szükséges érettségi vizsgát. Doktori szigoratait is újból le kellett tennie életének ötvenedik esztendejéhez közeledve. Csak 1897. május 16-án került sor nyilvános és ünnepélyes doktorrá avatására. Ezután már hivatalosan is folytathatott magángyakorlatot, elsősorban nőkkel és szegényekkel foglalkozott. Később az egyetem tanárai tudását elismerve kollégaként bántak vele. 1899 április–májusában sajtópolémiát vívott Pap Samu országgyűlési képviselővel, aki élesen kritizálta a nők jelenlétét a szellemi pályán. Nézeteit Hugonnai Vilma az írásában cáfolta, sőt ez ösztönözte *A nőmozgalom Magyarországon* című tanulmányának a megírására is. Ebben nemcsak a

¹⁷ Kornis Gyula: *Nők az egyetemen*. I. rész. Múlt és jelen. Napkelet III(1925). 1. 60–69.

¹⁸ Kempler Kurt: *A magyarországi gyógyszerészet a századfordulón (1888–1914)*. Bp. 1984. 140–142.

nőmozgalom ellenfeleinek érveit cáfolta, hanem pontosan meg is jelölte a nők szerepét a betegápolás és az egészségügy területén. 1907-ben elvállalta Anna Fischer-Dükelmann (1856–1917) orvosnő *A nő mint házi orvos* című könyve magyar változatának a megjelentetését. Ezzel és más munkáival is bizonyította, hogy az egészségügyi felvilágosítás elkötelezett híve. Tauffer Vilmos budapesti egyetemi tanár, korábban a nők egyetemi képzésének ellenzője, felvetette, hogy mivel a háború elhúzódása miatt már az idősebb orvosokat is behívták katonai szolgálatra, az orvosnők is alkalmasak lehetnek jelentősebb katonai orvosi feladatok ellátására.¹⁹ Ennek alapján Hugonnai Vilma 67 éves korában, 1914 augusztusában elvégezte a katonai orvosi tanfolyamot is, 1915 augusztusában hadiékiérményekkel díszített érdemjelet kapott. Aggodalom sugallta szavakkal kérte fel az orvosnőket a *Gyógyászat* c. folyóirat 1915. áprilisi számában a katonai orvosi szolgálatba való bekapcsolódásra: „Csekély számunk dacára iratkozunk és jelentkezzünk az Orvosok Szövetsége felhívására mindannyian hajadonok meg férjezettek avagy özvegyek.”²⁰ Felhívása, szervezőmunkája eredményes volt, az I. világháború idején sok száz vöröskeresztes nővér és 84 orvosnő gyógyította a frontról folyamatosan érkező sebesülteket 14 vidéki városban szervezett betegmegfigyelő állomáson.²¹ 1922. március 25-én, 74 évesen hunyt el. Emléke ma is fennmaradt. Kertész Erzsébet (1909–2005), több jelentős magyar és külföldi nő életrajzának írója 1965-ben megírta Hugonnai Vilma regényes életrajzát *Vilma doktorasszony* címmel. 2010-ben a Semmelweis Orvosi Egyetem Szenátusa az ő emlékére és a női esélyegyenlőség érdekében határozott a Hugonnai Vilma Emlékérem és Jutalomdíj megalapításáról. Ezt 45 év alatti nőknek adományozzák kiváló oktatói, kutatói, illetve gyógyítói tudományos tevékenységük elismeréseként. „E három területen jól lehet kamatoztatni a kitartást, a szorgalmat, a gyors problémamegoldó készséget, a párhuzamos munkavégzés képességét, az empátiát és a kollaborációt” – mondta a díj átadásakor dr. Molnár Mária Judit tudományos rektorhelyettes. Majd elhangzott Hugonnai Vilma egyik kijelentése, mely szerint „[a]zért van helye a nőknek az orvostudományban, mert az orvostudomány a tudományok legmagasabbja, ennek elsajátítása a lelkület gyöngédségét és az önfeláldozást glóriaképpen fűzi a nőiesség köré.”²²

Emléke 2016 márciusában a budapesti Semmelweis Orvostörténeti Múzeumban „Minimum példakép: Hugonnai Vilma” címmel kiállítás nyílt.

A budapesti és a kolozsvári egyetem első okleveles orvosnői és gyógyszerésznői

A budapesti egyetem Orvosi Karáról két orvosnő, Steinberger Sarolta és Berkovits René, illetve egy gyógyszerésznő, Légrádi Erzsébet életrajzát mutatjuk be. A kolozsvári egyetemről két-két orvos-, illetve gyógyszerésznő, Kárpáti Gizella és Fugulyán Katalin, illetve Thinagl Szerafin és Hints Vilma életrajzi adatait közöljük az alábbiakban.

¹⁹ Szögi László: *A nők egyetemi tanulmányainak kérdése a budapesti Orvostudományi Karon 1896–1926*. *Communicationes Hist. Artis Med.* CXV–CXVI(1986). 3–4. 139–142.

²⁰ Kiss László: *Medikák a cselédbejáróban, avagy orvostörténeti kuriózumok az emancipáció magyarországi történetéből*. *Lege Artis Medicinae* XIX(2009). 4–5. 358–360.

²¹ Kapronczay Károly: *Hugonnai Vilma emlékezete*. *Orvosi Hetilap* CXXXVIII(1997). 48. 3060–3061.

²² Semmelweis Egyetem XVIII(2013). 4.

A budapesti egyetemen Steinberger Sarolta (1875–1966) volt az első nő, aki beiratkozott az Orvosi Karra. Tiszáujlakon született 1875. szeptember 12-én. Miután érettségi vizsgáját a kolozsvári ev. ref. kollégiumban sikeresen letette, beiratkozott a budapesti egyetem Orvosi Karára, ahol oklevelét 1900. november 3-án kapta meg. Így ő az első magyar orvosnő, aki az egyetemet Magyarországon kezdte és végezte, akinek először volt magyarországi orvosi diplomája. Orvossá avatásáról 1900-ban a Vasárnapi Újság 46. száma így számolt be: „Dr. Steinberger Sarolta, egy fiatal leány díszítette föl a nevét az elmúlt héten az orvostudori cízzel; ő az első, magyar egyetemen végzett orvosnő, a kinek nyomdokain fog haladni most már a követők nagy sora. [...] Öt évi kitaró munkásság után, a múlt héten folyt le ünnepélyes tudorrá avatása, mely alkalommal a központi egyetem aulája nagyszámú érdeklődő közönséggel telt meg.” Ezután hosszabb külföldi útra indult, ahol nőgyógyászatot tanult, majd onnan hazatérve, orvosi működését Budapesten a Tauffer-klinikán kezdte meg (ma a II. sz. Szülész-Nőgyógyászati Klinika). 1928-ig dolgozott ott, akkor az Országos Társadalombiztosító Intézet (OTI) osztályvezető főorvosává nevezték ki.

1909-ben az orvosi szakma fórumának számító Orvosi Hetilap két számában folytatásban jelent meg *Az orvosnők történetéből* címmel orvostörténeti vonatkozású cikke.²³ Közleményében leírta, hogy bár a nők már az ókorban és a középkorban is elsajátították és gyakorolták az orvoslás mesterségét, anélkül, hogy okleveles orvosnők lettek volna, Európa országainak egyetemei kisebb-nagyobb küzdelmek után, csak a 19. században nyitották meg kapukat számukra. Dolgozatának célja a női orvosok létjogosultságának történeti érvekkel való alátámasztása volt.

Orvosi munkáját 1944-ig végezte, amikor az érvénybe lépő zsidótörvény eltiltotta hivatása gyakorlásától. Ezután orvosként már nem dolgozott, visszavonultan élt. 1966. szeptember 13-án hunyt el Budapesten.

A budapesti egyetem első okleveles orvosnői közül még megemlíthjük a Nagyváradon született Berkovits Renét is (1882–1944), aki orvosi oklevelet szintén Budapesten kapott, négy évvel később, 1904-ben. Ezután szülővárosában telepedett le, kör- és magánorvosként praktizált, majd bel- és ideggyógyászként dolgozott. Kimagasló szerepet játszott a huszadik század eleji haladó mozgalmakban, a nagyváradi Feminista Egylet és az ottani Társadalomtudományi Társaság tagja volt. Ady Endre és a Holnap baráti köréhez tartozott.²⁴ 1911-ben városi tisztiorvosnak nevezték ki, az I. világháború alatt pedig a helyi katonai járványkórház parancsnoka volt. Amerikai útleírásai 1913-ban jelentek meg részben az Orvosi Hetilap hasábjain, valamint önálló kötetben.²⁵ A fasizmus áldozata lett.

A budapesti egyetemen Légrády Erzsébet (1874–1959) volt az első nő, aki gyógyszerész oklevelet kapott. 1869-ben a Veres Pálné által alapított felső leányiskolában fejezte be iskolai tanulmányait, majd beiratkozott a budapesti egyetemre, előbb a Bölcsész Karra, mivel a természettudományokat akkor még e kar keretében oktatták, majd az Orvosi Karra, ahol 1905-ben gyógyszerészi oklevelet kapott, 1906-ban pedig a II. sz. Chemiai Intézetben a doktori címet

²³ A nő és a társadalom c. rovatban: *Az orvosnők történetéből*. 1. rész. Orvosi Hetilap LIII(1909). 3. 1. 2–4; *Az orvosnők történetéből*. 2. rész. Orvosi Hetilap LIII (1909). 3. 2. 18–20. A közleményről részletes beszámoló Jobst Ágnes: *Emancipáció és orvoslás*. *Lege Artis Medicinae* X(2000). 2. 171–174.

²⁴ Ilia Mihály: *A HOLNAP születése*. Acta Universitatis Szegediensis: sectio litteraria II(1959). 2. 89–101.

²⁵ Berkovits René: *Orvosi tanulmányút Amerikában*. Orvosi Hetilap LVII (1913). 1. 10–12.; LVII(1913). 2. 29–32. és LVII(1913). 3. 49–51; Berkovits René: *Amerikai impressziók*. Nagyvárad 1913.

is megszerezte. Ő lett a nők tudományos egyenjogúsításáért folyó mozgalom egyik irányítója, 1913-ban magyar küldöttséget vezetett a Nemzetközi Gyógyszerész Szövetség (FIP) hágai kongresszusára. Élményeiről beszámolt a Gyógyszerészi Hetilapban. 1916-ban megalapította az Egyetemet és Főiskolát végzett Nők Egyesületét. 1918 és 1928 között Budapesten a Király u. 86. sz. alatti Isteni Gondviselés Gyógyszertár tulajdonosa. Gyógyszertárát a köznyelv csak „Légrády Erzsébet Patikája” néven ismerte. A Magyar Gyógyszerészeti Társaság alapító tagja, 1937. november 12-én munkássága elismeréseként Jakabházy emlékéremmel tüntették ki. Légrády Erzsébet 1959-ben, 85. születésnapján halt meg.²⁶

Kolozsváron, a Ferenc József Tudományegyetemen oklevelet szerzett első orvosnő

Magyarország második egyetemén, az 1872-ben alapított FJTE-en az első nő, aki orvosi oklevelet kapott, Kárpáti Gizella volt. 1884. augusztus 3-án született Kolozsváron. Miután érettségi vizsgáját a 643/1901 számú rendelet értelmében 1902. június 7-én sikeresen letette szülővárosa R. Kat. Főgimnáziumában, még az év október 24-én beiratkozott a FJTE Orvosi Karára. Az akkori előírásoknak megfelelően 10 féléves egyetemi tanulmányai, majd sikeres orvosi szigorlatai után 1907. dec. 21-én avatták fel, és orvosi oklevelet kapott.²⁷ Rövidesen férjhez ment Szabó Sámuel, neves kolozsvári professzor kisebbik fiához, az 1882. március 10-én született Szabó József orvoshoz, majd mindketten a Lechner Károly vezette Elmekórtani Intézetben dolgoztak.²⁸ 1908. decemberében Kárpáti Gizellát díjtalan gyakornoknak nevezték ki, majd 1909. április 1-jétől 1911. február 28-ig díjas gyakornoknak; 1911. április 18-án a vkm 36327. sz. rendeletével megerősítve II. tanársegéd lett az Ideg-Elme Klinikán. Férjét, Szabó Józsefet 1907. október 1-jén helyettes gyakornoknak, tudományos alkalmazottnak nevezik ki a 115089/1907 a vkm. hatósági rendelete alapján. 1908. április 1-jén az 54231/1908 hatósági rendelettel II. tanársegéd lesz és 1909. augusztus 1-jén a 88.320/1909 hatósági engedéllyel I. tanársegéddé nevezik ki. 1910-ben „Idegkórtan” tárgykörből magántanárrá képesítik.²⁹ Az Erdélyi Múzeum-Egyesület tagjaként 1909 és 1914 között több dolgozatát mutatta be az Orvosi Szakosztály ülésein, melyek megjelentek az Értesítőben, valamint különnyomat formájában is. Több alkalommal a szakosztályi üléseken esetbemutatókat, illetve ismeretterjesztő előadásokat is tartott.³⁰ Az időközben kitört I. világháború a harcterre szólította, ahová később a

²⁶ Szabó Katalin: *i.m.*; Kovácsné Balogh Judit: *i.m.*; *Légrády Erzsébet, az első magyar nő, aki gyógyszerészdoktori címet szerzett (1874–1959)*. A Nőkért Egyesület Honlapja (2016. december 27.)

²⁷ Románia Nemzeti Levéltára (a továbbiakban RNL) Maros megyei Igazgatóság (a továbbiakban: MMI) Fond 567: *Facultatea de Medicină Franz Josif*: 729, 730, 748, 764, 765, 809 és 810. sz. iratok; *A Kolozsvári M. Kir. FJTE Orvostudományi kari és II. éves gyógyszerészetten hallgatók anyakönyve az 1902/03–1906/07 tanévekre, valamint Orvosi szigorlatok jegyzőkönyvei. 766. és 767. sz. iratok.*

²⁸ *Magyarország Orvosainak Évkönyve és czimtára*. Hivatalos adatok alapján szerkeszti Pesti Alfréd, Bp. XXIV(1914). 296; XXV(1915). 270; XXVI(1916). 303; XXVII(1917). 282; XXVIII(1918). 288; XXIX(1919). 313.

²⁹ RNL MMI. Fond 567: *Facultatea de Medicină Franz Josif. Propuneri de numire cadre didactice 1906/07–1918/19*, 872, 907, 975, 1143, 1210, 1260. sz. iratok.

³⁰ Péter Mihály–Péter H. Mária: *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Orvostudományi Szakosztályának százéves tevékenysége 1906–2006*. Kvár 2006. 144.

sebesültek orvosi ellátásában részt vevő felesége is követte. A frontról visszatérve Szabó József adjunktusi kinevezést kapott. A FJTE tanárainak és hallgatóinak elmenekülésével együtt ők is eltávoztak, majd Szegeden telepedtek le az elmenekült tanárokkal és hallgatókkal együtt. Ott, Lechner Károly (1850–1922) halála után Szabó Józsefet egyetemi tanárrá és a tanszék vezetőjének nevezték ki.³¹ 1925-ben ott jelent meg 600 oldalas, Elmekörtán című könyve, amit a szintén erdélyi származású Nyíró Gyulával (1859–1966) együtt írt orvosnövendékek és gyakorló orvosok számára. Az 1927/28-as tanévben dékáni, az 1928/29-es tanévben pedig prodékáni tisztséget is ellátott. Életének 48. évében 1929. július 5-én Szegeden elhunyt. Kárpáti Gizella férje halála után már nem dolgozott, gyermekeit nevelte. Észak-Erdély visszacsatolása (1940) után Gizella gyermekeivel és unokájával hazaköltözött Kolozsvárra, azonban 1944 őszén végleg elhagyták Kolozsvárt. Rövid ideig Budapesten éltek, majd Kárpáti Gizella kevéssel halála előtt visszaköltözött Szegedre, ahol 1953-ban hunyt el. A szegedi belvárosi temető díszsírjába temetett férje mellett nyugszik.³²

A kolozsvári FJTE Orvosi Karán az első diplomás erdélyi orvosnők közül külön említést érdemel Fugulyán Katalin is. 1906-ban egyike volt azoknak, akik megkezdheték tanulmányaikat az Orvosi Karon. Ópalánkon, orvoscsaládban született 1888. január 24-én. Miután 1911. november 11-én megszerezte orvosi diplomáját,³³ tanársegédként dolgozott a kolozsvári Szemészeti Klinikán. Egyetemi oktatói tevékenysége ideje alatt az EME Orvosi Szakosztályának ülésein előadásokat tartott, és több írása jelent meg a kolozsvári *Orvosi Szemlében*, az EME Orvostudományi Értesítőjében, a budapesti Magyar *Népegészségügyi Szemlében*.³⁴ Trianon az ő karrierjébe is beleszólt, mégis töretlen hittel végezte munkáját: 1920-tól 1938-ig iskolaorvos és középiskolai tanár. Egészségtanóráit nemcsak a Marianumban és a Református Kollégiumban, hanem a gyári munkásnők körében is hallhatták. 1932-ben beválasztották az EME Orvosi Szakosztályának választmányába. 1940-től a Főiskolát Végzett Nők kolozsvári fiókjának elnöki tisztségét töltötte be. 1940–1944 között ismét állást kapott az egyetemen, egyetemi adjunktus, majd 1944–1945-ben a magyar nyelvű szemészeti előadások mb. egyetemi tanára. 1945-ben nem követte az Marosvásárhelyre költözött Orvosi kart, körzeti orvosként dolgozott tovább. Hatalmas praxisa az erdélyi társadalom minden rétegéből vonzotta a betegeket, nemzetiségtől, rangtól függetlenül. Közismert volt, hogy betegeiről pontos nyilvántartást vezetett. Társadalmi tevékenységéért a Vöröskereszt többször kitüntetésben is részesítette. 1967-ben nyugdíjba vonult, és 1969. július 23-án hunyt el Kolozsváron, sírja a Házsongárdi temetőben található.³⁵

Az első nő, aki Kolozsváron gyógyszerészi oklevelet kapott, Thinagl Szerafin volt. Nagyszombaton (Trnava, Szlovákia) született 1880. október 21-én. Szülővárosában elvégzett gyógyszerészi gyakorlata után, az akkori előírásoknak megfelelően 1901-ben először a Matematika–Természettudományi karra iratkozott be. Az 1901/1902-es tanévben sikeres elővizsgái letétele után az 1902/3-as tanévben az Orvosi Karon rendkívüli gyógyszerészettan

³¹ Papp Kornélia–Marton János (szerk.): *Szegedi Egyetemi Almanach 1921–1995*. Szeged 1997. 325.

³² Budapesten élő dédunokájának, Vásárhelyiné Szabó Annának közlése (2017. június–július).

³³ Victor Karády–Lucian Nastasă: *The University of Kolozsvár/Cluj and the Students of the Medical Faculty (1872-1918)*. Budapest/Cluj-Napoca 2004.

³⁴ Péter Mihály–Péter H. Mária: *i.m.*; *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon*. I. Buk. 1981. 637.

³⁵ *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon*. I. Buk. 1981. 637; Gaal György: *Orvosok és gyógyszerészek sírjai a Házsongárdi temetőben a 20. század második feléből*. Orvostudományi Értesítő LXXXVII(2014). 55–61.

hallgató lett. 1903-ban a júniusi szigorlaton kitűnően vizsgázott, majd 1903. július 20-án letette gyógyszerészi esküjét, és megkapta gyógyszerész oklevelét Udránszky László (1862–1914), az akkori orvoskari dékán aláírásával. Egy ideig Déván élt és dolgozott gyógyszerész férjével együtt, majd a trianoni események után Isaszegen folytatták gyógyszerészi tevékenységüket. 1956. november 2-án hunyt el Budapesten. Isaszegen ma is ápolják emlékezetét, halálának 50. évfordulójára emléktáblát avattak a helyi múzeum falán.³⁶ Thinagl Szerafin életével, bátorságával, gyógyszerészi és családayai helytállásával példát adott az őt követő gyógyszerésznőknek.

Kolozsvár következő okleveles gyógyszerésznője, farkaslaki Hints Vilma volt. Nyárádszeredában, született 1881. április 6-án, atyja, Hints Gergely 1874-ben alapította Nyárádszeredában az első, Remény nevű gyógyszerertárat. Részben azért választotta ezt a hivatást, mert apja örökébe kívánt lépni, másrészt pedig anyja, Nyiredy Ilona, a neves kolozsvári tanárnak és a gyógyszerészi gyakornoki tanfolyam vezetőjének, Nyiredy Géának a testvére volt. Gyógyszerészoklevelet 1905-ben kapott (száma 639/1904/1905).³⁷ Ő lett a FJTE második okleveles, de egyben az első erdélyi származású gyógyszerésznője, s Erdélyben is maradt élete végéig. Oklevele megszerzése után 1905-től mint alkalmazott gyógyszerész dolgozott az apja által alapított családi gyógyszerertárban, majd 1915-től annak vezetője lett. 1919 után a romániai törvények értelmében szabad joggyakorlásért kellett folyamodnia. Ezt 1926. április 19-én meg is kapta (26616/1926 szám alatt). 1952-ig, a vidéki gyógyszerertárak, így a nyárádszeredai patika államosításáig dolgozott. Ezt követően nyugdíjba vonult, és magányosan élt élete végéig.³⁸ 1968-ban Nyárádszeredában hunyt el, a helybéli temetőben található Hints-sírban nyugszik.³⁹

Az okleveles orvosnők és gyógyszerésznők számának növekedése

Az említett két magyarországi egyetem Orvosi Karán a nőhallgatók száma évről évre jelentősen növekedett, annyira, hogy ma már mindkét szakma elnöiesedéséről beszélhetünk. A fentebb vázolt kezdetet követő tanévekben mindkét egyetemen egyre több nő élt a beiratkozás lehetőségével. A bölcsészkarokon nagyobb volt az érdeklődés, hiszen a nőnevelés fejlődése is megkövetelte az ottani tanulmányokat.

A következőkben, az *1. táblázatban* a budapesti egyetem Bölcsész és Orvosi Karára beiratkozott nők létszámának alakulását mutatjuk be Korniss Gyula cikkének adatai alapján.⁴⁰

Kezdetben a gyógyszerészoklevél elnyerése érdekében Budapesten a gyógyszerészhallgatók először a Bölcsészkaron tanultak egy évet (mivel nem volt önálló Matematika–Természettudományi Kar), majd miután az Orvosi Karon is elvégeztek egy évet, és ottani szigorlataikat is letették, az eskütétel után megkapták diplomájukat.

Az egyetemi tanárok többsége elismeréssel nyilatkozott a hallgatónőkről. Így Kolozsváron a FJTE alapításának 30. évfordulóján, 1902. május 29-én tartott ünnepélyen Szabó Dénes

³⁶Péter H. Mária: *Nehéz kezdet. A nők 100 évvel ezelőtti küzdelme a gyógyszerészi hivatásért*. Gyógyszerészettörténet IV(2005). 12–15; Péter H. Mária: *Történelmi visszatekintés az erdélyi gyógyszerészet női képviselőire*. Gyógyszerészet XLIX(2005). 5. 298–302.

³⁷RNL MMI. Fond 567: *Facultatea de Medicină Franz Josif*. 729, 730, 848. sz., 456. sz.; 882. sz. 56, 68.

³⁸RNL MMI. Fond 2: *Colegiul Farmaceutic. Acte personale ale farmaciștilor*. 250.

³⁹Péter H. Mária: *Az erdélyi gyógyszerészet magyar vonatkozásai*. II. Kvár 2013.² 142–143.

⁴⁰Korniss Gyula: *i. m.* II. *Női lélek*. Napkelet III(1925). 2. 149–184.

(1856–1918) professzor az Orvosi Kar dékánjaként *A nők felsőbb oktatása* c. előadásában a nők teljes egyenjogúsága mellett foglalt állást. Pár évvel később, 1911. május 13-án Budapesten pedig Genersich Antal (1842–1918) orvosprofesszor az egyetem rektoraként kijelentette, hogy: „2133 nőhallgatónak az egyetemre való felvétele folytán semmiféle inkonvenientia nem volt észlelhető”. Hangsúlyozta továbbá, hogy a nők szorgalma, tehetsége és előmenetele „nem gyatrább a férfiakénál”.

1. táblázat. A budapesti egyetem két karára beiratkozott nők száma 1896–1924 között

Tanév	Beiratkozott nők száma		
	Bölcsész Kar	Orvosi Kar	Gyógyszerészi képe- sítésért
1896/1897	3	3	
1899/1900	14	17	
1900/1901	57	24	
1905/1906	131	41	2
1910/1911	172	110	
1914/1915	293	220	13
1920/1921	504	303	
1923/1924	533	89	
1924/1925	471	17	35

A FJTE Orvosi Karán 1910 és 1919 között a következő nők kaptak még orvosi oklevelet: Cseke Margit 1910. október 29-én, Springer Sarolta 1911. szeptember 30-án, Fugulyán Katalin 1911. november 11-én, lemhényi Dávid Margit 1911. november 28-án, olaszteleki Kolumbán Mária 1911. december 2-án, Kovács Jolán Mária 1912. szeptember 28-én és Bánóczi Margit 1912. október 12-én. Rajtuk kívül 1915-ben még 2 orvostanhallgató nő, 1916-ban ismét kettő, 1917-ben három és 1918-ban, valamint 1919-ben 1–1 orvosnő kapott oklevelet a FJTE-en. Így az egyetem kényszerű elmeneküléséig összesen 17 orvosnőt avattak. 1914 után még 9 hallgatónő iratkozott be az Orvosi Karra, ők azonban már a román tannyelvű Ferdinand Egyetem Orvosi Karán kaptak oklevelet.⁴¹ A hallgatónők aránya a FJTE Orvosi Karán az 1904/1905. tanévben 4%-ot, 1905/1906 és 1909/1910 tanévek között 10,3 %-ot, 1910/1911 és 1913/1914 között pedig 8,9%-ot tett ki. A háborús évek alatt a női orvostanhallgatók aránya az előbbieknél sokszorosára nőtt.⁴²

Kolozsváron 1913 és 1918 között a FJTE-en gyógyszerészklevelet 18 hallgatónő kapott. A beiratkozott 632 gyógyszerészhallgató közül 32 nő lett okleveles gyógyszerész. A budapesti egyetemtől eltérően ők egy tanévet a Matematika–Természettudományi Karon tanultak, majd ezt követően szintén egy évet az Orvosi Karon, ahol tanulmányaik befejeztével és sikeres

⁴¹RNL MMI. Fond 567: *Facultatea de Medicină Franz Josif*.

⁴²Karáczy Viktor: *A kolozsvári egyetem medikusai a magyar orvosi piacon (1872–1918)*. Educatio XI (2002). 2. 250–251.

vizsgájuk után gyógyszerészklevelet kaptak. Néhány példát említünk meg közülük: 1906-ban Réti Ella, Glöckner Klára és Thiess Eugénia; 1907. június 19-én Henter Juliska és Schönfeld Mária; Molnár Ilona pedig 1909. június 21-én; Czitrom Vilma és Veress Irén Ilona 1910. június 22-én, majd Vékony Juliska, Wirtzfeld Irén és Kopp Alice 1911. június 23-án, Kain Eszter pedig 1912. május 30-án kapta meg oklevelét.⁴³ Külön kiemeljük a Székelykeresztúrról származó Lengyel Gabriella gyógyszerészt (sz. 1891. november 17.), aki miután szülővárosa Unitárius Főgimnáziumában befejezte középiskolai tanulmányait, Kolozsváron a FJTE-en 1916-ban oklevelet kapott, beiratkozott a doktorátusra, majd első nőként, 1918. június 15-én sikeresen letett vizsgáival megszerezte a gyógyszerészdoktori fokozatot is. Kolozsváron az egyetemi gyógyszerértárban dolgozott, majd tanársegéd 1919. október 1-ig a Gyógyszerészeti Intézetben. Az impériumváltás után Nagyváradon folytatta tevékenységét gyakorló gyógyszerészként. 1923. február 15-én férjhez ment Bereznay Bélához (1893–1965), utána Bereznayné néven dolgozott tovább. 1965-ben hunyt el.⁴⁴

2. táblázat. 1901 és 1918 között a két magyar egyetemen oklevelet kapott gyógyszerészek és gyógyszerésznők száma és aránya⁴⁵

Tanév	Végzett gyógyszerészek száma			Gyógyszerésznők	
	Budapest	Kolozsvár	összesen	Száma	%
1901/02	72	15	87	0	0
1902/03	68	20	88	2	2,27
1903/04	72	26	98	3	3,06
1904/05	92	20	112	6	5,36
1905/06	91	31	122	9	7,38
1906/07	114	26	140	2	1,43
1907/08	135	39	171	3	1,75
1908/09	156	36	192	3	1,56
1909/10	129	25	154	12	7,79
1910/11	128	41	169	8	4,73
1911/12	179	48	227	3	1,32
1912/13	146	45	191	13	6,81
1913/14	130	76	206	35	16,99
1914/15	82	25	107	24	22,43
1915/16	35	17	52	36	69,23
1916/17	46	15	61	41	67,21
1917/18	65	0	65	26	40,00

⁴³ RNL MMI. *Fond 567. Facultatea de Medicină Franz Josif.* 766, 767. sz.: *Orvosi szigorlatok jegyzőkönyve*

⁴⁴ Péter H. Mária: *i.m.* (2013)I. 339–347.

⁴⁵ Kovácsné Balogh Judit (1966): *i.m.* adatai

A táblázat adataiból látható, hogy a nők részaránya az I. világháború éveitől a férfihallgatók hadba vonulása miatt az előző évekhez viszonyítva többszörös növekedést mutatott.

Az 1895 óta eltelt évtizedek adatai bizonyítják, hogy a nők száma az orvosi és gyógyszerészeti pályán is folyamatosan növekvő tendenciát mutatott. Megállapíthatjuk, hogy „térhódításuk” az orvoslás és a gyógyszerészet területén eredményes és sikeres volt. Ma már egyik szakmát, hivatást sem tudnánk nélkülük elképzelni. Egy évszázad alatt nemcsak eltűntek a nőkkel szemben tanúsított előítéletek, hanem kivívták férfikollégáik és a társadalom elismerését, megbecsülését, bizonyították alkalmasságukat.

A két egyetemen tanuló nőhallgatók számának növekedését 1896 és 1913 között néhány példa igazolja: 1896–1900 között 19 fő; 1901–1905 között 168 fő; 1906–1910 között 283 fő; 1911-ben 359 fő; 1912-ben 364 fő és 1913-ban 434 fő volt.⁴⁶A budapesti és a kolozsvári egyetemen a Bölcsészeti és az Orvosi Karokon tanuló nőhallgatók aránya eltérő. 1895 és 1914 között az összes nőhallgatónak csak 9,5%-a tanult Kolozsváron. A kolozsvári hallgatók származását követve megállapítható, hogy többségük erdélyi származású volt, így a Természettudományi Kar hallgatóinak 46%-a, illetve a gyógyszerészhallgatók 36%-a erdélyi születésű volt.⁴⁷

Gyórfy Zsuzsa *Orvosnők Magyarországon*⁴⁸ c. könyvében számos problémát vett fel a mai orvosnők életével kapcsolatban. A gyógyítók testi-lelki egészségének feltérképezése mellett a könyv részletesen elemzi az orvosnők mai helyzetét, akiknek jelentős része megpróbál egyszerre a legmagasabb színvonalon helytállni hivatásában, a családban és a magánéletben egyaránt. A nők helyzetének változásai a társadalmi fejlődés mutatói is.

Erre példának hozható fel a Marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Intézetben (Egyetemen) orvosi és gyógyszerészoklevelet szerzett magyar nemzetiségű nők száma és százalékos aránya az 1895-ben megjelent miniszteri határozat után, 55 év múltán 1950-ben és 1995-ben, vagyis 100 múlva. (Mivel Marosvásárhelyen 1950 volt az első év, amikor itt végeztek az orvos- és gyógyszerész hallgatók egyetemi tanulmányaikat, így 50 év helyett az 55 év előttiüket tudtuk számba venni, valamint az 1995-ben oklevelet kaptak névsorát. Ezek szerint az Orvosi Karokon (3 kar volt) 1950-ben összesen 100 hallgató kapott orvosi oklevelet, ezek közül 23 nőhallgató volt (= 23%), a Gyógyszerész Karon pedig 15 magyar végzős hallgató között 7 nő (= 46,6%) volt, míg 1995-ben, 100 évvel a rendelet megjelenése után az akkori két karon (Általános Orvosi és a Fogorvosi Kar) 32 magyar nemzetiségű hallgató közül 19 nő (=59,3%), a Gyógyszerész Karon pedig 26 végzős között 24 nő (= 92,6%) kapott oklevelet.⁴⁹

Záró gondolatok

Az egyetemeken úttörőként oklevelet nyert orvosnők, gyógyszerésznők, tanárnők bátorsága és kitartása, hogy egyetemi tanulmányokat végezhessenek, példaértékű mindannyiunk számára. Igen kevés kivétellel megállták helyüket az egyetem falain belül éppen úgy, mint a

⁴⁶Nagyné Szegvári Katalin: *A nők művelődési jogaiért folytatott harc hazánkban*. Bp. 1969. 389.

⁴⁷Karády Viktor: *Kolozsvár mint iskolaváros a Kárpát-medence elítélési piacán*. = Batiz Enikő–Nagy László–Soós Anna (szerk.): *140 éves a kolozsvári magyar nyelvű egyetemi oktatás*. Kvár 2013. 237–244.

⁴⁸Bp. 2015. 1–220.

⁴⁹Barabás Béla–Péter Mihály–Péter H. Mária: *A magyar nyelvű orvos- és gyógyszerészképzés 50 éve*. Adatok, emlékezőések. Bp. 1995. (Magyarságkutató Könyvtára XVIII.) 368–369, 443–445, 446, 457.

1. ábra

számukra megnyílt társadalmi és közéleti szerepekben. Több mint száz esztendeje, hogy a legfelsőbb elhatározás alapján először iratkozhattak be szabályszerűen nőhallgatók a hazai egyetemekre. Nem kellene elfelejtenünk, hogy a nők előtt Wlassics Gyula hajdani miniszter 123 évvel ezelőtti kezdeményezésének köszönhetően nyíltak meg az egyetem kapui.

Az említett első okleveles nők úttörők voltak. Küzdelemmel és nem kis áldozattal sikerült nekik oklevelet nyerniük. Őrizzük meg emlékezetüket!

Women at University. The First Female Doctors and Pharmacists Graduated from the Franz Joseph University in Kolozsvár (Cluj) and Budapest

Keywords: female doctors, female pharmacists, Franz Joseph University in Kolozsvár, University in Budapest

Until the end of the 19th century women were struggling to gain rights for attending University which was a privilege just in a few countries in Europe. In 1895, 31th of December, Wlassics Gyula, the minister of Religious Affairs and Public Education, published a government regulation which allowed women to attend superior education in philological, medical and pharmaceutical sciences and to obtain a degree in these domains.

Sarolta Steinberger was the first woman who successfully graduated medical Faculty in 1900 at Budapest, then five years later, in 1905, Erzsébet Légrádi obtained a diploma in pharmacy.

Proceeding Budapest, at Kolozsvár the first woman attended in 1897 the Faculty of Mathematics and Nature sciences at Franz Joseph University, later in 1903 Szerafin Thinagl, originary from Nagyszombat (today Trnava - Slovakia) became a pharmacist. She was followed in 1905 by the Transylvanian born Vilma Hints. 110 years ago, in 1907, Gizella Kárpáti was the first woman who became a doctor at Kolozsvár.

In our scientific work we will commemorate the women's effort for their rights and the first female graduates in medicine and pharmacy at Franz Joseph University in Kolozsvár and Budapest.

Murádin János Kristóf

Az Erdélyi Párt dominanciája és az anyaországi pártok térnyerési kísérletei Észak-Erdélyben 1940 és 1944 között

Erdély történetében különleges korszak az 1940 és 1944 közötti, már a kortársak által is „kicsi magyar világnak” nevezett időszak. E rövid néhány év ugyanis az egyetlen olyan történelmi periódus volt, amikor Erdély két részre szakadt. A régiót kettészelő új határról szóló második bécsi döntés óta immár háromnegyed évszázad is eltelt, míg a természetellenes szétszakadás maga alig négy évet tartott. Mégis az erdélyi társadalomban mindmáig érződik az akkori határmódosulások hatása. Erdély magyarságának történelmi múltjában és jelenlegi identitástudatában ugyanis elevenen ható, kataraktikus élményt jelent a második bécsi döntés által teremtett részleges revízió. Az erdélyi magyarok többsége 1940 őszén euforikus örömmel ünnepelte a „22 évi román megszállás” után a Magyarországhoz való „visszatérést”, míg a románok köztudatába Nagy-Románia szétesésének hónapjai úgy vonultak be, mint „a tragikus 1940-es esztendő”.¹

Erdély lakossága a múlt század negyvenes éveinek elején már erőteljesen román többségű volt. A magyar lakosság azonban a mostanit jóval meghaladó arányban élt a területen, elsősorban a Székelyföldön és a Partiumban, illetve a történelmi Erdély északi részében. Ezért az a tény, hogy a bécsi döntés nyomán pontosan ezek a vidékek kerültek ismét Magyarország fennhatósága alá, a trianoni békeszerződés óta, immár majdnem egy évszázada politikai értelemben is kisebbségi sorsban élő erdélyi magyarságnak egyetlen, rövid „többségi korszakot” hozott. A 43 104 km²-t kitevő „visszacsatolt kelet-magyarországi és észak-erdélyi részek” lakossága ugyanis az 1941-es magyar népszámlálás szerint 2 557 000 főt tett ki, amelynek 52,1%-a magyar, 41,5%-a román anyanyelvű volt.³ Az 1 380 000 magyar lakos mellett, 1 057 000 román és 44 000 német élt ekkor Észak-Erdélyben.⁴

Az etnikailag igencsak vegyes képet mutató, vékony magyar többségű, visszacsatolt Észak-Erdély nagyon kényes helyzetben volt. Ezért a terület politikai megszervezése 1940. augusztus 30-a után a körülmények diktálta azonnali sürgősszerűség lett, amely halaszthatatlan feladatként állt mind a magyar kormányzat, mind az észak-erdélyi magyarság politikai vezetői előtt. A magyarországi politikai életbe való integrálódás nemcsak Budapest által elvárt folyamat volt, hanem a magyar Erdély megtartásának alapfeltétele is, hiszen az új határok meghúzásába csak a

Murádin János Kristóf (1980) – történész, PhD, egyetemi adjunktus, kari kancellár, Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Kolozsvár, muradinjanoskristof@yahoo.com

¹ A szakirodalom által is gyakran átvett román szóhasználat szerint: „*anul tragic 1940*”.

² Thirring Lajos: *A visszacsatolt keleti terület. Terület és népesség*. Magyar Statisztikai Szemle XVIII(1940). 8–9. sz. 663.

³ Fogarasi Zoltán: *A népesség anyanyelvi, nemzetiségi és vallási megoszlása törvényhatóságokonként 1941-ben*. Magyar Statisztikai Szemle XXII(1944). 1–3. sz. 4.

⁴ Ablonczy Balázs: *A visszatért Erdély 1940–1944*. Bp. 2011. 47.

felszínen belenyugvó, azokat valójában soha el nem fogadó bukaresti vezetés állandóan a visszarendezés lehetőségét kereste. Észak-Erdélyt csak úgy lehetett megtartani a magyar állam keretei között, ha az ottani politikai berendezkedés a magyarországi politikai élet szerves részévé válik. Ugyanakkor a több mint két évtizedes interbellikumi szétfejlődés, a Kós Károly által szorgalmazott transzilvanizmus megjelenése, Erdélyt politikailag sajátos színezetűvé tette, az itteni magyar politikát pedig egyedi jellegzetességekkel ruházta fel. Ezek megőrzése, a kisebbségi évekből eredő erdélyi politikai egység hagyományának átmentése a magyar állami keretek között, egyike volt a korszak erdélyi magyar politikai vezetői által követett fő irányelveknek. A két, első látásra összeegyeztethetetlennek tűnő, de prioritásában egyformán elsőrendű politikai cél nehéz dilemma elé állította az észak-erdélyi magyarságot. Ezt olyan politikai alakulat létrehozásával gondolták feloldhatónak, amely szervezeti kereteiben új, de tartalmában mégis a régi erdélyi politikai hagyományok folytatója, miközben egyben az országos magyar politika szerves alkotóeleme is. Ez a nagyon összetett elvárásrendszer adott életet a korszak meghatározó észak-erdélyi politikai szervezetének, az Erdélyi Pártnak.

Az idő sürgetése folytán alig néhány hónap alatt létrehozott politikai formáció teljesen szokatlan módon született meg. A különleges történelmi helyzetben országgyűlési választásokat Magyarországon nem lehetett tartani, hiszen azok az Imrédy-kormány bukása miatt alig egy jó évvel korábban, 1939. május 28–29-e között zajlottak le.⁵ Észak-Erdély képviselőit a magyar Országgyűlésben más úton oldották meg: egyszerűen behívták a képviselőnek kiválasztott közéleti személyiségeket. Teleki Pál miniszterelnök a behívások legitimitációját növelni kívánva arra törekedett, hogy a behívott képviselőcsoport összetételében tükrözze a már korábban kialakult erdélyi politikai viszonyokat.⁶ Az Országgyűlés által 1940. október 2-án elfogadott XXVI. törvény⁷ alapján behívott 62 észak-erdélyi képviselő közül 50 magyar volt, messze felülreprezentálva a régió magyar lakosságát. A 12 román képviselő helye pedig betöltetlen maradt.

Az erdélyi magyar képviselők nagyrésze 1940. november 12-én egy átmeneti jelleggel bíró, pártönkívüli parlamenti csoportba tömörült a csikszeredai dr. Páll Gábor elnökletével.⁸ Az Erdélyi Magyar Képviselők Pártönkívüli Csoportja⁹ azután 1940. december 13–15-e között tartott értekezleten felvette az Erdélyi Párt nevet, és önálló politikai pártként indult útjára.¹⁰ A pártalapító 36 erdélyi képviselő különállása szükségességét mindenekelőtt azzal indokolta, hogy a vegyes lakosságú Észak-Erdélyben el kell kerülni az anyaországra jellemző párharcokat. „Minket, fiatalokat – emlékezett vissza később Vita Sándor képviselő – nem nagyon érdekeltek a pártküzdelmek, amint, sajnos, nem figyeltünk eléggé a magyarországi politika alakulására, a jobboldal előretörésére sem, és még kevésbé az európai nagyhatalmak ellentéteire. Ez hiba volt, de minket az erdélyi magyarság megmaradása és felemelése érdekelt csupán.”¹¹

⁵ Filep Tamás Gusztáv: *A „visszatért” magyarok és nem magyarok beilleszkedése, jogi helyzetük és magatartásuk. = Kisebbségi magyar közösségek a 20. században.* Szerk. Bárdi Nándor–Fedinec Csilla–Szarka László. Bp. 2008. 155.

⁶ Zathureczky Gyula: *Metamorphosis Transylvaniae.* Hitel. Nemzetpolitikai Szemle V(1940). 1. sz. 212, 215.

⁷ Egry Gábor: *Az erdélyiség „színeváltozása”. Kísérlet az Erdélyi Párt ideológiájának és identitáspolitikájának elemzésére 1940–1944.* Bp. 2008. 29.

⁸ *Pártönkívüli parlamenti csoportot alakítottak az erdélyi képviselők.* Ellenzék LXI(1940). 261. sz. 5.

⁹ *Erdélyi magyar szövetség alakítását kezdeményezik az erdélyi képviselők.* Ellenzék LXI(1940). 265. sz. 8.

¹⁰ *Három napig tartó értekezleten határozták el az erdélyi képviselők az „Erdélyi Párt” megalakítását.* Ellenzék LXI(1940). 289. sz. 8.

¹¹ Vita Sándor: *Önéletírás.* Idézi Kónya-Hamar Sándor: *Vita Sándor.* Művelődés LXVI(2013). 3. sz. 19.

Lehetett azonban az Erdélyi Párt megalakításának egy másik, nemigen hangoztatott oka is. Az erdélyi pártiak minden valószínűség szerint felismerték, hogy a nagyarányú román és a jól szervezett német (besztercei szász és szatmári sváb) kisebbség mellett alighogy többséget alkotó helyi magyarságot a frissen visszacsatolt és igencsak bizonytalan jövőjű Észak-Erdélyben pártkülönbségek nem szabad hogy megosszák. Ezt pedig úgy vélték a legegyszerűbben megvalósíthatónak, ha a regionális kizárólagosságra törekvő EP-t felülről irányított tömegpárttá fejlesztik.

Ennek jegyében kezdődött meg az Erdélyi Párt gyors ütemű szervezése Észak-Erdélyben. A visszacsatolt területeken, a magyarok által nagyon gyéren lakott Máramaros és a csak igen kis részben e régióhoz tartozó Ugocsa kivételével, minden más, összesen 10 vármegyében helyi párttagozatok alakultak.¹² A kimondottan észak-erdélyi, önálló magyar politikai formáció életre hívásának zárómozanata az 1941. május 28-án, Kolozsváron tartott alapító nagygyűlés volt, amelyen elfogadták a pártprogramot, és megválasztották az Erdélyi Párt új, országos vezetőségét.¹³ Az elnök gróf Teleki Béla zsidói földbirtokos, az időközben tragikus körülmények között elhunyt Teleki Pál miniszterelnök távoli rokona lett.¹⁴ A párt ügyvezető alelnökévé a kolozsvári Albrecht Dezső országgyűlési képviselőt, alelnökeivé pedig a csíkszeredai dr. Kolumbán József ügyvédet és Ember Géza szatmári képviselőt választották meg. Dr. Mikó Imre képviselő az Erdélyi Párt országos politikai főtitkára lett, a pénztárosi funkciót Szász István EMGE-igazgató foglalta el, Rác Mihály építőmester, felsőházi tag és Szilágyi András kispap pedig ellenőrök lettek.¹⁵

Az Erdélyi Párt már kezdettől fogva a helyi politikai csoportosulások ernyőszerűségét, mintegy gyűjtőpártjává vált, igyekezve egymáshoz közelíteni az interbellikumtól örökölt erdélyi politikai vonulatokat. Helyi szervezeti kiépülésében szerte Észak-Erdélyben a korábbi politikai formációk (Országos Magyar Párt, Romániai Magyar Népközösség) helyi tagozataira, sejtjeire épített. Arra törekedett, hogy vármegyei, városi és községi szinten, a korábbi politikai tömörülések bázisán minden magyart egyesítsen a régióban. Az egyeduralomra törekvő, ambiciózus fiatal párt nem tett nemi vagy foglalkozásbeli különbséget a leendő tagok között, így a férfiak mellett nőket is felvett, és nem zárkózott el az ekkor a visszatért területekre özönlő anyaországi állami közalkalmazottaktól sem. Igaz ez utóbbiak a párt szabályzata szerint csak egyszerű párttagok lehettek, párttiszséget nem viselhettek.¹⁶

Az 1941 januárjától indított, széles körű tagtoborzó kampány hatására a visszacsatolt területek magyarsága tömegesen lépett be az új politikai formációba. Az Erdélyi Párt alig néhány hónap alatt tömegpárttá vált, és már 1941 tavaszán egyértelmű dominanciára tett szert Magyarországon tíz keleti vármegyéjében. Rohamosan bővülő tagsága átfogta szinte az egész észak-erdélyi társadalmat a földbirtokos arisztokráciától, a városi középrétegen át az iparosságon és a munkásság egy részén

¹² Az Erdélyi Párt vármegyei szervezeteinek létrehozásáról lásd bővebben a korabeli erdélyi magyar sajtó tudósításait: *Zászlóbontó közgyűlést tartott az Erdélyi Párt Maros-Torda megyei tagozata*. Kolozsvári Estilap IX(1941). 43. sz. 4; *Megalakult az Erdélyi Párt Háromszék megyei tagozata*. Kolozsvári Estilap IX(1941). 45. sz. 4; *Údvarhelyszék is felsorakozott... A székely falvak népe kell biztosítsa a magyar értelmiség utánpótlását*. Kolozsvári Estilap IX(1941). 92. sz. 2; *Hatalmas székely tömegek az Erdélyi Párt zászlója alatt: „Népi, szociális s a bürokrácia túlhajtásaitól mentes keresztény Magyarországot akarunk”*. Kolozsvári Estilap IX(1941). 94. sz. 3; *Harminchatezer tagja van Kolozs megyében az Erdélyi Pártnak*. Kolozsvári Estilap IX(1941). 76. sz. 2; *Mire törekszik az erdélyi magyarság? „Történelmi jövőtételt akarunk”*. Kolozsvári Estilap IX(1941). 90. sz. 6.

¹³ Egry Gábor: *i. m.* 35.

¹⁴ Ablonczy Balázs: *i. m.* 110.

¹⁵ *Megválasztották a párt országos vezetőségét*. Kolozsvári Estilap IX(1941). 121. sz. 6.

¹⁶ Gróf Teleki Arthur–dr. Árkossy Jenő: *Kedves Magyar Testvérünk! = Az Erdélyi Párt programja*. Marosvásárhely 1942. 2.

keresztül a földművelőkhöz. A szélsőséges eszméket vallókön kívül a párt mindenkit tagjai közé fogadott. Egymásután jöttek létre vidéki tagozatai a visszacsatolt városokban, járásokban és községekben.¹⁷ A sikeres szervezőmunka eredményeként a kolozsvári alapító nagygyűlésen az Erdélyi Párt küldöttei már összesen 602 működő észak-erdélyi helyi szervezetről és 200 000 fős tagságról számolhattak be.¹⁸ A párttagok száma a 243 500 fős maximumot 1942 januárjában érte el.¹⁹ Az anyaországi pártok későbbi előretörése ellenére, 1943 decemberében az EP összesített tagsága még mindig 227 178 főt tett ki.²⁰

Az Erdélyi Párt elsősorban Székelyföldön érezhető kizárólagosságát Észak-Erdélyben kezdetben csak a partiumi peremterületeken törte meg a Magyar Élet Pártja, azaz a kormánypárt. A MÉP-nek érezhető befolyása volt a korábbi trianoni határ közeli területeken, s térnyerését elősegítette az is, hogy az EP kezdetől kormánytámogató álláspontot foglalt el.²¹ Az EP vezető politikusai azonban kezdetől nagy hangsúlyt fektettek arra, hogy kormánytámogató voltak ne alárendelődést jelentsen, hanem a MÉP-pel való partneri együttműködésben testesüljön meg. Ezt mutatja az a tény is, hogy az Erdélyi Párt már 1940. december 30-ától minisztériumhoz jutott a Teleki-kormányban.²² Egyik képviselője, báró Bánffy Dániel erdélyi földbirtokos földművelésügyi miniszter lett,²³ és e funkcióját Magyarország 1944. márciusi német megszállásáig látta el.²⁴

A kormányban való EP-jelenlét így már 1940 végétől kvázi koalíciós párttá emelte az Erdélyi Pártot. Teleki Pál miniszterelnök – úgy is, mint egyben a MÉP elnöke – szorgalmazta a két párt együttműködését, de ugyanakkor féltve őrizte az EP önállóságát, és független politikai alakulatként való megerősödése fölött bábáskodott. Teleki anyaországi politikustársainál jobban ismerte az erdélyi lelkületet és az itteni politikai nézőpontokat. Tudta, hogy az erdélyiek pártos különállása történelmi hagyományokból merítkezik és sajátos függetlenségkoncepciójuknak mély társadalmi beágyazottsága van.

A miniszterelnök halála viszont alapvetően megváltoztatta a hatalom addigi viszonyulását az Erdélyi Párthoz. Az új kormányfő, Bárdossy László 1941 tavaszától már nem elégedett meg ennyivel, és arra törekedett, hogy intézményesített formába öntse és állandósítsa az Erdélyi Párt által nyújtott támogatást. Elhatározta, hogy az egyszerűen csak „kezelhetetlenek”²⁵ tartott Erdélyi Pártot teljes egészében integrálja a kormánypártba. Ez a bekebelezés érintette volna a párt vármegyei, járási és városi szervezeteit s azokon keresztül teljes tagságát. Ha ez megtörtént volna,

¹⁷ A párt helyi szervezéséről folyamatosan tudósított a korabeli észak-erdélyi magyar sajtó, elsősorban a párt egyik szócsöve, a Kolozsvári Estilap: *A történelmi magyar egység jegyében. Megalakult az Erdélyi Párt kolozsvári tagozata*. Kolozsvári Estilap IX(1941). 27. sz. 1.; *A Székelyföldön vasárnap alakulnak meg az Erdélyi Párt tagozatai*. Kolozsvári Estilap IX(1941). 37. sz. 4.; *Megalakult az Erdélyi Párt udvarhelyi városi tagozata is*. Kolozsvári Estilap IX(1941). 51. sz. 4.; *Tholdalagi Mihály elnök: Vezetőtörtegyünk és minden polgárunkat a népi szociális szellem hassa át!* Kolozsvári Estilap IX(1941). 102. sz. 2.

¹⁸ *Teleki Béla gróf lett az Erdélyi Párt országos elnöke. Ötszáz tagozati vezető jelenlétében zajlott le a Redout falai között a történelmi jelentőségű ülés*. Kolozsvári Estilap IX(1941). 121. sz. 1.

¹⁹ Egy Gábor: i. m. 44.

²⁰ Magyar Nemzeti Levéltár. Országos Levéltár (a továbbiakban MNL OL) P 2256. No. 117. *Teleki Béla iratai 1942–1944* (a továbbiakban T. B. iratai). 1. cs. 143. t. 3373./1943. Dr. Páll György főtitkár jelentése Teleki Béla pártelnöknek. Kvár 1943. december 9. 1.

²¹ *Hetven év. A romániai magyarság története 1919–1989*. Szerk. Diószegi László–R. Süle Andrea. Bp. 1990. 47.

²² Bölöny József: *Magyarország kormánjai 1848–1975*. Bp. 1978. 68.

²³ Uo. 140.

²⁴ Uo. 70.

²⁵ Bárdossy véleményét az Erdélyi Pártról kifejti Sas Péter: *Adalékok székeli gróf Teleki Ernő (1902–1980) életéhez*. Szabadság XXIII(2011). 259. sz. 3.

Észak-Erdély területe ádáz pártharcok színterévé vált volna. Az erdélyiek ellenállása miatt azonban a fúzió mégsem következett be. Bárdossynak viszont 1942. január 17–18-i kolozsvári látogatásán²⁶ sikerült megegyezésre jutnia az Erdélyi Párt vezető politikusaival, és elérte azt, hogy ha a beolvadást nem is, de a pártszövetség létrehozását elfogadták. Így került sor 1942. február 3-án a Magyar Élet Pártja és az Erdélyi Párt közötti szövetség megkötésére Budapesten.²⁷ Ennek keretében az EP garanciát kapott arra, hogy a pártszövetség nem érinti a párt nevét, programját, szabályzatát, jelvényét és vidéki tagozatait. Az Erdélyi Párt helyi szervezetei tehát megmaradhattak, és a Magyar Élet Pártja ígéretet tett arra, hogy Észak-Erdélyben nem hoz létre újabb tagozatokat,²⁸ gyengítve ezáltal az Erdélyi Párt regionális dominanciáját. Ezt azonban a kormánypárt csak részben és rövid ideig tartotta be. Egyebek mellett, alig egy évvel a pártszövetség megkötése után, 1943 áprilisában MÉP-szervezet jött létre Nagybányán,²⁹ a következő év elején pedig már igen aktív és elég jelentős taglétszámmal bíró MÉP-tagozat működött Nagyváradon is.³⁰ A kormánypárt hatása azonban továbbra is nagy vonalakban csak a partiumi peremvidékig terjedt, gyökérverési kísérletei Észak-Erdély belsejében és a Székelyföldön sikertelenek maradtak.

Ugyanakkor az Erdélyi Párt önálló regionális struktúrája nem csorbult a pártkoalícióval, sőt ellenkezőleg, a kormánypárt védelmét élvezve, a szélsőjobboldal egyre erősödő nyomásának jobban ellen tudott állni. Ugyanakkor észak-erdélyi dominanciája az ország 1944. március 19-i német megszállásáig, a MÉP hatalmának árnyékában, a Magyar Megújulás Pártja és a Nyilaskeresztes Párt felől nagymértékben biztosítva volt.³¹

Erre igencsak szüksége is volt az erdélyiek új pártjának, mert a bécsi döntés után közvetlenül a Nyilaskeresztes Párt is nagy lendülettel kezdett szervezkedésbe a visszacsatolt területeken. A nyilas terminológiában csak „Erdélyföldnek” nevezett Észak-Erdélyben Gergely Gyula területi pártvezető biztos feladata volt nemcsak a helyi magyarság tömegeinek beszerzése, hanem a Magyarországgal kiegyezésre hajlandó román vezető egyéniségek és az őket támogató csoportosulások Nyilaskeresztes Pártba való integrálása is. Ebben segítőtársa volt Oláh Miklós nagybányai román nacionalista értelmiségi, akinek közreműködésével megindult a szervezkedés elsősorban Szatmárnémetiben, de Nagybányán és Kolozsváron is. Ez az első látásra szinte abszurdnak tűnő jelenség a nyilasoknak természetesen kedvező volt, hiszen a pártnak tömegeket jelenthetett, az erdélyi románságnak pedig furcsamód, egy bizonyos mértékig ugyancsak előnyösnek ígérkezett, mert lehetőséget teremtett legális, jobboldali párt égisze alatt nemzeti törekvéseik minél hathatósabb kifejezésére, fejlesztésére.³² A magyar–román nyilas szervezkedés azonban messze nem tudta egész Észak-Erdélyt átfogni, és csak helyi sikereket ért el, elsősorban Szatmárnémetiben és Nagybányán, jelentősen csökkentve az Erdélyi Párt ottani erejét és befolyását.

²⁶ K. J.: *A kolozsvári beszéd*. Csíki Néplap XII(1942). 3. sz. 1.

²⁷ MNL OL. T. B. iratai. 1. t. Állásfoglalás. Kvár 1942. február 3. 1.

²⁸ Uo. 1.

²⁹ MNL OL. T. B. iratai. 70. t. 146/1943. Némegy Gábor Szatmár vármegyei főtítkári levele Teleki Béla pártelnöknek. Szatmárnémeti. 1943. április 20. 1.

³⁰ MNL OL. T. B. iratai. 248. t. 601/1944. Árvay Árpád képviselő levele Teleki Béla pártelnöknek. Nagyvárad. 1944. május 18. 1.

³¹ Murádin János Kristóf: *Az Erdélyi Párt a magyar Országgyűlésben 1940 és 1944 között*. = VERITAS Évkönyv 2014. Szerk. Ujváry Gábor. Bp. 2015. 239.

³² MNL OL. K 28 Miniszterelnökség. Nemzetiségi és Kisebbségi Osztály iratai 1923–1944. 83. cs. 36. t. 4/139-1942 pol. res. Dr. Horváth György m. kir. rendőrfőtanácsos, a nagyváradai rendőrkapitányság vezetőjének a Belügyminisztérium Közbiztonsági Osztálya számára készített szigorúan bizalmas jelentése. Nagyvárad, 1942. november 2. 1–2.

A nyilasok fokozatos térhódítását mutatja az Erdélyi Párt régióbeli központjában, Kolozsváron létrehozott ún. „főkerület központjuk” is, amelynek irányításával dr. Kovács Ernő „főkerületvezetőt” bízták meg. A párt azonban sosem tudott jelentős tagságot toborozni a „kincses város” lakosságából.³³ Nyilaskeresztes helyi tagozatok alakultak még az anyaország közeli Partiumban (Nagyváradon³⁴ és Nagyszalontán),³⁵ illetve az erdélyi magyarság által szórványosan lakott, román többségű észak-erdélyi területeken, azaz Beszterce-Naszód és Szolnok-Doboka vármegyében, ahol azonban a nyilas térnyerés csak a vármegyei központokra: Besztercére és Désre korlátozódott.³⁶ Az Erdélyi Párt fő bázisát adó Székelyföldre pedig szinte már el sem jutott. Az EP fő bázisát adó Csíkbán a Nyilaskeresztes Pártnak 1941 májusában mindössze 27, Gyergyóban 12 beiratkozott tagja volt.³⁷ A Nyilaskeresztes Párt szélsőségesége, a román nemzetiségűekkel és különösképpen a – jórészt asszimilálódott, magyar kultúrájú – zsidó közösséggel szembeni radikális, kirekesztő álláspontja sok erdélyi magyart elidegenített a nyilasoktól. A kényes erdélyi nemzetiségi kérdés előtt értetlenül álló, rugalmatlan és a kívülről hozott nemzetiszocialista felfogás importálójaként fellépő Nyilaskeresztes Párt nem tudott igazi gyökeret verni Erdélyben. Jelentősebb szervezkedésére ezért csak az 1944. március 19-i német megszállás után kerülhetett sor, de akkor is meglehetősen vonzatottan.³⁸ A front közeledése miatt egy szűk hónap után Kárpátalja és Észak-Erdély nagy részének (Szatmár, Szilágy és Bihar vármegyék kivételével) hadműveleti területté nyilvánításával és ott mindenféle párttevékenység központilag való felfüggesztésével azután ennek is vége lett.³⁹

Még ennyi eredményt sem mutathatott fel Észak-Erdélyben az ugyancsak szélsőjobboldali, disszidens nyilasokból álló, Baky László-féle Egyesült Magyar Nemzeti Szocialista Párt. A német mintát követő és utánzó, markánsan jobboldali politikai formáció csak Kolozsváron és Kolozs vármegyében tudta megvetni a lábát, ahol a két tagozat vezetését az Erdélyi Pártban tisztséghez nem jutó, erősen nacionalista beállítottságú Németh Zoltán helyi földbirtokos fogta össze.⁴⁰ Az ország német megszállását követően a hitlerizmusban csalódott, s azt immár nagy tömegeiben elítélő erdélyi magyarság körében e párt addig sem túl számottevő népszerűsége rohamosan csökkent.⁴¹ Észak-erdélyi jelenléte ezért szimbolikussá zsugorodott. Új helyi tagozatot csak Nagybányán tudott 1944 júliusában felállítani Novák Frigyes mérnök vezetésével, de tagtoborzási kísérletei csekély eredményre vezettek.⁴² A párt gyenge helyzetén nemhogy javított volna, hanem egyenesen rontott a zsidók deportálásának országos irányításában oly közismert szerepet játszó Baky László belügyi államtitkár észak-erdélyi látogatása, aki a Nemzeti Szocialista Párt kolozsvári és Kolozs vármegyei tagozatainak 1944. július 16-i értekezletén való tüntető részvételével állt ki a párt mellett.⁴³ Az egyértelmű kudarcot végül beismerve, pár nappal később Németh Zoltán helyi pártvezető lemondott.⁴⁴

³³ *A Nyilaskeresztes Párt*. Ellenzék LXV(1944). 172. sz. 4.

³⁴ *Közigazgatási eljárás indult meg 25 nagyváradai nyilas ellen*. Ellenzék LXV(1944). 6. sz. 4.

³⁵ Örízetbe vették a nagyszalontai nyilaspárt öt vezetőjét. Ellenzék LXIV(1943). 282. sz. 2.

³⁶ *A fogházból irt zsarolólevelet a volt próbarendőr és a Nyilas Párt volt dési vezetője*. Ellenzék LXV(1944). 21. sz. 3.

³⁷ Dr. Páll György: *Előre – Erdélyért!* Kolozsvári Estilap IX(1941). 84. sz. 11.

³⁸ *A Nyilaskeresztes Párt*. i. m. 4.

³⁹ *Hadműveleti területté nyilvánították az ország keleti részét*. Ellenzék LXV(1944). 84. sz. 2.

⁴⁰ *Lemondott a Nemzetiszocialista Párt kolozs megyei tagozatának vezetője*. Ellenzék LXV(1944). 166. sz. 4.

⁴¹ *A Magyar Nemzeti Szocialista Párt*. Ellenzék LXV(1944). 74. sz. 4.

⁴² MNL OL. T. B. iratai. 70. t. 146/1943. Szentpétery Antal nagybányai városi és járási tagozati titkár jelentése Teleki Béla pártelnöknek. Nagybánya. 1944. július. 1.

⁴³ *Baky László belügyi államtitkár Kolozsváron*. Ellenzék LXV(1944). 157. sz. 2.

⁴⁴ *Lemondott a Nemzetiszocialista Párt kolozs megyei tagozatának vezetője*. i. m. 4.

A magyarországi jobboldali pártok közül az Imrédy Béla korábbi miniszterelnök által vezetett, kormánypártból kiváló Magyar Megújulás Pártja veszélyeztette leginkább az Erdélyi Párt pozícióit Észak-Erdélyben. A szélsőjobb keretei között való elsőbbségért küzdő MMP, a Nyilaskeresztes Párttal országos szinten rivalizálva, kevésbé kizárólagos eszméket hirdetett, s az erdélyi magyar társadalom keretében elsősorban a nemzeti érzéstől túlfűtött értelmiségi középosztályra hatott. A nyilasokkal való küzdelemből, a bécsi döntést követő években, Észak-Erdélyben fokozatosan az MMP került ki győztesen. Erős pártszervezete épült ki még 1943 áprilisában Nagybányán,⁴⁵ majd tagozatokat létesített Kolozsváron,⁴⁶ és Nagyváradon⁴⁷ is, a Székelyföldre azonban csak sporadikusan tudott behatolni.⁴⁸ A jobboldali pártok közül az EP-től messze elmaradva, de közvetlenül a MÉP után így az MMP vált a legjelentősebb politikai erővé Észak-Erdélyben.

Ami a baloldali pártokat illeti, azok – legalábbis közvetlenül a visszacsatolás után – sokkal kisebb mértékben tudtak megkapaszkodni a régióban. Az első bécsi döntés után a részleges revízió sikere miatt mindenütt felfokozott nemzeti érzések domináltak. A baloldal internacionalizmusa ilyen körülmények között kifejezetten hátrányt jelentett a tagtoborzásban és tagozatszervezésben. Ennek hatása még az amúgy leginkább balközép beállítottságú Független Kisgazdapárt taglétszáma is érződött. Az FKGP csak úgy tudott kissé nagyobb teret nyerni, hogy kihasználta a MÉP-pel való pártszövetség megkötése után az Erdélyi Pártban megjelenő meghasonlottságot. A kormánypárt melletti egyértelmű állásfoglalás ugyanis az EP kisebb mértékű fragmentálódásához vezetett, és több erdélyi párti képviselő kilépett az EP-frakcióból. Így tett többek között Angi István is, aki a pártszövetségre hivatkozva valójában az első adandó alkalmat ragadta meg arra, hogy régóta esedékes kiválását végbevigye. A parlamentben helyét nem találó politikus kezdetben ugyan nyilas érzelmei hatása alatt állt, később viszont baloldali irányultságot vett fel, és 1943 májusában belépett a Független Kisgazdapártba.⁴⁹ Ez utóbbi döntésének igen komoly negatív következményei lettek az EP egészére nézve, ugyanis a párt legfontosabb tömegbázisának számító Csík vármegyei szervezetét gyengítve a helyi tagozatok egy részét is magával csábította, megteremtve ezáltal az FKGP frissen létrehozott észak-erdélyi tagozatának székelyföldi társadalmi bázisát.⁵⁰

Igaz ugyan, hogy mindettől eltekintve, az Erdélyi Párt domináns helyzetét Észak-Erdélyben a Független Kisgazdapárt helyi szervezete sem ekkor, sem később igazán támogató módon nem veszélyeztethette, de idővel soraiba egyre több általános elismertségnek örvendő személyiséget, az EP-ből valamiért kiábrándult vagy a párttal szembehelyezkedő értelmiségit fogadott be, és hosszú távon kényelmetlen baloldali ellenpólust teremtett.⁵¹ Az átpártoló közéleti személyiségek közül elsőként kell itt említeni a később oly tragikus sorsú dr. Óváry Elemér kolozsvári ügyvédet, aki bár

⁴⁵ MNL OL. T. B. iratai. 70. t. Némedy Gábor az Erdélyi Párt Szatmár vármegyei tagozata főtitkárnak jelentése Teleki Béla pártelnöknek. Szatmárnémeti. 1943. április 20. 1.

⁴⁶ Észak-Erdély fővárosában az MMP egyik legaktívabb vezetője a számos botrányos ügybe keveredő dr. Fazakas János ügyvéd volt. Lásd erről egyebek mellett: *A kolozsvári törvényszék tiltott gyűlés tartásáért 1000 pengő pénzbüntetésre ítélte Fazakas János dr. ügyvédet*. Ellenzék LXV(1944). 59. sz. 8.

⁴⁷ MNL OL. T. B. iratai. 248. t. Árvay Árpád képviselő levele Teleki Béla pártelnöknek. Nagyvárad, 1944. május 18. 1.

⁴⁸ Elsősorban a Háromszék vármegyei baróti járás falvaiban vetette meg a lábát a Magyar Megújulás Pártja 1944 kora tavaszán. Lásd erről MNL OL. T. B. iratai. 208. t. Dr. Páll György központi irodavezető főtitkár jelentése Teleki Béla pártelnöknek. Kvár 1944. április 18. 1.

⁴⁹ MNL OL. T. B. iratai. 3. t. Az Erdélyi Párt Országos Központjától. 2377/1943. Bizalmas tájékoztatás az Erdélyi Párt összes törvényhozó tagjai, vármegyei és thj. városi elnökei, járási elnökei és összes titkárai részére. Kvár 1943. augusztus 24. 2.

⁵⁰ Szenczei László: *Az erdélyi magyarság harca 1940–1941*. Bp. 1946. 16.

⁵¹ MNL OL. T. B. iratai. 3. t. Az Erdélyi Párt Országos Központjától. i. m. 4.

kezdetben vezetőségi tagja volt az Erdélyi Pártnak, erősen helytelenítette annak kormánytámogató voltát. Hogy milyen hangsúlyos szerep jutott Óváry Elemérnek a Független Kisgazdapárt észak-erdélyi tagozatában, ahhoz elég rávilágítani arra a tényre, hogy 1943 májusában éppen az ő kolozsvári lakásán ült össze az FKGP első alapító értekezlete a párt országos vezetői: Bajcsy-Zsilinszky Endre, Tildy Zoltán, Nagy Ferenc, Cs. Szabó József, dr. Szentiványi Lajos és Varga Béla jelenlétében.⁵²

Óváry mellett a Független Kisgazdapárt hívei voltak még Erdélyben dr. Csögör Lajos, a Bolyai Tudományegyetem későbbi rektora, dr. Guzner Miklós és dr. Sály Béla orvosok, dr. Decsy István, dr. Fogarasi József, dr. Pásztai Géza, dr. Sály István, dr. Erszényes Samu és dr. Demeter János ügyvédek, sőt az Erdélyi Párt hivatalos sajtóorgánumának számító, kolozsvári Ellenzék külpolitikai rovatvezetője, Nagy József is.⁵³ Az ő feladatuk volt minden számottevőbb ellenzéki magatartásáról ismert erdélyi értelmiségi átcsábítása vagy beszerzése a Független Kisgazdapártba és az észak-erdélyi részeken propagandatevékenység folytatása. Ez utóbbi elsősorban Kolozs, Maros-Torda, Csík és Szolnok-Doboka vármegyére összpontosult,⁵⁴ de számottevő sikert nemigen ért el. Az erdélyi politikai különállóság eszméje a tömegeket az anyaországi pártoktól jórészt továbbra is távol tartotta.

Érvényes volt ez a magyar baloldal hagyományosan legfontosabb politikai alakulatára, a Szociáldemokrata Pártra is, amely még az FKGP-nál is gyengébb eredményeket ért el Észak-Erdélyben.⁵⁵ A szociáldemokraták 1940 októberében megalakult helyi pártszervezete – elsősorban Bruder Ferenc kolozsvári tagozati titkár aktív szervezőmunkájának köszönhetően – a kisiparosság és a munkásság egy részében szerzett szimpatizánsokat, azonban sehol sem tömegméretekben.⁵⁶ Székelyföldön pedig, a tömbmagyarság körében a párt csak a lehetőségek feltérképezéséig jutott el, az ottani jobboldali túlsúllyal szemben végig esélytelen maradt.

Ami a Független Polgári Pártba tömörült liberálisokat illeti, azok sokáig be sem tudtak hatolni a visszatért területekre. Pártjuk csak a németek sztálingrádi és kurszki katonai veresége után meginduló lassú balra tolódás időszakában, 1943 szeptemberétől kezdte meg a szervezkedést Észak-Erdélyben.⁵⁷ Ráadásul ekkor is kizárólag a nagyobb városokban tudott elszórtan tagokat toborozni, és az erdélyi politikai palettán a Független Polgári Párt teljesen marginális maradt.

Érdekes utat járt be viszont a Kommunisták Magyarországi Pártja Észak-Erdélyben 1940 után. A második bécsi döntést követően az addig a romániai Kommunista Pártba tartozó észak-erdélyi sejtek felsőbb utasításra egybeolvadtak a magyarországi elvtársakkal, és az illegálisban működő országos magyar kommunista mozgalom részeivé váltak.⁵⁸ A párt azonban nem erősödött meg jelentős mértékben ezáltal, mert a régióban nagyon alacsony volt a kommunista érzelműek és a párttal szimpatizálók száma. Nem segítette elő a párt tagságának gyarapodását az sem, hogy a kommunisták a hagyományos erdélyi történelmi vidékektől teljesen elvonatkoztatva, pártszervezetüket a visszacsatolás után abszolút mesterséges keretek között újjították meg. A Kommunista Párt három kerületet alakított ki Észak-Erdélyben: a marosi kerületet (Maros-Torda, Csík, Háromszék és Udvarhely vármegyékre kiterjedően), a körösi kerületet (Bihar, Szatmár és Szilágy vármegyékre

⁵² Szenczei László: *i. m.* 15–16.

⁵³ Uo. 14.

⁵⁴ Uo. 16.

⁵⁵ MNL OL. T. B. iratai. 3. t. Az Erdélyi Párt Országos Központjától. *i. m.* 4.

⁵⁶ Csatári Dániel: *Forgószélben (Magyar–román viszony 1940–1945)*. Bp. 1968. 56–62.

⁵⁷ MNL OL. T. B. iratai. 3. t. Az Erdélyi Párt Országos Központjától. *i. m.* 4–5.

⁵⁸ Lásd erről részletesen Csatári Dániel: *i. m.* 56–62.

vonatkozóan) és a szamosi kerületet (Kolozs, Szolnok-Doboka, Beszterce-Naszód és Máramaros vármegyék vidékét átfogva).⁵⁹ A soha azelőtt nem létező területi egységek nem tudtak közös regionális identitástudatra, egységes politikai hagyományokra építkezni, és ezért a tagtoborzás is jórészt eredménytelen maradt. A párt diskurzusában az olyan régi politikai-kulturális identitások, mint a székelység vagy a partiumi magyarság teljes mellőzése a pártot mint kívülről behozott, „idegen” politikai erőt tüntette fel a helyi magyarság amúgyis kis létszámú, baloldali érzelmű csoportjai előtt, akik a kommunisták helyett zömmel a szociáldemokraták sorait gyarapították. A kommunisták jellemzően csak elszigetelt sejteket tudtak kialakítani a nagyvárosok üzemeiben (például a kolozsvári Dermatában) vagy egyes székelyföldi településeken: Sepsiszentgyörgyön, Szovátán, Csíkszentdomokoson, Gyimesközéplokon, Gergyószentmiklóson, Galócáson, Gyergyóvárhegyen, Gyergyóújfaluban, Gyergyóditrón, Gyergyóbékáson, Gyergyóremetén, valamint a Maros felső folyásának völgyében Szalárdon, Palotailván, Szászrégenben stb.⁶⁰

A Kommunista Párt ráadásul alig pár hónapi szervezkedés után összeroppant, mert a mozgalom Észak-Erdélyi Tartományi Központja egyik tagját, a marosi kerületet vezető Szabó Júliát 1941. június 29-én Csíkszeredában letartóztatták, és az ő árulása lebuktatta szinte az összes észak-erdélyi kommunista vezetőt. Tömeges letartóztatások kezdődtek, és 1210 fő őrizetbe vételével a tömegebázissal amúgy sem rendelkező Kommunista Párt Észak-Erdélyben lényegében megszűnt. Legfontosabb helyi vezetői: Kohn Hillel, Rácz Gyula, Fazekas József, Nemes József stb. kikapcsolásával a mozgalom elsorvadt.⁶¹

Két évbe is beletelt, mire 1943 júliusában Békepárt néven, alapjaitól újra tudták szervezni a pártot.⁶² Ekkor már segítségükre voltak a veszésre álló háború okozta megváltozott körülmények, a szovjet hadsereg közeledése a magyar határok felé. A hatalom azonban mindent megtett annak érdekében, hogy a kommunista mozgalom reneszánszát ellehetetlenítse, s az újabb nagyarányú letartóztatási hullám következtében a bujkálni kényszerülő Józsa Bélát és több párttársát elfogták.⁶³ A kínvallatásokra válaszként éhségstrájkba kezdő Józsa Béla 1943. november 22-i halálát követően⁶⁴ a párt ismét a szétesés határára jutott, s 1944 kora őszéig, a román átállás miatt Észak-Erdélybe benyomuló szovjet csapategységek megjelenéséig jelentéktelen maradt.

Mindezek alapján megállapítható, hogy minden anyaországi jobb- és baloldali pártszervezkedés ellenére, illetve az 1944-ben már a front közeledtével lassan erősödő Kommunista Párt szívhátása ellenére az Erdélyi Párt a visszacsatolt területek legnagyobb részén megszűnéséig megőrizte vezető pozícióját.

A domináns Erdélyi Párt számára tehát nem a magyarországi politikai alakulatok tényerési kísérletei jelentették a legnagyobb kihívást, hanem az ország német megszállása. Teleki Béla pártelnök szavaival élve, az EP helyzete a német megszállásig „nehéz volt, azután kiúttalanul reménytelen lett”.⁶⁵ A hitleri agresszió az addig kormánytámogató politikát folytató Erdélyi Pártot különösen rossz helyzetbe hozta. A bevonulást követően a hitlerizmussal való kollaboráció kérdése

⁵⁹ Uo. 68.

⁶⁰ Uo. 166.

⁶¹ Uo. 165–185.

⁶² Lásd erről egyebek mellett: MNL OL. T. B. iratai. 3. t. Az Erdélyi Párt Országos Központjától. *i. m.* 5.

⁶³ Jordáky Lajos: *Józsa Béla. Tanulni a múltból.* Buk. 1978. 17.

⁶⁴ Csatári Dániel: *i. m.* 327.

⁶⁵ *Teleki Béla emlékiratai.* = Tibori Szabó Zoltán: *Teleki Béla erdélyisége. Embernek maradni embertelen időkben.* Kvár 1993. 16.

szembefordította egymással az EP politikusait, és hamarosan szakadáshoz vezetett a párton belül. Egyes pártvezetők, dr. Albrecht Dezsőt követve tovább folytatták tevékenységüket, és támogatták a kormány lépéseit.⁶⁶ Ugyanakkor Vita Sándor és több erdélyi párti politikus passzivitásba vonult, néhányan pedig el is hagyták az EP-t, elsősorban olyanok, akik szembeszegültek a szélsőjobb térhódításával, és nem voltak hajlandók a zsidókat deportáltató, németbarát Sztójay-kormány kiszolgálói lenni.⁶⁷ Mindemellett olyanok is kiléptek a pártból, akik annak mérsékelt irányzatával ellentétben, éppen a hangsúlyosan jobboldali orientációban vélték felfedezni az érdekérvényesítés lehetőségét az adott helyzetben. Így tett például a felsőházi tagok közül Sigmond János beszercei református esperes, aki 1944 kora nyarán a szélsőjobboldali MMP-be igazolt át, ráadásul úgy, hogy e döntéséről nem is tartotta érdemesnek az Erdélyi Párt vezetését tájékoztatni.⁶⁸

Ezzel egy időben felerősödött az anyaországi szélsőjobboldali pártok szervezkedése is Észak-Erdélyben. Elsősorban az MMP nyert teret a régióban. Gyors aktivizálódását mutatja egy korabeli EP-jelentés is, amely szerint 1944. áprilisára már Nagybányán is az anyaországi jobboldali párt tett szert helyi fölényre. Az MMP itteni 2000 tagjával szemben az Erdélyi Pártnak már csak 1400 aktív tagja volt.⁶⁹ Előfordult, hogy egész községi párttagozatok váltak ki az EP-ből, és léptek át az MMP-be.⁷⁰ Ugyanakkor viszont a MÉP-et részben visszatartotta az 1942-es pártszövetség megkötésekor vállalt ígérete, a Nyilaskeresztes Párt túlzott szélsőségessége pedig továbbra sem nyerhette meg a tömegeket.

Az Erdélyi Párt tagságának túlnyomó többsége végig hű maradt a párthoz, és a teljes taglétszám még az őszi frontátvonulás előtt is nagy valószínűséggel meghaladta a 200 000 főt. Az EP társadalmi beágyazottsága ugyanis széles körű volt, a kimondottan erdélyi politikai alakulat általános elismertségnek örvendett a régióban. Az erdélyi magyarság a sajátjának érezte, és végig kitartott mellette. A pártot 1944 nyaráig összetartotta a regionális identitástudat, az erdélyi magyarok kisebbségi létben megedzett szolidaritása, társadalmi kapcsolatokra érzékenyebb és a nemzeti kisebbségekkel szemben az anyaországinál toleránsabb, transzszilván szemlélete és nem utolsósorban a magyar jellegű Erdély újjáépítésének és felvirágoztatásának közös igénye.

Ezért a közösségi értéknek tekintett EP német megszállás utáni továbbéltetése erdélyi magyar prioritás volt. Teleki Béla ezt kezdetben jobboldali pártszövetség megvalósításával látta elérhetőnek, és 1944 júniusában, Budapesten, a MÉP-pel, az MMP-vel, valamint a Magyar Nemzeti Szocialista Párttal koalíciós tárgyalásokat kezdett. Teleki terve az volt, hogy a MÉP és az EP közötti szövetséget terjesszék ki az MMP-re és a Magyar Nemzeti Szocialista Pártra is, mintegy egységfrontot hozva létre a németek árnyékában országszerte egyre nagyobb befolyásra szert tevő Nyilaskeresztes Párttal szemben. A pártok azonban partnerség helyett nyíltan egyeduralomra

⁶⁶ Ablonczy Balázs: *i. m.* 114.

⁶⁷ Többek között Patzkó Elemér képviselő is kilépett az Erdélyi Pártból 1944. június 1-jén. Lásd erről MNL OL. T. B. iratai. 281. t. 643/1944. Teleki Béla pártelnök levele Tasnádi-Nagy Andrásnak, a képviselőház elnökének. Bp. 1944. június 9. 1.

⁶⁸ MNL OL. T. B. iratai. 351. t. Dr. Páll György főtitkár jelentése Teleki Béla pártelnöknek. Kvár 1944. július 15. 1.

⁶⁹ MNL OL. T. B. iratai. 208. t. 518/1944. Dr. Páll György főtitkár jelentése Teleki Béla pártelnöknek. Kvár 1944. április 18. 1.

⁷⁰ Például 1944. június végén a Kolozs vármegyei Kispetri község pártszervezetét a helyi tagozatvezető, Szabó Géza református lelkész átjásztotta az MMP-nek. MNL OL. T. B. iratai. 344. t. 765/1944. Jelentés Teleki Béla pártelnöknek. Kvár 1944. június 28. 1.

törekedtek a körvonalazódó szövetségben, és ezért annak létrehozása ellehetetlenült.⁷¹ Ezután az Erdélyi Pártban felmerült, hogy ha országosan nem is, legalább Észak-Erdélyben valósuljon meg a magyar jobboldal politikai egysége azáltal, hogy – a konkurenciaharcnak véget vetve – az EP az MMP-vel együtt egy Erdélyi Magyar Szövetségnek nevezett közös platformot alakít ki.⁷² A később, csak 1944. július 20-án tető alá hozott pártközi megegyezés⁷³ valójában a MÉP-pel 1942 óta fennálló pártszövetséget bővítette ki az MMP-vel, észak-erdélyi szinten.

Ez azonban már nem állíthatta meg az Erdélyi Párt agóniáját. E kritikus korszakban az EP alkotóelemeire bomlott, és fokozatosan megszűnt. Az 1944. augusztus 23-án bekövetkezett román átállás másnapján kiadott, politikai pártokat feloszlató kormányrendelet⁷⁴ és a szeptember-októberi frontátvonulás eseményei elsodorták Észak-Erdély magyarságának egyetlen önálló politikai alakulatát, teljesen átrendezve a régió arculatát. Ez azonban már egy másik történet.

The Dominancy of the Transylvanian Party and the Motherland Parties' Bids for Headway in Northern Transylvania Between 1940 and 1944

Keywords: Transylvanian Party, political life, Northern Transylvania, 1940-1944

The study entitled *The dominancy of the Transylvanian Party and the motherland parties' Bids for headway in Northern Transylvania between 1940 and 1944* deals with the theme of political life in Northern Transylvania reannexed to Hungary during the Second World War. After the reintegration of the region into the Hungarian state following the Second Vienna Arbitration, all of the existing Hungarian parties made a bid for take over the political power in Northern Transylvania. The Hungarian inhabitants were in slight majority in the returned territories, and shortly appeared the necessity of Hungarian political unity in the region. For this reason the local Hungarians established their own political party, the Transylvanian Party, with powerful local characteristics. In these years the Transylvanian Party became the most important Hungarian political formation in Eastern Hungary. The paper concentrates on the analysis of the Transylvanian Party, it presents its foundation, its local organisations network, and its relations with the Hungarian Government and with other Hungarian political parties. Finally in the study there are described the rising of the extreme right parties after the German invasion in March 1944 and the decline of the Transylvanian Party. The source material of the paper consists of archival data, special books, studies, memoirs, and articles of the contemporary Transylvanian press.

⁷¹ MNL OL. T. B. iratai. 254. t. Dr. Mikó Imre országgyűlési képviselő levele Teleki Béla pártelnöknek. Kvár 1944. május 17. 2.

⁷² MNL OL. T. B. iratai. 242. t. 600/1944. Dr. Páll György főtitkár levele Teleki Béla pártelnöknek. Kvár 1944. május 18. 1.

⁷³ Egry Gábor: *i. m.* 74.

⁷⁴ *A kormány feloszlatta az összes politikai pártokat. Tilos minden pártpolitikai tevékenység.* Ellenzék LXV(1944). 192. sz. 3.

ÉVFORDULÓ

A kilencvenéves Benkő Samu köszöntése

A kilencvenéves Benkő Samu köszöntésére gyűltünk ma össze. Kilencven év nagy idő, az ünnepelt végigélte az igen mozgalmas 20. század nagy részét, és ez határozta meg pályáját is. Ahogy ő maga írta *A helyzetűdat változásai* című könyvében: „A történelem sorshelyzeteket hoz létre, s ezekben a tudatosság különböző szintjén magatartásformákat alakít ki az ember. A tehetség, a tudás és a meggyőződés kristályosodott erkölcsi normák egyénenként ugyan váltakozó erőterben szabják meg az életpályák irányát, s a véletlen is elég gyakran belejátszik azok alakulásába, de – ha tetszik, ha nem – a megörökölt történelmi helyzet határolja körül a cselekvés lehetőségeit. Nem úgy, hogy az egyén szükségszerűen megbékél, illetőleg megelégszik azzal, ami születésekor körülveszi, hanem úgy, hogy számol vele. Az értelmiségi tudatnak különösképpen az a rendelt hivatása, hogy az objektív szituáció megváltoztatására vállalkozik.”¹

Benkő Samu életpályáját is meghatározta a történelmi helyzet, körülhatárolva cselekvési lehetőségeit: már kisebbségi létebe született 1928. február 25-én. Nagyszüleinél, az egykori maroszéki Lőrincfalván látta meg a napvilágot; gyermekkorát a közeli faluban, az egykori Küküllő vármegyéhez tartozó Széplakon töltötte, ahol édesapja református lelkész volt. Ott részben még megismerhette a hagyományos erdélyi világot, a többnyelvű, sokfélekezettű falusiaktól az arisztokrata partrónusokig. A szülői ház védett világától azonban nagyon korán meg kellett válnia. Iskoláit két patinás intézményben, a marosvásárhelyi, majd a kolozsvári református kollégiumban végezte, bentlakó diákként, kiváló tanárok irányítása alatt.

Életében az első nagy fordulatot a második világháború hozta. A második bécsi döntés elszakította szüleitől; ugyanis az új határ éppen nagyszülei és szülei faluja között húzódott, Küküllőszéplak Romániában maradt, és édesapja nem hagyta el híveit. 1944–45 aztán közlőrl is megismertette a háború borzalmaival a serdülőt. Előbb Nyugat-Magyarországra menekült a család, majd a csatatérre vált dunántúli faluból gyalog vándoroltak vissza szüleivel Erdélybe 1945 húsvétján. Közben a csodával határos módon menekült meg a Szovjetunióba való elhurcolástól, és egy életre beleégett lelkébe a szétlőtt Budapest látványa, a vár kupolájába befűródött repülőgépronccsal.

Pál Judit (1961) – történész, egyetemi tanár, BBTE, Kolozsvár, paljudit@gmail.com

Az Erdélyi Múzeum ezzel az írással köszönti a kilencvenéves Benkő Samut.

¹ Benkő Samu: *Sorsformáló értelem*. In: *Uő: Sorsformáló értelem*. Buk. 1971. 8.

Ezek után a traumatikus élmények után kellett visszaülni az iskolapadba, és ezek hatása alatt erősödött meg közéleti elkötelezettsége. Balogh Edgár mellett a Magyar Népi Szövetség munkájába is bekapcsolódott, különösen az 1946. évi választás alkalmával tett hasznos szolgálásokat a Szövetségnek, de a történelem menete másképp alakult. Az érettségi után a Bolyai Egyetemre iratkozott be filozófia, szociológia és lélektan szakra, de amire az egyetemet elvégezte, ezekből a szakokból a korabeli viszonyok miatt már csak a filozófia maradt meg. Jeles csoport volt az övék, csoporttársai között volt Bajor Andor, Kallós Miklós, Tordai Zádor és Tóth Sándor. Még egyetemi hallgatóként szemelte ki Gaál Gábor maga mellé gyakornoknak, amikor azonban mentorát áthelyezték az irodalomtörténet tanszékére, ő előbb egy évig az Arad megyei Varsándra került tanárnak, majd ismét visszavették az egyetemre Gaál Gábor mellé tanársegédnek. Egyetemi karrierje azonban nagyon gyorsan véget ért, egy év múlva, 1952-ben származása miatt elbocsátották, egyúttal a pártból is kizárták. Egy évig nehéz körülmények között, alkalmi munkákból tartotta fenn magát. Helyzetét az is nehezítette, hogy feleségét, az ismert művészettörténészt, B. Nagy Margitot is ugyanakkor bocsátották el az egyetemről.

Szerencsés módon azonban 1953-ban alkalmazták a Román Akadémia Történeti Intézetében, ahol előbb Bolyai János hagyatékának a feltárása volt a feladata, később évtizedekig egy munkacsoport keretében az 1848–49. évi forradalom okmánytárának összeállításán dolgozott. Mellette elsősorban a 18–19. század művelődéstörténetével, értelmiségtörténetével foglalkozott. Még diákként kereste fel először az Erdélyi Múzeum-Egyesület levéltárát, amelyik később mintegy második munkahelye lett; Kelemen Lajos, Szabó T. Attila, Jakó Zsigmond mellett kutatott itt gyakran.

A tudomány művelése mellett az akkori nehéz körülmények között is élénken foglalkoztatta a tudományszervezés és -népszerűsítés kérdése. Gaál Gábor örökségének folytatásaként a Korunk című folyóirat 1957-es újraindításakor ő is tagja volt a szerkesztőségnek, és később is a folyóirat állandó munkatársa maradt. Talán ennél is fontosabb volt a romániai magyarság másik fontos szellemi műhelye, a Kriterion Könyvkiadó keretében végzett tevékenysége. Mint a tanácsadó testület tagja többek között ő teremtette meg a kapcsolatot a Kriterion igazgatója, Domokos Géza és Jakó Zsigmond, illetve Szabó T. Attila között, és ő volt a történészek és a nagyközönség körében is nagy népszerűségnek örvendő ún. „Fehér sorozat” ötletgazdája, és a szintén igen népszerű Téka sorozat szerkesztőbizottsági tagja. Ugyancsak tagja volt a monumentális vállalkozás, a *Romániai magyar irodalmi lexikon* szerkesztőbizottságának is.

Benkő Samu olyan tekintetben is szerencsésnek mondhatja magát, hogy pályatársaival ellentétben 1989 előtt is több kötetet publikálhatott Magyarországon. Az áttörést Kemény Zsigmond addig ismeretlen naplójának 1964-es publikálása jelentette,² a Bolyai-kutatás mellett ez hozta meg számára az anyaországi elismerést. A Bolyai-kutatás különben végigkísérte pályáját,³ a témáról több kötetet és számos tanulmányt közölt.

² A napló előbb 1964-ben az *Igaz Szó* folyóiratban, majd 1966-ban könyv formában (*Kemény Zsigmond naplója*. Közzéteszi Benkő Samu. Buk. 1966) jelent meg.

³ A Bolyaiakról kisdíakként hallott furcsa históriák keltették fel érdeklődését a téma iránt, és a Bolyai János születésének 150. évfordulója kapcsán kiadott kötet számára ő nézte át a kéziratokat. Ennek köszönhető különben kutatói állását is. 1968-ban megjelent *Bolyai János vallomásai* című könyve. A kötet erdélyi és magyarországi visszhangja jól mutatja jelentőségét.

Az 1971-ben megjelent *Sorsformáló értelem* nyitotta meg a sorát művelődéstörténeti tanulmányait közlő köteteinek. Következő évben jelent meg *Murokország* című kötete,⁴ amelyben nemcsak szülőföldjének állít szép emléket, hanem a Székelyföld-kutatások beindításában is nagy szerepet játszott. Köteteiben Apáczai Csere Jánostól és Apor Pétertől Jakab Eleken és Ormós Zsigmondon át Pesty Frigyesig és Újfalvi Sándorig az erdélyi (és nem csak erdélyi) írástudók színe-java elevenedik meg. Felsorolni is hosszú volna tanulmányait, kötetait, de föltétlenül meg kell említenünk beszélgetéseit az idős Kós Károllyal, amely 1978-ban jelent meg.⁵ Írásaira jellemző a sokoldalúság, az emelkedett stílus és a szakszerűség mellett is szépirodalmi nyelvezet.

Igen jelentős és fontos az ünnepeltnek a forráskiadás terén végzett munkássága. A már említett Kemény Zsigmond napló mellett olyan jelentős emlékiratokat, útleírásokat rendezett sajtó alá és írt előszót hozzájuk, mint Böloni Farkas Sándor: *Utazás Észak-Amerikában* és *Napnyugati utazás*, valamint naplója, a Bolyaiak és Ormós Zsigmond levelezése, Szenczi Molnár Albert naplója és Újfalvi Sándor emlékiratai.⁶

1989 újabb fordulatot jelentett Benkő Samu életében (is): miután előző évben nyugdíjazták, újra tér nyílt a tudományos és közéleti szerepvállalás számára; a következő másfél évtized sok munkát, de elismerést is hozott számára. Rögtön a rendszerváltás első napjaiban ott volt a Romániai Magyar Demokrata Szövetség kolozsvári megszervezésénél, és aktív szerepe volt az Erdélyi Múzeum-Egyesület újjáalakításában egy maroknyi értelmiséggel együtt, akik Jakó Zsigmond betegágyánál gyűltek össze 1988 decemberében. Az Egyesületnek kezdetől fogva alelnöke, majd 1994 és 2002 között elnöke volt. Tagja volt a Duna TV kuratóriumának, a Magyar Örökség Díj odaítélő bizottságának. 1990-től a Magyar Tudományos Akadémia kültagya. Számos díja közül csak a Magyar Köztársasági Érdemrend középkeresztjét és a Széchenyi-díjat (1997) említem meg.

„Háromnegyed századdal ezelőtt a történelem kényszeréből lett tudományos feladat a magyarság egészéről való képalkotás, mégpedig olyan igénnyel, hogy e képben helyet kapjon minden rész-érték, és beleférjen az időben és térben sokfelé ágazó, de a közösségi szolidaritásban mégiscsak egymásra találó tettek és eszmék sokasága”⁷ – írta egy cikkében, és ő maga is ennek szentelte munkásságát.

Benkő Samu jelentőségét az erdélyi magyar tudománypolitikában jól mutatja az a hatalmas mennyiségű iratanyag is, amely a Securitate irattárában fennmaradt. Miután hozzájutott ezekhez az iratokhoz, az első sokk után sokszor feltette magának is a kérdést, hogy miért figyeltették ennyire, miért tartották ennyire fontosnak személyét. A válasz életpályájának ismeretében egyszerű: a Securitate is nagyon jól ismerte Benkő Samu sokoldalú tudományszervező tevékenységét, és azt is tudta, hogy személye összekötő kapocs különböző milliők, különböző értékrendet, politikai felfogást valló emberek között. Őt egyaránt elfogadták a baloldaliak és a jó értelemben vett konzervatív hagyományt képviselő értelmiségiek – ez tette őt annyira veszélyessé a Securitate szemében.

⁴ Benkő Samu: *Murokország. Művelődéstörténeti barangolás szülőföldemen*. Buk. 1971.

⁵ „A legszebb élet, amit magamnak el tudtam képzelni”. *Benkő Samu beszélgetései Kós Károllyal*. Buk. 1978.

⁶ Benkő Samu műveinek bibliográfiáját lásd a 80. születésnapjára készült emlékkönyv végén: Sipos Gábor (szerk.): *Emlékkönyv Benkő Samu születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Kvár, 2008.

⁷ Benkő Samu: *Hítkeresés évadján*. In: *Uő: Monológ alkonyatban*. Kvár, 2005. 266.

Végül röviden szólnom kell családjáról is: igazi értelmiségi család az övé. Bátyja, Benkő Lóránt híres nyelvész, akadémikus. Felesége, az egy évtizede elhunyt B. Nagy Margit művészettörténész, aki munkájában végig támogatta, szintén jelentős életművet mondhat magáénak. Ahogy az ünnepelt mondta egy interjúban, valóságos tudományos műhelyt alkottak, „egymás írásainak első olvasói, lektorai, bírálói” voltak.⁸ Fiuk Benkő Elek továbbvitte a családi hagyományt: a legismertebb és termékenyebb régészek közé tartozik, a MTA Régészeti Intézetének igazgatója és az MTA levelező tagja.

Benkő Samu kilencvenéves korára is megőrizte minden iránti érdeklődését, szellemi frissességét, ma is képes meglepni az embert olvasmányainak változatosságával, Szent Ágostontól Tavaszy Sándorig, Kanttól a frissen megjelent szakkönyvekig. „Sorsunknak engedelmeskedni vagyunk teremtve” – idézte egy beszédében egyik kedvenc szerzőjét, Kemény Zsigmondot. Benkő Samunak nehéz, de termékeny életpálya jutott osztályrészéül, és becsülettel követte az általa tanulmányozott erdélyi értelmiség legjavának törekvéseit, nemcsak tudományt művelt, hanem a közösségszervezésben is jeleskedett.

A megérdemelt pihenéshez további jó egészséget kívánunk, Isten éltesse!

Pál Judit

⁸ Benkő Samu: *Arasznyi karácsonyfa – egyetlen gyertyával...* Kérdez Ablonczy László. In: Uő: *Alkalmak és szavak*. Kvár, 2002. 321.

SZEMLE

Frane kertől Zalatnáig. Séták az erdélyi korai felvilágosodás forrásvidékén

Köleséri Sámuel és az európai korai felvilágosodás. Tanulmányok és szövegek.

Szerk. Balázs Mihály – Font Zsuzsa – Kovács András. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kvár 2016. 251 old.

A korai felvilágosodás kutatása Magyarországon az utóbbi egy évtizedben nyert lendületet. Hamar világossá vált, hogy az időszak egyik legérdekesebb erdélyi értelmiségi alakja Köleséri Sámuel. Teljesen indokolt tehát, hogy az Erdélyi Múzeum-Egyesület 2012-ben Kölesériana címmel külön könyvsorozat is indított a tudóssal kapcsolatos kiadványok számára. Jelen tanulmánykötet e sorozat harmadik darabjaként látott napvilágot, szerzői jórészt a Szegedi Tudományegyetem Magyar Irodalmi Tanszékéhez kötődnek, amely a korai felvilágosodással kapcsolatos kutatások legfontosabb magyarországi fellegvára.

Köleséri Sámuel (1663–1732) az azonos nevű puritán református lelkésznek, a váradi Biblia (1660) egyik sajtó alá rendezőjének fiaként született. Ő maga is református teológusnak tanult Hollandiában, még hozzá különlegesen hosszú ideig, 1679-től 1685-ig, sőt 1684-ben a frízföldi Franeker egyetemén le is doktorált, ami a magyar diákok körében kivételesen számított. Nem lett azonban belőle református lelkész, hanem tudós és hivatalnok, még hozzá olyan, aki a korban még általános felekezeti korlátok fölé emelkedett, sőt ateista vagy legalábbis neutralista hírében állott. 1699-től az erdélyi fémányászat felügyelőjeként működött, 1717 és 1719 között, a nagy pestisjárvány idején valamilyen, közelebbről nem tisztázott, főorvosi-felügyelői szerepkört is ellátott. 1727-ben az erdélyi főkormányzók tanácsosává is kinevezték. Számos orvosi, teológiai, történeti témájú művet alkotott. Közülük a legismertebb az Erdély aranyányászatáról 1717-ben megjelentetett kötet.

(magyar fordítása megjelent a Kölesériana sorozat második köteteként). Kiterjedt tudóslevelezését pedig nem is olyan régen Jakó Zsigmond rendezte sajtó alá (Kölesériana I.). Amilyen rendhagyó figurája Köleséri a korabeli Erdélynek a Habsburg-adminisztrációban karriert befutó református lelkészgyerekként, aki ráadásul szokatlan vallási-filozófiai nézeteket hirdetett, olyan szokatlan volt halála is, amelyhez egy viharos váláson és börtönbüntetésen át vezetett az út.

Jelen kiadvány tárgya azonban nem annyira a tudós életrajza, hanem inkább szellemi arcéle. Tanulmánykötetek esetében a recenzens szokásos mankója az egyes írások tematikai csoportokba rendezése, ám a szerkesztők ezt a fáradságot most megspórolták, hiszen a közleményeket három tematikus egységbe szervezték „Vallásfilozófia a 17–18. század fordulóján”, „Köleséri művei és hátterük”, illetve „Köleséri erdélyi környezete és tudományos kapcsolatai” alcímekkel. A három cím véleményünk szerint meglehetősen pontatlan. Valójában a kötet magvát azok az írások alkotják, amelyek Köleséri Erdélyben rendhagyó vallási nézeteinek európai filozófiai, vallásfilozófiai hátterét vizsgálják. Szorosan ezekhez csatlakozik a Kölesérihez kapcsolható teológiai disputációk, előszavak kivonatos magyar fordításaiból összeállított kis szöveggyűjtemény is. Ahogy azt a szerkesztők nagyon helyesen hangsúlyozzák, csak a doktori cím elnyeréséért benyújtott franekeri disputáció tekinthető Köleséri önálló munkájának, a többi inkább csak az őt ért hatásokat, hollandiai tanárainak (döntően a coccejánus gondolkodás keretein belül elhelyezhető) nézeteit tükrözi.

Ehhez az eszmetörténeti maghoz viszonylag lazán csatlakozik három „földhözragadtabb” írás. Magyar László András tanulmányában az erdélyi egészségügy 18. század eleji helyzetét járja körül, Kázmér Miklós pedig Köleséri joggal feltételezhető ásvány- és ősmaradvány-gyűjteményét rekonstruálja elszórt utalások és régi tárgykatalógusok alapján. A leginkább talán Ötvös Péter írása lóg ki a kötetből. Tanulmánya az 1622–1623-ban Bethlen Gábornál vendégeskedő német költő, Martin Opitz Zalatnáról szóló híres epikus tankölteményét, illetve annak kiadásait és recepcióját mutatja be. Az értékes közleményt tulajdonképpen csak az aranybányászat és a római múlt iránti érdeklődés köti össze Köleséri személyével.

Térjünk azonban most vissza a kötet törzsanyagát képező eszmetörténeti blokkhoz, egészen röviden bemutatva ez egyes írásokat. Keserű Bálint bevezető tanulmánya a 17–18. század fordulójának erdélyi szellemi közegét villantja fel érzékletesen, kiemelt figyelemmel a külföldi egyetemjárásra és az unitáriusokra, akikre az új szellemi áramlatok különösen erős hatást gyakoroltak. Ezt követik a Köleséri felekezetek feletti, neutralista nézeteit körüljáró írások. Türi Tamás, elsősorban angolszász szakirodalom alapján azt vizsgálja, milyen elképzelések születtek a „hit fundamentális artikulusairól” mint a keresztény felekezetek elméleti közös nevezőjéről a 17. század végi francia és svájci reformátusságban. Balázs Mihály az előző íráshoz szorosan kapcsolódva arról értekezik, hogy miként képzelte el ezt a közös nevezőt (dogmatikai minimumot) a korszak egyik nagy hatású teológusa, a svájci származású Jean Le Clerc (1657–1736), aki pályáját református közegben kezdte, de végül a remonstránsok között kötött ki. Az írás egyik mellékszálaként feltárja Le Clerc komoly recepcióját a 18. századi erdélyi reformátusok között. Fontos felismerése, hogy a 18. század eleji erdélyi unitárius egyházat igen erős remonstráns hatás érte. Keserű Gizella általános ismertetést ad arról az 1619. évi dordrechti zsinat után létrejött kollegiáns mozgalomról, amely teljesen elutasította az egyházi kereteket és a papi hivatást. Ennek is ki tudja mutatni hatását erdélyi unitárius

(sőt református) körökben. Font Zsuzsa, aki korábban úttörő tanulmányt közölt Köleséri Sámulról, most a szerzőnek azt a kiadványát vizsgálja meg, amely Köleséri vallási nézeteit talán a leginkább tükrözi. Köleséri 1709-ben Szebenben kiadta James Gardennek, egy kiugrott skót presbiteriánus lelkésznek összehasonlító teológiáját, egy olyan önálló előszóval, amelyben a vallás tartalmára, az istenszeretet fontosságára hívta fel a figyelmet, szemben a külsőségekhez és az embert embertől elválasztó dogmák iránti ragaszkodással. Schmal Dániel egy, az 1680-as évek elején Leidenben megjelent karteziánus szellemű disputációsorozatot vizsgált meg. A Burchard de Volder filozófiaprofesszor elnöklétével zajlott vitákban három alkalommal is Köleséri volt a respondens, ám ezek természetesen tanárának gondolatait tükrözik. A disputációsorozat az ateizmus érveit kívánta cáfolni. Schmal alapvetően Spinoza eszméit kereste ezekben, de vizsgálódása végén arra az eredményre jutott, hogy több irányzat (kései skolasztika, Descartes) hatása is megfigyelhető bennük.

Csak látszólag képvisel a fentiekől eltérő témát Bujtás László Zsigmond ötletes írása, amelyben – egyéb források híján – Köleséri egyetemi disputációinak ajánlásaiból hámozza ki, hogy a hollandiai egyetemeken mely tanárok taníthatták, kikkel lehetett jóban, egyúttal azt is felvillantva, hogy ezek a kor eszmeáramlataiban hol helyezkedtek el. Fontos felismerése, hogy Köleséri valószínűleg már első, a doktori címben kicsúcsosodó peregrinációja során is tanult orvostudományt és építészetet. Inkább az erdélyi felvilágosodáshoz, mint Köleséri személyéhez kapcsolódik Földesi Ferenc közleménye, aki az ismert latin költő, gyalakutai Lázár János 1764-ben írott filozofikus imájának szövegét adja ki, annak magyar fordítását is mellékelve. A különleges szöveg egykori tanárának (Köleséri kortársának), a német racionalista filozófia egyik nagy alakjának, Christian Wolfnak gondolatait visszhangozza.

Összefoglalva a fentieket elmondhatjuk, hogy a most megjelent kötet eszmetörténeti tekintetben új utakat nyit, és jelentősen bővíti az Erdély korai

felvilágosodásról és Köleséri kapcsolatairól eddig rendelkezésre álló ismereteinket. Hiányérzetünk csak azért támadhat, mert sokkal inkább a hátteret ismerjük meg belőle, mint a konkrét személyiséget és gondolatait. Az írások szép irodalmi kifejezéssel élve „körbelövik” az erdélyi tudós munkásságát, ezért a kiadvány minden érdeme ellenére arról is tanúskodik, hogy magáról ifjabb Köleséri Sámuelről nagyon keveset tudunk. Számos olyan teológiai munkája van például, amelyeket csak bibliográfiákból ismerünk. Jó lenne ezeket is felkutatni (esetleges hatástörténetükkel együtt), mert Köleséri tudós levelezésében filozófiai

nézetei csak kevésbé tükröződnek. Érdemes lenne kormányzati, igazgatási ténykedésének is alaposabban utánanézni. Hátha nyomára lehet akadni egy-két felvilágosult eszme gyakorlatba való átültetésének is. (Hiszen a puding próbája egy tudós hivatalnok esetében mégiscsak a megevése volna.) Nincs kétségünk afelől, hogy Köleséri személye és munkássága irodalomtörténészek és történész további nemzedékeknek fog még megoldandó rejtélyeket és izgalmas kutatási témákat kínálni.

Szabó András Péter

Újkori egészségügyi rendeletek és tervezetek

Balázs Péter: Egészségügyi szabályozás a XVIII. században. Magyar Királyság és Erdély. I–II. Magyar Tudománytörténeti és Egészségtudományi Intézet, Bp. 2016. 540 old.

A népegészségügy területén tevékenykedő szerző a felvilágosult abszolutizmus egészségügyi szabályozásának a szenvedélyes kutatója. Jelen kiadvány előzményeként megvizsgálta a magyarországi közegészségügyi állapotok rendezésére, az ehhez szükséges jogi keretek, valamint orvosi-közegészségügyi közigazgatás megteremtésére, továbbá a betegellátás biztosítására szolgáló 1770. évi Egészségügyi rendeletet. Mivel 1768-ban Mária Terézia császárnő Erdélyt nagyfejedelemségnek nyilvánította, ezt a főszabályzatot már erdélyi nagyfejedelemként léptette hatályba (Balázs Péter: *Mária Terézia 1770-es egészségügyi alaprendelete*. I–II. Magyar Tudománytörténeti Intézet - Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Piliscsaba–Budapest, 2007). A fenti alapos tudománytörténeti művet követően Balázs Péter újabb közel egy évtizedes kutató és rendszerező foglalatosságának az eredménye az 1770–1793 közötti rendeletek és tervezetek feldolgozása, az eredetileg latin nyelven megjelent dokumentumok magyar nyelvű közlésének a biztosítása, és ezáltal hozzáférhetőségük megteremtése, a szakma képviselői és a közvélemény előtti

megismerésük biztosítása. Mindkét mű a Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtárában jelent meg, annak 57. illetve 112. kiadványaként.

Mária Terézia törvényalkotását követően II. József (1780–1790) egy évtizedes uralkodása alatt egyszer sem hívta össze az országgyűlést, amiért a törvényalkotási folyamat szünetelt az egészségügyi szabályozás területén is. Később I. Lipót (1790–1792) szakított a „kalapos király” erőszakos centralizáló politikájával, és ígéretet tett a törvényben előírt országgyűlés megtartására, ami huszonöt év szünet után, 1790-ben meg is történt. Amúgy 1790–1793 között a korábbi jogszabályok általános felülvizsgálatával egy új egészségügyi rendelettervezet készült. I. Lipót váratlanul rövid, ám támogató uralkodása csupán az 1790-1793 közötti előkészítés időszakának a nagyobbik részét tette ki. Balázs Péter legújabb könyve ennek a hároméves orvos-egészségügyi törvényelőkészítési folyamatnak, valamint az azt megelőző egy évtizednek a részletes és alaposan dokumentált ismertetése. A második kiadványhoz is előszót író Kapronczay Károly ekképpen méltatta

a szerző munkásságát: „A tőle megszokott alapos-sággal elemzi a dokumentumokat, a munkában részt vállalt személyek tevékenységét, összehasonlítja a magyar és az erdélyi törvényelőkészítés hasonlósá-gát stb., majd teljes fordításban közli a dokumentu-mokat. Balázs Péter munkája valóban hiányt pótló a magyar jogtörténet és az egészségügyi jogalkotás történetében.”

A szerző a két kötetes mű elején a történelmi körülményeket ismerteti. Törekvéseit elárulják a fő-címek: Az egészségügy szabályozása 1770–1791 között. Egészségügyi törvényelőkészítés: 1791–1793. Szakemberek és szakmai szolgáltatások. A Magyar Királyság egészségügyi közigazgatása. Jövedelmek és szabályozási elvek a szolgáltatás-ban. Ezt követően magyarázatokkal ellátott, két magyarra fordított dokumentum közlésére kerül sor, éspedig a Magyar Királyság, valamint az Erdélyi Nagyfejedelemség részére készült tervezetek első ízben történő publikálására. A második kötet ma-gyarázatokkal szolgál a Magyar Királyság terveze-téhez, ismerteti a „Közigazgatási szabályok terve-zete az egészség ügyében” című dokumentumot.

A könyv végén magyarországi és porosz doku-mentumok tanulmányozhatóak; többek között bi-zottsági ülések jegyzőkönyvei, dokumentumok a physicusoknak és sebészeknek kijáró oktatásról, a halottakra és a temetőkre vonatkozó szabályozá-sokról, a porosz Orvoslási Ediktumról és különbö-ző rendeletekről.

Végül magát a szerzőt idézem: „Erdélyben a fennmaradt iratanyag szerint az illetékes bizottság *Vélekedés az egészség ügyéről* címmel valójában a Főszabályzat hatályba lépésétől eltelt időszakra részletesen visszatekintő és javaslatokat előter-jesztő terjedelmes szakvéleményt készített. Pontos hivatkozásokkal dolgozta fel a rendeleti előzmé-nyeket, majd ezeket és a korabeli közállapotokat is figyelembe véve tette meg javaslatait. Ebből az anyagból – Magyarországhoz hasonlóan – akár egy szövetszerűen kidolgozott törvénycikk és rende-lettervezetet is összeállíthattak volna, ilyen írásmű azonban a jelenlegi tudásunk szerint Erdélyben, az 1790-es években és később sem keletkezett.”

Ábrám Zoltán

Hivatalok, hivatalnokok, életpályák a kora újkorból

Hivatalnok értelmiség a kora újkori Erdélyben. Szerk. Bogdándi Zsolt, Fejér Tamás. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kvár, 2017. (Erdélyi Tudományos Füzetek 287.) 155 old.

Közel négy évtizede jelent meg Trócsányi Zsolt *Erdély központi kormányzata 1540–1690* című munkája, melyben a szerző átfogó képet adott a fejedelemség kori Erdély központi kor-mányzati szerveiről, azok működéséről, és közzé is tette az általa összeállított archontológiai jegy-zékeket. Munkája mind az intézménytörténeti, mind az egyéni életpályákat megcélzó kutatások kút-főjévé vált. A szerző számos megfigyelést tett a tisztségviselők származására, szakmai előmeneteli lehetőségeire, a különböző hivatalok összetételére stb. vonatkozóan, de – érzékelve egyszemélyes

vállalkozásának korlátait – többször hangsúlyozta munkájának hiányosságait. Jelezte például, hogy a különféle kormányzati szervek tevékenységének behatóbb megismeréséhez többre van szükség a tisztségek betöltőinek névjegyzékénél, alaposab-ban kellene ismerni azok származását, vagyoni ál-lapotát, szakmai felkészültségét, családi, politikai és gazdasági kapcsolatrendszerét vagy társadalmi szerepvállalását. Kiemelte továbbá azt is, hogy az ismeretanyag bővítése érdekében a kutatásokat ki kellene terjeszteni a kormányhatóságok mellett a törvényhatóságok (vármegyék, székek), a városok,

Pakó László (1980) – történész, tudományos munkatárs, PhD, Erdélyi Múzeum-Egyesület Kutatóintézete, Kolozsvár, pako.laszlo@eme.ro

illetve a birtokos nemesség szolgálatában álló hivatalnokok életpályáinak a vizsgálatára is.

Trócsányi Zsolt munkája közreadásakor már látta tehát kutatásai folytatásának szükségességét, a feltárára váró források mennyisége és szétszórtsága azonban elbátortalanította a kutatókat vállalkozásának folytatásától. A digitális adatrögzítési, tárolási és az adatokhoz való gyors hozzáférést biztosító technikáknak utóbbi évtizedekben bekövetkezett rohamos fejlődése azonban ösztönzőleg hatott, fel is gyorsította a levéltári forrásokon alapuló kutatásokat. Ennek köszönhetően az olyan, átfogó jellegű kutatások kivitelezésének is megnőtt az esélye, melyek kiteljesíthetik Trócsányi említett kutatásait. Újabban az Erdélyi Múzeum-Egyesület Kutatóintézetének két munkatársa, Bogdándi Zsolt és Fejér Tamás a fejedelmi tábla, illetve a fejedelmi kancellária 16. századi történetének a kutatásában ért el számottevő új eredményeket. Mellettük természetesen több más kutató nevét is említhetnénk, nevüket az alább bemutatásra kerülő kötet keletkezésében betöltött szerepük miatt emeltük ki. Kutatásaik során ugyanis megérlelődött bennük egy olyan konferenciasorozatnak az ötlete, mely kutatási eredményeik folyamatos közzététele mellett a szakemberek figyelmét is a témára irányíthatná. Kezdeményezésükhöz partnerként az MTA BTK Történettudományi Intézete is csatlakozott.

A szervezők a felhívásban világosan leszögezték, hogy a tanácskozássorozat figyelmének középpontjába a kora újkori Erdély hivatalnok értelmiségét helyezik, azt a tisztségviselő réteget tehát, melynek tagjai szakképzettségüknek köszönhetően léphettek hivatalaikba. Továbbá azt is hangsúlyozták, hogy Trócsányi kutatásainak kiteljesítése érdekében a vizsgálódásokat ténylegesen kiterjesztik a törvényhatóságokra, a városokra és az egyes hivatalnoki életpályák vizsgálatára. A kezdeményezés eredményeként 2015 októberében Kolozsváron, 2016 októberében pedig Budapesten zajlott le egy-egy tanácskozás. Jelen kötet az Erdélyi Tudományos Füzetek sorozat 287. darabjaként a kolozsvári ülésen elhangzott előadások nagy részét közli Bogdándi Zsolt és Fejér Tamás

szerkesztésében, az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadójának a gondozásában.

A tanulmányok sorát Bogdándi Zsolt írása nyitja, aki a fejedelmi tábla történetét feltáró kutatásai részeként tárgyalja az erdélyi és a partiumi jogügyszagatók tevékenységét a 16. század második felében. Megállapításai főként a jogügyszagatók hivatali jogkörére és kevésbé pályájuk részletes bemutatására vonatkoznak. Számos adatot kapunk a partiumi jogügyszagatók Trócsányi által feltételezett, de adatokkal alá nem támasztott tevékenységéről, két esetben személyüket név szerint is sikerült azonosítani. Ennek ellenére 16. századi tevékenységüket és hatáskörüket továbbra is homály fedi. Nem ez a helyzet az erdélyi jogügyszagatók esetében, akiknek közvándlói és a kincstári javak jogvédelmét biztosító szerepéből fakadó, továbbá a kiküldött táblai bíraskodás sajátos eseteiben kifejtett tevékenysége szépen kibontakozik az országgyűlési végzések és más levéltári források alapján. Ezen adatok nem egy esetben részletekkel szolgálnak a tábla működésére (például lehetséges összetételére) vonatkozóan is. Az írás második fele a direktorok származása, vagyoni helyzete, képzettsége, korábban betöltött kormányhatósági hivatalai, majd szakmai előhaladása alapján fogalmaz meg olyan észrevételeket, melyek árnyalják vagy éppen gyökeresen módosítják eddigi ismereteinket. Például a szerző a jogügyszagatóknak a táblai ülnöki tisztségbe való „előlépését” már nem értelmezi feltétlenül a kormányhatósági hivatalok rangsorában való emelkedésként. Az elemzés végén a 16. századi erdélyi és partiumi jogügyszagatók immár teljesnek vélt névjegyzékét is megtaláljuk. Az új lista és Trócsányi jegyzékének az összehasonlítása igazolja, hogy a szélesebb forrásbázisra támaszkodó kutatás számos új eredményt hozhat: minden jogügyszagató hivatalviselési ideje módosult, a 16. századiak névsora pedig három új névvel bővült.

A fenti írás témájához kapcsolódik Fejér Tamás tanulmánya, amely a jogügyszagatóként is ismert Királyfalvi János pályájának a kormányhivataloknál eltöltött időszakát vette alaposan szemügyre. Noha Királyfalvi tevékenységét már többen

is vizsgálták, a szerző többször pontosítja vagy egészíti ki a korábbi ismereteket, majd ezekre alapozva megállapítja, hogy egy sikeres kora újkori hivatalnok értelmiségi pálya a szakértelem mellett jó helyzetfelismerő készséget is feltételezett. Királyfalvi pályája kapcsán több olyan megfigyelést is tesz, melyek a központi kormányzattal kapcsolatos archontológiai kutatások számára szolgálnak támpontokkal. Az egy időben több tisztséget is betöltő kormányhivatalnokok esetében például arra figyelmeztet, hogy az egyes források többnyire csak azt a tisztséget emelik ki, melynek alapján az illető elvégezhetette az adott hivatalából adódó teendőt. Említhetjük továbbá azt a felismerését is, mely szerint a fejedelmi iktatóparancsokban szereplő irnokok nevének a sorrendje a köztük fennálló rangsorra is következtetni enged. A 16. század második felében keletkezett iratanyag alapos ismeretében azt is hangsúlyozza, hogy a központi kormányzati hivatalok archontológiájának összeállítása során sem a kancelláriai titkárok, de még inkább a táblai ülnökök esetében sem lehet olyan részletes eredményekre számítani, mint például a jogügyigazgatók esetében.

Szintén Trócsányi Zsolt kutatásait folytatva, a fejedelemség központi kormányzatában tevékenykedő gazdasági értelmiség kérdéskörével is több írás foglalkozik. Dáné Veronka a marosjárai Bálintffy család három nemzedékének a hivatali pályáját és családi kapcsolatait követi nyomon. Alapos levéltári és szakirodalmi tájékozottságáról számot adva mutatja be az apa, Vásárhelyi Bálint deák életútját, aki székelyvásárhelyi család ivadékaként jutott az országos adó- és kincstári igazgatás kulcsfontosságú tisztségeibe. Itt említenénk meg, hogy Bálint deák halálának a szerző által 1606 után és 1609 novembere között feltételezett időpontját a kolozsvári tanácsülési jegyzőkönyvek adatai alapján 1606. október 14-ére pontosíthatjuk. Továbbá, városi tisztségeivel kapcsolatban hangsúlyoznánk, hogy a százférfiak tanácsába 1601 végén került be, tehát 1602-től számítható a százférfiak tanácsa tagjának, vonásigazgatói tisztségét 1603-ban, míg a számvevőit 1602 és 1604 között töltötte be.

Mivel két fia, Kristóf és István is, apjuk nyomdokán haladva, a fejedelemség gazdasági kormányzatában szerzett magának több hivatalt, egy pénzügyi szakhivatalnokokból álló tisztségviselő dinasztia kialakulásának lehetünk szemtanúi. A harmadik nemzedék sorsa azonban már annak beszédes példája, hogy a központi kormányzat kötelékében tevékenykedő tisztségviselők pályájának alakulása mennyire ki volt szolgáltatva a hatalom képviselőihez fűződő viszonyuknak. Az I. Rákóczi György fejedelem és Bálintffy Kristóf között kialakult ellentét miatt ugyanis a következő nemzedék tagjai a vármegyei kereteken már nem tudtak túllépni, nem kerülhettek a központi kormányzat közelébe. A Bálint deák és fiai által az ország adó- és kincstári igazgatásában betöltött tisztségek megnevezésére használt különféle terminusok láttán az olvasó csak egyetérthet a szerző véleményével, hogy az újabb adatok gyakran csak jobban összekuszálják a kincstári igazgatás szervezetről valamelyest tisztázottnak vélt képet. Érdekes példa a kötetből Bálint deák kincstári prefektusi tisztsége, melyet Trócsányi Zsolt még csak ezen egyetlen említésből ismert; Dáné Veronka Szamosközy István egy 1599-es munkájára hivatkozva Bodoni Istvánt is e tisztségben említi; Gálfi Emőke, ugyanebben a kötetben Szikszai Imre személyében immár harmadik betöltőjét azonosítja a kincstári praefectusi tisztségnek (ez utóbbi esetben Szikszait az udvar alpraefectusának is nevezik: *vicepraefectus curiae ac aerarii praefectus*). Végül Mátyás-Rausch Petra az 1590-es évek elejéről Gyarmati Gergelyt is fejedelmi kincstári prefektusként azonosítja, az általa idézett forrásban *praefectus rationum fisci* címmel szerepel. Dáné Veronka írása azt is példázza, hogy az egyes hivatalnoki életpályák alaposabb megismerése a korábbi adatok közötti újabb összefüggéseket is láthatóvá teszi. Trócsányi Zsolt például tudott mind az apának, mind fiainak a központi kormányzatnál betöltött hivatalairól, különböző családnevek okán azonban nem ismerte fel a köztük fennálló családi kapcsolatot, ezáltal pedig az egyes hivatalok családon belüli „öröklődésének” a kérdésköréről is kevesebbet nyilatkozhatott.

Mátyás-Rausch Petra a Báthoryak uralkodásától a Bethlen-kor kezdetéig húzódó időszak három fejedelmi aranybevéltőjének pályáját vizsgálva próbál képet adni az ország gazdasági kormányzatában befutható karrierekről. Az időszak érbeváltásának a források diktálta töredékes bemutatását követően szól sárdi Gyarmati Gergely, Fodor Pál, illetve alsójárai Kolozsvári Mihály életútjáról. Gyarmati pályáját járja alaposabban körül, aki, habár nemes volt, szakképzettségének köszönhetően a kormányzati ranglétrán való felkapaszkodását. A Gyarmatiról szóló új adatokra támaszkodva a szerző a kincstári igazgatás alsóbb szintjén szolgáló komornyik-deákok esetében szakmai differenciálódást vélt felfedezni a kincstár, illetve az udvar kötelékében tevékenykedők között. Gyarmati példája kapcsán arra is következtet, hogy az esetében emlegetett fejedelmi aranybevéltő vagy főaranybevéltő tisztség valójában a kincstár kötelékében álló, a nemesérc beváltására szakosodott komornyik-deák beosztás lehetett, melynek hatásköre vélhetően más vidéki aranybevéltők hatáskörére is kiterjedt. Bálintffy Kristófhhoz hasonlóan, Gyarmati sorsa is azt példázza, hogy egy rátermett, jó gazdasági érzékkel rendelkező személy a kincstári igazgatásban hamar megtalálhatta a társadalmi és vagyoni felemelkedés megfelelő eszközeit, de e gyors felemelkedés gyakran hirtelen bukáshoz is vezethetett.

A kora újkori gazdasági értelmiség kérdésköréhez kapcsolódik Póka Ágnes tanulmánya is, aki az 1575 körül elhunyt Pesthy Ferenc felső-magyarországi jövedelemigazgatónak a Magyar Kamara kötelékében eltöltött közel két évtizedes sikeres hivatalnoki pályafutásáról értekezik. Pályáját Fráter György mellett kezdte, annak meggyilkolása után Ferdinánd szolgálatába szegődve előbb bihari adószedő, 1555-től mustramester, 1557-től Thorda Zsigmond felső-magyarországi jövedelemigazgató coadiutora, azaz segítőtársa, az évtized végétől pedig a tisztség egyedüli betöltőjeként ő kezelte Felső-Magyarország jövedelmeit a Szepesi Kamara 1567. év végi megalakításáig. Mivel pályájának alakulásáról majdnem kizárólag a pénzügyigazgatásban keletkezett hivatalos iratok tájékoztatnak, a szerző a Pesthy számára kiállított instrukciók és királyi utasítások adatait az általa a

császárhoz, illetve a Magyar és az Udvari Kamarához eljuttatott jelentések adataival ütköztetve vázolja a jövedelemigazgatóság kötelékében ellátott különféle tisztségeit és hatáskörét. Habár Pesthy tevékenysége nem Erdélyhez kötődött, az írás mégis megtalálja helyét a kötet többi tanulmánya sorában, ugyanis jó bepillantást kínál a Habsburg-uralom alá került felső-magyarországi részek pénzügyigazgatási rendszerébe és az ott működő tisztségviselők karrierlehetőségeibe.

Az uralkodó szolgálatában az ország központi kormányzatánál végzett, deák műveltséget igénylő hivatalnokoskodásról mint a kisvárosi iparos-kereskedő közeg tagjainak a társadalmi felemelkedésre teret nyitó lehetőségről szól Glück László a szigeti Bartos család példáján. Idősebb Bartos István, a 16. század végi szigeti elithez tartozó nyergesmester és kishivatalnoki-vármegyei tisztségviselői családból származó felesége felismerték a gyermekeik taníttatásában rejlő lehetőségeket. Igyekeztek eredményeként egyik fiúk a fejedelmi kincstár számvevője, másik vélhetően a nagyobb kancellária jegyzője, a harmadik pedig vármegyei szolgálat után ugyancsak a nagyobb kancellária jegyzőjévé vált. Noha csak az utóbbi maradhatott tartósan a központi kormányzat kötelékében, a szülők terve bevált: a hivatalnoki pálya révén a családnak sikerült átlépnie a birtokos nemesség rétegébe. A kora újkori máramarosi társadalom alapos ismerőjeként a szerző egyúttal azt is bemutatja, hogy a hivatal által megszerzett új státus hogyan hatott a családi vagyon, birtokállomány és társadalmi befolyás alakulására. A családi birtokállomány alakulása kapcsán továbbá több olyan észrevételt is tesz, amelyek a korszak birtokmozgásainak (háramlások, adományok, exemptiók) általános dinamikájára is rávilágítanak. Kiderül például, hogy az udvari embereknek a birtokszerzésre leggyakrabban a kincstárra visszaháramlott birtokok esetében nyílt alkalmuk, továbbá hogy e tanult hivatalnokok nemcsak a birtokjogok megszerzése, hanem azok érvényesítése, védelme és a birtoképítés területén is jeleskedtek.

A fejedelmi udvar ellátását biztosító gyulafehérvári uradalom 16. század második felének

jószágkormányzatával foglalkozik Gálfi Emőke tanulmánya. Az írás folytatja a szerző azon korábbi elemzését, mely az Izabella királynénak átengedett középkori Gyulafehérvár környéki püspöki uradalom 1542–1556 közötti kormányzását, kiterjedését, jövedelmeit és társadalmát tárgyalja. Dolgozatában a szekularizációt követő időszaknak a püspöki birtokok mellett a jóval nagyobb kiterjedésű egykori káptalani és préposti birtokokkal is kiegészült uradalmát vizsgálja, mely már több feladatot jelentő, szervezettebb irányítást kívánt az udvarbírótól (provisorától). Nagy mennyiségű, zömében kiadatlan levéltári forrás alapján mutatja be a provisorátus szervezetében bekövetkezett változásokat, illetve rekonstruálja az uradalom kisebb, az udvarbírónak számot adó tisztartók (officiálisok) által irányított egységeit, a tisztartóságokat vagy officiolátusokat. A fejedelem familiárisainak köréből származó, megbízhatóságukban kifogástalan, emiatt az uralomváltásokat követően szükségszerűen lecserélt udvarbírák feladatkeritit is igyekszik a források által biztosított keretek között alaposan körbejárni. Ha a birtokgazdálkodás és az adminisztratív tevékenységek tekintetében viszonylag bízható a kép, az igazságszolgáltatás területén kifejtett tevékenységük továbbra is alig ismert. Az írás második felében a kapzsi és hasznosuló Szikszai Imre udvarbíró megosztó személyéről kapunk képet, aki ugyan korábbi sikkasztási ügyei miatt kényszerült Erdélybe szökni, mégis annyira beférkőzött a Báthoryak kegyébe, hogy a gyulafehérvári udvarbírótságot is hosszabb ideig betölthette. Az írás végén a szerző közli a gyulafehérvári udvarbírák és személyzetük (aludvarbírák, tisztartók, számtartók) 1559–1604 közötti névjegyzékét. Az udvarbíróknál a lista meglehetősen népes, a többi hivatal esetében azonban sok a tártongó hiány, ami a forrásadottságok területén nagy hiányosságokat sejtet. Csak remélhetjük, hogy az elkövetkező időszak kutatásai tárnak még fel olyan adatokat, melyek az említett hiányokat, ha csupán részlegesen is, de pótolhatják.

A kötet írásainak zöme a fejedelemség központi kormányzatának tisztségviselőivel foglalkozik,

Derzsi Júlia írása révén azonban a városi hivatalnok értelmiség kérdésköre is terítékre kerül. Thomas Bomelius és Matthias Fronius, a századok 16. századi történetének két kiemelkedően fontos alakja, a *Statuta jurium municipalium Saxonum in Transsylvania* címet viselő szász törvénykönyv létrejötténél bábáskodó két értelmiségi életpályájának párhuzamba állításával mutatja be azt, hogy a korszak többi humanista műveltségű tudósához hasonlóan az értelmiségi szerep hogyan jelentette számukra is egyszerre a szellemi munkát, illetve a hivatalviselés és a közéleti szereplés vállalását. És mindezt úgy, hogy egyikük szónoki képességekkel és a történelem iránti érdeklődéssel és tudással megáldott, főként egyházi környezetben tevékenkedő tudós volt, míg a másik a városi adminisztráció csaknem minden szintjét megjárta, gyakorló jogász és vállalkozói képességekkel megáldott, saját érdekeit szem előtt nem tévesztő polgár volt. A tanulmány különösen fontos azért is, mert Erdély 16. századi történelmének két olyan személyiségre irányítja a figyelmet, akiknek tevékenysége jól ismert ugyan a német (szász) történetírás előtt, a magyar kutatás előtt viszont, vélhetően nyelvi okokból adódóan is, továbbra is mellőzött.

A kötet szerkesztői már a bevezetőben hangsúlyozzák, az olvasó pedig az írások áttanulmányozása során meg is győződhet arról, hogy a tanulmányok valóban széles körű levéltári kutatáson, számos eddig feltáratlan adaton alapszanak. Az egyes témák különböző forrásadottságai miatt a bemutatott hivatalnoki életpályák különféle vetületeinek a ki- (vagy ki nem) domborítása is más, és másképpen sikerülhetett. Amíg Pesthy Ferenc esetében például a pénzügyigazgatás hivatalos iratai szinte semmit nem árulnak el magánéletéről, családi háttéréről, tanulmányairól, addig Vásárhelyi Bálint deák és fiai, a Bálintffyak esetében e vetületek jobb ismerete szakmai előmenetelük alakulásának a mélyrehatóbb megértését és bemutatását tette lehetővé. A szerkesztők reményét, hogy az itt közölt új adatok hamarosan beépülhetnek a kora újkori Erdély intézmény- és kormányzattörténetével foglalkozó kutatásokba, már magának a kötetnek a

hivatkozásai igazolják, több tanulmány hivatkozik ugyanis a társszerzők eredményeire.

Az elemzések tehát általában az egyes hivatalnok életpályák bemutatásán, azaz a „személytörténeti” kutatásokon keresztül közelítenek a fejedelemség hivatal- és intézménytörténetének átfogóbb vizsgálata felé. Bizonyos azonban, amint tanulmánya elején Glück László is hangsúlyozza,

hogy az Erdélyi Fejedelemség hivatalnok értelmiségéről meglévő képünk kiteljesítése még számos egyedi eset, személyes életpálya forrásokra támaszkodó elemzését követeli meg. E kötet kiváló kiindulópontot jelenthet a megfogalmazott célkitűzés eléréséhez.

Pakó László

Szabó T. Attila erdélyi történeti helynévgyűjtése a világhálón

Erdélyi helynévtörténeti adattár és interaktív földrajzi atlasz
(Szerk. Bárh M. János) <http://eha.elte.hu/hu/eha.php#process>

2010-ben megjelent az utolsó, 11. kötete Szabó T. Attila Erdélyi történeti helynévgyűjtésének, melyről a következő évben e hasábkon közöltem ismertetőt (*A szavak bővölete. Szabó T. Attila erdélyi történeti helynévgyűjtése. Erdélyi Múzeum, LXXIII (2011). 3–4. 199–204.*). 2012 tavaszán Kolozsváron, az Erdélyi Múzeum-Egyesület székházában *Szabó T. Attila, az erdélyi névtani iskola megteremtője* című konferencia keretében mutattuk be a nagy érdeklődést kiváltó könyvsorozatot. A történész és nyelvész kollégák, ismerősök azóta haszonnal forgatják a sorozat egyes köteteit. A kiadvány hiányosságairól az ismertetőben szóltam, azt is megjegyezve, hogy az elektronikus közzététel sokat javíthat ezeken.

Most ennél többet kaptunk, hiszen olyan megoldás született, amely ezt a fontos – tulajdonképpen a névtani (és nem csak) kutatásokban nélkülözhetetlen – munkát, hogy divatos szóval éljünk, igazán felhasználóbaráttá tette. Létrejött az *Erdélyi helynévtörténeti adattár és interaktív földrajzi atlasz*, melyet Bárh M. János (a papíralapú kötetek szerkesztője, gondozója, mindenese) szerkesztett a már megjelent kötetek, a *Szabó T. Attila erdélyi történeti helynévgyűjtése* alapján. A következő internetes címen található: <http://eha.elte.hu/hu/eha>.

php. Az adatbázis nyitó oldalán számos információt oszt meg velünk a szerkesztő.

Az ADATTÁRRÓL menüpontra kattintva részletes ismertetőt, bevezetőt olvashatunk, mely három részre oszlik: az első Szabó T. Attila tudományos munkásságáról, az idevonatkozó életrajzi adatokról, valamint a helynévgyűjtemény létrehozásának tudománytörténeti mozzanatairól, a papíralapú kiadvány elkészítésének történetéről, a kiadás módjáról, végül az adattár elektronikus feldolgozásáról számol be. Itt olvashatunk mindazokról a buktatókról, sikeres és sikertelen próbálkozásokról, melyek végül elvezettek a jelenlegi, korszerű névadatbázis felépítéséhez. A szerkesztő itt teszi közzé mindazokat a technikai lépéseket, tudományos elveket, amelyek mentén létrejött az adatbázis. Szabó T. Attila helynévgyűjtése általában úgy készült, hogy nem pusztán a nevet, hanem azt egész szövegkörnyezetével együtt jegyezte ki, vagy teljes határjárásokat, birtokösszeírásokat lemásolt, ahol egy mondaton belül is több helynév fordul elő. Így ezeket az adatbázisban sem csupaszították le, tehát – a szerkesztő megfogalmazása szerint – alanyesetű „tőhelynevekre” nem lehet számítani, de a kereső segítségével kinyerhető bármilyen

betűkapcsolat, szó, név, névszerkezet kronológiai, települési típusjellemzőivel és szövegkörnyezetével együtt. Mivel az adattár nagy része valójában mikrotoponimák sokaságának gyűjteménye, ezek egyenként nem, de a települések, amelyekhez köthetők, megjeleníthetők azonnal térképen is a Google Térkép alkalmazáson. Ezt a „Találatok megjelenítése” gombra kattintva tehetjük meg, mely az adatsor alatt található.

A FELHASZNÁLÓI SEGÉDLET, SÚGÓ menüpont alatt részletes tájékoztatást kaphatunk az adatbázisban való keresés módjáról, a különböző szempontokról, melyek szerint adatok sorát nyerhetjük ki. A teljes adatbázisban kereshetünk az általános keresés mezőben, míg pontosabb keresésre az egyes oszlopok fölötti keresőt lehet használni, szűkítve a keresést időben és térben egyaránt. Az időintervallum -tól/-ig formában is megadható (pl. 1500–1600), az *Adat* mezőben pedig kereshetünk az AND vagy OR beírásával többféle kifejezésre, bizonyos egybeeséseket a NOT parancs beírásával kerülhetjük el: bik NOT bika. Természetesen a különböző szűrők nem oldanak meg minden keresési problémát, a felhasználónak rendelkeznie kell bizonyos nyelvészeti, elsősorban hangjelölési alapismerettel ahhoz, hogy minden keresett adatot kinyerhessen az adatbázisból.

A „Találatok megjelenítése” gombra kattintva tehát azokat a településeket láthatjuk jelölővel megjelölve a Google térképen, amelyek helynévanyagában a keresett adatok előfordulnak. Ugyanitt van két másik gomb, melyekkel parancsot adhatunk egyrészt az adatok kinyerésére Excelbe, másrészt törölhetjük a keresőmezőket.

A KÖTETEK LETÖLTÉSE PDF-BEN gomb alatt megtalálható mind a tizenegy kötet pdf-formátumban, előtte néhány soros eligazítással, mely a használatra, illetve a javasolt bibliográfiai hivatkozásra vonatkozik.

A következő menüpont a PUBLIKÁCIÓK, ahová a szerkesztő felsorakoztatta az online kiadás alapjául szolgáló köteteket pontos bibliográfiai adatokkal, illetve mindazokat a tanulmányait, amelyek valamilyen módon kapcsolódnak az Erdélyi helynévtörténeti adattárhoz. Lehet, hogy szerencsés volna

ezt a sort bővíteni más szerzők ide vontakozó tanulmányaival is.

A kapcsolódó linkek menüpont alatt a Magyar Nyelvtudományi Társaság, az ELTE BTK Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék, a Magyar Nemzeti Helynévtár, a Névtani Értesítő, az Erdélyi Magyar Elektronikus Könyvtár, az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár (a MEK online kiadásában), a Szabó T. Attila Nyelvi Intézet online elérhetőségét adja meg. A linkek sorából hiányolom az Erdélyi Múzeum-Egyesület digitális adattárának, az EDA-nak a címét, tudniillik ide (<http://eda.eme.ro/handle/10598/28806>) az *Erdélyi magyar szótörténeti tár* köteteinek kétrétegű pdf-formátumú, korrektúrázott változatát folyamatosan töltik fel az EME nyelvész kutatói. Ez annyival nyújt többet egyelőre a MEK változatánál, hogy letöltés esetén is a szöveg betűhív változatát adja vissza, sőt, mivel a korrektúrát a Tár volt szerkesztő munkatársai (András Zselye és Tamásné Szabó Csilla) végzik, kijavítják azokat a hibákat is, amelyek a papírfomátumú kötetekben esetleg benne maradtak. Ez a változat teremti majd meg a lehetőséget egy esetleges újabb adatbázis kialakításának, mely a Szótörténeti táron alapul.

Az EHA Adatbázisának angol és román nyelvű változata is van, hiszen nagyon sok román nyelvű adatot tartalmaz, így joggal számíthat a román és akár más kutatók érdeklődésére is.

Nagyon szerencsésnek tartom, hogy a szerkesztő a papírfomátumú kiadáshoz képest, amelynek a címe az Erdélyi történeti helynévgyűjtés, rövidítése pedig ETH, visszatért az EHA, vagyis az *Erdélyi helynévtörténeti adattár* megnevezéshez, melyet Szabó T. Attila maga javasolt. Így ez a gyűjtemény jobban illeszkedik az Erdélyi magyar szótörténeti tárhoz is, hiszen a szerkesztők Szabó T. Attila utasítására – aki így próbálta a hatalmas helynévi anyag legalább egy részét publikálni, akkor, amikor az EHA kiadása reménytelenné vált – a megfelelő címszókhoz az adattárból sok adatot beszerkesztettek, forrásként pedig az EHA rövidítést használták.

Az adatbázis létrehozása nagy előrelépés a Szabó T. Attila gyűjtötte helynévanyag közzétételében. A különböző szempontú keresési és csoportosítási, vizualizálási lehetőség mellett lehetővé válik a nyomtatott formában kiadott kötetek korrigálása is, a félreolvasásokból, a román nyelv nem kellő szintű ismerete hiányából, a félreütésekből fakadó hibákat ki lehet javítani. Ugyancsak fontos az egységesített forrásjelzetek rövidítésének kialakítása, ez remélhetőleg a közeljövőben megvalósul, jó volna ezt a jegyzéket egy külön menüpont alatt megjeleníteni.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület nyelvész kutatói is részt vesznek a Magyar Nemzeti Helynévtár létrehozásának munkálataiban, melyet a Debreceni Egyetem Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoportja kezdeményezett. A digitális felületek

mellett papíralapú kiadványok is készülnek majd. Egyikük az Aranyos vidékének földrajzi neveit tartalmazza majd, ebbe a jelenkori helynévanyag mellett az EHA, illetve ETH adatai is bekerülnek. Ez egyben lehetőséget nyújt az anyag aprólékos átnézésére, javítására. Tapasztalatainkat természetesen megosztjuk az EHA szerkesztőjével is, így a következőkben várhatóan az apró hibák javítására is adódik lehetőség.

Az Erdélyi helynévtörténeti adattár és interaktív földrajzi atlasz közzététele nagy előrelépés tehát Szabó T. Attila életművének modern eszközökkel való feldolgozásában. Az adatbázis remélhetőleg nélkülözhetetlen munkaeszközzé válik az e területen tanulni, kutatni kívánók számára.

T. Szabó Csilla

Contents

Géza Hegyi: The Term <i>Plebanus</i> in Transylvania in the 14 th Century.....	1
András W. Kovács: The Representative of the County in Transylvania in the Middle Ages.....	30
Mihai Kovács: The Career of Dionysius of Gyalu (Gilău), Bishop of Argyas (Argeş), Auxiliary Bishop of Transylvania and Precentor (canonicus cantor).....	40
Emőke Gálfi: Relations Between Gyulafehérvár (Alba Iulia) and the Market-Towns Around it in the Second Half of 16 th Century.....	47
Anikó Szász: Market-Town Management in Dés (Dej) Between 1541-1600.....	54
Kálmán Zsolt Sütő: The Structure of the Local Government of Nagybánya (Baia Mare) in the 16 th -18 th Centuries.....	71
Hermina Gesztelyi: Kata Bethlen's Church Donations.....	88
Levente Nagy: Social Disciplinisation and/or Calvinistic Proselytism. Some Data on the Impact of the Reformation on the Romanians in Fogarasföld (Țara Făgărașului, Fogarascher Land) in the 17 th Century.....	110
Orsolya Száraz: Challenges and Solutions. On Jesuit Penitential Missions in the 18 th Century Transylvania.....	123
Mária Péter H.: Women at University. The First Female Doctors and Pharmacists Graduated from the Franz Joseph University in Kolozsvár (Cluj) and Budapest.....	137
János Kristóf Murádin: The Dominancy of the Transylvanian and the Motherland Parties? Bids for Headway in Northern Transylvania Between 1940 and 1944.....	152

Anniversary

Judit Pál: Welcome to 90 Years of Benkő Samu.....	163
---	-----

Review

András Péter Szabó: From Franeker to Zalatna (Zlatna). Early Enlightenment in Transylvania.....	167
Zoltán Ábrám: Health Regulations and Drafts in the 18 th Century.....	169
László Pakó: Offices, Officials, Careers from the Early Modern Age.....	170
Csilla T. Szabó: Attila T. Szabó's Transylvanian Historical Collection of Place Names on the Internet.....	175

Cuprins

Hegyí Géza: Termenul de <i>plebanus</i> în Transilvania în secolul al 14-lea.....	1
W. Kovács András: Delegatul comitatului în Transilvania medievală.....	30
Kovács Mihai: Cariera lui Dionysius de Gilău, cantor al capitolului catedral și sufragan al episcopului Transilvaniei în secolul al 16-lea	40
Gálfi Emőke: Relația dintre Alba Iulia și târgurile din împrejurimi în ceea de a doua jumătate a secolului 16	47
Szász Anikó: Conducerea târgului Dej în perioada 1541-1560	54
Sütő Kálmán Zsolt: Organizarea și structura organelor de conducere ale orașului Baia Mare în secolele 16-18	71
Gesztelyi Hermina: Donațiile bisericesti ale Ecaterinei Bethlen.....	88
Nagy Levente: Disciplina socială și/sau prozelitism calvin. Câteva date referitoare la relațiile dintre românii din Țara Făgărașului și Reforma în cursul secolului al 17-lea.....	110
Szárász Orsolya: Povocări și soluții. Misiunile penitenciale ale iezuiților în Transilvania secolului al 17-lea.....	123
Péter H. Mária: Femei la universitate. Primele femei care au obținut diplomă de medicină sau de farmacistă la universitățile din Budapesta și Cluj.....	137
Murádin János Kristóf: Dominanța Partidului Ardelean și încercările de pătrundere ale partidelor din Ungaria în Transilvania de Nord în perioada 1940-1944.....	152

Aniversare

Pál Judit: Omagierea lui Benkő Samu cu ocazia împlinirii de 90 de ani de viață	163
--	-----

Recenzii

Szabó András Péter: De la Franeker la Zlatna. Plimbări în jurul obârșiei iluminismului timpuriu din Transilvania.....	167
Ábrám Zoltán: Decrete și proiecte sanitare din secolul 18-lea	169
Pakó László: Oficii, funcționari și cariere administrative în epoca modernă timpurie.....	170
T. Szabó Csilla: Culegerea de toponime istorice din Transilvania a lui Szabó T. Attila pe internet	175

Tartalom

Hegyi Géza: A plébánia fogalma a 14. századi Erdélyben	1
W. Kovács András: Megyei emberek a középkori Erdélyben	30
Kovács Mihai: Gyalui Dénes argyasi püspök, erdélyi segédpüspök és éneklőkanonok pályafutása	40
Gálfy Emőke: Gyulafehérvár és a körülötte fekvő mezővárosok kapcsolata a 16. század második felében	47
Szász Anikó: Dés városvezetése 1541–1600 között	54
Sütő Kálmán Zsolt: A nagybányai önkormányzati testület szerkezete a 16–18. században.....	71
Gesztelyi Hermina: Bethlen Kata templomi adományai	88
Nagy Levente: Társadalmi fegyelmzés és/vagy kálvinista prozelitizmus. Néhány adat a fogarásföldi románok és a reformáció viszonyáról a 17. században	110
Száraz Orsolya: Kihívások és megoldások. A jezsuiták 18. századi erdélyi penitenciális misszióiról	123
Péter H. Mária: Nők az egyetemen. Az első okleveles orvosnők és gyógyszerésznők a budapesti felsőoktatásban és a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemen	137
Murádin János Kristóf: Az Erdélyi Párt dominanciája és az anyaországi pártok térnyerési kísérletei Észak-Erdélyben 1940 és 1944 között.....	152

Évforduló

Pál Judit: A kilencvenéves Benkő Samu köszöntése	163
--	-----

Szemle

Szabó András Péter: Franekertől Zalatnáig. Séták az erdélyi korai felvilágosodás forrásvidékén	167
Ábrám Zoltán: Újkori egészségügyi rendeletek és tervezetek.....	169
Pakó László: Hivatalok, hivatalnokok, életpályák a kora újkorból	170
T. Szabó Csilla: Szabó T. Attila erdélyi történeti helynévgyűjtése a világhálón	175

